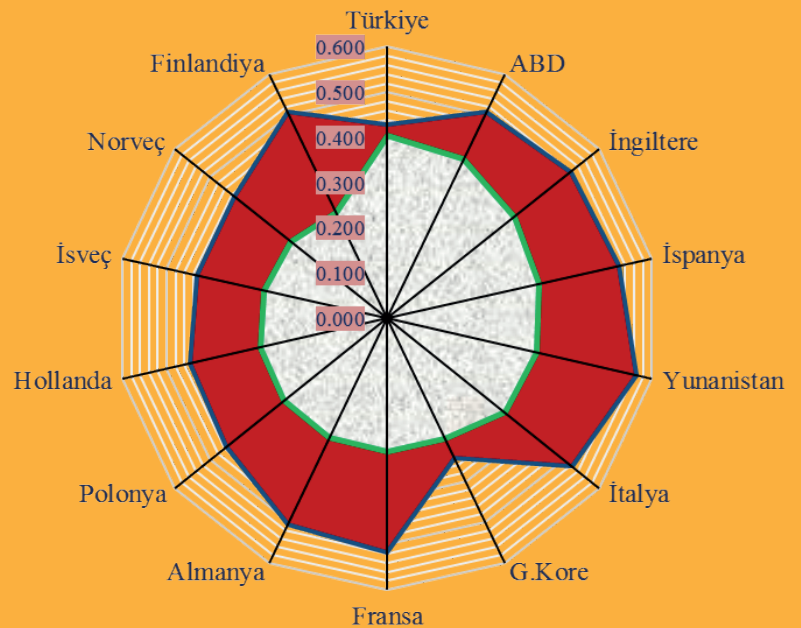

TÜRMOB

EKONOMİK RAPOR

2018

■ Gini Katsayısı-Piyasa Gelir Dağılımı (Vergi ve Transferler Öncesi)

■ Gini Katsayısı (Vergi ve Transferler Sonrası)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	2
TABLolar LİSTESİ.....	4
ŞEKİLLER LİSTESİ	6
KISALTMALAR.....	7
SUNUŞ	9
YÖNETİCİ ÖZETİ	11
1. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	23
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	36
2.1 1980-1999 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler.....	36
2.2 2000-2009 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler.....	38
2.3 2008/2009 Küresel Mali Krizi ve Sonrasındaki Gelişmeler	42
2.4 Enflasyon ve Döviz Kurundaki Gelişmeler.....	46
2.5 GSYH ve Fert Başına GSYH'deki Gelişmeler	49
2.6 Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi.....	50
3. EKONOMİK BÜYÜME.....	52
3.1 Harcama Yönüyle GSYH'deki Gelişmeler	53
3.2 Üretim Yönünden GSYH'deki Gelişmeler	55
3.3 Üretim Sektörlerindeki Gelişmeler	57
3.3.1 Tarım	57
3.3.2 Sanayi	59
3.3.3 Hizmetler	75
4. GELİR DAĞILIMI	84
4.1 Gelir Dağılımdaki Genel Eğilimler	84
4.2 Gelir Dağılımdaki Gelişmelerin Önceki Yıllarla Karşılaştırılması.....	87
4.3 Türkiye'de Yoksulluk	88
4.4 Kamu Müdahalelerinin Gelir Dağılımındaki Gelişmelere Etkisi.....	89
5. KAMU MALİYESİ.....	92
5.1 Kamu Kesimi Genel Dengesindeki Gelişmeler.....	92
5.2 Kamu Finansmanı	95
5.3 Özelleştirmeler	101
5.4 Yatırımlar	104
5.5 Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri.....	108
5.6 Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı.....	122

6. ÖDEMELER DENGESİ.....	127
6.1 2000-2018 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	129
6.2 2018 Yılı Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	133
7. DIŞ TİCARET.....	136
7.1 Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Görünümü (1980-2018)	137
7.2 2013-2018 Döneminde Dış Ticaretteki Eğilimler	141
7.2.1 Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	142
7.2.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler.....	143
7.2.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Eğilimler	145
7.3 2018 Yılında Dış Ticaretteki Gelişmeler.....	152
7.3.1 Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	152
7.3.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler.....	153
7.3.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler.....	156
8. İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK.....	161
8.1 İstihdam ve İşgücü Piyasaları.....	161
8.2 Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri	169
9. SOSYAL YAPI.....	180
9.1 Nüfus	180
9.2 Sağlık.....	188
9.3 Eğitim	190
10. DEĞERLENDİRME	194

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü	25
Tablo 1.2. AB Ekonomisinin Genel Görünümü	31
Tablo 2.1 KGF A.Ş. İmkanlarının Kullanımındaki Gelişmeler.....	44
Tablo 2.2. GSYH ve Fert Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki Gelişmeler.....	49
Tablo 3.1. GSYH Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla, milyar TL, yüzde pay).....	53
Tablo 3.2. Harcama Yönüyle GSYH Bileşenlerinin Yıllık Büyüme Hızları (Reel, yüzde)	54
Tablo 3.3. Sabit Sermaye Yatırım Bileşenlerinin Yıllık Reel Büyüme Hızları.....	55
Tablo 3.4. İktisadi Sektörlere Göre GSYH'deki Gelişmeler (2013-2017)	55
Tablo 3.5. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları.....	56
Tablo 3.6. Temel Tarım Göstergeleri.....	57
Tablo 3.7. Tarım Alanlarındaki Gelişmeler (2005-2017).....	58
Tablo 3.8. Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarları ve Değişim	59
Tablo 3.9. Sanayi Kesimi Alt Kolları Sanayi Üretim Endeksindeki Gelişmeler.....	62
Tablo 3.10. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre Sanayi Üretim Endeksi	62
Tablo 3.11. Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler.....	63
Tablo 3.12. Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü Üretim Endeksindeki Gelişmeler.....	63
Tablo 3.13. İmalat Sanayiine İlişkin Temel Göstergeler	64
Tablo 3.14. Alt-Sektörlere Göre (ISIC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	65
Tablo 3.15. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İmalatta Kapasite Kullanımı	66
Tablo 3.16. İmalat Sanayi Alt Kollarında (ISIC) Kapasite Kullanımı.....	67
Tablo 3.17. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatındaki Gelişmeler.....	69
Tablo 3.18. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İthalatındaki Gelişmeler.....	70
Tablo 3.19. Elektrik Üretimi ve Dağıtım Katma Değerindeki Gelişmeler	71
Tablo 3.20. Sanayi Üretim Endeksine Göre Enerji Sektörü Üretimindeki Gelişmeler	71
Tablo 3.21. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları	72
Tablo 3.22. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016).....	74
Tablo 3.23. Toptan ve Perakende Ticaret Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler.....	76
Tablo 3.24. Ticaret Sektöründe Girişim Sayısı ve Cirodaki Gelişmeler	76
Tablo 3.25. Kurulan ve Kapanan Şirket Sayılarındaki Gelişmeler.....	77
Tablo 3.26. Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler	79
Tablo 3.27. Ulaştırma ve Depolama Sektörüne İlişkin Temel Göstergelerdeki Gelişmeler.....	80
Tablo 3.28. Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları	81
Tablo 3.29. Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre	81
Tablo 3.30. Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafikindeki Gelişmeler.....	82
Tablo 4.1. Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçüleri	84
Tablo 4.2. Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar	86
Tablo 4.3. Türkiye'de Fert Yoksulluk Oranları	89
Tablo 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2019) (GSYH'ye oran, Yüzde)	94
Tablo 5.2. Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar).....	97
Tablo 5.3. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (GSYH'ye oran, Yüzde)	98
Tablo 5.4. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (Toplam İçinde Yüzde Pay).....	99
Tablo 5.5. 1985-2017 Dönemi Özelleştirme Gelirleri(Milyon Dolar).....	103
Tablo 5.6. Sektörler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH'ye oran, Yüzde)	105
Tablo 5.7. Kamu Özel İşbirliği Yatırımlarındaki Gelişmeler (GSYH'ye oran, Yüzde).....	107
Tablo 5.8. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran, Yüzde)	108
Tablo 5.9. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)	109
Tablo 5.10. Merkezi Yönetim Mali Yıl Bütçelerine Göre Gerçekleşme Oranları.....	110
Tablo 5.11. Merkezi Yönetim Bütçe Giderlerindeki Gelişmeler.....	111
Tablo 5.12. Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerindeki Gelişmeler.....	115
Tablo 5.13. 2007-2018 Vergi Türlerine Göre Dağılım (Yüzde).....	117
Tablo 5.14. Yeniden Yapılandırma Kanunlarından Yapılan Tahsilat	121
Tablo 5.15. Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (Milyon TL).....	122
Tablo 5.16. Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı.....	124
Tablo 5.17. Elinde Bulunduranlara Göre İç Borç Stokunun Dağılımı.....	125

Tablo 6.1. Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler (2008-2018, milyar dolar)	131
Tablo 6.2. Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeleri.....	134
Tablo 6.3. Sermaye ve Finans Hesabındaki Gelişmeler	135
Tablo 7.1. Dış Ticaret Dengesi (2000-2018, milyon dolar).....	138
Tablo 7.2. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İhracat	142
Tablo 7.3. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İthalat	143
Tablo 7.4. Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflamasına Göre İhracat (2013-2018)	144
Tablo 7.5. Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflamasına Göre İthalat (2013-2018)	145
Tablo 7.6. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2013-2018).....	146
Tablo 7.7. Ülkelere Göre Yıllık İhracat	147
Tablo 7.8. İhracatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi (yüzde)	148
Tablo 7.9. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2013-2018).....	149
Tablo 7.10. Ülkelere Göre Yıllık İthalat (milyon dolar).....	150
Tablo 7.11. İthalatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi	151
Tablo 7.12. Dış Ticarete Aylık Gelişmeler (2016-2018).....	152
Tablo 7.13. Temel Alt Mal Gruplarına (BEC) Göre İhracat (2016-2018).....	153
Tablo 7.14. Temel Alt Mal Gruplarına (BEC) Göre İthalat (2016-2018).....	153
Tablo 7.15. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracatın Genel Görünümü	154
Tablo 7.16. Fasıllara Göre En Fazla İhracat (2017-2018)	154
Tablo 7.17. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalatın Genel Görünümü	155
Tablo 7.18. Fasıllara Göre En Fazla İthalat (2017-2018, milyon dolar).....	156
Tablo 7.19. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2017-2018, milyon dolar) (*).....	157
Tablo 7.20. En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler (2017-2018)	158
Tablo 7.21. Ülke Gruplarına Göre İthalat	159
Tablo 7.22. En Fazla İthalat Yapılan Ülkeler (*).....	160
Tablo 8.1. Yıllar İtibarıyla Yurt İçi İşgücü Piyasasına İlişkin Genel Göstergeler.....	163
Tablo 8.2. Yıllar İtibarıyla İstihdamın Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler	165
Tablo 8.3. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2005-2018)	167
Tablo 8.4. İşgücünün Eğitim Durumuna Göre İstihdam Piyasasındaki Durumu	168
Tablo 8.5. Kayıtdışı İstihdamdaki Durum (2016-2018)	172
Tablo 8.6. İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2014-2018)	173
Tablo 8.7. Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre).....	174
Tablo 8.8. Aylık Asgari Ücretteki Gelişmeler, Artış Oranları ve Çeşitli Göstergeler	175
Tablo 8.9. İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2017)	176
Tablo 8.10. Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2015 – 2017)	177
Tablo 8.11. Toplu İş Sözleşmeleri (2011 – 2017)	179
Tablo 8.12. Grev Hakkı ve Lokavt Uygulamaları (2011 – 2017).....	179
Tablo 9.1. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2005-2017)	181
Tablo 9.2. Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (1935-2018)	182
Tablo 9.3. Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu (1927-2018)	183
Tablo 9.4. İllerin Nüfusundaki Değişim (2017-2018)	185
Tablo 9.5. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2010-2017).....	188
Tablo 9.6. Sağlık Alanında Gelişmeler (2009-2017).....	189
Tablo 9.7. Türkiye’de Sağlık Personelindeki Gelişmeler (2012-2017).....	189
Tablo 9.8. Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları (2015-2016 / 2017-2018).....	191
Tablo 9.9. Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2013-2017).....	193
Tablo 10.1. Temel Ekonomik Göstergeler (2015-2019).....	205
Tablo 10.2. Resmi Tahminlerle OECD Tahminlerinin Karşılaştırılması (2016-2019)	206

SEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları (Sabit Fiyatlarla, Yüzde)	24
Şekil 1.2. Dünya Mal ve Hizmet Ticaretindeki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)	27
Şekil 1.3. Uluslararası Emtia Fiyatlarındaki Gelişmeler (Endeks)	27
Şekil 1.4. Brent Petrol Fiyatındaki Gelişmeler (Günlük, ABD Doları)	28
Şekil 1.5. Küresel Ticaretteki Gelişmeler: Baltık Kuru Yük Endeksi (Endeks Değeri)	28
Şekil 1.6. ABD Federal Bütçe Açığı ve ABD Tüketici Fiyatlarındaki Değişim (yüzde)	29
Şekil 1.7. ABD Dolarının Diğer Para Birimleri Karşısındaki Değerindeki Gelişim	30
Şekil 1.8. Gelişmiş Ülkelerde Reel GSYH'deki Gelişmeler (Yüzde, 2014-2020)	32
Şekil 1.9. Gelişmekte Olan Ülkelerde Reel GSYH'deki Gelişmeler (Yüzde, 2014-2020)	33
Şekil 2.1. Tüketici Fiyatları ve İşsizlik Oranlarındaki Gelişmeler (1983-1999)	37
Şekil 2.2. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (1983-1999)	38
Şekil 2.3. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (1999-2009)	39
Şekil 2.4. Tüketici Fiyatları ve İşsizlik Oranındaki Gelişmeler (1999-2010)	41
Şekil 2.5. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (2007-2017)	43
Şekil 2.6. Fiyatlardaki Gelişmeler Gelişmeler (2015-2018)	46
Şekil 2.7. 2014-2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100)	47
Şekil 2.8. Gelişmekte Olan Ülkelerin Döviz Kurularının Çapraz Karşılaştırması	48
Şekil 3.1. Çeyrek Dönemlere Göre GSYH Büyüme Hızları (hacim endeksine göre, yüzde)	52
Şekil 3.2. Ana Üretim Sektörlerinin Yıllık Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016)	60
Şekil 3.3. Sanayi Sektörü Alt Sektörleri Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2017)	61
Şekil 3.4. Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)	61
Şekil 3.5. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2017)	73
Şekil 3.6. Santral Türlerine Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2000-2019)	74
Şekil 3.7. Ticaret Borsaları İşlem Hacmindeki Gelişmeler	77
Şekil 4.1. OECD Ülkelerinde Vergi-Transferler Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı (2015 yılı)	85
Şekil 4.2. Türkiye Lorenz Eğrisi Karşılaştırmaları (2017-2007 ve 2017-2012)	87
Şekil 4.3. Türkiye Son Dönem Lorenz Eğrileri Karşılaştırması (2017-2016 ve 2017-2015)	88
Şekil 4.4. OECD Ülkelerinde Vergi ve Transferlerin Gelir Dağılımı Etkisi (2015 yılı)	90
Şekil 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran, yüzde)	92
Şekil 5.2. Toplam Kamu Faiz Harcamaları (GSYH'ye oran, yüzde)	93
Şekil 5.3. Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran, yüzde)	94
Şekil 5.4. Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)	96
Şekil 5.5. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)	97
Şekil 5.6. 1986-2016 Döneminde Özelleştirme Uygulama Tutarları ve Gelirleri	102
Şekil 5.7. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (GSYH'ye oran, Yüzde)	104
Şekil 5.8. Bütçe Türlerine Göre Kamu Yatırımlarının Dağılımı (Yüzde)	106
Şekil 5.9. 2007-2018 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (Yüzde Pay)	116
Şekil 5.10. 2007-2018 Dolaysız Vergilerdeki Gelişim (GSYH'ye oran, yüzde)	118
Şekil 5.11. ÖTV ve KDV'deki Gelişmeler (GSYH'ye oran, yüzde)	119
Şekil 5.12. İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi	126
Şekil 5.13. OECD Ülkelerinde Devlet Borçlanma Maliyetlerindeki Yıllık Değişim	127
Şekil 6.1. GSYH Büyüme Oranı ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi	128
Şekil 7.1. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)	137
Şekil 7.2. 2000-2018 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)	139
Şekil 7.3. 2000-2018 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (milyar dolar)	140
Şekil 8.1. Türkiye'de İşsizlik, Tarım-Dışı İşsizlik ve Genç İşsizliği	164
Şekil 9.1. Suriyeli Göçmen Nüfusun Türkiye İçindeki Dağılımı	187

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BIS	Uluslararası Ödeme Bankası, Bank for International Settlements
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DHMI	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
Dolar	ABD Doları
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EUROSTAT	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (European Statistics Office)
FED	Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve)
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IFSWF	Ulusal Varlık Fonları Uluslararası Forumu (International Forum of Sovereign Wealth Funds)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KDV	Katma Değer Vergisi
KGF	Kredi Garanti Fonu A.Ş.
KHB	Kamu Hesapları Bülteni
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OHAL	Olağanüstü Hal
OVP	Orta Vadeli Program
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

ÖSYM	Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
PISA	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (The Programme for International Student Assessment)
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB, MB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TVF	Türkiye Varlık Fonu A. Ş.
USMCA	ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (United States–Mexico–Canada Agreement)
WEO	Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook)
Yİ-ÜFE	Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

SUNUŞ

2017 yılında küresel ekonomide ABD, Japonya ve AB ekonomilerinden görülen toparlanma küresel ticarete ve dünya ekonomisinin büyüme hızında artış beklentilerine yol açmıştır. 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3 ve 2016 yılında yüzde 3,2 seviyesinde büyüyen dünya ekonomisi 2017 yılında yüzde 3,8 oranında büyümüştür. IMF'ye göre 2018 yılında yüzde 3,7 büyümesi öngörülen dünya ekonomisinin, ticareti sınırlandıran faktörlerin yanında Almanya, Türkiye ve İtalya kaynaklı bölgesel riskler sebebiyle küresel büyümenin 2019 yılında yüzde 3,5 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı (Brexit) sonrasında İngiltere ve AB arasındaki ilişkiler bütün Dünya ekonomisini etkileyecek potansiyelde yeni bir döneme girmiştir. ABD'de yeni dönemde iş başına gelen hükümetin genişlemeci maliye politikası ve yakın dönemde uygulamaya koyduğu vergi indirimleri ABD'de büyüme oranını artırırken enflasyon üzerinde de bir baskının oluşmasına yol açmış ve buna bağlı olarak FED 2018 yılında politika faiz oranını 4 defa artırarak yüzde 2,50 seviyesine yükseltmiştir. Mevcut enflasyonist eğilimlere bağlı olarak bu artışın 2019 yılında da devam etmesi beklenmektedir.

ABD yönetiminin gümrük tarifelerini artırması ve karşı AB ülkeleri ve Çin'in de misillemeye bulunması, ayrıca, ABD, Kanada ve Meksika 24 yıllık NAFTA'nın yerine geçecek olan USMCA adında yeni çok taraflı bir serbest ticaret anlaşması imzalanması küresel büyüme ve ticaretteki artışı sınırlandıracak etkenler olarak öne çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkeler kaynaklı olarak toparlanmış, ancak 2019 yılında Brezilya, Rusya ve Nijerya ekonomilerinde büyüme görünümü zayıflamıştır. Çin ve Hindistan küresel büyüme oranlarını yukarı çekecek ölçüde yüksek oranlı büyümeye devam etmekte, ancak ABD'nin ticareti sınırlandıran adımlarına bağlı olarak Çin'in büyümesinin yüzde 6,2 seviyesine gerileyeceği beklenmektedir.

2018 yılında döviz kurundaki artışın ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü pozitif etkilemesiyle, inşaat ve turizm sektörlerindeki gelişme ile yılın ilk iki çeyreğinde Türkiye ekonomisi yüzde 7,2 ve yüzde 5,3 oranlarında büyümüş, üçüncü çeyrekte ise büyüme zayıflayarak yüzde 1,6 seviyesine gerilemiştir. Sanayi üretim endeksi yılın son çeyreğinde önemli ölçüde gerilemiştir. Bu durum, yılın son çeyreğine ilişkin büyüme beklentilerini düşürdüğü gibi 2019 büyüme beklentilerini de aşağı çekmiştir.

Merkez Bankası tarafından 2017 yılında 9,25 seviyesindeki borç verme politika faiz oranını artırma yönünde herhangi bir adım atılmamış, TÜFE'deki artışa ve piyasalardaki gelişmelere gecikmeli olarak müdahale edilmiş ve Haziran ve Eylül aylarındaki artışlarla, politika faiz oranı yüzde 25,5'e yükseltmiştir. Böylece, TÜFE oranı yüzde 20,3 seviyesine, Yİ-ÜFE oranı ise yüzde 33,6 seviyesine yükselmiştir. **Türkiye, 2018 yılında uluslararası piyasalardan kamu borçlanma maliyetleri en fazla yükselen ülke olmuştur.** İç borçlanma maliyetleri 2017 yılında yüzde 13,2 iken 2018 yıl sonunda bu oran yüzde 18,6'ya yükselmiş, borçlanma vadesi ise kısalmıştır. FED'in yıl içerisindeki faiz artırımları, kredi derecelendirme kuruluşlarının not indirimleri, yüksek sermaye çıkışı ve ABD ile yaşanan siyasi gerginlik sebebiyle döviz kurunda bir önceki yıla göre yüzde 32 oranında artış yaşanmıştır.

Türkiye’de, özel kesim borçluluğunun yanından son dönemde kamu mali açığı ile ekonomideki kırılmalıklar artmıştır. Döviz kurunda yaşanan artış dış borç yükünü artırmıştır. Bu noktada, önümüzdeki dönemde Suriyelilerin eğitimi ve göç yönetimi, gelir dağılımının düzeltilmesinde kamu müdahalelerinin etkinliğinin artırılması, eğitim kalitesinin artırılması, özel kesim borçluluğunun sınırlandırılması, Kamu Özel İşbirliği, Türkiye Varlık Fonu ve Kredi Garanti Fonu uygulamalarına ilişkin risklerin raporlanması ve yönetimi gibi konular önemli gündem maddeleri olacaktır. Bu Raporu hazırlayan Prof. Dr. Semih ÖZ’e teşekkür eder, Türkiye ve dünya ekonomisindeki durumun iktisadi verilerle desteklenerek özetlendiği 2018 Yılı TÜRMOB Ekonomik Raporu'nun tüm odalarımıza, üyelerimize ve okuyucularına faydalı olmasını diler, saygılarımızı sunarız.

A. Masis YONTAN
TÜRMOB Genel Başkanı

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu Raporda Türkiye ekonomisinin 2018 yılı performansı, Ocak 2019 sonu itibariyle açıklanan veriler dikkate alınarak ekonomik büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret, istihdam ve sosyal güvenlik ile sosyal yapı alt başlıkları altında yakın dönem tarihsel perspektifi de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Raporda ortaya konulan bulgular çerçevesinde küresel gelişmeler değerlendirildiğinde dünya ekonomisinin büyüme hızının arttığı ve küresel ticaret hacminde belirgin bir artış eğiliminin mevcut olduğu görülmektedir. IMF tahminlerine göre, ortalama yüzde 3,5 oranında büyüyen dünya ekonomisi, 2016 yılında yüzde 3,3 gibi görece daha düşük bir oranda gelişme sağladıktan sonra 2017 yılında bu oran yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında ise dünya ekonomisinin reel büyüme hızının 3,5 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. IMF tarafından 2019 yılına ilişkin, dünya büyüme oranı tahmini 2018 Ekim ayına göre, temelde Türkiye, Almanya ve İtalya'ya ilişkin olumsuz beklentilere bağlı olarak 0,2 puan düşürülmüştür.

2017 yılında gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerdeki artışa bağlı olarak küresel ticarete yüzde 5,3 oranında toparlanma gözlemlenmiş, 2018-2020 döneminde küresel ticaretin büyüme oranının yüzde 4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2018 yılında, Çin, AB ve ABD gibi dünyanın en büyük ekonomileri arasında gümrük tarifeleri üzerinden dış ticaret eksenli gerginlikler yaşanmış ve ek tarifeler getirilmiştir. Bu durum, küresel ticaretin gidişatında ciddi bir risk oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomileri arasındaki bu gelişmelerin, yatırımda yavaşlama, tüketici fiyatlarında artış ve iş dünyasının güveninde düşüş gibi birçok kanalla Dünya ekonomisini olumsuz etkilemesi beklenmektedir. ABD'de mevcut yönetim tarafından gümrük tarifelerinin artırılması politikası benimsenmiş, bu politikaya karşı AB ülkeleri ve Çin de misillemede bulunmaktadır. Ayrıca, ABD, Kanada ve Meksika 24 yıllık NAFTA'nın yerine geçecek olan USMCA (ABD-Meksika-Kanada Anlaşması) adında yeni çok taraflı bir serbest ticaret anlaşması imzalamışlardır. USMCA'nın başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinin anlaşmaya taraf olan ülkelerle olan ticaretini olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

ABD ekonomisinin, IMF tahminlerine göre, 2018 yılında yüzde 2,9, 2019 yılında yüzde 2,5 ve 2020 yılında ise yüzde 1,8 oranında büyüyeceği beklenmektedir. Kamu harcamalarındaki genişlemeci eğilim nedeniyle ABD'de ortalama ücretlerde ve tüketici fiyatlarında artış eğilimi sözkonusu olup kamu açıkları da artmaktadır. ABD, istihdam piyasasında mevcut durumda işsizlik oranı, 2017 yılında; 2000 yılından beri kaydedilen en düşük oran olan yüzde 4,4 oranına ve 2018 yılında ise yüzde 3,9 seviyesine gerilemiştir. Bu eğilimin, 2019 yılında da devam ederek yüzde 3,5 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. Ancak, son dönemde, ABD'de 2017 yılında yüzde 2,1 olarak gerçekleşen enflasyon oranı 2018 yılında yüzde 1,9 seviyesinde gerçekleşmiş ve yükselme potansiyeli taşımaktadır. Çekirdek tüketici enflasyonunun uzun vadeli politika hedefi olan yüzde 2'ye yakın kalmasını sağlamak için, FED; Aralık 2017 toplantısında, enflasyon beklentileri doğrultusunda politika faizini 25 baz puan yüzde 1,50 seviyesine yükseltmiş, 2018 yılı içerisinde 4 defa faiz artırmış, en son Aralık ayında yapılan artırımla FED politika faiz oranı yüzde 2,50 seviyesine yükselmiştir. FED'in önümüzdeki dönemde de faizleri artırmaya ve sıkı para politikası uygulamasına devam edeceği beklenmekte, hatta faiz oranlarını 2019 sonunda yüzde 3,5'e çıkarabileceği değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak ABD doları diğer ülke para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmakta, uluslararası piyasalarda borçlanma maliyetleri artmaktadır.

Avro Bölgesinde geçtiğimiz iki yıl içerisinde genişleyici para politikasının etkisiyle büyüme desteklenmekle birlikte 2016 yılında büyüme oranları beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Avro Bölgesi, 2016 yılında yüzde 1,8 oranında, 2017 yılında ise, yüzde 2,4 seviyesinde büyümüştür. Bölge ülkelerinde büyüme oranının 2018 yılında yüzde 1,8, 2019 yılında yüzde 1,6 ve 2020 yılında yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Bölge ülkelerindeki işsizlik oranı, 2017 yılında kısmen gerileyerek yüzde 9,1 seviyesine; Almanya’da yüzde 3,3 ve Çek Cumhuriyetinde ise yüzde 2,1 seviyesindeki gerçekleştirmelerin de katkısıyla, Aralık 2018’de yüzde 7,9 seviyesine gerilemiştir.

Enflasyon ise, Bölge ülkelerinde 2017 yılında yüzde 1,4 ve 2018 yılında yüzde 1,6 oranında gerçekleşerek yüzde 2 olarak belirlenen hedefin altında gerçekleşmiştir. Avro bölgesi ülkeleri için kriz sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri olan kamu borçları konusunda, İtalya hariç olmak üzere, önemli ilerleme kaydedilmiştir.

Japonya’da uzun dönemli durağanlıktan sonra ekonomi uzun süreden beri ilk defa pozitif bir görünüm sergilemekte olup büyüme 2017 yılında yüzde 1,7 seviyesine yükselmiştir. Ancak, 2018 yılında yaşanan doğal afetler ekonomideki büyüme oranını yüzde 1,1 oranında bir büyüme beklentilerini düşürmüştür. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,9 seviyesine gerilemiş, 2018 ve 2019 yıllarında da bu oranı koruması beklenmektedir.

İngiltere’de ülkenin AB’den ayrılması için Referandum neticesinde verilen (Brexit) kararı sonrasında büyümedeki zayıflama devam etmektedir. İngiltere’nin AB’den ayrılma sonrasında AB ile ticaretin nasıl sürdürüleceğine ilişkin anlaşma İngiltere Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Bu durum, İngiltere’nin AB ile herhangi bir anlaşma olmaksızın AB’den ayrılmasına ve ticari ilişkilerin nasıl düzenleneceği konusundaki belirsizliklerin artmasına yol açmıştır. İngiltere’de büyümenin 2018 ve 2019 yıllarında yüzde 1,4 ve yüzde 1,5 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İşsizlik oranının 2018 yılında yüzde 4,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Enflasyon oranı ise 2017 yılında yüzde 3, 2018 yılında ise yüzde 2 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Çin ekonomisi 2017 yılında, yaklaşık 2016 yılındaki yüzde 6,7 oranı seviyesinde büyüyerek 2017 yılı büyüme hedefine uygun bir performans sergilemiştir. Ülke ekonomisinde parasal sıkılaştırmaya gidilirken önceki yıllardan az olmakla beraber maliye politikası alanında genişlemesi politikalar izlenmektedir. Mahalli idarelerin borçlarının düzenlenmesi, bölgesel altyapı yatırımları ve gölge bankacılığın azaltılması ülke ekonomisinin önemli gündem başlıkları olmuştur. 2018 yılında ise, ABD ile gümrük tarifeleri üzerinden yaşanan gerilim, Çin’in 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin büyüme hızı beklentilerini yüzde 6,2 seviyesine düşürmüştür. Özellikle, Çin kaynaklı talep düşüşüne bağlı emtia fiyatlarındaki zayıflama beklentisi emtia ihracatçısı gelişmekte olan ülkelere ilişkin büyüme tahminlerini de düşürmüştür.

Bu çerçevede, 2019-2020 dönemine ilişkin olarak, gelişmiş ekonomilerde işsizlik oranı düşme eğilimindedir. **Enflasyon oranı açısından Venezuela, Arjantin, İran ve Türkiye yüksek oranlar bakımından öne çıkan ülkelerdir.** Diğer taraftan ABD’ye ilişkin olarak 2018 ortasında olduğu enflasyon oranının gibi yüzde 2’nin üzerine çıkacağı beklenmektedir. Diğer gelişmiş ülkelerde ise, enflasyon oranına ilişkin yukarı yönlü bir olumsuzluk görünmemektedir.

Büyüme performansı açısından, 2019-2020 döneminde, son dönemdeki eğilimlere benzer olarak Çin’in ve Hindistan’ın güçlü büyüme performansı ile dünya ekonomisinin büyümesine önemli bir katkı vereceği, AB ve ABD ekonomilerindeki büyümenin ise 2018 yılından daha düşük bir seviyede yüzde 1,5-2 aralığında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Uluslararası kuruluşlarca, Türkiye küresel büyüme açısından risk kaynağı olarak görülmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmelerin Türkiye’yi ihracat kanalıyla olumlu etkileyeceği, öte yandan, yüksek ithalata bağımlı Türkiye ekonomisi açısından üretim ve yatırım için zorunlu mallara ilişkin olarak ham petrol başta olmak üzere artan emtia fiyatlarının yurtiçi fiyatlar seviyesi ve cari açık üzerinde bir baskı oluşturacağı değerlendirilmektedir. AB ülkelerindeki toparlanma, AB ülkelerine ihracata pozitif etki edecektir. Bu hususta, 2018 yılı ihracatı

içerisinde İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracattaki artış bu konuda ipuçları vermiştir. Ancak, İtalyan ekonomisinde ortaya çıkabilecek olumsuzluklar bu ülkeye yapılan ihracatı olumsuz etkileyecektir. Öte yandan, İngiltere'nin anlaşmasız olarak AB'den çıkması durumunda sözkonusu ülkeye karşı ihracat imkânları zayıflayacaktır.

Demir-çelik başta olmak üzere ABD tarafından belirli ürünlere getirilen tarife artışı ABD'ye yapılacak ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu etkinin güçlenmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerinde istenen performansa ulaşılmasını engelleyecektir.

ABD'de enflasyon oranının yükselmesi, FED'in beklendiği üzere 2019'da faiz artırımına yol açacak, bu ise Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmiş ülkelerin borçlanma maliyetlerini ve sermaye maliyetini artıracaktır. Bu durum, gerek cari açığın finansmanı ve gerekse kamu ve özel kesim borçlarının sürdürülebilirliği noktasında ciddi sıkıntılara yol açabilecektir.

Bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçlarının büyüklüğü, kamu mali disiplindeki bozulmalar, Türkiye'de döviz kurundaki artışın bilançoların bozulmasına yol açması dikkate alındığında; dış borcun sürdürülebilirliğinin ve yönetiminin ekonomideki önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam edeceği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin GSYH'sindeki gelişmeler üretim hacmindeki gelişmeler bağlamında değerlendirildiğinde, GSYH 2017 yılında yüzde 7,4 gibi oldukça yüksek seviyede bir büyüme kaydetmiştir. 2017 yılında kaydedilen yüksek seviyedeki büyümede, inşaat ve turizm sektöründeki güçlü büyüme, AB başta olmak üzere büyük ekonomilerin toparlanma eğiliminde olması, döviz kurundaki yükselmenin de katkısıyla ihracatta kaydedilen artış ve Hazine'den sağlanan kaynakla Kredi Garanti Fonu imkânlarının 30 kat genişletilmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Harcama tarafında ise, sabit sermaye yatırımlarında yüzde 7,8, özel tüketim harcamalarında yüzde 6,1 kamu tüketiminde ise yüzde 5 oranında artış kaydedilmiştir. Mal ve hizmet ihracatı yüzde 11 artarken ithalat yüzde 10,3 oranında artış göstermiştir.

2018 yılında ise, ilk üç çeyrekte Türkiye azalan oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekteki sırasıyla, yüzde 7,2 ve yüzde 5,3 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte büyüme, yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2018 yılında GSYH'deki gelişmeler, üretim yönünden değerlendirildiğinde en önemli katkılar imalat sanayii ve turizm sektörlerinden gelmiştir. 2. Çeyrekte reel büyüme hızı tarım, inşaat ve bazı hizmet sektörlerinde görülen yavaşlamaya bağlı olarak büyüme ilk çeyrekteki yüzde 7,2 seviyesinde yüzde 5,3 seviyesine gerilemiştir. Tarım sektöründeki yüzde 2,8 seviyesindeki daralma, büyümedeki yavaşlamaya etki eden önemli bir unsur olmuştur. 3. Çeyrekte vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışa rağmen büyüme zayıflamıştır.

Tarım sektörü 2017 yılında yüzde 4,9 oranında büyümüş, 2018 yılının birinci çeyreğinde yüzde 5,6 oranında büyürken, ikinci çeyrekte yüzde 2,8 oranında daralmıştır. 2018 yılının 3. çeyreğinde sektörün büyüme oranı yüzde 1 seviyesinde kalmıştır. Tarım sektöründeki gelişmeler ekonomik büyümeyi sınırlandıran ve fiyat istikrarını bozan bir nitelik arz etmektedir.

2018 yılında yüzde 20,3 seviyesinde gerçekleşen enflasyon oranını yükselten en önemli bileşenlerden biri yıllık yüzde 30,8 oranında yükselen taze meyve sebze ürünleri olmuştur. Artan girdi maliyetleri sebebiyle gıda fiyatları TÜFE üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün zayıf bir performans sergilediği ve daha da zayıflamaya devam ettiği, enflasyon oranı üzerinde de baskı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Sanayi kesimi, ekonomide çalışan her beş kişiden birini istihdam etmektedir. Ürettiği katma değer yanında yapılan ihracat bakımından da ekonomi içerisinde ciddi ağırlığı olan bir

sektördür. Sanayi kesiminde genel bir büyüme eğilimi söz konusudur. Ancak, 2018 yılının son döneminde endekste kısmi bir gerileme olduğu görülmektedir.

Sanayi sektöründeki üretim; sanayi üretim endeksine temel alınarak, üretilen malların kullanım amacına göre değerlendirildiğinde, 2017 yılında aramalı imalatında yüzde 8,9 oranında artış kaydedilmiş, 2018 yılında ise bir önceki yıla göre üretim artışı yüzde 0,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Sermaye malı imalatı 2017 yılında yüzde 12,8 oranında artış göstermiş ancak 2018 yılında artış oranı 0,2 seviyesinde kalmıştır. 2018 yılı gerçekleştirmelerine göre bir önceki yıla göre dayanıklı malların üretimi yüzde 0,1 oranında düşerken dayanıksız tüketim malları imalatında yüzde 4,4 oranında artış kaydedilmiştir.

Sanayi sektörü kapsamında değerlendirilen madencilik sektörü 2017 yılında yüzde 10,7 oranındaki yüksek büyüme hızıyla ekonominin genelindeki büyümeye pozitif yönde katkı vermiştir.

İmalat sanayii ise 2017 yılında yüzde 9,1 seviyesinde büyürken, 2018 ilk üç çeyreğinde ise sırasıyla yüzde 8,7, yüzde 4,2 ve yüzde 0,3 oranında azalan oranlı bir büyüme patikası izlemiştir. Sanayi üretim endeksi verilerine göre imalat sanayii üretiminde 2018 yılında sektörde, yüzde 1,3 oranında üretim artışı sözkonusu olmuştur.

2012-2018 döneminde, imalat sanayii ihracatında yüzde 10,2 oranında ve 14,6 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilmiş ve sektörün ihracat içindeki payı sebebiyle toplam ihracattaki artışın en önemli kaynağı olmuştur. 2017-2018 döneminde ise imalat sanayii ihracatında da yüzde 7,2 oranında ve 10,7 milyar dolar tutarında bir artış olduğu görülmektedir. Bu noktada, imalat sanayii dış ticaret kanalıyla büyümenin önemli bir kalemi olmuştur.

İmalat sanayii ihracatında, 2018 yılında 2017 yılına göre kaydedilen miktar artışına etki eden en önemli üç sektörün 2,6 milyar dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar sektörü olduğu bunu başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat ve kimyasal madde ve ürünler sektörlerinin izlediği görülmektedir.

Türkiye’de hizmetler sektörünün toplam GSYH içerisindeki payı 2017 yılında ise 61,3 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü, 2017 yılında yüzde 7,8 oranında büyümüş, 2018 yılında ise, ilk üç çeyrekte sırasıyla, yüzde 7,3, yüzde 6,4 ve yüzde 2,7 oranında büyüme kaydetmiştir. 2017 yılında 28,2 milyon kişi seviyesindeki toplam istihdamın yüzde 54,1’ine tekabül eden 15,2 milyon kişi hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. 2018 Ekim itibarıyla hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı yüzde 55 oranına ve 15,9 milyon kişi seviyesine ulaşmıştır.

Hizmetler sektörü, içerisinde turizm sektörünün döviz girdisi sağlaması ve bağlantı etkileriyle birçok sektörün üretimine katkı sağlaması sebebiyle özel bir önemi bulunmaktadır. 2016 yılında, temelde Rusya ile yaşanan kriz sebebiyle yüzde 6,5 daralan sektör, turizm gelirlerinde yüzde 29,7 azalış sebebiyle sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle, 2017 yılında konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü yüzde 14 oranında büyümüştür. Turizm gelirlerinde, sözkonusu yıldaki 18,9 oranındaki artışla önemli ölçüde toparlanan sektörün büyüme eğilimi 2018 yılında da devam etmiştir. 2018 yılında ise, gelen toplam ziyaretçi sayısı yüzde 18,1 oranında artarak 45 milyon kişi olmuş ve Rusya krizi öncesi dönem ortalamalarının üstüne geçilmiştir. 2018 yılında, yabancı ziyaretçi sayısında yüzde 21,4 oranında artış yaşanmış ve gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 7 milyon kişi artarak 39 milyon kişi olmuştur. 2018 yılında turizm gelirlerinin bir önceki yıla göre yüzde 21,4 oranında artarak 29,5 milyar dolar seviyesine yükseldiği tahmin edilmektedir.

Hükümetin 2019 yılı programında 2018 cari yılsonu büyüme gerçekleşme tahmini yüzde 3,8 olarak belirlenmiştir. Hükümet tarafından 2019 yılı reel büyüme hızının yüzde 2,3 olması programlanmıştır. IMF ve OECD tarafından yapılan tahminler Hükümetin ortaya koyduğu

hedeflere göre büyüme açısından oldukça kötümserdir. Buna göre, uluslararası kuruluşlar tarafından 2019 yılında Türkiye ekonomisinde ciddi bir daralma beklenmektedir.

İstihdam piyasasındaki gelişmeler; 2018 Ekim dönemi ile 2017 yılının aynı dönemi karşılaştırılarak incelendiğinde, sivil işgücü 726 bin kişi artmış, bunun 225 bin kişilik kısmı istihdam edilebilmiştir. Bu durum, yaklaşık olarak, işgücüne katılan her üç kişiden yalnız birinin istihdam edilebildiğini, kalan iki kişinin ise işsizler arasına katıldığını göstermektedir. İşsizlik oranının 2018 yılında yüzde 11,3 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılında ise işsizlik oranı yüzde 12,1 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Hükümetin 2018 yılı programında işsizlik oranı için 2018 yılı hedefi yüzde 10.5 olarak belirlenmiştir.

Dış ticaretteki gelişmeler değerlendirildiğinde, 2018 yılında, özellikle, TL'deki hızlı değer düşüşü nedeniyle ihracatçı sektörlerin rekabet gücünün artması ve ithalatın pahalılaşmasının yanında, yurtiçi talepteki daralma sebebiyle 233,8 milyar dolar olan bir önceki yıldaki seviyesine göre ithalat yüzde 4,6 oranında düşerek 223 milyar dolar olmuştur.

İhracat ise aynı dönemde, 157 milyar dolar seviyesinden yüzde 7 artarak 168 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Böylece, dış ticaret dengesi 2017 yılında 76,8 milyar dolar seviyesine göre yüzde 28,4 oranında düşerek 55 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2018 yılında Türkiye'nin yaptığı her altı liralık ithalatın bir liralık kısmını enerji ürünleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, net enerji ithalatı 38,6 milyar dolar olmuştur. Toplam ithalatın dörtte üçünü ara malları oluşturmaktadır. İhracatın ise yarıya yakınına aramalı, yüzde 40'ını ise tüketim malları oluşturmaktadır. İhracatın yaklaşık yüzde 95'i, ithalatın ise yaklaşık yüzde 80'i imalat sanayii ürünleridir.

2018 yılında Rusya, 22 milyar dolar tutar ve yüzde 10 seviyesinde toplam içindeki payıyla en fazla ithalat gerçekleştiren ülke olmuştur. Bunu, Çin ve Almanya yüzde 9,3 ve yüzde 9,1 oranlarıyla takip ederek 2018 yılında toplam ithalat içinde en yüksek paylara sahip ülkeler olmuşlardır. Böylece, 2018 yılında Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla 2,5 milyar dolar tutarında artış göstermiş, Çin'den yapılan ithalat 2,7 milyar dolar azalmış ve Almanya'dan yapılan ithalat ise aynı dönemde yaklaşık 1 milyar dolar gerilemiştir. Bu ülkelere yapılan ithalat toplam ithalatın yüzde 28,3'ünün oluşturmaktadır.

2018 yılında, İsviçre, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya'dan yapılan ithalat kayda değer bir şekilde gerilemiştir. İspanya ve İngiltere'ye yapılan ihracat önemli ölçüde artmıştır. Aynı dönemde, İran ve Irak'a yapılan ihracat önemli ölçüde daralmış, Rusya'dan ve 11 milyar dolar tutarında olmasına rağmen veri gizliliği sebebiyle adı açıklanmayan bir ülkeden yapılan ithalat önemli ölçüde artmıştır.

2018 yılında Rusya'dan 3,4 milyar dolar ihracat yapılırken ithalat 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Dolayısıyla, Rusya'ya karşı dış ticaret açığı 2017 yılında 16,8 milyar dolar, 2018 yılında ise 18,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Rusya'ya karşı ihracatı artırıcı ithalatı azaltıcı önlemlerin alınması gerekmektedir. Öte yandan, Rusya'dan et ürünlerinin ithalatına da izin verilmiştir. Rusya, tarım ürünlerine yönelik yüksek seviyede denetim uygulamaktadır.

Türkiye'de cari işlemler dengesindeki gelişmeler değerlendirildiğinde, son dönemde, özellikle, Türk Lirasındaki değer kaybı ve yurtiçi talepteki zayıflamaya koşut olarak ithalatta kısmi gerileme ve ihracatta güçlü bir artışın katkısıyla cari açık daralma eğilimindedir.

2017 yılında 47,3 milyar dolar olarak gerçekleşen cari açık 2018 yılında 27,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı için hükümetin cari açık hedefi 40 milyar dolar seviyesindeydi. Öte yandan, ABD'de FED'in faiz artırımı ve ulusal ve bölgesel riskler nedeniyle Türkiye açısından dış finansman imkânlarının daraldığı görülmektedir. Bu

çerçevede, son aylardaki artışa rağmen resmi rezervlerde görülen 10,4 milyar dolar seviyesindeki azalış dikkati çekmektedir. **2018 yılında, net hata ve noksan kaleminden kaydedilen 21,2 milyar dolar sermaye girişi, rezerv azalışıyla beraber cari açığın ve sermaye çıkışının en önemli finansman kaynağı olmuştur. Net hata noksan kalemi 27,6 milyar dolarlık cari açık ve 3,9 milyar dolar seviyesindeki sermaye çıkışının tamamını finanse edecek büyüklüktedir.** 2019 yılı için hükümetin cari açık tahmini 26 milyar dolar seviyesindedir.

Türkiye’de yüksek cari açık ve yüksek hanehalkı borçluluğu ve mali olmayan şirketler kesiminin yüksek borçluluk seviyesi önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. 2018 yılında yüklü yabancı sermaye çıkışı nedeniyle bunların elindeki kamu borç senetleri yüzde 20,2 oranında azalmış, yabancıların tahvil talebindeki azalmanın yaklaşık iki katı kamu bankaları tarafından telafi edilmiştir. Bu noktada, cari işlemler dengesinde yabancı sermaye girişindeki azalma ve sermaye çıkışı kamunun borçlanmasını olumsuz etkilemekte ve kamu borç senetlerini elinde bulunduranlar içerisinde kamu bankalarının ağırlığı artmaktadır.

Mali sisteme ilişkin olarak 2018 yılında öne çıkan önemli bir gelişme; 2018 yılı başından itibaren uluslararası finansal raporlama standartlarındaki gelişmelerin paralelinde hazırlanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde bankacılık kesiminde Finansal Araçlara İlişkin TFRS 9’un muhasebe sistemi uygulamasına geçilmesi olmuştur. Ayrıca, Eylül 2018’de yapılan düzenlemeyle KGF teminatlı kredilerin takibi öncesinde bankalara yeniden yapılandırma şartı getirilmiştir.

Ağustos 2018’de uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarınca yapılan kredi notu indirimleri Türkiye’nin borçlanma maliyetlerini, yurtdışından sermaye akışını olumsuz etkilemiştir. 2018 yılında Türkiye ekonomisi ve bankacılık kesiminin kredilerinin kalitesi ve bunların tahsil edilebilirliğine yönelik endişeler, enflasyon ve döviz kurundaki artışlar Türkiye’ye sermaye akışını durdurmuştur.

2018 yılında FED’in faiz artırımını kaynaklı küresel çapta borçlanma maliyetlerindeki artış ve gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışı da Türkiye’yi de olumsuz etkilemiştir. 2017 yılında 9,25 seviyesindeki borç verme politika faiz oranını artırma yönünde herhangi bir adım atılmamış, istisnai bir uygulama olan geç likidite penceresi uygulaması yoluyla süreç yönetilmeye çalışılmıştır. TÜFE’deki artışa ve piyasalardaki gelişmelere TCMB oldukça gecikmeli olarak müdahale etmiş, politika faiz oranını Haziran ayı başında borç verme oranını önce yüzde 16,5’e ve bir hafta sonra yüzde 19,25’e, ardından Eylül ayında yüzde 24’e ve sonra da yüzde 25,5’e yükseltmiştir. Böylece, TCMB’nin elindeki temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranını geç artırmış olması ve genellikle sürece geç müdahale etmesi enflasyon oranının yüzde 20 eşiğini geçmesinde önemli bir etken olmuştur. FED’in Haziranda faiz artırımını, yüksek sermaye çıkışı ve siyasi gerginlik ile döviz kurunda bir önceki yıla göre yüzde 32 oranında artış yaşanmıştır.

Döviz kurundaki gelişmeler incelendiğinde, 2016-2018 döneminde ABD doları karşısında, diğer gelişmekte olan ülke para birimleri istikrarlı bir seyir izlerken, Ocak 2016’ya göre TL’nin 2018 yılsonunda değer kaybının yüzde 81,4 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. 2018 yılında yıllık ortalama döviz kuru bir önceki yıla göre yüzde 31,9 oranında artmıştır.

2017 yılı Ekonomik Raporumuzda Türkiye’nin son dönemde karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birinin enflasyon oranlarının tekrar iki haneye çıkması ve resmi açıklamalardaki iyimserliğin aksine uluslararası konjonktür ve yurtiçi genişlemeci politikalara bağlı olarak 2018 yılında TÜFE enflasyonunun yüzde 10’un altına inmesinin zor olduğu değerlendirilmiştir. Nitekim, yıl içerisinde yıllık dönem sonu enflasyon oranı esas alındığında, 2018 yılı Eylül ayında yüzde 25,2 seviyesine yükselmiş, yılsonu enflasyon oranı ise 20,3 olarak gerçekleşmiştir.

Yıllık en fazla fiyat artışı ev eşyası, çeşitli mal ve hizmetler, gıda ve alkolsüz içecekler, konut, eğlence ve kültür ana harcama gruplarında yaşanmıştır. Gıda ürünleri içerisinde ise, taze meyve ve sebze fiyatlarında yüzde 30,7, diğer temel mallarda ise yüzde 37,6 oranında bir artış sözkonusu olmuştur. Gıda fiyatlarındaki artış enflasyon oranı üzerinde yukarı yönlü baskı yapmaktadır.

Döviz kuru artışı ve petrol fiyatlarındaki artış eğilimi ÜFE kanalıyla TÜFE üzerinde baskı oluşturmaya devam etmiştir. Ancak, akaryakıt fiyatlarındaki artışa bir çözüm olarak ÖTV miktarlarında indirimle gidilmiştir. Bu politika tedbiri, her ne kadar kamu finansmanı açısından bütçe gelirlerine olumsuz etki yapsa da TÜFE'deki artışın sınırlı kalmasına katkıda bulunmuştur.

Yurtiçi üretici fiyat endeksi ise 2018 yılsonunda bir önceki yıla göre yüzde 33,6 oranında artış kaydetmiştir. ÜFE'de bir önceki yıla göre en yüksek artışlar, yüzde 75,2 ile elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme; ham petrol ve doğalgaz fiyatlarında yüzde 55,5; kâğıt ve kâğıt ürünlerinde fiyat artışı yüzde 49,3, kimyasal ürünlerde ise yüzde 44,6 oranında fiyat artışları yaşanmıştır. Dolayısıyla, yurtiçi üretici fiyatlarındaki yüksek artışın temel belirleyicisi yüzde 57,1 oranında artış kaydeden enerji ürünleri olmuştur.

TÜFE konusunun; Türkiye'nin 1980'li yıllarda başlayan ve 20 yılı aşkın süre devam eden enflasyon sorununun tekrar yapısal hale gelmesi noktasında dikkatle ele alınması gerekmektedir.

2019 yılına ilişkin hükümetin yıllık programda yılsonu TÜFE tahmini yüzde 15,9'dur. TCMB Ocak Enflasyon Raporuna göre yılsonu TÜFE yüzde 14,6'dır. TCMB'nin 2019 yılsonu gıda enflasyonu ise yüzde 13 olarak tahmin edilmektedir. 2019 yılı içerisinde FED tarafından faiz artırımı uygulanacak olması, üretici fiyatlarındaki yüksek artış, petrol fiyatlarındaki artış eğilimi, son dönemde döviz kurundaki değer kaybı enflasyonist baskılara yol açacaktır. sözkonusu etkenlere ilave olarak, TCMB'nin enflasyonla mücadele yerine büyümeyi esas alan yaklaşımı 2019 yılında da TÜFE enflasyonunda mevcut yüksek seviyenin devam edeceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Kamu mali disiplini, son yirmi yılda ekonomik yönetimin ana dayanağı olmuştur. Mali disiplini sürdürmek için hükümet, kamu gelirlerini artırmak ve harcamadan tasarruf etmek için gerekli önlemleri almış ve AB tanımlı genel devlet borç stoku 2001'de yüzde 76,1 seviyesinden 2016'da yüzde 30'un altına düşürülmüş, 2017 yılında ise yüzde 28,5 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılsonunda ise sözkonusu oranın yüzde 31,1 olması beklenmekte, 2019 yılında ise yüzde 28,5 oranında gerçekleşmesi hedeflenmiştir.

Kamu borç stokunun GSYH'ye oranının düşük olması, hükümetin gerektiğinde manevra yapmasına ve gerektiğinde gerekli tedbirleri almasına yardımcı olmuştur. Bu amaçla, yatırım gündemini hızlandırmak ve ekonominin büyüme performansını desteklemek için hükümet yeni harcama programları başlatmış ve KÖİ projelerinin hacmini artırmıştır. 2016 yılında yaşanan olumsuzluklar ve sonrasındaki süreçte, kamu maliyesi, ekonominin hızlı bir şekilde toparlanması için aktif bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle, KGF imkanlarının genişletilmesiyle 2017 yılında ekonomiye sağlanan 208 milyar TL tutarındaki kredi sağlanmış, 2018 yılında da benzer şekilde yüksek miktarda kredi hacminin oluşmasına katkı sağlanmıştır.

Kamu maliyesinde, 2017 yılında kamu kesimi faiz dışı fazlasının 0,2 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise negatif yüzde 0,5 seviyesinde gerçekleşmesi öngörülmektedir. Kamu kesimi genel dengesi GSYH'ya oran olarak 2017 yılında yüzde 1,8 olmuş, 2018 yılında ise yüzde 2,7 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılı için ise sözkonusu oranın yüzde 1,5 olması hedeflenmiştir.

2017 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 677,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 621 milyar TL, bütçe gelirleri ise 630,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 47,4 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 9 milyar TL olmuştur. Bu eğilim, 2018 yılında da devam etmiş, yükselen enflasyon oranının da etkisiyle merkezi yönetim bütçe giderleri 830,4 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 756,5 milyar TL, bütçe gelirleri ise 757,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 72,6 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 1,3 milyar TL olmuştur.

2019 yılında program tanımlı genel devlet dengesinin yüzde 1,5 oranında açık vermesi beklenmekte olup bu durum, kamu mali disiplininde belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, orta vadede genel devlet açığının GSYH'ye oran olarak yüzde 2 civarında olacağı öngörülmektedir. Genel devlet açığının yüksek olması sonucunda, bu dönemde genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının yüzde 30'un üzerine çıkması beklenmektedir.

Türkiye'de cari açık büyüme dönemlerinde daha da artan önemli bir sorundur. Her ne kadar 2018 yılında cari işlemler açığında daralma eğilimi görülse de, cari açığın boyutu hala önemli boyuttadır. Buna ek olarak genel devlet açığının GSYH'ye oranının yüksek olması ve son dönemde kötüleşmesinin, ekonominin dış finansmanı açısından önemli bir risk oluşturacağı değerlendirilmektedir. İkiz açık olarak değerlendirilen bu durum, yüksek özel kesim borçluluğuyla daha da riskli bir hal almaktadır. Döviz kurlarında meydana gelen artış 2018 yılına ilişkin birçok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Kasım 2017-Nisan 2018 döneminde ortalama yüzde 13 civarında dalgalanan borçlanma maliyeti, Mayıs 2018'de yüzde 16,3'e yükselmiştir. Ardından Haziran ayında yüzde 18'in üzerine çıkan sözkonusu oran, Eylül ayında yüzde 25,3 seviyesini gördükten sonra kısmen gerilemiş olmakla beraber Aralık ayında yüzde 18,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

OECD'nin 2019 yılında yayımlanan bir çalışmasında, Türkiye, üye ülkeler arasında, borçlanma maliyetleri en fazla kötüleşen ülke konumunda olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum, yalnız kamunun borçlanma maliyetlerini artırmamakta, aynı zamanda, ülkedeki tüm ekonomik aktörlerin sermaye ve finansman maliyetlerini artırmakta, yüksek borçluluğu olan ve mali yapısı kırılğan şirketlerin borçlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

Daralan yurtiçi talep sebebiyle bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini oluşturan dolaylı vergilerin tahsilinde sıkıntılar yaşanmaktadır.

2018 yılında hükümetin talebi güçlendirmek fiyat artışını kontrol etmek amacıyla vergilerde indirim gitmesi, bu süreci daha da zorlaştırmıştır. 2018 yılında ise ekonomik faaliyetlerdeki daralmayı önlemek için uygulamaya konulan vergi indirimleri sebebiyle vergilerdeki genel eğilimden önemli ölçüde farklılaşma sözkonusu olmuş, KDV ve ÖTV tahsilatı azalırken kurumlar vergisi tahsilatı, oran artışına bağlı olarak artmıştır. Ayrıca, döviz kurundaki yüksek artış sayesinde ithalatta alınan KDV'de yüksek bir tahsilat gerçekleşmiştir. Ancak bu durumun vergi yapısındaki genel eğilimleri değiştirecek bir nitelik taşımadığı, geçici mahiyette olduğu değerlendirilmektedir.

2018 yılında bütçe gelirleri içerisinde geçmiş vergi af kanunlarından, imar affından ve bedelli askerlikten elde edilen bir defalık gelirlerden tahsilat yaklaşık GSYH'nin yüzde 1,5'ini aşmış ve bu gelirler bütçenin finansmanında öne çıkmıştır.

Bu noktada, 2018 sözkonusu vergi dışı gelirler sayesinde azalan bütçe açığı ve finansman ihtiyacının, sözkonusu kaynağın sürdürülebilir olmaması ve vergi gelirlerinde ekonomideki durgunluğun paralelinde görülen performans düşüklüğü nedeniyle belirli bir süre daha artarak devam edeceği beklenmektedir.

Bu durum, 2019 yılında azalan düzenli kamu gelirleri, kamu harcamalarında ödenek üstü harcama alışkanlığı, kamunun dış borcunun döviz kurundaki artış sebebiyle ağırlığının artması, uluslararası piyasalardan borçlanma maliyetlerinin artması ve zayıflayan sermaye girişi birlikte değerlendirildiğinde kamu finansmanı ve ülkedeki yatırım ortamı açısından önemli bir risk alanı oluşturmakta ve önümüzdeki dönemde kamu finansmanı alanında sıkıntılı bir sürece işaret etmektedir.

2019 yılı programı, kısmi bir mali konsolidasyonun ipuçlarını vermekle beraber 2019'da yapılması planlanan seçimler tamamlanmadan bütçe açığının azaltılmasının zor olacağı değerlendirilmektedir.

IMF tarafından açıklanan son küresel ekonomik görünüm raporuna ilişkin yapılan açıklamada; Türkiye, küresel ekonomiye ilişkin 2019 yılı büyüme beklentilerini aşağıya çeken bir ülke olarak öne çıkarılmaktadır. Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olarak enflasyonist baskının artması, döviz cinsi kredilerle finanse edilen kamu özel işbirliği projelerine ilişkin hazine borç üstlenimi uygulamaları ve KGF uygulamasıyla verilen yüksek tutardaki kredi kefaletleri sebebiyle sözkonusu kredilerin kamu tarafından üstlenilmesi riskinin realize olması, inşaat ve enerji şirketleri başta olmak üzere şirketler kesiminde yüksek döviz borçluluğu, artan stoklar ve ödeme zincirlerindeki olası kopukluklar sebebiyle büyük iflasların ortaya çıkmasının Türkiye ekonomisi ve kamu maliyesi için potansiyel risk alanları olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda, KGF, TVF ve borç üstlenimi şeklinde kredi riskleri ve KÖİ'lere ilişkin garantilere bağlı koşullu yükümlülüklerin, dikkatle izlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Başta sağlık ve ulaştırma sektörlerinde olmak üzere yakın dönemde artan KÖİ yatırımlarının işletmeye alınmasıyla bunlara sağlanan koşullu yükümlülükler kamu maliyesi için önemli bir risk alanıdır. 2018 yılı bütçesinde 6,2 milyar TL harcama öngörülen bu kapsamdaki giderlerin şeffaf bir şekilde bütçeye ve kamu hesaplarına entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, 2018 gerçekleştirmeleri ve 2019 beklentileri konusunda kamuoyuna yeterli bilgi verilmemiş, bütçe ve mali tablolarında bu kapsamdaki ödemeler izlenilebilir şekilde sunulmamıştır. Bu konuda, özellikle, mali risklerin raporlanması ve kamuoyunun ve TBMM'nin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Yüksek döviz borçlanması ile gerçekleştirilen kamu özel işbirliği yatırımlarının kredi dönüşlerinin ilgili firmalar tarafından gerçekleştirilememesi halinde, bunlara sağlanan hazine garantisi ve borç üstlenimi yükümlülüklerinden kaynaklanan risklerin realize olmasının kamu maliyesi üzerine ciddi bir yük oluşturacağı, dolayısıyla bu kapsamdaki yatırımcı kuruluşların mali yapılarının yakından izlenmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Genişletici maliye politikalarının, ekonomik yavaşlama döneminde yerel ekonomik faaliyete destek sağlamak için bir dereceye kadar yararlı bir araç olduğu değerlendirilmektedir. Bununla beraber ekonominin genişleme dönemlerinde kamu maliyesinin konjonktür tersi bir yaklaşımla ekonominin dengeye gelmesi doğrultusunda kamu mali disiplinin artırılması ekonomik aktörler için güvenilir bir iş ortamının oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda kamu maliyesinin temkinli bir duruş sergilemesi; potansiyel risklerin realize olması durumunda, bunlara karşı toplumun ve ekonominin mukavemetinin artırılması ve bunlara güçlü ve hızlı bir cevap verilebilmesi için gerekli mali alanın oluşturulması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan, mevcut mali genişleme, uzun vadeli harcama taahhütleriyle sonuçlanmakta ve koşullu yükümlülükleri de içermektedir. Bu konudaki mevzuat ve uygulamaya ilişkin yetkiler de oldukça parçalı bir görünüme sahiptir. Bu kapsamda, TVF'nin kurulması ve KGF aracılığıyla verilen destekler arttıkça, mali risklerin giderek artan kısmı Hazine'nin gözetim ve denetiminin dışında kalmaya başlamıştır.

Gerek TVF ve gerekse KGF aracılığıyla gerçekleştirilen mali operasyonlar konusundaki karar alma sürecinin ne ölçüde rasyonel işlediği bilinmemekte ve bu mekanizmalar neticesinde ortaya çıkan mali işlem ve sonuçlar hakkında sistematik bir raporlamanın sözkonusu olmadığı görülmektedir. Bu durum, orta vadede kamu mali risklerinin yönetilebilir olmaktan çıkmasına ve yalnız kamu maliyesini değil tüm ekonomiyi derinden etkileyecek büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açabilecektir.

Bu noktada, KGF imkânlarının genişletilerek işletmelerin finansmana erişim imkânlarının kolaylaştırılması suretiyle kısa vadede elde edilen ilave büyümenin orta vadede ortaya çıkabilecek risklerin iyi yönetilememesi halinde ekonomiyi toplamda negatif etkilene riski taşıdığı, bankalar tarafından dışsallaştırılan batık riskinin ilerleyen dönemde kamu maliyesine ciddi bir yük getirebileceği ve buna ilişkin piyasa gözetim mekanizmalarının iyi işletilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bunun yanında, KGF'nin bankacılık kesiminin alacaklarının tahsili noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynamasının mali sistemin mevcut sıkıntılarının hafifletilmesine katkı sağlayacağı, alacakların tahsilinin zorlaştırılmasının ise mali sistemdeki sıkıntıları derinleştireceği düşünülmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler kısmında belirtildiği üzere, FED'in faiz artırımları neticesinde genel olarak ülkelerin borçlanma maliyetleri artmaktadır. Ancak, borçlanma maliyetlerindeki artışlar; kamu maliyesi durumu ve kredi dereceleri gibi birçok etkenin bileşimiyle şekillenen ülkelerin kendine özgü şartları sebebiyle ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu kapsamda, örneğin, politik risk algısının artması ve kötüleşen kredi derecesine bağlı olarak OECD ülkeleri arasında Türkiye, borçlanma maliyetleri en fazla kötüleşen ülke konumundadır. Bu durum, yalnız kamunun borçlanma maliyetlerini artırmamakta, aynı zamanda, ülkedeki tüm ekonomik aktörlerin sermaye ve finansman maliyetlerini artırmakta, yüksek borçluluğu olan ve mali yapısı kırılğan şirketlerin borçlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

Varlık fonu, başka ülkelerde tasarrufları değerlendirip gelecek neslin refahını artırmak için tasarlanan bir kurumsal yapılanma iken, Türkiye de gelecek neslin üzerine borç yükü oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu noktada, TVF'nin, henüz kurumsal yapılanması ve stratejisi tam olarak netleşmemiş olsa da, getirilen mevzuat değişiklikleri ve basında yer alan haberlerden kalkınma/stratejik yönelimli bir amaçla yeni bir bütçe dışı fon niteliğinde kurulduğu ve borçlanmayla toplanan kamu parasıyla risk alınarak kamu girişimciliği yapma şeklinde bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Kuruluşu itibarıyla hesap verebilirlik mekanizmasının sağlam oluşturulmadığı, kamu parasının kullanımının denetimine ilişkin bir mekanizmanın olmadığı ve tablo denetimiyle sınırlı bir denetim sürecinin öngörüldüğü görülmektedir. Bu noktada, asil-vekil problemine işaret eden modern kamu maliyesi literatürünün temel vurgularının dikkate alınarak kamu başarısızlığını önleyecek ve hesap verebilirliği artıracak bir tasarıma ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir.

Eğitim alanında son dönemde fiziki imkânlara ilişkin görülen ilerlemeye rağmen PISA sonuçlarına göre nitelik noktasında ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Öğrenci yeterlilikleri açısından gerek ulusal olarak Türkiye'nin diğer ülkelerin çok gerisinde kalması gerekse ülke içerisinde eğitim kalitesi açısından bölgeler ve okul türleri itibarıyla öğrenciler arasında 4-5 yıla varan farklılıkların ortaya çıkması eğitimde fırsat eşitliği açısından mevcut farklılıkların daha da derinleştiğini göstermektedir. Bu durum, eğitimde niteliğin artırılması ve eğitimde fırsat eşitsizliklerinin azaltılması konusunda kamu tarafından ciddi adımların atılmasını gerekli kılmaktadır.

Yapısal düzlemde, Suriyelilerin topluma entegrasyonu konusu Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biridir. Bu noktada, ortaya çıkan veriler, eğitimde olması gereken okul çağındaki Suriyeli çocuk ve gençlerin yüzde 40'ının eğitim dışında olduğunu göstermektedir. Bu kesimin Türk toplumuna entegrasyonunda yaşanan problemler toplumsal barış açısından önemli bir risk faktörüdür. Bu bağlamda, uluslararası bir insani kriz niteliğine dönüşen ve gerek

ekonomik gerek toplumsal maliyetiyle önemli bir sorun alanı oluşturan Suriye’den gelenlere yönelik kalıcı yapısal çözümler geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunların, eğitimi, dil yeterliliklerinin geliştirilmesi ve topluma entegrasyonu, istihdam piyasasında zaten artmakta olan işsizleri olumsuz etkilemeyecek bir yapıda çözümlerin geliştirilmesi ve önemli bir kısmının geri dönüş planlamasının yapılması orta ve uzun vadeli toplumsal gelişim açısından büyük önem taşımaktadır.

Gelir dağılımının önceki yıllara göre iyileştiğine gösteren TÜİK verileri olumlu değerlendirilmekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin olumsuzluğu, iktisadi politikaların farklı açılardan da sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu noktada, özellikle, gelir dağılımı bölümünde detaylı olarak ortaya konulduğu üzere, Türkiye’de kamu müdahaleleri gelir dağılımının düzeltilmesinde belirgin bir şekilde etkisiz olup OECD ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça zayıf kalmaktadır. Vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir dağılımı arasında OECD ülkelerinde kamu müdahaleleri sayesinde oluşan düzeltici fark Türkiye’ye göre ortalama 5 kat fazladır. Bu durum, Türkiye’de kapsayıcı büyümenin sağlanması ve gelirin yeniden dağıtımını konusunun öncelik hale getirilmesine ve bu konuda maliye politikası ile gelirler politikası arasında uyumu gözeten ciddi bir vizyona ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisine ilişkin temel ekonomik göstergeler özetle değerlendirildiğinde büyüme oranında yavaşlama söz konusudur. Bu durumun, 2019 yılında da devam edeceği toparlanmanın ancak, güçlü bir sermaye girişi ve bankacılık ve şirketler kesimindeki borç ve alacakların tahsil edilebilirliğinin artırılmasıyla, karşı tarafa güvenin artmasıyla ve ödeme zincirlerinin kesintisiz ve güçlü bir şekilde tekrar işlemeye başlamasıyla mümkün olacağı değerlendirilmektedir. Enflasyon oranı ise yüksek seviyede ve iki hanede kalıcı gözükmektedir. Büyümenin daralmasıyla zaten yüksek seviyede olan işsizliğin daha da artacağı düşünülmektedir. Bu noktada, işsizliğin özellikle de, genç işsizliğin yüksek olması üzerinde durulması gereken önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. Bu noktada, kayıt dışılık kadınlarda erkeklerin 1,5 katı olması örneğinde olduğu gibi kadınların iş ve istihdam piyasasında durumunun iyileştirilmesi ve bu anlamda cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik yapısal tedbirlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Tüm bu rakamlar ve beklentiler ışığında Türkiye’nin 2018 yılı ekonomik performansının zayıfladığı ve 2018 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren olumsuz bir görünüm sergilediği ve 2019 yılında küresel ekonomide öngörülen durgunluğun ve gümrük tarifelerindeki muhtemel artışların Türkiye ekonomisini dış ticaret, FED’in faiz artırımının ise finansman ve fiyatlar kanalıyla negatif olarak etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Diğer ülke paraları karşısında Türk lirasının değer kaybının kısa vadede enflasyon üzerinde bir baskıya yol açtığı, fakat ekonomideki zayıflamanın bu olumsuzluğu derinleştirebileceği değerlendirilmektedir.

Bu noktada, 2019 yılında büyüme açısından durağan, fiyat istikrarı açısından olumsuz gelişmelerin öne çıkacağı beklenmekte, ülke ekonomisinin yönelimini para politikası ve maliye politikasındaki tercihlerin temelden etkileyeceği değerlendirilmektedir. Özellikle, mali sektördeki şeffaflığın artırılmasının ve ekonomideki alacakların tahsili mekanizmasının hızlandırılmasının ve ödeme zincirlerinin güçlendirilmesinin yabancı yatırımcıların ve ekonomik aktörlerin ekonomiye yeniden güveninin sağlanması bakımından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

2019 yılına ilişkin riskler kapsamında, ekonomideki mali sistemde ve şirketler kesiminde ödeme zincirlerinde ortaya çıkabilecek seri iflasların ve kopuklukların ekonomide keskin bir daralmaya yol açabileceği değerlendirilmektedir.

2018 yılı sonu itibariyle henüz yılın bütününe ait verilerin ve kamu kurumlarınca faaliyet raporlarının açıklanmamış olması kısıtı altında 2018 yılında Dünya ve Türkiye’de yaşanan iktisadi ve sosyal gelişmeler Raporun izleyen bölümlerinde incelenmiştir.

1. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

1970’li yıllarda Bretton Woods sisteminin çözülmesi ve petrol krizi, gelişmiş ülke ekonomilerinde, kar düşüşleri, sermaye birikimindeki yavaşlama, işsizlikte artışlarla beraber maliyet artışı kaynaklı yükselen enflasyon gibi ekonomik dengesizliklere ve mali tikanıklara yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki yapısal ekonomik sorunlar az gelişmiş ülkelere de yansımış ve 1980’lerin başında bu ülkelerde ciddi borç krizleri meydana gelmiştir. Borç krizleri nedeniyle az gelişmiş ülkeler, IMF ve Dünya Bankası eliyle genelleştirilmeye başlanan istikrar programı ve yapısal uyum politikaları çerçevesinde yeni dünya düzenine dahil olmuşlardır. Böylece gelişmiş ülkelerin sermayelerine yeni yatırım ve ihracat alanları açılarak, sermaye birikimini ve büyüme sürecini destekleyecek yeni kaynaklar yaratılmıştır.

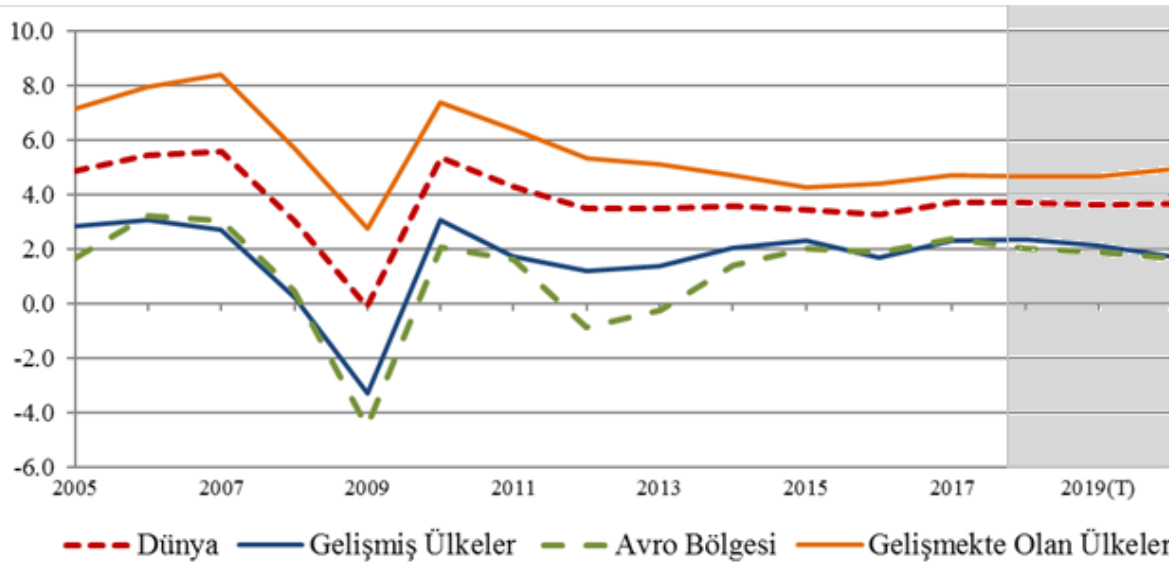
1980’lerin başından itibaren ABD ve İngiltere’de 2. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konulan Keynesyen refah devleti politikalarının tersi yönünde, devletin ekonomideki rolünü azaltmayı hedefleyen yeni ekonomi politikaları uygulamaya konulmuştur. Sermayenin uluslararası alanda dolaşımı serbestleşirken, dış ticaretin serbestleştirilmesi küresel yaygınlık kazanmıştır. İthal ikameci büyüme modellerinin yerini ihracata dayalı büyüme modelleri almıştır.

1980 sonrası dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme bir taraftan malların ve sermayenin dolaşım hızını arttırırken, diğer taraftan küresel ölçekte uluslararası mali piyasaların entegrasyonuna katkı sağlamıştır. Bu yeni ekonomik yapıda, sermaye kesimi tarafından giderek karmaşıklaşan finansal yatırım araçlarının üretilmesiyle, sermaye, sanayi alanından spekülasyon alanına kaymıştır. Gelişmiş ülkelerde tüketici talebindeki yetersizlik giderek genişleyen kredi hacmiyle giderilmeye çalışılmış, şirketler ve devletler kaynak yetersizliğini borçlanarak kapatma yoluna gitmişlerdir. Başta Amerikan Merkez Bankası (FED) olmak üzere, merkez bankaları bu süreci destekleyecek para ve faiz politikaları izlerken, hükümetler de sermaye üzerindeki denetimleri ve banka sistemindeki kısıtlamaları önemli ölçüde kaldırmışlardır. Piyasaların kuralsızlaştırılması ve devletin küçültülmesi eksenin yürütülen ekonomi politikaları neticesinde özellikle özelleştirmeler yoluyla sermaye zengini ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırımların miktarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Böylece, dünya ekonomisi 1990’larda yeni bir büyüme sürecine girerken, dünya hasılasının yüzlerce katı büyüklüğünde bir kredi köpüğü oluşmaya ve hızla büyümeye başlamıştır. Artan uluslararası ticari ve mali bağımlılık aynı zamanda ülke ekonomilerinin kırılganlığını da arttırmıştır.

Sermayenin küresel hareketliliğindeki artış ve yatırım araçlarının kontrolsüz gelişimi sonucunda, 1990’ların sonunda ABD’de Dot-com krizi olarak da adlandırılan ve NASDAQ endeksinde teknoloji ve özellikle internet şirketlerine ait hisselerin büyük değer kaybettiği ani bir çöküşle son bulduğu bir kriz yaşanmıştır. Finansal işlem ve yatırım araçlarındaki kontrolsüz gelişim, özellikle ABD’de devam etmiştir. 1990’lı yıllardan beri artan finansal genişleme ve borç birikimi ile bankacılık sisteminin zayıflıkları ABD’de özellikle konut piyasasında yeni bir balonun oluşmasına yol açmış ve 2007 yılının sonlarında başlayan durgunluk ve daralma, Lehman Brothers’ın batmasına izin verildiği 2008 yılı Eylül ayında derinleşmiş ve sonrasında mali kriz ABD’den tüm dünyaya yayılarak küresel bir mahiyet almıştır. 1929 krizinden sonra kaydedilen bu en derin ve uzun küresel mali kriz döneminde bankacılık sistemi büyük zarar görmüş, finansal sistem iflas noktasına gelmiştir. Bu süreçte, ABD ve Avro Bölgesi ülkeleri başta olmak üzere küresel çapta krizden çıkış amacıyla büyük ölçekli parasal genişleme ve ekonomiyi canlandırma paketleri uygulamaya konulmuş ve krizin daha da derinleşmesi engellenmiştir. Böylece, gelişmiş ülkelerde göstergeler iyileşmiş, 2010 ve 2011 yıllarında reel ekonomide ılımlı bir toparlanma başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan ılımlı toparlanmanın yanında parasal genişleme sonucu oluşan likidite bolluğu, risk alma

konusundaki yaklaşımları etkilemiş ve gelişmekte olan ekonomilere giden sermaye akımları artmıştır.

Krizin etkileri, krizi aşmaya yönelik kamu müdahalelerinin yarattığı borç yükleri ile birleşerek özellikle Avro bölgesinde kamu borç krizine yol açmıştır. Bu durum sıkı maliye politikalarını gündeme getirmiş ve bu politikalarla, iç tüketimin sınırlandırılması ve ortaya çıkan kaynaklarla devletlerin borç yükünün azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, kemer sıkma politikasına dayanan bu önlemler, iktisadi durgunluğu derinleştirmesi nedeniyle önemli bir açmaz oluşturmuştur. Bu durum, küresel ekonomide 2010 ve 2011 yıllarındaki toparlanma eğilimine rağmen 2012 yılında Avro Bölgesindeki durgunluk ve ABD’deki borç tavanı tartışmaları gibi gelişmiş ülke kaynaklı riskler sebebiyle sürdürülememiştir. Bunun yanında, emtia mallarına olan talebin Çin kaynaklı olarak azalması 2014 yılı ortasından itibaren petrol başta olmak üzere hammadde ihracatçısı ülkelerin ihracat gelirlerinin ve azalmasına yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde yüzde 2’nin üzerinde görece istikrarlı bir büyüme oranı gözlemlenmektedir.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database (WEO) Ocak 2019 veritabanındaki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.1. Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları (Sabit Fiyatlarla, Yüzde)

Şekil 1.1’ de görüldüğü üzere; dünya ekonomisinin büyüme hızı 2009 yılındaki daralmanın ardından yeniden toparlanma eğilime girdikten sonra 2011 yılında yüzde 4,3 seviyesinden 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla yüzde 3,5 seviyesine gerilemiştir. IMF tahminlerine göre, 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla yüzde 3,6 ve yüzde 3,5 oranında büyüyen dünya ekonomisi, 2016 yılında yüzde 3,3 gibi görece daha düşük bir oranda gelişme sağladıktan sonra 2017 yılında bu oran yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında ise dünya ekonomisinin reel büyüme hızının 3,7 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. IMF tarafından 2019 yılına ilişkin, dünya büyüme oranı tahmini 2018 Ekim ayına göre, temelde Türkiye, Almanya ve İtalya’ya ilişkin olumsuz gelişmelere bağlı olarak 0,2 puan düşürülerek yüzde 3,5 olarak güncellenmiştir.

Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü

GSYH Sabit Fiyatlarla Yıllık Değişim (Yüzde)	Gerçekleşme Tahmini		Projeksiyon		Ekim 2018'e Göre Değişim	
	2017	2018	2019	2020	2019	2020
Dünya (1)	3.8	3.7	3.5	3.6	-0.2	-0.1
Gelişmiş Ülkeler	2.4	2.3	2.0	1.7	-0.1	0.0
ABD	2.2	2.9	2.5	1.8	0.0	0.0
Avro Bölgesi	2.4	1.8	1.6	1.7	-0.3	0.0
Almanya	2.5	1.5	1.3	1.6	-0.6	0.0
Fransa	2.3	1.5	1.5	1.6	-0.1	0.0
İtalya	1.6	1.0	0.6	0.9	-0.4	0.0
İspanya	3.0	2.5	2.2	1.9	0.0	0.0
Japonya	1.9	0.9	1.1	0.5	0.2	0.2
İngiltere	1.8	1.4	1.5	1.6	0.0	0.1
Kanada	3.0	2.1	1.9	1.9	-0.1	0.1
Diğer Gelişmiş Ülkeler (2)	2.8	2.8	2.5	2.5	0.0	0.0
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.7	4.6	4.5	4.9	-0.2	0.0
Eski Sovyet Ülkeleri-AB Üyeleri Hariç	2.1	2.4	2.2	2.3	-0.2	-0.1
Rusya	1.5	1.7	1.6	1.7	-0.2	-0.1
Rusya Dışındaki Ülkeler	3.6	3.9	3.7	3.7	0.1	0.0
Gelişen Asya Ekonomileri	6.5	6.5	6.3	6.4	0.0	0.0
Çin	6.9	6.6	6.2	6.2	0.0	0.0
Hindistan	6.7	7.3	7.5	7.7	0.1	0.0
ASEAN 5'lisi (3)	5.3	5.2	5.1	5.2	-0.1	0.0
Gelişmekte Olan Avrupa Ülkeleri	6.0	3.8	0.7	2.4	-1.3	-0.4
Latin Amerika ve Karayipler	1.3	1.1	2.0	2.5	-0.2	-0.2
Brezilya	1.1	1.3	2.5	2.2	0.1	-0.1
Meksika	2.1	2.1	2.1	2.2	-0.4	-0.5
Orta Doğu, K. Afrika, Afganistan ve Pakistan	2.2	2.4	2.4	3.0	-0.3	0.0
Suudi Arabistan	-0.9	2.3	1.8	2.1	-0.6	0.2
Sub-Saharan Afrika	2.9	2.9	3.5	3.6	-0.3	-0.3
Nijerya	0.8	1.9	2.0	2.2	-0.3	-0.3
Güney Afrika	1.3	0.8	1.4	1.7	0.0	0.0
Bilgi İçin						
Az Gelişmiş Ülkeler	4.7	4.6	5.1	5.1	-0.1	-0.2
Dünya (Piyasa fiyatlarıyla)	3.2	3.1	3.0	2.9	-0.1	0.0
Dünya Ticaret Hacmi (4)	5.3	4.0	4.0	4.0	0.0	-0.1
Gelişmiş Ülkeler	4.3	3.2	3.5	3.3	-0.1	-0.1
Gelişmekte Olan Ülkeler	7.1	5.4	4.8	5.2	0.0	0.1

Kaynak: IMF, (WEO) - Ocak 2019'da güncellenmiş verisetinden alınmıştır.

Not: Reel efektif döviz kurlarının 29 Ekim-26 Kasım arası dönemdeki seviyesinde sabit olacağı varsayılmıştır. Ekonomiler ekonomik büyüklüğe göre listelenmiştir. Hindistan verisi mali yıl bazlıdır.

(1) Dünya çıktısı hesaplamalarında, Dünya tahmini yıllık GSYH 'sının yaklaşık yüzde 90'nını oluşturan ülkelerin Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) ağırlıklarına göre yapılmıştır. (2) G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) ile Avro Bölgesi ülkeleri hariçtir. (3) Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Vietnam. (4) Mal ve hizmet ihracat ve ithalat hacmi için basit ortalama kullanılmıştır.

2014 yılında küresel ekonomi bir önceki yılın 0,1 puan üzerinde yüzde 3,6 oranında büyümüştür. 2014 yılı üçüncü çeyreğine kadar 100-110 dolar arasında dalgalanan varil başına ham petrol fiyatları, 2015 yılı Ocak ayında (Brent tipi ham petrol için) 50 doların altına kadar düşmüştür. 2014 yılı ortalarından itibaren düşük seyreden petrol ve emtia fiyatları gelişmiş ekonomilerin büyümelerini desteklerken emtia ihracatçısı ülkelerin büyümelerini yavaşlatmıştır. Ayrıca, bu dönemde, Yunanistan kaynaklı finansal risklerin devam etmesi nedeniyle Avro Bölgesi genelinde istikrarlı bir toparlanma sağlanamamış ve Avro Bölgesinde yıllık büyüme yüzde 1,3 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, 2014 yılında gelişmiş ülkelerdeki GSYH büyümesi yüzde 2,1 olarak gerçekleşirken gelişmekte olan ülkeler yüzde 4,7 oranında büyümüştür.

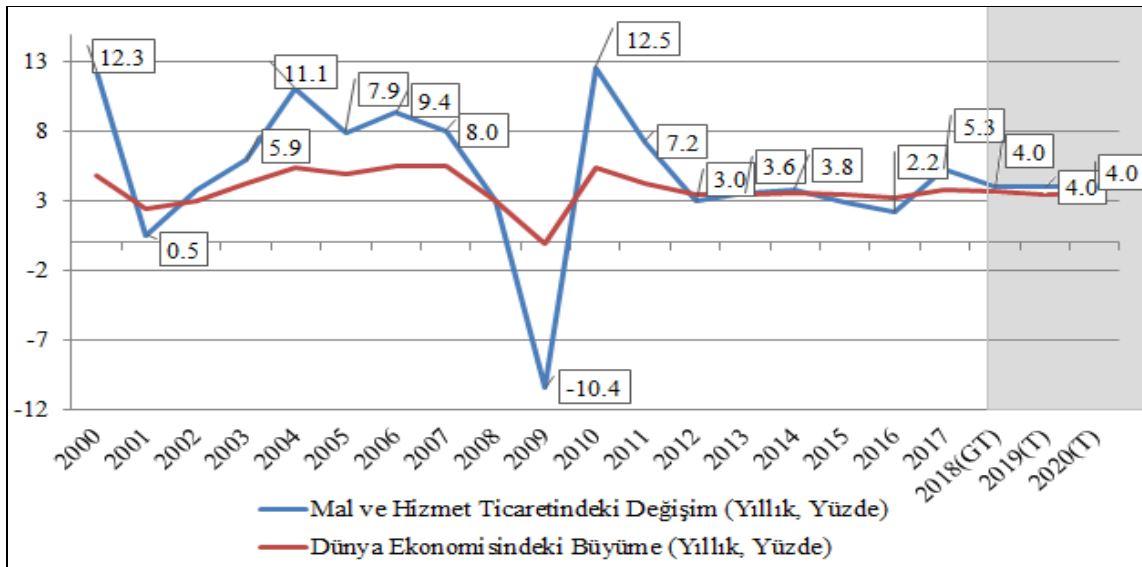
2015 yılında, küresel büyümenin motoru olan gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme oranları kriz sonrasındaki ardışık beş yılda da gerilemiştir. 2015 yılında küresel büyüme; düşük emtia fiyatları, gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının kararlarının yarattığı beklentiler, gelişmiş ekonomilerin yüksek borçluluk seviyeleri, gelişmekte olan ekonomilerin yapısal sorunları ve jeopolitik faktörler gibi çeşitli unsurlar nedeniyle yüzde 3,4'e gerilemiştir. Bununla beraber, küresel dış ticaret hacmindeki yıllık artış, gelişmiş ülkelerin dış ticaret hacminde kaydedilen yüzde 4 seviyesindeki artışın katkısıyla yüzde 3,4 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı ortalarından itibaren gerileyen emtia fiyatları, hammadde ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin satın alma gücünü ve yurtiçi talebini daraltmıştır. Böylece bu ülkelerin ticaret hacmindeki yıllık artış yüzde 0,3 seviyesinde kalmıştır. 2015 yılında dış ticaret gelirleri içerisinde emtia ihracatı önemli yer tutan Rusya ve Brezilya ekonomileri ciddi ölçüde daralmıştır. Uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımlar, Rusya'daki durumu daha da derinleştirmiş ve GSYH sözkonusu yılda yüzde 2,8 oranında daralırken, Brezilya'da bu oran negatif yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılında ise Japonya ve AB Merkez bankaları tarafından uygulanan parasal genişleme politikaları nedeniyle düşük ve hatta negatif faizli bir ekonomik ortama rağmen ekonomik faaliyetlerde istenen ölçüde bir gelişme sağlanamamış, küresel ticaret yavaşlamaya devam etmiştir. 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3,5 civarında büyüyen dünya ekonomisi bu düşük büyüme trendini devam ettirmiştir. IMF'ye göre ise dünya ekonomisi yüzde 3,2 oranında büyümüştür. Bu gelişmede, küresel ticaretteki yavaşlama, ABD ve İngiltere başta olmak üzere ortaya çıkan siyasi gelişmeler, uluslararası göç ve artan güvenlik endişeleriyle piyasa beklentilerinin bozulması, hammadde fiyatlarının düşük seyretmesi ve bazı gelişmekte olan ülke ekonomilerinin toparlanamaması etkili olmuştur.

2017 yılında ise Japonya ve AB Merkez bankaları tarafından uygulanan parasal genişleme politikaları nedeniyle düşük ve hatta negatif faizli bir ekonomik ortama rağmen ekonomik faaliyetlerde istenen ölçüde bir gelişme sağlanamamıştır. 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3,5 civarında büyüyen dünya ekonomisi, 2017 yılında bu düşük büyüme trendinin az üzerinde yüzde 3,8 oranında büyümüştür. Bu gelişmede, küresel ticaretteki yavaşlama, ABD ve İngiltere başta olmak üzere ortaya çıkan siyasi gelişmeler, uluslararası göç ve artan güvenlik endişeleriyle piyasa beklentilerinin bozulması, hammadde fiyatlarının düşük seyretmesi ve bazı gelişmekte olan ülke ekonomilerinin toparlanamaması etkili olmuştur. Büyümeye en önemli katkıyı Hindistan ve Çin ekonomileri vermiştir.

Öte yandan, 2018 yılı boyunca, Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözümü mekanizması altında ortaya çıkan uyuşmazlıkların sayısında keskin bir yükseliş yaşanmıştır. Dünyanın en büyük ekonomileri arasında gümrük tarifeleri üzerinden dış ticaret açısından gerilimlere yol açmıştır. ABD'nin ithalat vergileri artırma yönündeki adımları karşı misillemelere yol açmıştır. Bu sebeple, küresel ticaretin büyümesi ivme kaybetmiş olmakla beraber ülkeler tarafından uygulanan teşvik tedbirleri ve doğrudan sübvansiyonlar Çin ve ABD kaynaklı olumsuz etkilerin önemli bir kısmını telafi etmiştir. Dünyanın en büyük ekonomileri arasında artan dış ticaret

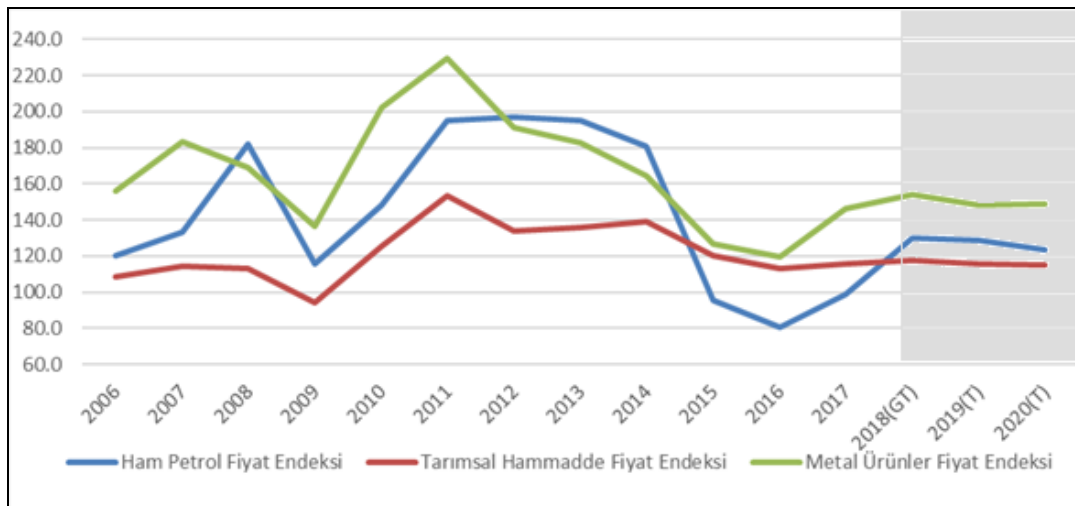
eksenli gerginlikler ve getirilen ek tarifeler, küresel ticaretin gidişatında ciddi bir risk oluşturmaktadır. Bu gelişmelerin, yatırımda yavaşlama, tüketici fiyatlarında artış ve iş dünyasının güveninde düşüş gibi birçok kanalla Dünya ekonomisini olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database (WEO) Ocak 2019 veri setinden alınmıştır. (T) IMF projeksiyonlarını göstermektedir.

Şekil 1.2. Dünya Mal ve Hizmet Ticaretindeki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)

2016 yılında da, 2014 ve 2015 yılında yüzde 3,8 ve yüzde 2,8 olarak kaydedilen küresel ticaretin büyümesi yüzde 2,2 olarak gerçekleşmiş ve büyüme oranındaki azalma eğilimi devam etmiştir. Buna göre, 2016 yılında küresel dış ticaret hacmindeki yıllık artış, son 35 yıl gelişmeleri incelendiğinde, yaklaşık yüzde 5 seviyesindeki ortalama büyüme oranının oldukça gerisinde gerçekleşmiştir. Öte yandan, 2017 yılında küresel ticarete önemli bir toparlanma görülmüş ve ticaret hacmindeki artış yüzde 5,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber, 2018-2020 döneminde sözkonusu oranın yüzde 4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Kaynak: IMF, WEO Ocak 2019. 2005 =100 endeks değerlerini göstermektedir.

Şekil 1.3. Uluslararası Emtia Fiyatlarındaki Gelişmeler (Endeks)

Uluslararası emtia fiyatlarında 2014 yılı ikinci yarısındaki düşüşten sonra tekrar artış eğilimi mevcut olmakla beraber, 2015-2017 döneminde gıda fiyatları bölgeler arasında ticari engellerin artırılmasına yönelik endişelerle kısmen gerilemiş ve düşme eğilimine girmiştir. 2019-2018

döneminde metal fiyatlarındaki artış eğilimi Çin'in talebindeki azalma neticesinde yavaşlamıştır. Dünya ekonomisinde yavaşlama beklentilerine bağlı olarak emtia fiyatlarında genel olarak ılımlı bir azalış eğilimi öngörülmektedir.

Kaynak: Bloomberg, Erişim tarihi 22.1.2019.

Şekil 1.4. Brent Petrol Fiyatındaki Gelişmeler (Günlük, ABD Doları)

Petrol fiyatlarında ise 2017 yılı ikinci yarısından itibaren görülen fiyat artış eğilimi 2018 yılı son döneminde düşüş eğilimi içerisine girmiştir. Petrol fiyatlarının, OPEC'in petrol üretiminin sınırlandırılması ve küresel talepteki yavaşlama beklentileri doğrultusunda, 2019 yılında ılımlı bir seyir izlemesi beklenmektedir.

Kaynak: Bloomberg, Erişim tarihi 22.1.2019.

Şekil 1.5. Küresel Ticaretteki Gelişmeler: Baltık Kuru Yük Endeksi (Endeks Değeri)

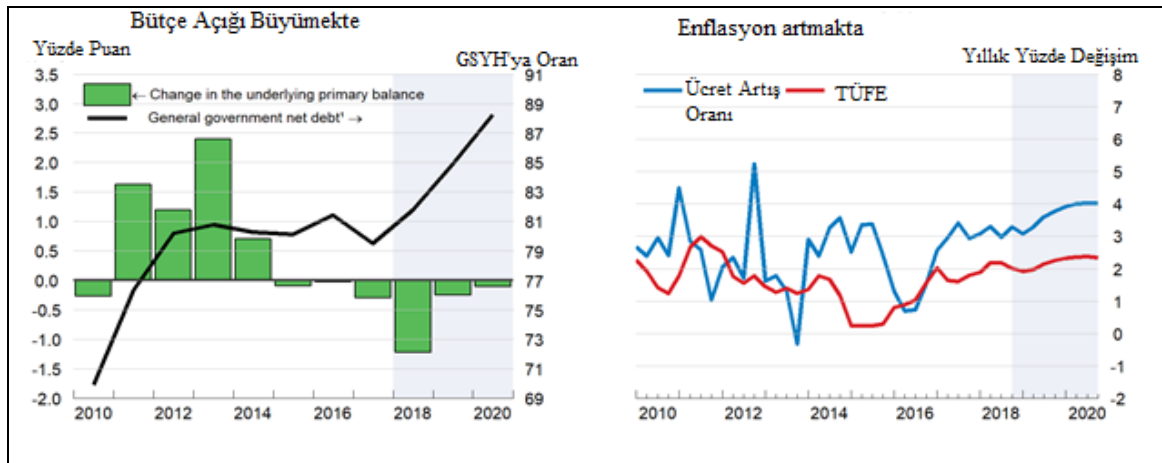
Küresel ticaret hacmindeki gelişmeleri izlemeye yönelik olarak küresel deniz ticaretinin yoğunluğunu ve hangi düzeyde seyrettiğini gösteren ve yukarıda şekilde (Şekil 1.5) sunulan Baltık Kuru Yük Endeksindeki gelişmeler değerlendirildiğinde, 2014 yılında ortalama 1.113 seviyesinde gerçekleşen ortalama endeks değeri, 2015 yılında 718'e ve 2016 yılında ise 678'e gerilemiştir. sözkonusu Endeks, küresel kriz döneminde 700'lü seviyelerdeyken 11 Şubat 2016 tarihinde kriz dönemlerinin bile altında 290 seviyesine kadar düşmüştür. 2016 yılı sonuna doğru Endeks toparlanmış olsa da 2016 yılı ortalaması 667 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında endeks değeri küresel ticaretteki canlanmaya bağlı olarak 1140 seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında inişli çıkışlı bir seyir izlemekle beraber endeks 1000 değerinin altına pek düşmemiş,

genellikle 1200-1400 aralığında seyretmiştir. Küresel ticaretteki olumlu gidişata rağmen, UMSCA'nın imzalanması, ABD, Çin ve Avro bölgesi arasında ticari engellerin artırılması yoluyla ortaya çıkması beklenen ticaret savaşlarının Endeksin 2019 yılında daha düşük bir seviyeye gerilemesine yol açacağı değerlendirilmektedir.

Dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD ekonomisinde yakın dönemdeki gelişmeler incelendiğinde, 2015 yılında yüzde 2,9 oranında büyüyen ABD ekonomisi, 2016 yılında yüzde 1,6 gibi zayıf bir büyüme performansı sergilediği görülmektedir. 2017 yılında ise ABD ekonomisi, yüzde 2,2 oranında büyümüştür. IMF tahminlerine göre, ABD'de, 2018 yılında reel GSYH artışının, yüzde 2,9 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılında ise, sözkonusu oranın yüzde 2,5 seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. İstihdam artışındaki yavaşlamaya rağmen, işgücü piyasasındaki ücret artışları sebebiyle her ne kadar özel tüketimin güçlü kalması beklendiğinden büyümenin gelecek iki yıl içerisinde yavaşlayacağı ve 2019 yılında büyüme oranının yüzde 2,5'e ve 2020 yılında ise yüzde 1,8 seviyesine gerilemesi beklenmektedir.

İş dünyası ve tüketici güvenindeki yüksek seviye, düşük petrol fiyatları özel kesim talebini güçlü tutmaktadır. ABD'de 2017 yılında yasalaşan vergi reformu tasarısına göre kişisel ve kurumlar vergisi oranı önemli ölçüde azaltılarak yüzde 35'ten yüzde 21'e indirilmiştir. sözkonusu vergi indirimlerinin ekonomik faaliyetleri canlandırma etkisiyle beraber devlet borcunu önemli ölçüde artıracığı beklenmektedir. Aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, 2018 yılı bütçe açığının yüzde 1,2 açık vermesi beklenmektedir. Buna karşılık, genel devlet net borç stokunun ise bir önceki yıla göre 2,3 puan artarak GSYH'ye oran olarak, yüzde 81,8 olması ve yıllık yaklaşık yüzde 3 gibi bir artış patikasına girmesi beklenmektedir.

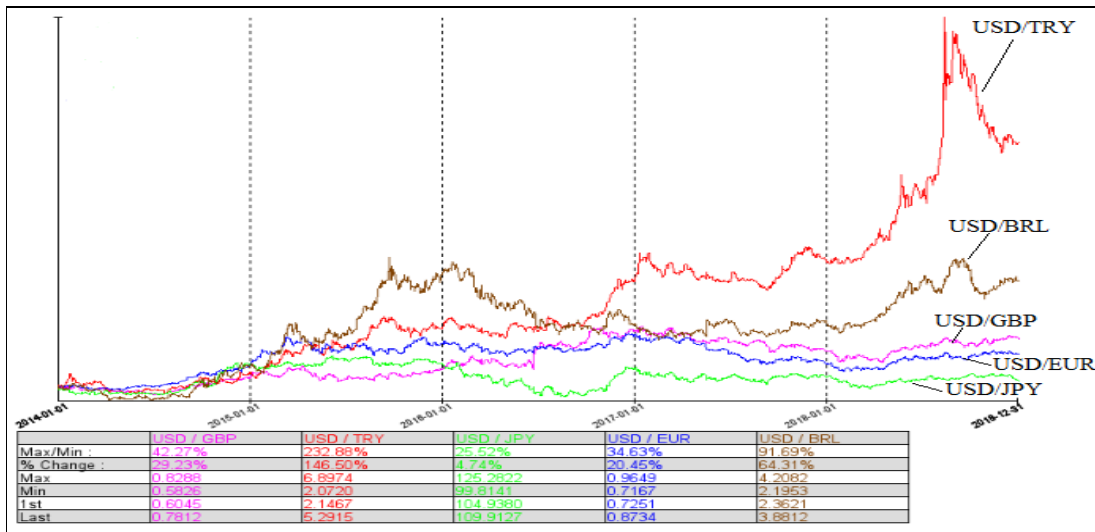
Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm, 2017.

Şekil 1.6. ABD Federal Bütçe Açığı ve ABD Tüketici Fiyatlarındaki Değişim (yüzde)

ABD, istihdam piyasasında mevcut durumda işsizlik oranı, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, yüzde 5,4 ve 4,9 oranlarının ardından 2017 yılında; 2000 yılından beri kaydedilen en düşük oran olan yüzde 4,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Özellikle, işgücüne katılımdaki artışa bağlı olarak kadın istihdamında kaydedilen artış bu gelişmede etkili olmuştur. 2. Dünya savaşı sonrasında doğan yüksek nitelikli ve yüksek ücretli kesimin yüksek miktarlarda emekliye ayrılmalarının devam etmesi halinde işgücündeki büyümeyi sınırlandıracak ve piyasada yapısal değişimi beraberinde getirecektir. Ortalama ücrette belirgin bir artış görülmektedir. Kamu harcamalarındaki genişlemeci eğilim ABD'de gerek ücretlerde gerekse tüketici fiyatlarındaki artış eğilimini devam ettirmektedir. OECD'ye göre bu artış eğiliminin devam etmesi beklenmektedir. Enflasyonun uzun vadeli politika hedefine yakın kalmasını sağlamak için FED tarafından sıkı para politikasına devam edileceği beklenmektedir.

Ayrıca, gümrük tarifelerinin artırılması politikalarına ilave olarak ABD, Kanada ve Meksika 30 Eylül 2018 tarihinde 24 yıllık NAFTA'nın yerine geçecek olan USMCA (ABD-Meksika-Kanada Anlaşması) adında yeni bir çok taraflı bir serbest ticaret anlaşması üzerinde mutabık kalmışlar ve sözkonusu anlaşma 30 Kasım 2018'de imzalanmıştır. NAFTA ile karşılaştırıldığında, anlaşma ABD'ye Kanada'nın 19 milyar dolarlık süt pazarına daha fazla erişebilmesine imkân vermekte, daha fazla yerli otomobil ve kamyon üretimini teşvik etmekte, çevre, işçilik ve fikri mülkiyet hakları konusunda yeni birtakım kurallar koymaktadır. Yeni anlaşmanın; döviz kurları ve geçerlilik süresi gibi alanlarda NAFTA'dan temel farkları bulunmaktadır. 2020 yılında yürürlüğe girecek ve her altı yılda bir gözden geçirilecek olan USMCA anlaşması çerçevesinde otomotiv sektörü için bölge içerisinde üretilen katma değer oranının yüzde 62,5'ten yüzde 75'e çıkarılması ve ortalama asgari ücretin 16 dolar/saat olduğu fabrikalardan gelenlerin toplam katma değerinin yüzde 40'ı olması gibi bir uygulama getirilmektedir. USMCA'nın başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinin anlaşmaya taraf olan ülkelerle olan ticaretini olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

Son dönemde, 2017 yılında yüzde 1,5 olarak gerçekleşen çekirdek tüketici enflasyonu, 2018 yılında yüzde 2,1 olarak gerçekleşmiştir. sözkonusu oranın, uzun vadeli enflasyon hedefi olan yüzde 2'nin üzerine çıkması sebebiyle FED'in parasal sıkılaştırma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Aralık 2017 toplantısında, enflasyon beklentileri doğrultusunda politika faizini 25 baz puan yükselterek kısa vadeli politika faiz oranını yüzde 1,50 seviyesine yükseltmiş olan FED, 2018 yılı içerisinde 4 defa faiz artırmış olup en son Aralık ayında yapılan artırımla ABD politika faiz oranı yüzde 2,50 seviyesine yükselmiştir. **FED'in 2019'un sonunda faiz oranlarını yüzde 3,5'e çıkarması ve ekonomideki gelişmeler doğrultusunda 2020'de de bu seviyede tutması beklenmektedir.**

Kaynak: fxtop.com

Şekil 1.7. ABD Dolarının Diğer Para Birimleri Karşısındaki Değerindeki Gelişim

Yukarıdaki şekilden (Şekil 1.7) de görüldüğü üzere, ABD doları 2014 yılı başından beri diğer ülke para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Bu bağlamda, ABD doları İngiliz Poundu karşısında yüzde 29,2, Avro karşısında yüzde 20,5 ve Japon yeni karşısında yüzde 4,8 oranında değer kazanmıştır. ABD Doları Brezilya Reali karşısında yüzde 91,7 oranında değer kazanırken Türk Lirası karşısında yüzde 146,5 oranında değer artışı kaydetmiştir.

Tablo 1.2. AB Ekonomisinin Genel Görünümü

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	Hacim değişim (2014 fiyatlarıyla, yüzde)					
	Gerçekleşme		Gerçekleşme Tahmini	Projeksiyon		
GSYH (Piyasa fiyatlarıyla)	2.0	1.9	2.5	1.9	1.8	1.6
Özel Tüketim	1.8	1.9	1.7	1.4	1.6	1.5
Kamu Tüketimi	1.3	1.9	1.2	1.1	1.5	1.1
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	2.9	3.9	2.8	3.4	3.1	2.8
Nihai iç talep	1.9	2.3	1.8	1.8	1.9	1.7
Stok Değişimi 1	0.0	0.0	-0.1	0.0	0.0	0.0
Toplam iç talep	1.9	2.3	1.8	1.8	1.9	1.7
Net ihracat 1	0.1	-0.4	0.8	0.2	0.0	0.0
<i>Hatırlatma Kalemi</i>		0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
GSYH deflatörü	1.4	0.8	1.1	1.5	1.8	1.9
Uyumlaştırılmış tüketici fiyatları endeksi	0.0	0.2	1.5	1.8	1.9	1.9
Uyumlaştırılmış çekirdek enflasyon endeksi 2	0.8	0.8	1.0	1.0	1.5	1.8
İşsizlik oranı (işgücünün yüzdesi)	10.9	10.0	9.1	8.2	7.6	7.2
Hanehalkı tasarruf oranı, net (harcanabilir gelirin yüzdesi)	5.9	6.1	5.7	5.6	5.6	5.6
Genel devlet mali dengesi (GSYH'ya Oran, yüzde)	-2.1	-1.6	-1.0	-0.7	-0.8	-0.5
Genel devlet brüt borç (GSYH'ya Oran, yüzde)	109.5	109.0	105.3	103.5	102.0	100.2
Genel devlet borçları, Maastricht tanımı (GSYH'ya Oran, yüzde)	92.3	91.3	88.9	87.1	85.6	84.1
Cari işlemler dengesi (GSYH'ya Oran, yüzde)	3.7	3.5	3.9	3.8	3.6	3.6

Kaynak: OECD Economic Outlook 104 database. 15.1.2019

(1) Reel GSYH'deki değişikliklere doğrudan katkısıdır. (2) Gıda ve alkollü içecekler ve enerji hariç tüketici fiyat endeksi.

Avro Bölgesinde geçtiğimiz iki yıl içerisinde uygulanan varlık alım programının ve uzun süredir devam eden genişletici para politikasının etkisiyle büyüme desteklenmekle birlikte 2016 yılında büyüme oranları beklenen seviyeye ulaşmamış ve yüzde 1,9 oranında gerçekleşmiştir. 2017 yılında bu oran yüzde 2,5 seviyesine yükselmiştir. OECD'ye göre, Avro bölgesinin 2018 yılında yüzde 1,9 oranında büyümesi beklenmektedir. Romanya, Slovenya, Çekya ve Macaristan gibi orta ölçekli ekonomiler bölgenin büyüme oranlarını yukarı çekerken Almanya ve Fransa bölge ekonomisinin büyüme ortalamasıyla uyumlu bir performans sergilemişlerdir. İtalya'nın büyüme oranı ise bölge ortalamasının oldukça altında seyretmektedir.

Diğer yandan, 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 10,9 ve 10 olarak gerçekleşen Bölge Ülkelerindeki işsizlik oranı 2017 yılında geçmiş yıllar ortalamalarının üzerinde olmakla beraber kısmen gerileyerek yüzde 9,1 seviyesine gelmiştir. 2018 yılında sözkonusu oranın yüzde 8,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu gelişmede, Almanya'daki işsizlik oranının Kasım 2018 itibariyle yüzde 3,3 seviyesine gerilemesinin kayda değer bir katkısı olmuştur. Çekya'da da işsizlik oranı yüzde 1,9 seviyesindedir.

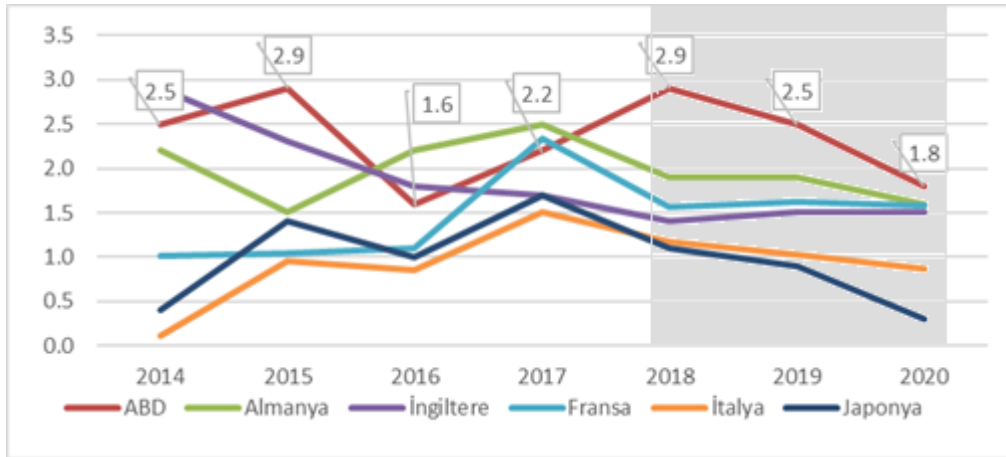
Avro Bölgesi ülkelerinde, yılsonu enflasyon oranı ise, 2017 yılında yüzde 1,4 oranında gerçekleşmiş iken 2018 yılında yüzde 2 olarak belirlenen hedefin altında yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Avro bölgesi ülkeleri için kriz sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri olan kamu borçları konusunda 2017 yılında ilerleme kaydedilmiştir. Bölge ülkelerinde genel devlet dengesi, 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 2,1 ve 1,6 oranındaki açığın ardından 2017 yılında yüzde 1,1 açık seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında ise sözkonusu oranın yüzde 0,7 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan, bölge ülkeleri içerisinde İtalya'nın genel devlet net borç stoku, GSYH'ye oran olarak, 2017 yılında yüzde 120, genel devlet brüt borç stoku ise yüzde 154,5

seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, İtalya’da genişlemeci maliye politikası uygulanmakta olup 2017 yılında genel devlet açığı yüzde 2,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak 2018 yılı son döneminde İtalya’ya ilişkin endişeler yükselmiş ve bu durum, ülkenin devlet tahvili risk primlerine yansyarak 7 Ocak itibariyle 270 baz puan yükselmiştir. IMF tarafından Ocak 2019’da yapılan açıklamada, İtalya, küresel ekonominin gidişatına ilişkin risk kaynağı olarak değerlendirilen üç ülkeden (Türkiye ve Almanya ile beraber) biri olarak değerlendirilmiştir.

Avro bölgesinde kamu harcamalarında 2018-20 döneminde genişleme beklenmektedir. Avro bölgesinde, enflasyondaki artışa bağlı satın alma gücündeki kısmi düşüş sebebiyle özel tüketim yavaşlamasına rağmen ve güçlü istihdam artışı nedeniyle iç talep büyümeyi desteklemeye devam etmektedir. Konut yatırımlarındaki iyileşme, elverişli finansman koşullarından ve artan gelirden gelen desteğin devam etmesine rağmen, 2018’de ılımlı seyretmiştir. Küresel ticaretteki belirsizliklerdeki artışa bağlı olarak, ihracattaki büyüme 2017 yılındaki güçlü performansın ardından 2018 yılında zayıflamıştır.

Japonya’da uzun dönemli durağanlıktan sonra büyüme 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 1,4 ve yüzde 1,0 seviyesinden 2017 yılında yüzde 1,8 seviyesine yükselerek ekonomi kısmen toparlanmıştır. Ancak, 2018 yılında yaşanan doğal afetler ekonomideki büyüme oranını düşürmüş olup 2018 yılında yüzde 1,1 oranında büyüme beklenmektedir. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,8 seviyesine gerilemiş, 2019 yılında da bu oranı koruması beklenmektedir.

Kaynak: IMF WEO 2019 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

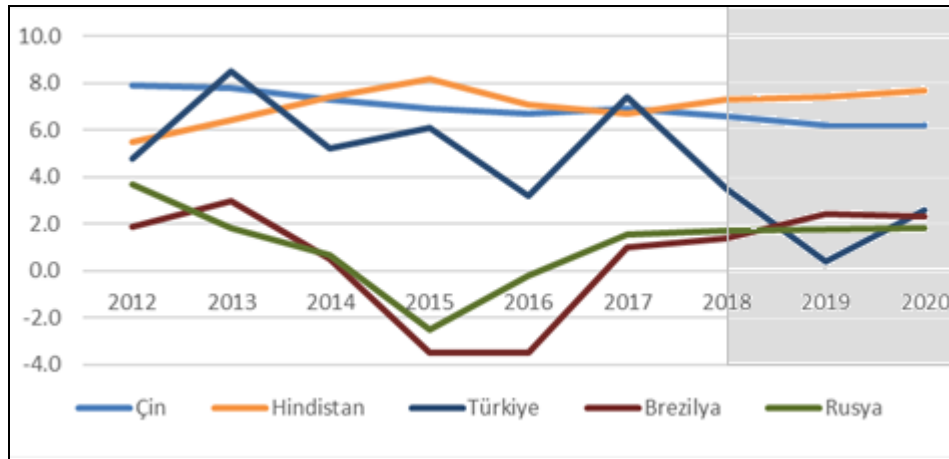
Şekil 1.8. Gelişmiş Ülkelerde Reel GSYH’deki Gelişmeler (Yüzde, 2014-2020)

İngiltere’de büyümedeki zayıflama devam etmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 2,3 ve 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında büyüme 1,7 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında sözkonusu oranın yüzde 1,4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İngiltere’de işsizlik oranı 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 5,4 ve 4,9 seviyesinden 2017 yılında yüzde 4,4 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında bu oranın yüzde 4,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan, enflasyon 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 0,1 ve 1,2 seviyelerinden 2017 yılında yüzde 3 seviyesine yükselmiş, 2018 yılında ise yüzde 2 seviyesinde gerçekleşmiştir.

İngiltere’de büyümedeki zayıflamanın en önemli nedenlerinden biri, Referandumda İngiltere’nin AB’den çıkması (Brexit) yönünde kararının çıkmasıdır. Böylece, İngiltere ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Bu kararın ekonomi çevrelerinde ve piyasalarda olumsuz yansımaları olmakla beraber İngiltere ve AB genel ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. Öte yandan, Brexit konusunda daha önce,

İngiltere'nin AB'den ayrılmasının ardından AB ile ticaretin nasıl sürdürüleceğine ilişkin anlaşmanın hükümet yerine parlamento tarafından onaylanması kararı almıştı. İngiltere Parlamentosu, geçiş sürecine ilişkin yapılan görüşmeler neticesinde taraflar arasında mutabık kalınan ve imzalanan anlaşmayı reddetmiştir. Bu durum, İngiltere'de mevcut hükümetin görevinin ve Brexit iradesinin devamı halinde, İngiltere'nin AB ile herhangi bir anlaşma olmaksızın AB'den ayrılmasını beraberinde getirecektir. Bu ise, iki taraf arasında ticari ilişkilerin nasıl düzenleneceği konusundaki belirsizlikleri daha da artıracak bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkelerdeki büyüme performansına bağlı olarak 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. Çin ekonomisi 2017 yılında, yaklaşık 2016 yılındaki yüzde 6,7 oranı seviyesinde büyüyerek 2017 yılı büyüme hedefine uygun bir performans sergilemiştir. Ülke ekonomisinde parasal sıkılaştırmaya gidilirken önceki yıllardan az olmakla beraber maliye politikası alanında genişlemesi politikalar izlenmektedir. Mahalli idarelerin borçlarının düzenlenmesi, bölgesel altyapı yatırımları ve gölge bankacılığın azaltılması ülke ekonomisinin önemli gündem başlıkları olmuştur. 2018 yılında ise, ABD ile gümrük tarifeleri üzerinden yaşanan gerilim, Çin'in 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin büyüme hızı beklentilerini yüzde 6,2 seviyesine düşürmüştür.

Kaynak: IMF WEO 2019 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.9. Gelişmekte Olan Ülkelerde Reel GSYH'deki Gelişmeler (Yüzde, 2014-2020)

Hindistan'da ise, mal ve hizmet vergisine geçişin olumsuz etkilerinin azalmasıyla ekonomik büyüme toparlanmıştır. Hindistan ekonomisi, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, yüzde 8,2 ve yüzde 7,1 oranındaki büyümenin ardından 2017 yılında yüzde 6,7 oranında büyümüştür. 2018 yılında ise, yüzde 7,3 oranında büyüme beklenmektedir. Enflasyon oranı ise, 2009 sonrası dönemdeki yüzde 9-10 bandından, 2014 ve 2015 yıllarında yüzde 5,3 seviyesine gerilemiştir. 2016 ve 2017 yılında sırasıyla yüzde 3,4 ve 5,2 olarak gerçekleşen sözkonusu oran, 2018 yılında 2,2 seviyesine gerilemiştir. **Hindistan küresel ekonomi içerisinde mevcut ekonomik büyüklük de dikkate alındığında, dünya ekonomisinin büyüme hızına Çin ekonomisinden daha yüksek bir büyüme performansıyla ciddi bir katkı sağlamaktadır.**

Brezilya ekonomisi ise, 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 3,8 ve 3,4 oranında daralmanın ardından kısmen toparlanma eğilimine girerek yüzde 1 oranında büyüme sağlamıştır. Ülke ekonomisinin 2018 yılında yüzde 1,4 oranında büyümesi beklenmektedir. Ülkede enflasyon oranı 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 9 ve 8,7 oranından 2017 yılında yüzde 3,4 oranına gerilemiş ve büyümeye katkı sağlayacak genişleyici para politikası için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Kamu kesimi bütçe dengesindeki yüksek açık 2016 yılındaki yüzde 9 seviyesinden 2017 yılında yüzde 7,8 oranında gerçekleşmiş, 2018 yılında sözkonusu oranın yüzde 7,3 seviyesine gerilemesi beklenmektedir. Öte yandan, önemli ticaret ortaklarından

Arjantin ekonomisindeki olumsuzluklar Brezilya ekonomisini olumsuz etkilemekte, yine önemli ticaret ortaklarından ABD'nin gümrük tarifelerini yükseltme eğilimi Çin ekonomisine benzer şekilde Brezilya ekonomisini de olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Bununla beraber, işsizlik oranlarında 2017 yılında yüzde 13,4 seviyesine yükseldikten sonra tekrar gerileme eğilimine girmiş ve Kasım 2018'de yüzde 11,6 seviyesine düşmüştür. IMF tahminlerine göre, Brezilya ekonomisinin 2019 ve 2020 döneminde sırasıyla yüzde 2,4 ve 2,3 oranında büyümesi beklenmektedir.

Uluslararası kuruluşlarca yapılan değerlendirmelerde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinde artış öngörülmektedir. **Ancak bu artışların ABD kaynaklı ticaret savaşları, Çin ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama, İngiltere'nin Brexit kararı, İtalyan bankacılık ve kamu borçlarındaki sorunlar gibi nedenlerle sınırlı düzeyde kalması beklenmektedir.** IMF tarafından, Almanya'da yeni çevre standartlarının yürürlüğe girmesine bağlı gelişmeler, İtalya ve Türkiye ekonomisine ilişkin olumsuz beklentiler, 2019 yılına ilişkin küresel risklerin temel kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

ABD Merkez Bankası, faiz artırımına rağmen para politikasının ekonomiyi destekleyici yönde olacağı ve ilerleyen süreçte de faiz artırımlarının kademeli bir şekilde yapılacağı yönünde sinyaller verilmektedir. ABD'deki hızlı ekonomik toparlanma ve kamu maliyesindeki genişleme eğilimlerine karşı enflasyon beklentisindeki yükselme sebebiyle para politikasının aşamalı olarak sıkılaştırılması söz konusudur. Son dönemde, FED tarafından uygulamaya konulan parasal sıkılaştırma programı çerçevesinde alınacak kararların veya piyasalara verilecek sinyallerin gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemeye yakın gelecekte de devam edeceği görülmektedir. Ayrıca, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde öne çıkan korumacılık eksenli adımlar, küresel ticaretin sınırlandırılmasına yol açabileceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Ülkelerin, küresel mali krizden çıkış döneminde artan kamu harcamaları ve düşen büyüme oranları sebebiyle ciddi bir sorun alanı haline gelen kamu borçlarının bütçe disiplini ve yapısal reformlarla düşürülmesi küresel ekonomik istikrarın sağlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, AB ülkelerinde son dönemde kamu maliyesi disiplini alanındaki ilerlemenin (İtalya hariç) büyüme için elverişli bir ortam oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Küresel ekonomideki gelişmelere bakıldığında büyüme oranları ticaret savaşları eksenli bir yavaşlama eğilimindedir. Büyüme teşvik eden kamu politikaları büyüme oranlarındaki bu yükselişe destek vermekle beraber ancak özel yatırımlardaki iyileşmesinin kısmi olduğu görülmektedir. ABD haricindeki ülkelerde enflasyon ve ücret artışlarında önemli bir yükselmenin olmadığı görülmektedir.

Öte yandan, küresel büyüme güçlenmekle beraber, Çin başta olmak üzere küresel düzeyde şirketlerin ve hane halkının borçlarındaki yükseliş orta vadeli büyümeyi sınırlandıran önemli hususlardandır. FED faiz artırımına 2019 yılında da devam edeceği dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkeler açısından borçlanma maliyetlerinin daha da artmaya devam edeceği görülmektedir.

Bu çerçevede, büyümeye yönelik olarak para politikası desteği azaltılırken uzun vadeli büyüme potansiyeline katkı yapacak yapısal ve kamu maliyesi tedbirlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada, bir tarafından üretkenliği, yüksek ücret ve kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek için reform paketlerinin uygulanması bir taraftan da finans sektöründe büyümeyi ve riskleri dengelemek için entegre bir yaklaşım izlenmesi gerekmektedir.

Öte yandan, 2019-2020 dönemine ilişkin olarak, gelişmiş ekonomilerde işsizlik oranı düşme eğilimindedir. Enflasyon oranı açısından ABD haricinde yukarı yönlü bir olumsuzluk görünmemektedir. Büyüme performansı açısından, 2019-2020 döneminde, son dönemdeki

eğilimlere benzer olarak Çin ve Hindistan ekonomilerinin küresel büyümeye en ciddi katkıyı vereceği, AB ve ABD ekonomilerindeki büyümenin ise 2018 yılından daha düşük bir seviyede yüzde 1,5-2 aralığında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye'nin mevcut ekonomik sisteminin yapısal temelleri 1980'li yıllarda dayanmaktadır. Türkiye'de uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği 1970'li yılların sonunda yaşanan krize karşı serbest fiyat mekanizmasını, özel sektör öncülüğünü ve ihracata dayalı büyüme modelini esas alan bir ekonomik yapılanmayı gerçekleştirmek amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya konulmuş olup sözkonusu Kararlar serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dışa açılma hedefleri bakımından Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye'nin bugünkü ekonomi modelinin temelinin, 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kararlı ancak hazırlıksız biçimde benimsenen serbestleşme hareketi ve özel sektörün öncülüğünde gerçekleşmesi öngörülen ihracata dayalı büyüme stratejisi oluşturmuştur. Türkiye ekonomisi 1980'de dış ticaretin, 1987'de faizlerin ve 1989'da dış sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; 1996'da Gümrük Birliği Anlaşması ve 2005 yılında resmen başlayan AB üyelik müzakereleri ile mal ve finans piyasalarında dış dünya ile bütünleşmesini büyük ölçüde tamamlamıştır. 1989 yılında sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesinin ardından yabancı sermaye akışı giderek güç kazanmış, ekonomik büyümeye ve kamu finansmanına katkı sağlamıştır. Ancak serbestleşme yolunda atılan bu adımlar, makroekonomik politikaların uygulanması için yeteri kadar kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmediğinden hem ekonomik büyümede dalgalanmalara, ekonomik ve mali kırılganlığın artmasına yol açmıştır. Türkiye bu süreçte, küresel finans piyasalarından çok yüksek miktarlarda yabancı sermaye yatırımları çekmiştir. Ayrıca, dönem içerisinde devletin üretim faaliyetlerinden tamamen çekilmesini hedefleyen özelleştirme uygulamaları, 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır.

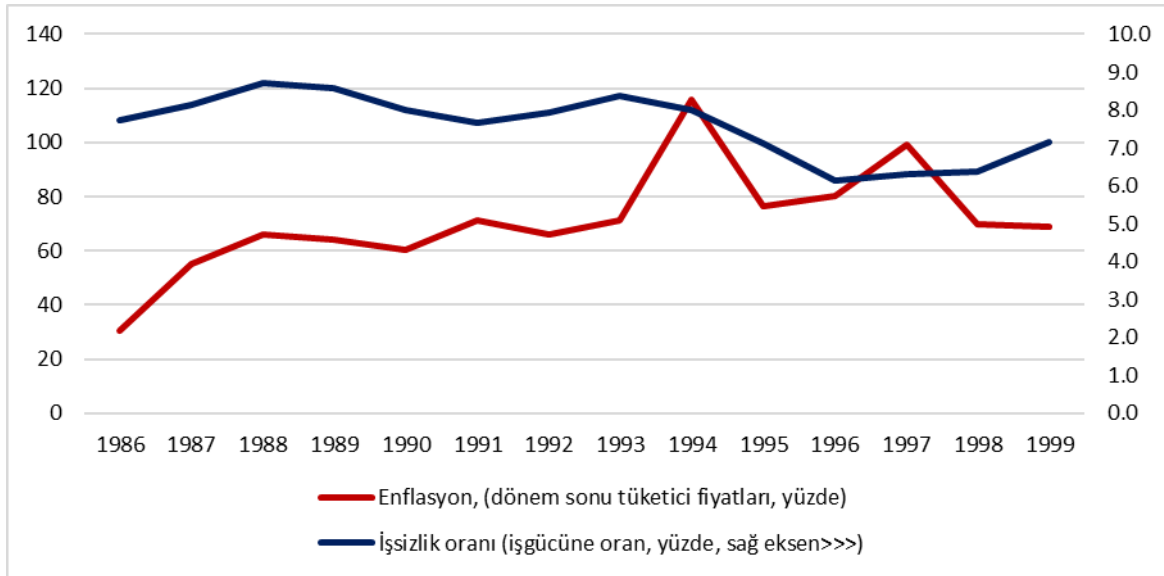
Türkiye ekonomisi 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında finansal kesimde ve reel sektörde sarsıntılar yaratan derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, hızlı büyüme dönemlerinin banka ve finans sektörlerinde ortaya çıkan krizler ile ciddi biçimde kesintiye uğradığı görülmektedir. sözkonusu krizlerin, kaynakları ve ortaya çıkış biçimleri itibariyle birbirinden farklılaşan özellikleri bulunmakla birlikte, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının tüm bu krizlere damgasını vurduğu söylenebilir. Ekonomideki dalgalanmalarda, düşük yurtiçi tasarruf hacmi ile 1980'li yıllarda sermaye birikiminde yaşanan zayıflama önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu dalgalanmalarda, sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir biçimde serbestleştirilmesiyle ekonominin dış kaynaklara bağımlı bir yapıya dönüşmesi ve bunun yarattığı istikrarsızlık da rol oynamıştır. Türkiye'de bu süreç sonucunda ortaya çıkan iktisadi tablo; makroekonomik istikrarın sürekli kılınamaması, cari işlemler açığındaki artış, ülkenin iç ve dış borçlarının hızla yükselmesi ve istihdam yaratmayan bir büyüme sürecinin oluşmasıdır.

2.1 1980-1999 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye ekonomisinin 80'li yıllar ve sonrasında, özellikle dış finansal serbestlik ortamında ekonomideki dengesizliği körükleyici, krize sürükleyici ve krizin yıkıcı gücünü artırıcı en temel sorunu tasarruf açığıdır. Bu sorun, kamu tasarruf açığı ve cari açıda kendini göstermekte, gerek kamunun gerekse özel sektörün hızla ve kısa dönemli borçlanmasında vücut bulmaktadır. Türkiye'de hükümetler ekonomi yönetimindeki performanslarını sermaye birikimi, büyüme sağlayıcı beşeri ve fiziksel sermayeye yatırım, verimlilik ve etkinlik artışı gibi uzun dönemli sonuçlara dayandırmaktan genellikle uzak kalmışlardır. Özel yatırım ve tüketim harcamaları, kamu kesiminde yeterli tasarruf önlemleri alınmadan, borçlanmaya ve açık finansmana dayalı kamu açıklarıyla birlikte gerçekleştirilmiş, giderek yükselen reel faizler özel sektör yatırımları üzerinde dışlayıcı etki doğurmuştur. Bu süreç etkisini enflasyon üzerinde de göstermiş ve

yüksek enflasyon ve ekonomik büyümedeki istikrarsızlıklar orta ve uzun vadeli ekonomik büyüme hızının da belirgin bir şekilde düşmesine yol açmıştır.

Kaynak: IMF WEO, Ocak 2019.

Şekil 2.1. Tüketici Fiyatları ve İşsizlik Oranlarındaki Gelişmeler (1983-1999)

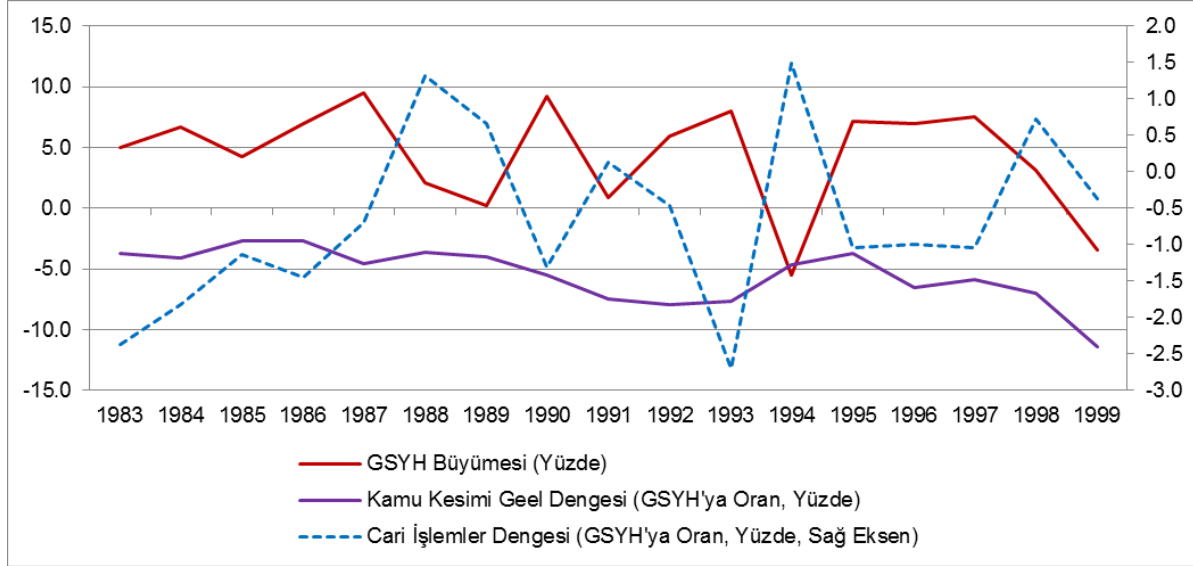
Bu süreçte, yüksek enflasyon, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi imkânını ortadan kaldırmıştır. 1990-2000 döneminde ülkedeki istikrarsızlık ve yüksek enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamı aşırı yüksek reel faizler sebebiyle özel kesim sabit sermaye yatırımlarını düşürmüştü ve sermaye birikim hızının önemli ölçüde yavaşlamasına neden olmuştur. Yüksek reel faizler ve bu faizlerin özendirdiği kısa vadeli spekülasyon yabancılara portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybetmiş, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır. İstikrar programlarının uygulamasında gösterilen kararlılık derecesine ve dışsal koşullardaki değişimlere bağlı olarak ekonomik yapı dalgalanmalar göstermiştir.

Yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren hızla artan enflasyon 1988-1993 döneminde yüzde 60-70 aralığında seyretmiştir. 1994 kriziyle Türk Lirasında yaşanan yüksek değer kaybı enflasyonun yüzde 115,7 gibi yüksek bir seviyeye çıkmasına yol açmıştır. 1995-1999 arasındaki dönemde ise yüzde 70-100 aralığında seyretmiştir. İşsizlik oranı ise, görece istikrarlı bir seviyede yüzde 7-8 aralığında dalgalanmış, 1996-1999 döneminde yüzde 6-6,5 bandına gerilemiştir.

Bu dönemde, yüksek enflasyonun altında yatan temel neden, büyük boyuttaki kamu açıklarıdır. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın artış hızını yükseltmiş ve devletin finans piyasalarının tek müşterisi haline gelmesiyle reel faizlerin çok yüksek düzeylere tırmanmasına neden olmuştur. Aşırı devlet borçlanması, artırdığı enflasyon yoluyla sürekli olarak faizi yukarı iten bir etki doğurmuştur. Ayrıca, kamu kesiminde ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi, enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer etken olmuştur.

Türkiye 1990'lı yıllarda ilk ciddi krizle 1994 yılında karşı karşıya kalmıştır. Yüzde 8,1 oranında bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği 1993 yılı sonlarında hükümet, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve böylece borç stoku büyümesini yavaşlatma politikası izlemeye başlamıştır. Bu durum, büyük boyutlardaki bütçe açıklarının azaltılması yönünde bir çabanın ortaya konulmadığı ve Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda, var

olan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurarak 1994 başından itibaren mali piyasalarda krize yol açmıştır. **1994 yılında finansal piyasalarda başlayan dalgalanma ile daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku, reel sektörü de içine alan derin bir ekonomik krizi tetiklemiş ve ekonomi yüzde 5,5 oranında küçülmüştür.** O yılın sonbaharından itibaren uygulamaya konan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle ekonomi, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

Kaynak: TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TCMB. GSYH serisi 1980-1997 dönemi için C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hesaplanmıştır.

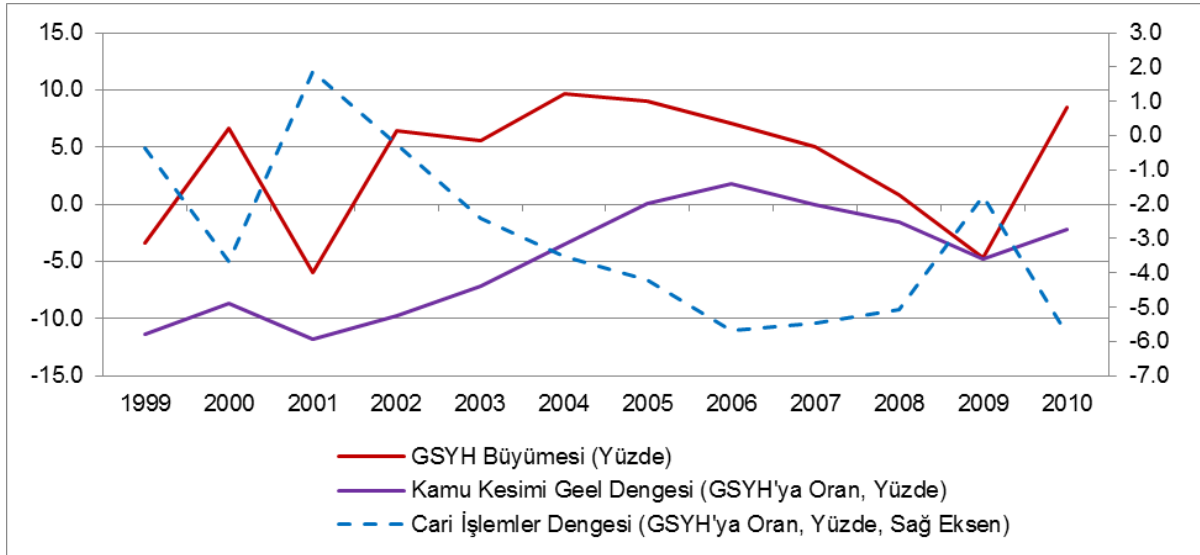
Şekil 2.2. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (1983-1999)

1998 yılı başında enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan para ve maliye politikalarının yanında vergi gelirlerindeki artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 1997 yılında başlayan ve 1998 yılında da derinleşerek yayılan Güney - Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu krizler ülkemizden yoğun sermaye kaçışına ve ihracat mallarımıza olan talebin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerden sonra yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSYH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibariyle yüzde 3.1 olarak gerçekleşmiştir. Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanı sıra yaşanan deprem felaketleri, 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde büyük ölçüde bir daralmaya yol açmıştır. **Bu çerçevede, Türkiye ekonomisi 1999 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 3,4 oranında daralmıştır.**

2.2 2000-2009 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye’de, 1999 yılı sonunda temel amacı enflasyonun indirilmesi olan IMF ile yapılan üç yıl süreli Stand-by anlaşmasıyla yeni bir ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu yeni iktisat politikası çerçevesi içinde kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesine geçilmiş, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) bilançosunun net varlıklar kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanan bu dezenflasyon politikası uygulanmaya başlamıştır. Program, ayrıntılı bir mali önlemler paketi ve faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak da performans kriterleri içermektedir.

Söz konusu enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede faiz oranları hızla düşmüştür. Enflasyon ise petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen 10 puanlık bir düşüş göstermiştir. Faiz oranındaki hızlı gerileme ve TL'nin aşırı değerli hale gelmiş olması, tüketim talebinde ciddi bir artış yaratmıştır. Diğer taraftan ülkedeki mevcut enflasyon oranı, hedeflenen enflasyon oranının üstünde seyretmiş ve hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açmasıyla ithal talebinde hızlı bir genişleme olmuştur. 2000 yılında temelde iç talep kaynaklı olmak üzere GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 6,6 oranında bir büyüme kaydetmiştir.

Kaynak: TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB. (*) 2009 bazlı TÜİK verileri kullanılmıştır.

Şekil 2.3. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (1999-2009)

Uluslararası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve GSYH'nin yüzde 5'ine kadar çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, TL'nin giderek değer kazanmasıyla genişleyen ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen cari işlemler açığı ve finansman biçimi önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri artırmıştır. Uluslararası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış ve ciddi bir likidite sorunu ortaya çıkmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım 2000'de bir şok halinde kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymetler fiyatlarında düşmeye yol açmış, yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış ve bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur.

Diğer taraftan, bankacılık kesiminde döviz kuru çapasının yeniden özendirildiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur. Bu süreçte, bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski Kasım 2000'deki ilk krizin ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynamıştır.

Kasım 2000 krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllarca kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek boyutlardaki finansman açığı Şubat 2001'de daha derin bir krizin ortaya çıkmasına yol açan başlıca nedenler olmuştur. **Önemli boyuttaki**

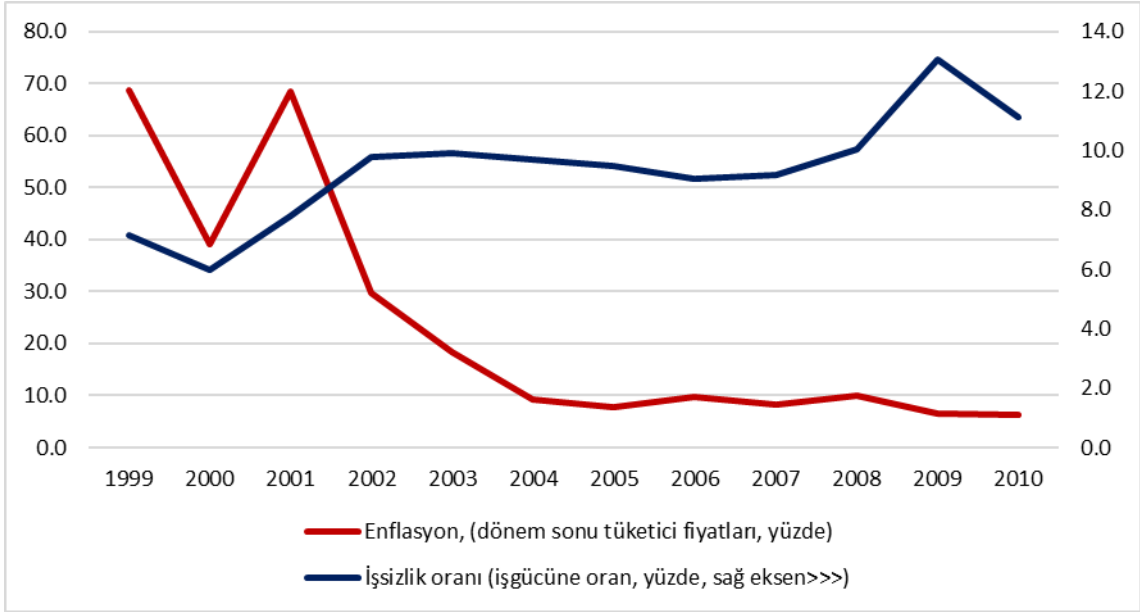
bir sermaye kaçıının ardından Şubat 2001’de döviz çapası sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiştir.

Böylece, hızlı bir şekilde makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla, 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yayınlanmıştır. Üç aşamalı olarak uygulanması öngörülen sözkonusu Programın, birinci aşaması, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşaması, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması ve üçüncü aşaması ise, makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması olarak belirlenmiştir. IMF ile imzalanan Stand-By anlaşması çerçevesinde IMF tarafından Türkiye’ye kredi sağlanmış ve geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir yapısal reform programı uygulamaya konulmuştur. sözkonusu Programda önceki programların aksine enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine öncelik verilmiştir. Finansal piyasalarda ve reel ekonomide 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 6 oranında daralmıştır.

2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı bütçesinde, borçların döndürülebilirliği temel hedef olarak alınmış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörülmüştür. Bütçe hedefine ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı para politikası parasal hedefleme çerçevesine ve kur politikası da dalgalı kur rejiminin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur. Böylece, Türkiye ekonomisi, 2002 yılında tekrar büyümeye başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazarın daralması ve TL’nin reel değerindeki düşüşle artmaya başlayan ihracat, bu artışını 2002 yılında da devam ettirmiştir. İhracatta yaşanan bu olumlu süreç, sanayi üretimini de iyi yönde etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. 2002 yılında, beklenenin üstünde bir büyüme performansı gerçekleşmiş ve baz etkisinin de katkısıyla GSYH büyümesi, bir önceki yıla göre, yüzde 6,4 oranına ulaşmıştır. TÜFE ise 2001 yılındaki yüzde 53,6 seviyesinden yüzde 29,7 seviyesine gerilemiştir.

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda 2003 yılı bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borçlarının döndürülebilirliğini temel hedef olarak almıştır. Böylece sıkı bir disiplin ile alınan uygulama sonuçları da, bu temel hedefler ile uyum içerisinde olmuştur.

GEGP ile daha bağımsız bir yapıya kavuşan Merkez Bankası para politikasını fiyat istikrarı çerçevesinde oluşturmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranları enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam etmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2003 yılında da sürmüş ve TÜFE bir önceki yıldaki yüzde 29,7 oranından yüzde 18,4’e gerilemiştir. 2001 krizinin ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen, ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlamış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizinin ekonomik büyümeyi sınırlandıran etkilerine rağmen 2003 yılında GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5,6 oranında büyümüştür.

Kaynak: IMF WEO, Ocak 2019.

Şekil 2.4. Tüketici Fiyatları ve İşsizlik Oranındaki Gelişmeler (1999-2010)

2004 yılı bütçesi IMF ile yapılmış olan Stand-by Anlaşmasında öngörülen ekonomik programa uyumlu şekilde hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Diğer taraftan Stand-by düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF'ye sunulan niyet mektubunda, kamu maliyesi alanında, GSMH'nin yüzde 6,5'i tutarındaki kamu sektörü faiz dışı fazla hedefinin programın temel taşı olmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Merkez Bankasınca 2004 yılında örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2004 yılında da sürmüştür. 2004 yılında TÜFE yüzde 9,3'e gerilemiş, GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 9,6 oranında büyümüştür.

2005 yılında ekonominin büyüme hızında kısmi yavaşlama olsa da hızlı büyümesini sürdürmüş ve GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 9 oranında büyümüştür. TÜFE yılsonu gerçekleşmesi ise yüzde 7,5'e gerilemiştir.

Ekonomik büyüme hızında 2005 yılında gözlemlenen düşme eğilimi 2006 yılında da devam etmekle beraber, ekonomi, uzun dönem ortalama büyüme oranı olan yüzde 5'in üzerinde büyümeye devam etmiştir. Bu çerçevede, 2006, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 7,1 oranında büyüme göstermiştir. 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. 2006 yılında bir önceki yıla göre, özel kesim tüketim ve özel kesim yatırım talebi artış hızları yavaşlamış olmakla beraber, kamu kesimi tüketim talebi artışında belirgin bir sıçrama meydana gelmiştir. Merkez Bankasınca 2006 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş ve örtük hedeflemesi rejiminden enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında bir dizi arz şokuyla karşılaşılmasının etkisiyle gerçekleşen enflasyon, belirlenen hedefin üzerinde yüzde 9,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2005 yılı sonrasında ekonomik büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama eğilimi 2007 yılında daha da belirgin hale gelerek GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5 oranında büyümüştür. Merkez Bankasınca 2007 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Enflasyondaki düşme eğilimi 2007 yılında da sürmüş ve 2006 yılına göre TÜFE artış hızı ise yüzde 8,4'e gerilemiştir.

2.3 2008/2009 Küresel Mali Krizi ve Sonrasındaki Gelişmeler

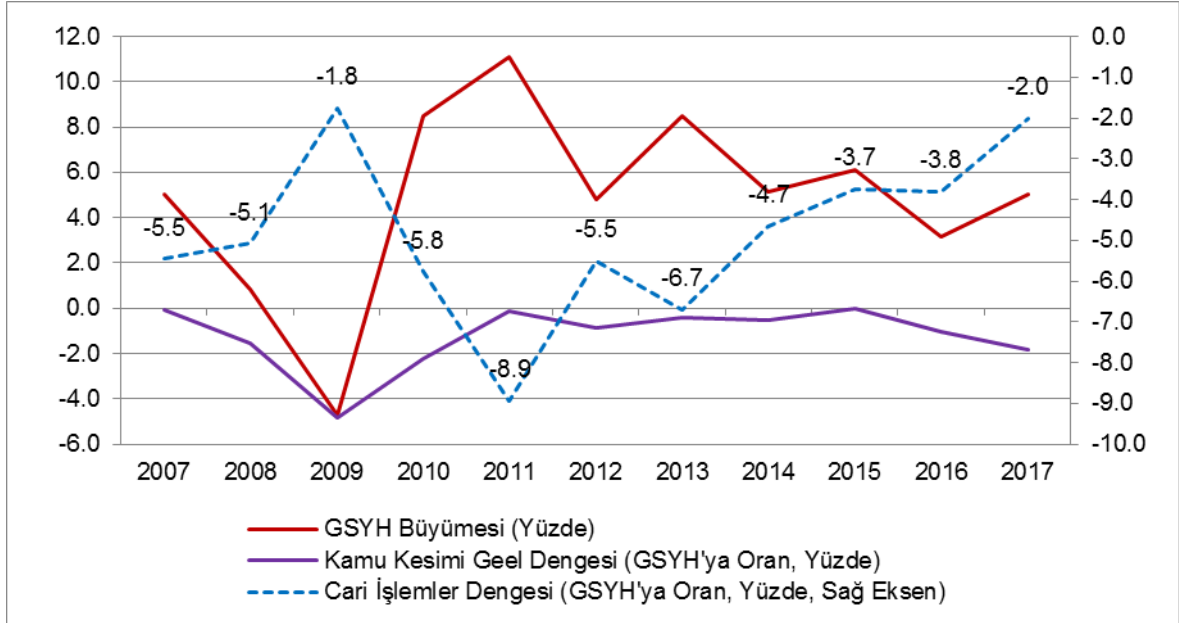
2007 yılı ortalarında ABD konut piyasasında başlayıp 2008 yılı ortalarından itibaren finans piyasalarını sarsıcı bir boyut kazanan giderek küresel ekonomide derin bir durgunluğa yol açan gelişmeler, küresel bir bankacılık krizine dönüşmüştür. Bu kriz, dünya çapında bir durgunluk getirmiş ve ulusal borç krizlerini tetiklemiş ve 2008 yılı ortalarından itibaren Türkiye ekonomisini de gün geçtikçe şiddetli biçimde etkilemiştir. Bu çerçevede Türkiye’de, daralan dış talebe bağlı olarak ihracatta bir düşüş yaşanmıştır. Diğer taraftan ise, dış finansman olanaklarında meydana gelen daralmayla, bankalar ve şirketler dış borç ödeyicisi durumuna gelmişlerdir. Ayrıca geleceğe ilişkin beklentilerdeki bozulma nedeniyle tüketim ve yatırım talebinde önemli düşüşler gözlenmiştir.

Bu olumsuz konjonktür Türkiye ekonomisinde 2008 yılının son çeyreği ile başlayan dönemde ciddi bir daralmayı beraberinde getirmiştir. 2008 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşen yüzde 7 oranındaki büyümenin ardından ekonomideki yavaşlama ikinci ve üçüncü çeyrekte sırasıyla yüzde 2,8 ve daha sonra yüzde 0,8’e gerilemiştir. Küresel kriz ekonomi üzerindeki yıkıcı etkileri, yılın son çeyreğinde ekonominin önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 7 oranında küçülmesiyle derinden hissedilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 2008 yılında GSYH büyümesi, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 0,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Küresel krizin ekonomik faaliyet hacmi üzerindeki daraltıcı etkisini ve kredi piyasalarındaki sıkışıklığı dikkate alan Merkez Bankası, Kasım ayından itibaren politika faiz oranlarında indirim kararı almıştır. Enflasyon, dışsal faktörlerin de etkisiyle 2008 yılında tekrar yükselmiştir. 2008 yılında TÜFE artış hızı ise yüzde 8,4’ten yüzde 10,1’e çıkmıştır.

Dünya genelinde durgunluğa yol açan, ulusal borç krizlerini tetikleyen ve 2008 ortasından itibaren Türkiye’de de etkisini gösteren küresel mali kriz Türkiye ekonomisini temelde dış ticaret imkânlarındaki daralma, finansman ve likidite koşullarındaki zorlaşma ile beklentilerdeki bozulma olmak üzere üç kanaldan etkilemiştir. sözkonusu krizle, Türkiye’de özellikle, AB bölgesi kaynaklı azalan dış talebe bağlı olarak ihracatta düşüş meydana gelmiş ve uluslararası finansal kuruluşların ciddi sıkıntılarla karşılaşmaları sebebiyle dış finansman imkânları daraldığından banka ve şirketler finansal açıdan ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Bir başka etki de, gelecek beklentilerindeki bozulma sebebiyle tüketim ve yatırım talebinde daralma şeklinde ortaya çıkmıştır. Ülkemizin geçmiş kriz tecrübeleri açısından 1994 ve 2001 krizleri birinci derecede mali sektörü etkilerken, son küresel krizde birincil etki reel sektör üzerinde görülmüştür. sözkonusu etkiler, kendisini, mal, hizmet piyasalarında ekonomik faaliyetlerde azalış ve işgücü piyasalarında istihdamda yaşanan daralmaya bağlı olarak işsizlik oranında artış şeklinde kendini göstermiştir. Alınan politika önlemleri, temelde otomotiv, beyaz eşya ve mobilya sektörüne yönelik olduğundan tekstil, giyim ve ayakkabıcılık sektörlerine ilişkin bir destek mekanizmasının geliştirilememesi, özellikle, en fazla istihdam sağlayan sektörlerden biri olan tekstil sektöründe yaşanan daralma işsizlik oranlarında hızlı bir yükselişe yol açmıştır.

Küresel krizin etkisiyle 2008 yılı son çeyreği ve 2009 yılı ilk yarısında özellikle bir daralmanın yaşandığı Türkiye’de, küresel düzeyde toparlanma belirtilerinin ortaya çıkması ile yurtiçi talebi ve üretimi artırmaya yönelik alınan ekonomik tedbirlerin ve özellikle vergilerde yapılan indirimlerin de katkısıyla, 2009 yılı ikinci yarısında ekonomide görece iyileşme belirtileri ortaya çıkmış ve ekonomi yeniden büyüme patikasına girmiştir.

Kaynak: TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TCMB. TÜİK 2009 bazlı GSYH serisi, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı kamu kesimi istatistikleri, TCMB Ödemeler dengesi istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.5. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (2007-2017)

Küresel mali krizin derin bir şekilde yaşandığı 2009 yılının ardından küresel belirsizliklerin azalması, tüketici güven duygusunun pekişmesi ve kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu biçimde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. Böylece ekonomi, 2010 yılından itibaren hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 2010 yılında, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 8,5 oranında büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme, dalgalanmalar göstermekle beraber 2011 yılında da devam etmiş; ekonomi, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 11,1 oranında büyümüştür. Ancak iç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan makroekonomik tedbirler sonucunda 2012 ve 2013 yıllarında büyüme hızı yavaşlamıştır. Küresel kriz sonrası 2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama, jeopolitik gerginlikler ve yüksek petrol fiyatlarının etkisiyle büyüme hızı, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 4,2'ye gerilemiştir. 2013 yılında ise Türkiye ekonomisi nispeten bir iyileşme sürecine girmiş ve yıllık, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 8,5 seviyesinde bir büyüme oranı yakalamıştır. 2014 yılında hem iç talep hem de dış talep zayıf bir performans sergilediğinden, ekonomik büyüme hızı, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5,2 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında hem iç talep hem de dış talepte bir toparlanmayla ekonomik büyüme hızı, hacim endeksine göre, yüzde 6,1 artış kaydedilmiştir. 2016 yılında ise gerek turizm sektöründe yaşanan sıkıntılar, gerekse iç siyasal gelişmeler sonrasında yaşanan süreç ekonomide beklentilerin bozulmasına ve büyüme oranının yüzde 3,2 seviyesine gerilemesine yol açmıştır. Türkiye ekonomisi, özel tüketim harcamalarının güçlü desteğiyle, 2017 yılında beklenenin üzerinde yüzde 7,4 oranında büyüme kaydetmiştir. Özellikle, 3. Çeyrekte kaydedilen yüzde 11,3 oranındaki büyüme bu gelişmede etkili olmuştur. Bu noktada, 2017 ve 2018 yıllarında büyümeye pozitif yönde katkı sağlayan Kredi Garanti Fonu (KGF) imkânlarının genişletilmesi rolünün vurgulanmasında yarar görülmektedir. Bu kapsamda, KGF imkânlarının kullanımına ilişkin gelişmeler Tablo 2.1'de sunulmaktadır.

Tablo 2.1 KGF A.Ş. İmkanlarının Kullanımındaki Gelişmeler

(milyon TL)								Fark (milyon TL)	Değişim (Yüzde)
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018(*)	2017-16	2017/16
KGF AŞ Öz Kaynak									
Kefalet Hacmi	499	451	573	846	1.033	886	238	-147	-14,2
Oluşturulan Kredi Hacmi	676	585	724	1.020	1.199	1.008	273	-191	-15,9
Hazine Kaynaklı Kefalet									
Kefalet Hacmi	614	610	819	1.721	4.095	186.613	65.697	182.518	4.457,1
Oluşturulan Kredi Hacmi	877	882	1.164	2.380	5.483	207.107	76.367	201.624	3.677,3
Toplam									
Kefalet Hacmi	1.113	1.061	1.392	2.567	5.128	187.499	65.935	182.371	3.556,4
Oluşturulan Kredi Hacmi	1.553	1.467	1.888	3.400	6.682	208.115	76.640	201.433	3.014,6
GSYH'ya Oran									
Kefalet Hacmi	0,07	0,06	0,07	0,11	0,20	6,04			
Oluşturulan Kredi Hacmi	0,10	0,08	0,09	0,15	0,26	6,70			

Kaynak: Kredi Garanti Fonu A.Ş. C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (1) 2018 yılı rakamları 2018 Eylül ayı itibariyledir.

Özel kesimin finansmana erişimini kolaylaştırmak suretiyle özel kesim harcamalarının artırılması amacıyla 2017 yılında KGF imkânlarının kullanımında Hazine kaynaklı kefalet imkânları olağanüstü şekilde artırılmıştır. 2017 yılında Hazine ve Maliye Bakanlığının kaynak sağlamasıyla Kredi Garanti Fonu (KGF) aracılığıyla kredi alımında teminat gösterilmesi bakımından desteklenen işletme sayısı ve kefalet miktarında büyük artışlar yaşanmış, buna bağlı olarak 2016 yılında 6,7 milyar TL seviyesinde olan yeni kredi hacmi 2017 yılında 208 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, 2017 yılında, 2016 yılına göre ilave 201 milyar TL (55 milyar dolar) tutarında, 30 kat kredi artışı sözkonusu olmuştur. **Daha önce GSYH'ye oran olarak yüzde 0,1-0,2 aralığında olan kefalet hacmi, yüzde 6 seviyesine yükselerek 2017 yılında bir önceki yıla göre 35 kat artmıştır.** Böylece, KGF ve Hazine kaynakları kullanılarak oluşturulan yeni kredi hacminin GSYH'ye oranı yüzde 0,26 seviyesinden yüzde 6,7 seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında ise bu azalma devam ederek Eylül 2018 itibariyle 2017 yılının üçte biri, 2016 yılının ise yaklaşık 10 katı seviyesine gelmiştir.

Öte yandan, Hazine kaynaklarının kullanımıyla sözkonusu kredi hacminde meydana gelen bu artış, bankalar ve şirketler tarafından sorunlu kredilerin yeniden yapılandırılmasında kullanıldığı ve bir anlamda batık kredi riskinin teminat kanalıyla kamu tarafından üstlenildiği yeni bir mali piyasa yapısına işaret etmektedir. Bu durum, mali piyasaların dinamikleri açısından kritik önemdeki risk yönetiminde gevşemelere, kamu tarafından sağlanan teminat güvencesiyle toplam krediler içerisinde riskli kredilerin boyutunun yükselmesine yol açmıştır. Yine, bu kredilerin bir kısmına KOSGEB tarafından da faiz desteği de verildiği değerlendirildiğinde, firmaların faizini kamunun ödeyeceği, teminatı da kamu tarafından sağlanan bir kredi çekip bunu reel yatırımlarda kullanmak yerine mevduata yatırmak suretiyle buradan bir gelir elde edilmesinin önü açılmıştır. Aynı zamanda, kredi hacmindeki bu genişleme para politikasında fiili bir **gevşemeye yol açarak ekonomideki enflasyon oranında yukarı yönlü bir baskıya yol açmıştır. Nitekim 2018 yılında Türkiye yüzde 20 seviyesinde bir enflasyonla karşı karşıya kalmıştır.**

Türkiye, 2018 yılında, ABD'de artan enflasyonun dizginlenmesine yönelik olarak FED'in para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarında artırıma gitmesinden en fazla olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Bu gelişmede, ülke kaynaklı riskler belirgin bir rol oynamıştır. FED tarafından Ocak ayında yüzde 1,5 olan politika faiz oranı önce Mart ayında

yüzde 1,75'e, Haziran ayında yüzde 2'ye, Eylül ayında yüzde 2,25'e ve Aralık ayında yüzde 2,5'e yükseltilmiştir. Bu durum, gelişmekte olan piyasalardan yüksek miktarda sermaye çıkışlarına yol açmıştır.

Aşağıda detaylı olarak izah edildiği üzere, TÜFE'deki artış eğilimi yurtiçinde artan para ve maliye politikalarındaki genişlemeci eğilime bağlı olarak 2016 yılı Ağustos ayından itibaren hissedilmiş ve 2017 Nisan ayında yüzde 11,9 seviyesine kadar yükselmişti. Enflasyondaki artış eğilimine ve Merkez Bankasının orta vadeli hedefi olan yüzde 5 seviyesinin üzerinde bir oran olmasına rağmen, Merkez Bankası tarafından 2017 yılında 9,25 seviyesindeki borç verme politika faiz oranını artırma yönünde herhangi bir adım atılmamış, istisnai bir uygulama olan geç likidite penceresi uygulaması yoluyla süreç yönetilmeye çalışılmıştır. Para piyasasında oluşan ağırlıklı ortalama faiz oranının yüzde 12,25 seviyesine yükselmesiyle geç likidite penceresi faiz oranı yüzde 12,75'e çıkarılarak para politikası aracı olarak bu oranın esas alınmaya başlandığı ve bu araçla fiili faiz oranları üzerinde müdahalede bulunulmaya çalışıldığı görülmüştür. **TCMB tarafından her ne kadar politika metinlerinde fiyat istikrarı birinci öncelik olarak ifade edilse de fiilen ekonomik büyümenin desteklenmesini esas alan bir para politikası duruşunu esas aldığına yönelik endişelerle artan enflasyona bağlı olarak faiz oranlarında da yukarı yönlü bir artış sözkonusu olmuştur.** TCMB sürece oldukça gecikmeli olarak Haziran ayı başında borç verme oranını önce yüzde 16,5'e ve bir hafta sonra yüzde 19,25'e yükseltmek suretiyle müdahil olmuş, ancak enflasyondaki artış eğiliminin ve faiz oranlarındaki artışın sınırlandırılmasına istenen katkıyı sağlayamamıştır. Yaz aylarında ABD ile yaşanan siyasi gerginliğe bağlı olarak döviz kurunda bir önceki yıla göre yüzde 32 oranında artış yaşanmıştır. Artan piyasa faiz oranlarına cevap olarak TCMB politika faiz oranını Eylül ayında önce yüzde 24'e ardından da yüzde 25,5'e yükseltmiştir.

2019 yılı içerisinde FED tarafından faiz artırımını uygulanacak olması, petrol fiyatlarındaki artış eğilimi, son dönemde döviz kurundaki değer kaybı enflasyonist baskılara yol açacaktır.

2018 yılında bir diğer önemli gelişme 2018 yılı başından itibaren uluslararası finansal raporlama standartlarındaki gelişmelerin paralelinde hazırlanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde **bankacılık kesiminde Finansal Araçlara İlişkin TFRS 9'un muhasebe sistemi uygulamasına geçilmesi olmuştur.** BDDK tarafından çıkarılan yönetmelikle; bankacılık kesimince TFRS 9'un uygulamaya başlanmasından kaynaklanan ilave karşılıkların çekirdek sermayeye yansıtılmamasına ve bundan kaynaklanan etkinin 5 yıla yayılmasına imkân veren bir düzenleme yapılmıştır **Ayrıca, Eylül 2018'de yapılan düzenlemeyle KGF teminatlı kredilerin takibi öncesinde bankalara yeniden yapılandırma şartı getirilmiştir.** Dolayısıyla, 2017 ve 2018 yıllarında KGF teminatlı olarak sağlanan kredilerin tahsilinde problem yaşanması durumunda bankacılık kesiminin KGF teminatlı alacaklarını tahsil etmek için ön şart niteliğinde olan yeniden yapılandırma aşamasını tamamlamaları gerekmektedir. Bu ise, bankaların alacaklarını tahsilde zorunlu gecikmeye yol açmaktadır. Bunun yanında, şirketler kesiminde, Temmuz 2016'dan sonra iflas erteleme talepleri olağanüstü hal süresince dondurulmuştur. 2018 yılı Mart ayında 7101 sayılı Kanunla iflas erteleme müessesesi kaldırılmış, konkordato uygulama imkanı ise genişletilmişti. Konkordato müessesesinin uygulamasına ilişkin sıkıntılar sebebiyle, 2018 yılsonunda ise 7155 sayılı kanunla konkordato uygulaması oldukça sınırlandırılmış ve dolayısıyla da iflas süreci kolaylaştırılmıştır

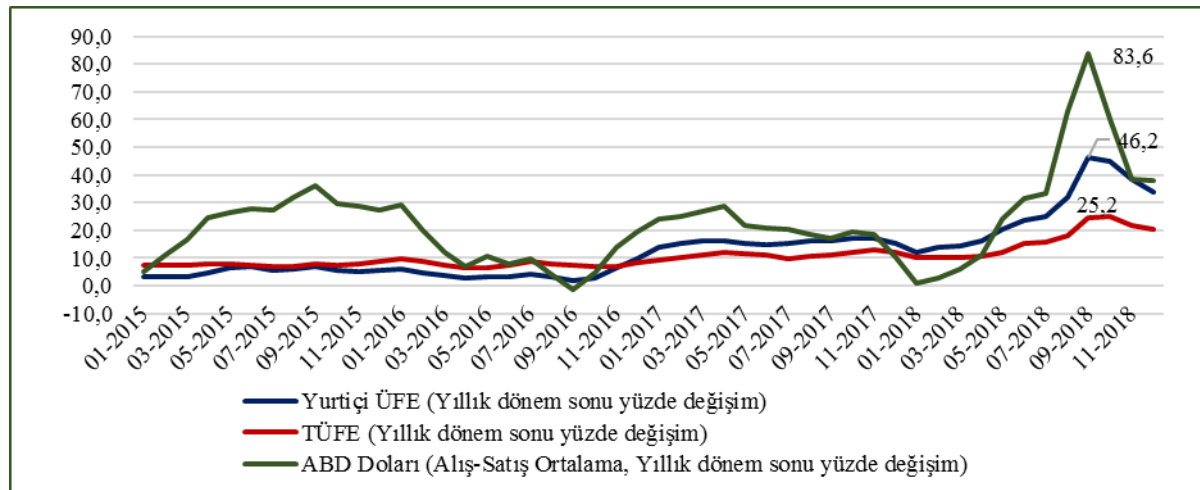
Şirketler kesimi ile bankacılık kesimi arasındaki bu hassas dengeye etki eden sözkonusu değişiklikler ve ekonomideki gelişmeler, bankacılık kesiminin karşı karşıya bulunduğu riskler konusunda uluslararası yatırımcıları ve kreditorleri endişelendirmiştir. Bunun sonucunda, **2018 yılında kredi derecelendirme kuruluşları tarafından Türkiye'nin yatırım yapılabilirlik görünümüne ve Türk mali sistemi içerisinde faaliyet gösteren mali kuruluşlara ilişkin**

negatif değerlendirmeler yapılmak suretiyle bunların kredi notları düşürülmüştür. Bu durum, yılın ikinci yarısında inşaat sektöründeki durgunluğun yanında özel kesim yüksek dış borçluluğu ve döviz kurlarındaki yüksek artış; yurtdışından finansman bulmadaki zorluk ve yabancı sermaye girişinin durmasıyla birleşince Türkiye'ye ilişkin beklentileri kötüleştirmiştir. Bu kapsamda, Dünya ekonomisindeki gelişmeler kısmında belirtildiği üzere, IMF tarafından 2019 Ocak Dünya Ekonomik Görünümü açıklamasında, Türkiye, 2019 yılı için küresel ekonomi için en önemli risk kaynağı olabilecek 3 ülke arasında gösterilmiştir .

2.4 Enflasyon ve Döviz Kurundaki Gelişmeler

Türkiye 2001 krizi sonrasında dalgalı döviz kuru rejimine geçerek, döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep koşullarınca belirlenmesine karar vermiştir. Böylece döviz kuru politikasının pasifleştirilmesi ile Merkez Bankası'nın herhangi bir döviz kuru hedefi kalmamıştır. Fakat Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ya da aşırı değer kaybetmesi durumunda, TC. Merkez Bankası ihale yoluyla veya doğrudan müdahale işlemleri ile döviz kuruna müdahale etmektedir. Reel efektif döviz kuru Merkez Bankası'nın döviz piyasasına müdahale kararları için en önemli göstergelerden biridir.

TURMOB 2017 yılı Ekonomik Raporunda Türkiye'nin son dönemde karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birinin enflasyon oranlarının tekrar iki haneye çıkması ve bunun orta vadede döviz kuru ve beklentiler üzerinden yapısal hale gelmesi riski olduğu ve resmi açıklamalardaki iyimserliğin aksine uluslararası konjonktür ve yurtiçi genişlemeci politikalara bağlı olarak 2018 yılında TÜFE enflasyonunun yüzde 10'un altına inmesinin zor olduğu değerlendirilmiştir. 2018-2020 Orta Vadeli Programda TÜFE yüzde 7 olarak hedeflenmekle beraber, TCMB tarafından 2018 yılı başında, ekonomik aktörlerin yüzde 9,6 seviyesindeki beklentilerine rağmen yılsonu enflasyon oranı hedefi yüzde 7,9 olarak belirlenmiştir. Yıl içerisinde yıllık dönem sonu enflasyon oranı esas alındığında, Eylül ayında yüzde 25,2 seviyesine yükselmiş, 2018 yılı dönem sonu enflasyon oranı ise 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Tüketici ve üretici fiyatlarındaki gelişmelerin sunulduğu aşağıdaki şekilden de (Şekil 2.6) görüleceği üzere tüketici ve üretici fiyatlarında yüksek bir seviyeye çıkıldığı görülmektedir. **Döviz kurundaki ve üretici fiyatlarındaki yüksek artış, tüketici fiyatlarında mevcut yüksek seviyenin devam edeceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.**

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

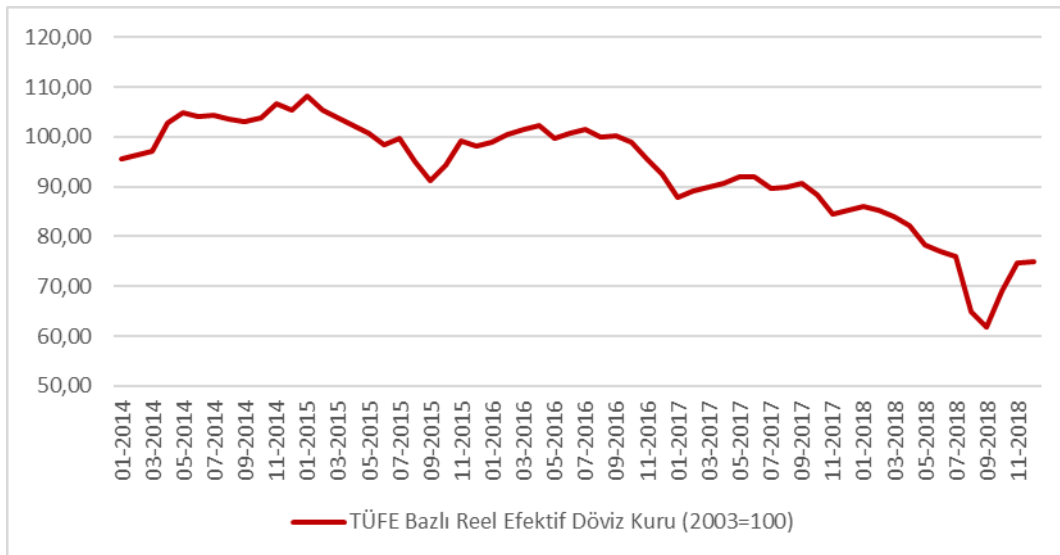
Şekil 2.6. Fiyatlardaki Gelişmeler (2015-2018)

TÜİK tarafından son yayınlanan enflasyon verilerine göre, (2003=100) tüketici fiyat endeksi (TÜFE) 2018 yılı Aralık ayında, bir önceki yılın Aralık ayına göre yüzde 20,3 artmıştır. Yıllık en fazla artış yüzde 31,36 ile ev eşyası grubunda gerçekleşmiştir. TÜFE'de,

bir önceki yılın aynı ayına göre çeşitli mal ve hizmetler yüzde 28,80, gıda ve alkolsüz içecekler yüzde 25,11, konut yüzde 23,73 ve eğlence ve kültür yüzde 20,86 ile artışın yüksek olduğu diğer ana harcama grupları olmuştur. Gıda ürünleri içerisinde ise, taze meyve ve sebze fiyatlarında yüzde 30,77, diğer temel mallarda ise yüzde 37,63 oranında bir artış söz konusu olmuştur. Enflasyon oranı, önemli ölçüde gıda fiyatlarındaki artışa bağlıdır. Bu arada döviz kuru artışı ve petrol fiyatlarındaki artış eğilimi ÜFE üzerinden fiyat gelişmeleri üzerinde baskı oluşturmaya devam etmiştir. Ancak, akaryakıt fiyatlarındaki artışa bir çözüm olarak ÖTV miktarlarında indirimle gidilmiştir. Bu politika tedbiri, her ne kadar kamu finansmanı açısından bütçe gelirlerine olumsuz etki yapsa da TÜFE'deki artışın sınırlı kalmasına katkıda bulunmuştur.

Yurtiçi üretici fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) ise 2018 yılı Aralık ayında, bir önceki yılın Aralık ayına göre yüzde 33,64 oranında artış kaydetmiştir. On iki aylık ortalamalara göre ise, ÜFE yüzde 27,01 oranında artmıştır. ÜFE'de en yüksek artış, bir önceki yıla göre yüzde 75,2 artış kaydedilen elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme fiyatlarında görülmüştür. **Bu kalemdeki artış oranını, önemli ölçüde doğalgaza dayanan elektrik üretiminin de girdisini teşkil eden ham petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yüzde 55,54 oranındaki artış izlemiştir.** Bir önceki yılın aynı dönemine göre, kâğıt ve kâğıt ürünlerinde fiyat artışı yüzde 49,3, kimyasal ürünlerde ise yüzde 44,6 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, yurtiçi üretici fiyatlarındaki yüksek artışın temel belirleyicisi yüzde 57,1 oranında artış kaydeden enerji ürünleri olmuştur.

Döviz kurlarındaki gelişmeler gerek yurtiçi fiyatlara geçiş etkisi, gerekse uluslararası ticaret bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu gelişmeler, genel olarak, yurtiçi ve yurtdışındaki fiyatlardaki hareketler dikkate alınarak incelenmektedir. Bu bağlamda, önemli bir göstergesi olan reel efektif döviz kuru endeksi, TCMB tarafından yayımlanmaktadır. sözkonusu endeksin hesaplanmasında daha önce kullanılan ülke ağırlıklarında 2006-2008 dönemi dış ticaret verileri esas alınarak hesaplanmaktaydı. Ancak, sözkonusu döneme kıyasla hem dış ticaret hacminin artış göstermesi hem de ticaret ortaklarımızın çeşitlenmesi sebebiyle **TCMB tarafından 2015 Mart ayından itibaren reel efektif döviz kuru endeksi geriye dönük olarak güncellenmiştir.** Bu çerçevede, 2014-2018 döneminde TÜFE bazlı (2003 = 100) Reel Efektif Döviz Kuru aşağıdaki şekilde (Şekil 2.7) sunulmaktadır.

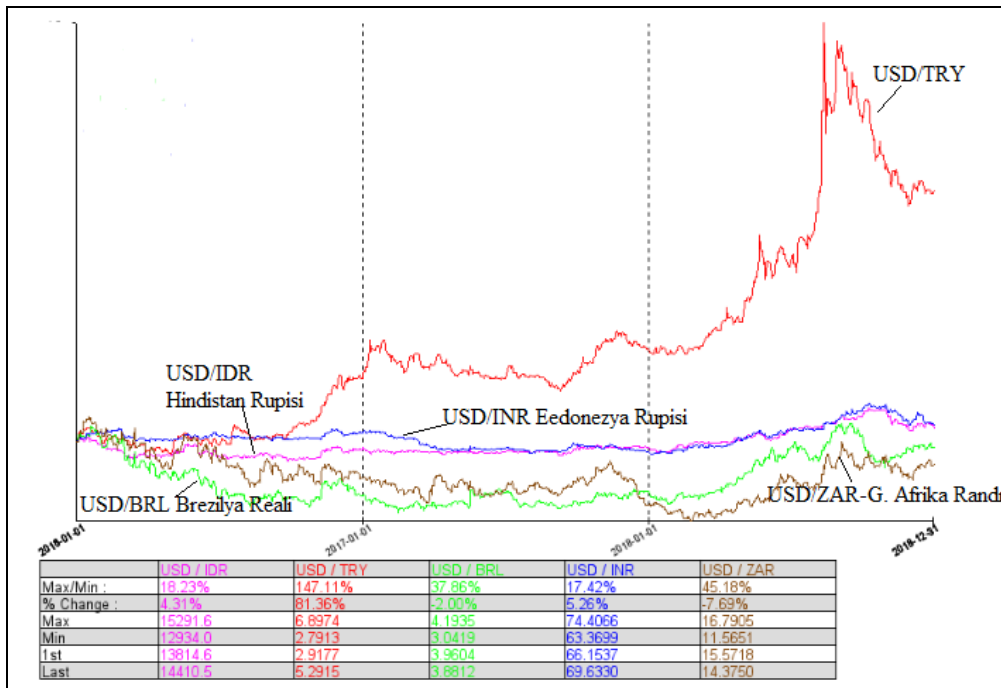
Kaynak: TCMB.

Şekil 2.7. 2014-2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100)

Reel efektif döviz kuru endeksi çerçevesinde Türk lirasındaki gelişmeler incelendiğinde, 2009 yılının son çeyreğinde Türk Lirası'nın yeniden değer kazanmaya başlamasıyla beraber reel

efektif döviz kuru 2010 yılında artış eğilimine girmiştir. Zaman içerisinde özellikle, kriz sonrası dönemde FED'in parasal genişlemeye son vererek tahvil alım programını sonlandıracağını açıklamasıyla Türk Lirası değer kaybetmeye başlamış ve önemli ölçüde FED tarafından parasal sıkılaştırmaya ilişkin takvim ve para politikası faiz oranı gelişme ve beklentileri ekseninde gelişmekte olan ülkelerle birlikte olumsuz etkilenmiş ve sözkonusu beklentilerdeki gelişmeler çerçevesinde inişli çıkışlı dalgalı bir seyir izlemiştir.

2015 yılı yaz döneminde artan siyasi gerilime bağlı olarak döviz kuru önemli ölçüde değer kaybetmiş, Eylül 2015'te, 2003 TÜFE bazlı reel döviz kuru endeksi 90 seviyesine düşmüştür. Kasım 2015 sonrasında kısmi bir değerlenme yaşanmış ve 2016 Kasım ayına kadar görece istikrarlı bir seyir izlemiştir. Aralık 2016 ile başlayan süreçte döviz kurunda ciddi bir düşüş olmuş ve Kasım 2017'de, TL Endeksin başlangıç tarihinden bu yana en düşük değeri olan 84,1 seviyesine kadar düşmüştür. Bu düşüş 2018 yılında da devam etmiş, Endeks, Eylül 2018'de serinin en düşük değeri olan 61,7 seviyesine gerilemiştir. Daha sonra endeks, tekrar toparlanarak Aralık ayında yüzde 75 seviyesine yükselmiştir.

Kaynak: foxitop.com¹

Şekil 2.8. Gelişmekte Olan Ülkelerin Döviz Kurlarının Çapraz Karşılaştırması

01.01.2016 ile 31.12.2018 dönemi arasında Güney Afrika, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye para birimlerinin ABD Doları (USD) karşısındaki değerlerindeki değişimler yukarıdaki şekilde (Şekil 7.6) çapraz olarak karşılaştırılmıştır. sözkonusu para birimlerinin ABD doları karşısındaki başlangıç değerleri, farklı olmasına rağmen grafikte bunların zaman içerisindeki değer değişikliklerinin daha iyi kavranabilmesi için aynı noktadan başlatılmıştır. Böylece, başlangıç seviyesine göre para birimlerinin zaman içerisindeki hareket ve konumlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. 2016 yılı başından 2018 yılı sonuna kadar geçen 3 yıllık sürede döviz kurlarında meydana gelen hareketler değerlendirildiğinde Hindistan ve Endonezya Rupisinin ABD doları karşısındaki değerlerinin görece istikrarlı yatay bir seyir izlediği ve sırasıyla, 4,3 ve 5,3 oranında değer kaybettiği, Brezilya Realinin ve Güney Afrika Randının geçen üç yıllık

¹ 01.01.2014 ile 01.01.2018 dönemi arasında Güney Afrika (Rand-ZAR) , Brezilya (Real-BRL), Türkiye (Türk Lirası-TRY) ve Hindistan (Rupi-INR) para birimlerinin ABD doları (USD) karşısındaki değerlerindeki değişimlerin çapraz karşılaştırılmasıdır.

süreçte ABD doları karşısında, sırasıyla, yüzde 2 ve 7,7 oranında değer kazandığı, buna karşılık TL'nin ise Ağustos ayında yüzde 147,1 değer kaybı seviyesine kadar yükseldiği ve yılsonunda toparlanarak sözkonusu değer kaybının yüzde 81,4 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerin döviz kurlarında dönem içerisinde görülen ani küçük dalgalanmalarda zaman zaman bir paralellik sözkonusu olsa da gidişata etki eden temel eğilimlerin ülkelerin kendi koşullarından kaynaklandığı ve bu bağlamda son üç yıl içerisinde Türk Lirasının değerinin diğer para birimlerinden negatif ayrıştığı görülmektedir.

2.5 GSYH ve Fert Başına GSYH'deki Gelişmeler

Bir ülkede belirli bir dönemde, o ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla üretim değeri olan GSYH'nin, ilgili ülkede yaşayan nüfusa bölünmesiyle kişi başına GSYH elde edilmektedir. GSYH ve kişi başına GSYH; ülkeler arasında gelir seviyelerinin ve refahın karşılaştırılmasında sıklıkla kullanılan bir milli gelir ölçeğidir. Ülkemizde sözkonusu göstergeler, Türkiye için TÜİK tarafından hesaplanmakta olup, TÜİK tarafından açıklanan 2009 bazlı yeni milli gelir serisi çerçevesinde, 2018 yılı Aralık ayında güncellenen Türkiye GSYH'si ve kişi başına düşen GSYH rakamları Türk Lirası ve ABD doları cinsinden aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2.2. GSYH ve Fert Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki Gelişmeler

	GSYH (Milyon TL, cari fiyatlarla)	GSYH (Milyon \$, cari fiyatlarla)	Büyüme Oranı	Kişi Başı GSYH (TL)	Kişi Başı GSYH (\$)
2000	170.667	271.768	6,6	2.656	4.229
2001	245.429	200.998	-6,0	3.766	3.084
2002	359.359	236.338	6,4	5.445	3.581
2003	468.015	313.776	5,6	7.007	4.698
2004	577.023	402.952	9,6	8.536	5.961
2005	673.703	499.874	9,0	9.844	7.304
2006	789.228	547.832	7,1	11.389	7.906
2007	880.461	677.438	5,0	12.550	9.656
2008	994.783	776.643	0,8	14.001	10.931
2009	999.192	646.893	-4,7	13.870	8.980
2010	1.160.014	772.365	8,5	15.860	10.560
2011	1.394.477	831.696	11,1	18.788	11.205
2012	1.569.672	871.125	4,8	20.880	11.588
2013	1.809.713	950.355	8,5	23.766	12.480
2014	2.044.466	934.857	5,2	26.489	12.112
2015	2.338.647	861.879	6,1	29.899	11.019
2016	2.608.526	862.744	3,2	32.904	10.883
2017	3.106.537	851.491	7,4	38.680	10.602

Kaynak: TÜİK.

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde 2001 ve 2009 kriz yılları haricinde Türkiye'de fert başına GSYH'nin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Öte yandan, 2013 yılından

itibaren cari fiyatlarla ve zincirlenmiş hacim endeksine göre GSYH artış kaydetmesine rağmen dolar cinsinden fert başına GSYH rakamlarının düşmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişmede, 2013 yılı sonrasında döviz kurunun önemli ölçüde değer kaybetmesinin önemli bir rolü olduğu not edilmelidir.

2013 yılında yüzde 7,7 oranında artan kişi başına GSYH, 2014 yılında yüzde 2,9 oranında gerilemiştir. 2015 yılında da, bir önceki yıla benzer şekilde, yıl içerisinde kurdaki değişikliğin etkisiyle, yıllık yüzde 6,1 oranındaki büyümeye rağmen **ABD doları cinsinden kişi başına GSYH yüzde 9 seviyesinde ciddi bir gerileme kaydetmiş ve 11 bin 019 ABD doları olmuştur.**

2016 yılında yüzde 3,2 oranında büyüyen GSYH'ye rağmen yine döviz kurunun etkisiyle cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 1,2 oranında gerileyerek 10 bin 883 dolar olmuştur.

2017 yılında da bu eğilim devam etmiş, ekonomi yüzde 7,4 oranında büyümesine rağmen cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 2,6 oranında gerileyerek 10 bin 602 dolar olmuştur.

Bu çerçevede, 2017 yılı GSYH'si cari fiyatlarla 3,1 katrilyon TL ve 851,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2.6 Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Özetle Türkiye ekonomisinin son 35 yılına genel bir göz atıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemde, kişi başına GSYH düzeyi düşük OECD üyesi ülkelerdeki büyüme hızı, kişi başına gelir düzeyi yüksek olan üye ülkelerin büyüme hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca bu genel kuralın dışında kalarak düşük düzeylerde ve gelişmiş OECD üyesi ülkelerin altında seyretmiştir.

Türkiye 2000'li yıllarda izlediği IMF destekli politikalarla yüksek büyüme oranları hedeflemiş ve 1980'li yıllarda yaptığı tercihin devamı olarak ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsemiştir. **Özellikle Türkiye'de IMF programlarının sürdürüldüğü 1999-2008 yılları arasında hükümetler, neredeyse bütün ekonomi politikalarını bu programlara bağlamıştır.** Türkiye 2002 yılından 2007'ye kadar olan dönemde bu programları uygularken, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dünya ekonomisindeki genişlemeden payını almıştır. Bu doğrultuda iç tasarrufların yetersizliğinden dolayı, uygulanan programın finansmanı büyük ölçüde dış kaynaklardan sağlanmıştır. Bu amaçla da yurtdışından sermaye girişleri makroekonomik politikalarla desteklenmiştir. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktür de bu programın uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye ekonomisi 2001 yılından sonra kriz için alınan önlemlerin sonuçlarını göstermeye başlamasıyla birlikte yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirmiştir. Ancak dünyada yaşanan 2008 kriziyle birlikte diğer ülkelerde de büyüme hızları düşmüştür. Tüm dünyada yaşanan güven bunalımı nedeniyle Türkiye'ye gelen kısa vadeli sermaye hareketlerinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi azalmalar yaşanmıştır. Dünya ekonomisindeki durgunlukla beraber, Türkiye ekonomisinde dış talep de ciddi bir daralma içine girmiştir. Türkiye ekonomisi 2008 yılından sonra, hem dış hem de iç talepteki daralma ile 2000 sonrası dönemde gerçekleştirmiş olduğu yüksek büyüme oranlarından uzaklaşmıştır.

Son 15 yıl içinde Türkiye ekonomisinde izlenen politikaların sonucu; istihdam yaratmayan hızlı büyüme, ithalat ve ihracatta artış, yüksek cari açık, yüksek oranda rezerv birikimi ve artan dış borçlar ile buna bağlı faiz ödemeleri temel sorunlar haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'de dış finansman, ağırlıklı olarak uluslararası sermaye hareketlerinden karşılanmıştır. TL'nin aşırı

değerlenmesine rağmen ihracatta artış ve küresel rekabet gücü, daha çok reel ücretlerde azalma ve ayrıca verimlilik artışları ile sağlanmıştır. Yine Türkiye'nin üretim yapısında, ithalata bağımlı ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazanmasına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece ithal girdi kullanımı, ülkedeki reel sektörün döviz gereksinimini daha da artırmış ve reel sektörü ucuz döviz bulmaya yöneltmiştir. Yüksek faiz ve düşük kura dayalı enflasyon hedeflemesi programı ithalatı teşvik ettiği gibi, reel sektörün yurtdışından borçlanmasını da yurtiçine göre daha ucuz hale getirdiğinden dışarıdan borçlanmayı hızlandırmıştır. Bu politikalar demeti, uluslararası finansal sermayenin ülke içine çekilmesini kolaylaştırmıştır. Bu anlamda uygulanan politikalar, Türkiye'nin uluslararası finansal sermaye ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası finansal sermaye ile yaşanan bu bütünleşme, dünya konjonktürünün iyi olduğu dönemlerde Türkiye'yi beslerken, aksi dönemlerde tehdit eden bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Bu noktada, Türkiye'ye dışarıdan gelen sermayenin niteliği (portföy yatırımı veya doğrudan yatırım olması) kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda kısa vadeli portföy yatırımlarının özellikle çıkış dönemlerinde yıkıcı etkisinin dikkate alınması gerekmektedir.

2017 yılında ekonomideki canlanma, AB başta olmak üzere büyük ekonomilerin toparlanma eğiliminde olması Türkiye'nin büyümesine pozitif katkı yapmıştır. Öte yandan artan döviz kuru ve enflasyondaki artışların yanında özellikle, son çeyrekte artan faiz oranları ülkedeki yatırım ortamını olumsuz etkileyen önemli bir unsur olmuştur. 2018 yılında cari açıkta kısmi bir daralma yaşanmış olmakla beraber **Türkiye'de cari açık ve finansmanı önemli bir sorun alanı niteliği taşımaktadır.**

2018 yılında ise, FED faiz artırımı kaynaklı küresel çapta borçlanma maliyetlerindeki artış ve gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışı Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında, TCMB'nin elindeki temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranını geç artırmış olması ve genellikle sürece geç müdahale etmesine ilave olarak, kredi derecelendirme kuruluşlarının not indirimleri ve artan siyasi gerilim nedeniyle hem döviz kurunda yüksek artışlara hem de enflasyon oranının yüzde 20 eşiğini geçmesine yol açmıştır. **Türkiye'de yüksek cari açık ve yüksek hanehalkı borçluluğu ve mali olmayan şirketler kesiminin yüksek borçluluk seviyesi önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir.** Ayrıca, özellikle, genç işsizlik oranı olmak üzere, işsizlik oranı oldukça yüksek seviyelerdedir.

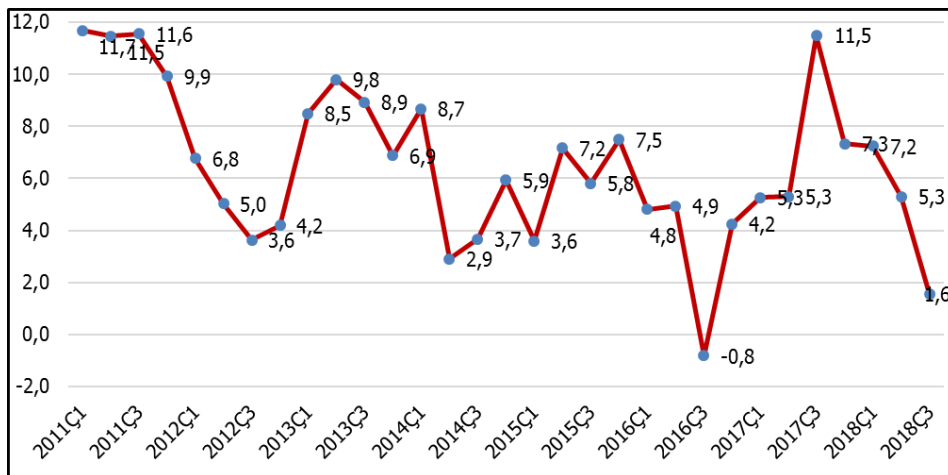
2019 yılında, ülke ekonomisi için, artan cari açık ve yüksek özel kesim borçluluğunun yanında kamu kesimi açığında da artış beklenmektedir. IMF tarafından açıklanan son küresel ekonomik görünüm raporunda **özellikle bankacılık kesiminde ödenmeyen krediler kaynaklı bir sorun olduğu ifade edilmekte ve Türkiye, küresel ekonomiye ilişkin 2019 yılı büyüme beklentilerini aşağıya çeken bir ülke olarak öne çıkarılmaktadır.** Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olarak enflasyonist baskının artması, şirketler kesiminde inşaat ve enerji şirketleri başta olmak üzere şirketler kesiminde ortaya çıkabilecek büyük iflasların yaşanması, artan kamu borçlanma maliyetleri, kamu özel işbirliği projelerine ilişkin hazine borç üstlenimi uygulamaları ve KGF uygulamasıyla verilen yüksek tutardaki kredi kefaletlerinin kamu tarafından üstlenilmesi risklerinin realize olmasının Türkiye ekonomisinin en önemli potansiyel risk alanları olduğu değerlendirilmektedir.

3. EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye ekonomisi 2015 yılına yükselen kurlar ve ham petrol başta olmak emtia fiyatlarının yarı yarıya düşmesi ve siyasi düzlemde seçim atmosferinin etkili olduğu ortamda girmiştir. Yıl içerisinde 2 seçim yaşanmış, güneydoğuda terör olaylarının artması ve Rusya'yla yaşanan siyasi gerilim sebebiyle turizm gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Buna rağmen 2015 yılında ekonomide; hem iç talep hem de dış talepte bir toparlanmayla üretim yöntemine göre GSYH zincirlenmiş hacim endeksi, bir önceki yıla göre yüzde 6,1 artmıştır.

Küresel mali kriz sonrasında en erken toparlanma sürecine giren ülkelerden biri olan Türkiye 2016 yılı 3. Çeyreğine kadar 27 çeyrek kesintisiz olarak büyüdükten sonra 2016 yılı Temmuz ayında yaşanan Darbe girişimi ve sonrasındaki süreç, 2015 yılında Rusya'yla olan ekonomik ilişkilerin bozulması, Suriye ve Irak'ta yaşanan çatışmalar sebebiyle turizm gelirlerindeki daralmanın da etkisiyle önce ekonomik faaliyetlerin hızında yavaşlama ve sonra da daralma sözkonusu olmuştur. Özellikle, 15 Temmuz sonrasında ortaya çıkan siyasi atmosfere, FED'in faizleri artırma kararının, uluslararası finans piyasalarında yarattığı belirsizliğe ve zorlaşan dış likidite koşullarına rağmen ekonomi, büyümesini sürdürmüştü, ancak 2016 yılı üçüncü çeyreğinde kısmi bir daralma yaşanmıştır. ABD'nin faiz artırma beklentileri ve ekonomik aktörlerin beklentilerindeki bozulmaya koşut olarak yüksek miktarlarda sermaye çıkışı ve döviz kurlarında yüksek artışlar yaşanmıştır. Artan siyasi gerilim ve terör olaylarının yanında Rusya'yla ilişkilerin yumuşamasına rağmen bunun ekonomiye yansımaları sınırlı olmuş, turizm gelirleri, 2015 yılındaki düşük baza rağmen, yüzde 30 oranında azalmış ve 2016 yılı 3. Çeyreğinde ekonomide daralma yaşanmıştır. 2016 yılının genelinde turizm sektöründe yaşanan sıkıntılar ve Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi ve sonrasında yaşanan süreç ekonomide beklentilerin bozulmasına ve büyüme oranının yüzde 3,2 seviyesine gerilemesine yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi, 2017 yılının ilk üç çeyreğinde ise yüksek oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, 2011 yılından bu yana kaydedilen en yüksek üç aylık büyüme oranı olan yüzde 11,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğinde kaydedilen yüzde 7,3 büyüme sayesinde, 2017 yılı genelinde GSYH'deki reel büyüme yüzde 7,4 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: TÜİK.

Şekil 3.1. Çeyrek Dönemlere Göre GSYH Büyüme Hızları (hacim endeksine göre, yüzde)

2018 yılında ise, ilk üç çeyrekte Türkiye azalan oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. Bu yılda ilk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 7,2 ve yüzde 5,3 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

3.1 Harcama Yönüyle GSYH'deki Gelişmeler

2014 yılında ekonomide yeniden dengelenme sürecinde büyümenin temel kaynağı ihracat olmuştur. Cari açığı kısımaya ve yurtiçi talebi kontrol altına almaya yönelik olarak alınan makro ihtiyati tedbirlerle iç talep sınırlanırken dış talebe dayalı bir büyüme politikası söz konusudur. 2014 yılında özel tüketim yüzde 3, kamu tüketimi yüzde 3,1 oranında sabit sermaye yatırımı ise 5,1 oranında artmıştır. Bu kapsamda, makine-teçhizat yatırımları yüzde 3,9 oranında artmış, inşaat yatırımları ise yüzde 6,5 oranında artış kaydetmiştir. Böylece, toplam yurtiçi talep yüzde 3,2 oranında artış kaydetmiştir. 2014 yılında, mal ve hizmet ihracatındaki artış yüzde 8,2 oranında gerçekleşirken ithalat yüzde -0,4 oranında azalmıştır. Böylece, net mal ve hizmet ihracatının büyümeye bir önceki yıla göre hem ithalattaki daralma hem de ihracattaki artışın etkisiyle pozitif yöndeki katkısıyla ekonomi yüzde 5,2 oranında büyümüştür.

2015 yılında ise harcama yönüyle GSYH bileşenlerinde hanehalkı nihai tüketim harcamaları 2015 yılında bir önceki yıl zincirlemiş hacim endeksine göre yüzde 5,5 artmıştır. hanehalkı tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 60,4 olmuş, bu kesimin harcamalarında en yüksek payları sırasıyla, yüzde 21,7 ile gıda ve alkolsüz içecekler, yüzde 16,0 ile ulaştırma ve yüzde 15,6 ile konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar harcama grupları olmuştur. 2015 yılında devletin nihai tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 13,9 olurken, sabit sermaye oluşumunun payı yüzde 29,7 olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, devletin nihai tüketim harcamalarında yüzde 4,1, gayrisafi sabit sermaye oluşumunda ise yüzde 9,2 artmıştır. 2015 yılında GSYH'ye en fazla katkıyı veren gayrisafi sabit sermaye oluşumu içerisinde en yüksek büyüme makine ve teçhizat kaleminde görülmektedir. Bu kaleminde yüzde 18,4 oranında artış kaydedilmiştir. Mal ve hizmet ihracatı ise, 2015 yılında bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre yüzde 4,2 artarken, ithalat da yüzde 1,7 artmıştır.

Tablo 3.1. GSYH Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla, milyar TL, yüzde pay)

	Milyar TL						Pay (%)					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYH	1.570	1.810	2.044	2.339	2.609	3.107	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	979	1.120	1.242	1.412	1.561	1.834	62,4	61,9	60,8	60,4	59,8	59,0
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	223	256	288	325	387	450	14,2	14,1	14,1	13,9	14,8	14,5
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	429	516	591	695	765	932	27,3	28,5	28,9	29,7	29,3	30,0
(*) Stok Değişimleri	15	23	3	-31	-28	30	1,0	1,2	0,1	-1,3	-1,1	1,0
Mal ve Hizmet İhracatı	372	403	486	546	573	771	23,7	22,3	23,8	23,3	22,0	24,8
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	449	508	565	607	648	911	28,6	28,1	27,6	26,0	24,9	29,3

Kaynak: TÜİK. Stok değişimleri artık yöntemiyle hesaplanmış olup istatistiki hatayı da içermektedir.

2016 yılında, 2015 yılında gözlenen yurt içi talep kaynaklı büyüme devam etmiştir. Harcama yönüyle GSYH ise, 2016 yılında bileşenlerindeki gelişmelere bakıldığında, yılın ilk üç çeyreğinde ekonomi ilk iki çeyrekte yüzde 4,8 ve 4,9 oranında büyümüştür. Üçüncü çeyrekte ise 15 Temmuz sonrası siyasi atmosfer ve ülkede artan terör olayları, Rusya'yla yaşanan siyasi gerilimin yumuşamasına rağmen bunun ekonomiye yansımaması sebebiyle, ekonomi, bir

önceki yıla göre yüzde 0,8 oranında daralmıştır. Dördüncü çeyrekte ise, kamu tüketimindeki artış ve özel tüketimdeki düzelme ile GSYH büyümesi yüzde 4,2 olmuştur. Böylece, ekonomi yıllık bazda GSYH reel olarak yüzde 3,2 oranında artmıştır. Bu süreçte, kamu tüketimi büyümeye pozitif katkı verirken, gerek üçüncü çeyrekteki daralmada gerekse dördüncü çeyrekteki toparlanmada talep yönünden özel tüketimdeki ve ihracattaki gelişmeler temel etkenler olmuştur.

2017 yılında ise, 2016 yılı üçüncü çeyreğindeki baz etkisinin de katkısıyla GSYH’de yüzde 7,4 oranında bir büyüme kaydedilmiştir. Harcama bileşenleri bağlamında değerlendirildiğinde ise, 2017 yılında ekonomide, net mal ve hizmet ihracatının büyümeye katkısı yüzde 0,1 puan olarak gerçekleşirken, toplam tüketimin ve sabit sermaye yatırımlarının büyümeye katkıları sırasıyla 4,4 puan ve 2,3 puan olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında özel kesim tüketim harcamalarında kaydedilen reel artış, özel harcanabilir gelir artışının altında kalmıştır.

2017 yılında özel tüketim harcamaları, zincirlenmiş hacim endeksi değerlerine göre, yüzde 6,1, kamu tüketim harcamaları ise yüzde 5 oranında artmıştır. 2017 yılında, toplam sabit sermaye yatırımlarındaki reel artış hızı ise yüzde 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Zincirlenmiş hacim endeksine göre, ihracat ve ithalatta ise yıllık artış sırasıyla yüzde 11,9 ve yüzde 10,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, sabit sermaye yatırımlarının GSYH içerisindeki payı bir önceki yıla göre 0,7 puan artarak yüzde 30 olurken, özel tüketim harcamalarının payı yüzde 0,8 ve kamu tüketim harcamaları yüzde 0,3 gerileyerek sırasıyla yüzde 59 ve yüzde 14,5 seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında, sabit sermaye yatırımların yüzde 7,8 oranında büyümesinde belirleyici unsur, inşaat ve diğer aktifler kalemlerinde kaydedilen sırasıyla yüzde 12,2 ve yüzde 10,1 oranındaki artışlar olmuştur. Özel tüketim kalemleri artışında ise, bunlar içerisinde eğlence ve kültür kalemi ile mobilya ve diğer ev aletleri kalemlerinde gerçekleşen sırasıyla yüzde 13,6 ve yüzde 13,5 oranındaki büyüme belirleyici olmuştur.

Tablo 3.2. Harcama Yönüyle GSYH Bileşenlerinin Yıllık Büyüme Hızları (Reel, yüzde)

							2017				2018		
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
1. Özel Tüketim	3,2	7,9	3,0	5,4	3,7	6,1	4,5	3,1	10,3	6,3	9,1	6,4	1,1
2. Kamu Tüketimi	6,8	8,0	3,1	3,9	9,5	5,0	9,0	-1,8	7,6	5,9	3,5	7,8	7,5
3. Sabit Sermaye Yat.	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	7,8	3,9	7,7	12,8	6,6	7,9	4,2	-3,8
4. Mal ve Hizmet İhracatı	14,9	1,1	8,2	4,3	-1,9	11,9	10,0	11,0	17,7	9,2	0,7	4,2	13,6
5. Mal ve Hizmet İthalatı (-)	0,7	8,0	-0,4	1,7	3,7	10,3	0,9	2,2	15,0	22,8	15,4	0,2	-16,7
GSYH	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4	5,3	5,3	11,5	7,3	7,2	5,3	1,6

Kaynak: TÜİK.

2018 yılının ilk yarısında, ilk iki çeyrekte yüzde 7,2 ve yüzde 5,3 oranında gerçekleşen büyüme oranları neticesinde, GSYH hacim endeksine göre yüzde 6,2 oranında artış kaydedilmiştir. Yılın üçüncü çeyreğindeki yüzde 1,6 oranındaki büyümenin ardından yıllık büyüme yüzde 4,5 seviyesine gerilemiştir. İhracatta yüzde 6,4 ve kamu tüketimindeki yüzde 6,3 oranındaki büyümeye karşılık yurtiçi talepteki daralmaya bağlı olarak bir önceki yılın aynı dönemine göre sebebiyle yılın üçüncü çeyreğinde özel tüketimde yüzde 1,1 gibi düşük seviyede bir artış ve sabit sermaye yatırımında yüzde 3,8 gerileme söz konusu olmuştur. Enflasyonda artışa yol açmakla beraber, Türk Lirası'nın belli başlı para birimlerine karşı değer kaybetmesi, ihracat sektörlerinin uluslararası rekabet gücünü pozitif etkilemiş ve ithalatta ise gerilemeye sebep olmuştur. Böylece, net ihracat, büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Birinci çeyrekteki zayıf performans rağmen 3. Çeyrekte kaydedilen yüzde 13,6 seviyesindeki artış sayesinde ilk üç çeyrekte ihracat yüzde 6,4 büyürken ithalat, 3. Çeyrekteki yüzde 16,7 oranındaki daralmanın etkisiyle 9 aylık dönemde yüzde 1,2 oranında gerilemiş ve net ihracatın katkısını artırmıştır.

Devletin nihai tüketim harcamaları da ilk 3 çeyrekte yüzde 6,3 oranında artarak büyümeye güçlü bir etki yapmıştır.

Tablo 3.3. Sabit Sermaye Yatırım Bileşenlerinin Yıllık Reel Büyüme Hızları

							2017				2018		
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
Sabit Sermaye Yat.	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	7,8	3,9	7,7	12,8	6,6	7,9	4,2	-3,8
İnşaat	7,2	21,1	6,5	4,7	2,8	12,2	-1,6	11,2	6,0	21,8	-8,9	5,9	-1,1
Makine ve Teçhizat	-4,4	8,1	3,9	18,5	1,2	0,8	-22,2	5,9	-5,5	44,3	-10,5	-5,2	-20,2
Diğer Aktifler	9,4	-3,7	0,8	1,6	4,0	10,1	4,2	0,0	-8,1	35,6	-3,6	-16,6	-13,2
Top. üretilmiş gayrimali aktifler	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	7,8	-9,3	8,6	0,6	30,4	-9,1	0,4	-9,2

Kaynak: TÜİK (*) Zincirlenmiş hacim endeksiyle, yüzde değişim.

Yukarıdaki tablodan (Tablo 3.3) da görüleceği üzere, 2018 yılının ilk üç çeyreğinde, toplam sabit sermaye yatırım harcamaları reel olarak yüzde 3,8 oranında azalmıştır. Bu gelişmede, makine teçhizat yatırımlarında görülen yüzde 20,2 oranındaki daralma etkili olmuştur.

3.2 Üretim Yönünden GSYH'deki Gelişmeler

GSYH'deki gelişmelere sektörel olarak bakıldığında; Türkiye'de alıcı fiyatlarıyla toplam GSYH'nin yaklaşık üçte ikisi hizmetler (inşaat dahil), dördte biri sanayi ve kalanı da tarım sektörü tarafından üretilmektedir. Tarım sektörünün payı azalırken sanayi kesiminin payı artmakta, hizmetler kesiminin payı ise istikrarlı bir seyir izleyerek mevcut seviyesini muhafaza etmektedir. Yakın dönemde üretim sektörlerine göre GSYH'deki gelişmeler ve sektörlerin toplam ekonomi içerisindeki payları aşağıda Tabloda (3.4) sunulmaktadır.

Tablo 3.4. İktisadi Sektörlere Göre GSYH'deki Gelişmeler (2013-2017)

Sektörler	(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)					Pay (Yüzde)				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
1. Tarım, ormancılık ve balıkçılık	122	135	161	161	189	6,7	6,6	6,9	6,2	6,1
2. Sanayi	355	411	462	512	640	19,6	20,1	19,8	19,6	20,6
İmalat Sanayi	294	343	391	433	545	16,2	16,8	16,7	16,6	17,6
İmalat Hariç Sanayi	61	67	71	79	94	3,4	3,3	3,0	3,0	3,0
3. Hizmetler	1.108	1.263	1.437	1.626	1.924	61,2	61,8	61,5	62,3	61,9
İnşaat	146	166	191	223	266	8,1	8,1	8,2	8,6	8,6
Ticaret, Ulaştırma ve Konaklama	395	455	519	561	690	21,8	22,3	22,2	21,5	22,2
Bilgi ve iletişim	43	49	56	63	78	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5
Finans ve sigorta faaliyetleri	56	59	70	87	101	3,1	2,9	3,0	3,3	3,2
Gayrimenkul faaliyetleri	149	164	181	202	223	8,2	8,0	7,7	7,7	7,2
Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	84	99	121	137	169	4,6	4,8	5,2	5,3	5,4
Kamu Yön., Eğitim, Sağlık ve Sosyal Hizmetler	199	229	255	302	338	11,0	11,2	10,9	11,6	10,9
Diğer hizmet faaliyetleri	36	41	45	51	59	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9
4. Sektörler Toplamı (1+2+3)	1.585	1.808	2.061	2.299	2.753	87,6	88,4	88,1	88,1	88,6
5. Vergi-Subvansiyonlar	224	236	278	310	354	12,4	11,6	11,9	11,9	11,4
6. Alıcı Fiyatlarıyla GSYH (4+5)	1.810	2.044	2.339	2.609	3.107	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK

2015 yılında üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYH, bir önceki yıla göre yüzde 14,4 artarak 2 trilyon 339 milyar TL olmuştur. 2015 yılında GSYH'de en yüksek payı yüzde 61,5

ile hizmetler sektörü (inşaat dahil) alırken, yüzde 19,8 ile sanayi almıştır. Tarımın toplam GSYH içindeki payı yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Üretim yöntemine göre GSYH, 2015 yılında zincirlenmiş hacim endeksiyle bir önceki yıla göre yüzde 6,1 artmıştır.

2016 yılının tamamında ekonomik büyüme yüzde 3,2 olmuştur. Türkiye ekonomisi, özellikle, 2016 yılının son çeyreğinde yüzde 4,2 ile beklentilerin üzerinde büyüme kaydetmiştir. Daha önce yüzde 4,5 ve negatif yüzde 1,8 olarak açıklanan ikinci ve üçüncü çeyrek büyüme verileri sırasıyla yüzde 4,9 ve negatif yüzde 0,8'e revize edilmiştir. Her ne kadar 2016 yılı büyüme hızı öngörülerin üzerinde gerçekleşse de uzun dönemli performansının altında kalmıştır. İnşaat sektörü ise son çeyrekte yüzde 3,2 büyüyerek, özellikle, ikinci çeyrekte kaydedilen yüzde 12,8 oranındaki yüksek büyüme hızı ve ekonominin daraldığı üçüncü çeyrekteki 2,8 oranındaki büyüme ile yılın tamamında ekonomik büyümeye pozitif katkıda bulunmuş ve büyüme hızının artışına önemli katkı sağlamıştır. Son çeyrekte yüzde 1,8 oranında genişleyen hizmetler sektörü son çeyrek büyümesine katkı yapmakla beraber özellikle, yılın üçüncü çeyreğinde ticaret, turizm ve ulaştırma kaynaklı yüzde 7,4 seviyesindeki daralma sebebiyle yıllık büyümeyi olumsuz etkilemiştir. 2016 yılının son çeyreğinde bilgi ve iletişim ile finans ve sigorta faaliyetlerindeki artışlar yıllık büyümenin beklentileri aşmasında belirleyici olmuştur. Öte yandan, tarım sektörü yılın genelinde yüzde 2,6 oranında daralmıştır.

Tablo 3.5. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları

Büyüme Hızları (2009=100, Hacim Değişimi, Yüzde)	Yıllık Büyüme (Yüzde)					2017				2018		
	2013	2014	2015	2016	2017	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
1. Tarım, ormancılık ve bahçecilik	2,3	0,6	9,4	-2,6	4,9	5,0	7,0	3,6	6,1	5,6	-2,8	1,0
2. Sanayi	9,0	5,6	5,1	4,2	9,1	6,1	5,9	15,4	9,3	8,1	4,2	0,3
İmalat Sanayi	9,3	6,1	5,9	3,8	9,1	5,6	5,9	16,8	8,8	8,7	4,5	0,6
İmalat Hariç Sanayi	7,5	3,3	0,9	6,4	9,0	8,9	5,9	9,2	11,6	5,6	2,5	-1,4
3. Hizmetler	8,4	6,2	5,5	3,4	7,8	5,4	5,4	12,7	7,6	7,3	6,4	2,7
İnşaat	14,0	5,0	4,9	5,4	9,0	5,1	5,1	18,8	6,5	6,7	1,0	-5,3
Ticaret, Ulaştırma ve Konaklama	6,5	6,8	6,6	0,2	10,9	6,4	6,3	21,8	9,3	10,5	8,9	4,5
Bilgi ve iletişim	8,9	7,2	3,8	5,9	13,1	10,9	11,8	15,2	13,9	5,8	7,2	3,5
Finans ve sigorta faaliyetleri	25,8	10,2	8,4	8,8	3,9	9,8	9,3	-5,8	1,9	2,3	11,8	7,4
Gayrimenkul faaliyetleri	2,9	2,5	2,4	3,6	2,5	2,6	2,1	2,7	2,9	3,4	0,2	2,3
Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	12,5	10,7	15,4	5,2	10,4	7,1	5,7	16,4	12,2	12,1	-1,2	-7,8
Kamu Yön., Eğitim, Sağlık ve Sosyal Hiz. Faaliyetleri	6,3	4,9	2,0	5,4	3,5	2,5	2,8	3,2	5,3	4,5	12,4	10,2
Diğer hizmet faaliyetleri	8,2	6,8	-0,3	2,8	7,4	2,4	5,8	10,0	11,2	9,3	4,0	1,8
4. Sektörler Toplamı (1+2+3)	8,0	5,6	5,6	3,1	7,9	5,8	5,5	11,8	8,0	7,4	5,4	1,8
5. Vergi-Sübvansiyonlar	12,5	2,1	9,6	3,8	4,2	0,9	3,7	9,2	3,0	5,9	4,4	-0,3
6. Alıcı Fiyatlarıyla GSYH (4+5)	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4	5,3	5,3	11,5	7,3	7,2	5,3	1,6

Kaynak: TÜİK

2017 yılında üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYH, bir önceki yıla göre nominal olarak yüzde 19,1 oranında artarak 3,1 trilyon TL olmuştur. 2017 yılında GSYH'de en yüksek payı yüzde 62,3 ile hizmetler sektörü (inşaat dahil) alırken, yüzde 20,6 ile sanayi sektörü almıştır. Tarımın toplam GSYH içindeki payı yüzde ise yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılının tamamında yüzde 7,4 olan ekonomik büyüme seviyesini belirleyen en önemli dönem ekonominin yüzde 11,5 oranında büyüdüğü 3. Çeyrek olmuştur. Türkiye ekonomisi, sözkonusu çeyrek büyümesinde, 2016 yılındaki düşük baz etkisinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Hizmetler sektörü (inşaat dahil) 2017 yılında yüzde 7,8 oranında büyüyerek yıllık büyümeye önemli bir katkı yapmıştır. Bu noktada, özellikle, 3. Çeyrekte; inşaat sektörünün ve turizm sektörünün sırasıyla, yüzde 18,8 ve yüzde 21,1 oranındaki büyüme hızları yıllık büyümeye önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, ekonomi içerisinde önemli bir ağırlığı olan sanayi sektörü son iki çeyrekte sırasıyla yüzde 15,4 ve yüzde 9,3 seviyesinde oranında büyümüştür. Sanayi kesiminin büyüme oranı yılın genelinde yüzde 9,1 olarak gerçekleşmiştir.

Öte yandan, tarım sektörü yılın genelinde yüzde 4,9 oranında büyümüştür. Artan mevduat ve kredi hacmine bağlı olarak finansal hizmetler sektörü ilk iki çeyrekte yüzde 9'un üzerinde büyümüştür. **2017 yılında kaydedilen yüksek seviyedeki büyümede, Hazineden sağlanan kaynakla Kredi Garanti Fonu imkânlarının 30 kat genişletilmesinin önemli bir etkisi olmuştur.**

2018 yılında GSYH'deki gelişmeler, üretim yönünden değerlendirildiğinde 2018 yılının ilk çeyreğinde ekonomi yüzde 7,2 oranında büyüyerek 2017 yılının son çeyreğindeki gelişme ivmesini devam ettirmiştir. Bu gelişmeye en önemli katkılar imalat sanayii ve turizm sektörlerinden gelmiştir. Öte yandan, 2. Çeyrekte reel büyüme hızı (zincirlenmiş hacim endeksindeki değişim) tarım, inşaat ve bazı hizmet sektörlerinde görülen yavaşlamaya bağlı olarak bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5,3 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründeki yüzde 2,8 seviyesindeki daralma, büyümedeki yavaşlamaya etki eden önemli bir unsur olmuştur. **2018 yılının 3. Çeyreğinde ise inşaat sektöründe kaydedilen 5,3 oranındaki daralma ve sanayi kesimindeki durağan durum, imalat sanayii haricindeki sektörlerde kaydedilen daralma yılın 3. Çeyreğinde ekonomideki toplam GSYH büyümesini, vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışa rağmen yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmesine yol açmıştır.**

3.3 Üretim Sektörlerindeki Gelişmeler

3.3.1 Tarım

Ekonomideki gelişme ve kalkınmaya bağlı olarak tarım sektörünün toplam ekonomi içerisindeki payı zaman içerisinde azalmaktadır. Tarım kesiminde verimsizlik probleminin aşılabilmesi, buna rağmen işgücü talebinin azalması kırdan kente göçü hızlandırmış ve tarımsal üretim ve istihdamın ekonomi içerisindeki payını azaltmıştır. Yakın döneme ilişkin tarım sektörüne ilişkin temel göstergeler aşağıdaki tabloda (Tablo 3.6) sunulmaktadır.

Tablo 3.6. Temel Tarım Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	121.693	121.709	134.725	161.448	161.305	189.000	
GSYH içindeki Pay (yüzde)	7,8	6,7	6,6	6,9	6,2	6,1	
Yıllık Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,2	2,3	0,6	9,4	-2,6	4,9	
Tarım İstihdamı (bin kişi) (2)	5.301	5.204	5.470	5.483	5.305	5.464	5.347
Tarım İstihdamı (yüzde) (2)	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,1	19,7
İthalat (milyon dolar)	7.447	7.718	8.589	7.176	7.041	8.987	9.284
İthalat Yıllık Değişim (yüzde)	-16,3	3,6	11,3	-16,4	-1,9	27,6	3,3
İhracat (milyon dolar)	5.189	5.653	6.030	5.757	5.397	5.287	5.558
İhracat Yıllık Değişim (yüzde)	0,4	9,0	6,7	-4,5	-6,2	-2,0	5,1
Tarım sektörü dış ticaret dengesi (milyon dolar)	-2.258	-2.065	-2.559	-1.419	-1.644	-3.700	-3.726

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, Hanehalkı İşgücü Anketleri ve Dış Ticaret İstatistikleri. (1) Zincirlenmiş Hacim Endeksine Göre (2009=100). (2) 2018 yılı verileri Ekim ayı itibariyledir.

Tablo 3.6 incelendiğinde, yıllar itibariyle tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki payının düştüğü görülmektedir. Sektörün toplam istihdam içindeki payı 2014 yılında yüzde 21,1 iken, 2015 yılında yüzde 21,6'ya ve 2017 yılında % 19,1'e ve 2018 yılı Ekim ayı itibariyle yüzde 19,7 olmuştur. Tarım sektörü istihdamı 5,5 milyon kişi seviyesindedir.

2014 yılındaki 0,6 seviyesindeki büyümenin ardından, 2015 yılında hava koşullarının da olumlu etkisiyle temel tarım ürünlerinde üretim değerlerinde genel bir artış meydana gelmiş ve tarım sektörü 2015 yılında sabit fiyatlarla yüzde 9,4 oranında büyümüştür. Tarım sektörü 2016 yılında yüzde 2,6 oranında daralmış ve diğer sektörlerdeki büyümeyi sınırlandırmıştır. 2017 yılında ise, tarım sektörü yüzde 4,9 oranında büyüme göstermiştir. Öte yandan, tarım sektörü 2018 yılının birinci çeyreğinde yüzde 5,6 oranında büyürken, ikinci çeyrekte yüzde 2,8 oranında daralmıştır. 2018 yılının 3. çeyreğinde sektörün büyüme oranı yüzde 1 seviyesinde kalmıştır.

Tablo 3.7’de tarım alanlarındaki gelişmeler ortaya konulmaktadır.

Tablo 3.7. Tarım Alanlarındaki Gelişmeler (2005-2017)

Bin Hektar	Toplam tarım alanı	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünleri		Sebze bahçeleri alanı	Meyveler, içecek, süs ve baharat bitkileri	Çayır ve mera arazisi
		Ekilen alan	Nadas			
2005	41 223	18 005	4 876	894	2 831	14 617
2006	40 493	17 440	4 691	850	2 895	14 617
2007	39 504	16 945	4 219	815	2 909	14 617
2008	39 122	16 460	4 259	836	2 950	14 617
2009	38 912	16 217	4 323	811	2 943	14 617
2010	39 011	16 333	4 249	802	3 011	14 617
2011	38 231	15 692	4 017	810	3 091	14 617
2012	38 399	15 463	4 286	827	3 201	14 617
2013	38 423	15 613	4 148	808	3 232	14 617
2014	38 558	15 782	4 108	804	3 243	14 617
2015	38 551	15 723	4 114	808	3 284	14 617
2016	38 328	15 575	3 998	804	3 329	14 617
2017	38 002	15 536	3 697	798	3 348	14 617
2005-2017 Değişim (ha)	- 3 221	- 2 469	- 1 179	- 96	517	
2005-2017 Değişim (yüzd)	-7,8	-13,7	-24,2	-10,7	18,3	0,0

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de toplam tarım alanında bir gerileme mevcuttur. 2005-2017 döneminde toplam tarım alanı 3,2 milyon hektar azalmıştır. sözkonusu dönemde ekilen alanlar yüzde 13,7, nadasa bırakılan alanlar yüzde 24,2 ve sebze bahçeleri alanı yüzde 10,7 azalırken meyveler, içecekler, süs ve baharat bitkileri için ayrılan tarım alanı yüzde 18,3 oranında artmıştır. Böylece, toplam tarım alanı yüzde 7,8 oranında azalmıştır.

Aşağıda tabloda (Tablo 3.8) temel tarım ürünlerinde üretim miktarları ve dönem içerisinde üretim miktarlarındaki değişim gösterilmektedir.

Tablo 3.8. Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarları ve Değişim

	Yıllık Üretim (Ton)							Değişim (yüzde)	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/12	2018/17
Hububat									
Buğday	20.100	22.050	19.000	22.600	20.600	21.500	20.000	-0,5	-7,0
Arpa	7.100	7.900	6.300	8.000	6.700	7.100	7.000	-1,4	-1,4
Mısır	4.600	5.900	5.950	6.400	6.400	5.900	5.700	23,9	-3,4
Baklagiller									
Mercimek (Kırmızı)	410	395	325	340	345	400	310	-24,4	-22,5
Nohut	518	506	450	460	455	470	630	21,6	34,0
Kuru Fasulye	200	195	215	235	235	239	220	10,0	-7,9
Sanayi Bitkileri									
Şeker Pancarı	15.000	16.489	16.743	16.023	19.593	21.149	18.900	26,0	-10,6
Pamuk	893	866	905	789	809	943	989	10,8	4,9
Tütün	73	93	75	68	74	94	80	9,4	-14,4
Yağlı Tohumlar									
Pamuk Tohumu	1.427	1.384	1.445	1.261	1.292	1.507	1.581	10,8	4,9
Ayçiçeği	1.370	1.523	1.638	1.681	1.671	1.964	1.949	42,3	-0,8
Yerfıstığı	123	141	124	148	164	165	174	41,6	5,1
Yumru Bitkiler									
Patates	4.795	3.948	4.166	4.760	4.750	4.800	4.550	-5,1	-5,2
Soğan (Kuru)	1.736	1.905	1.790	1.879	2.121	2.132	1.931	11,2	-9,4
Meyvesi Yenen Sebzeler									
Karpuz-Kavun	5.711	5.587	5.593	5.638	5.783	5.825	5.785	1,3	-0,7
Domates	11.350	11.820	11.850	12.615	12.600	12.750	12.150	7,0	-4,7
Meyveler									
Üzüm ve İncir	4.460	4.310	4.476	3.951	4.305	4.506	4.239	-4,9	-5,9
Turunçgiller	3.475	3.681	3.784	3.976	4.293	4.770	4.902	41,1	2,8
Fındık	660	549	412	646	420	675	515	-22,0	-23,7
Elma	2.889	3.128	2.480	2.570	2.926	3.032	3.626	25,5	19,6
Zeytin	1.820	1.676	1.768	1.700	1.730	2.100	1.500	-17,6	-28,5
Çay	1.250	1.180	1.266	1.328	1.350	1.300	1.500	20,0	15,4

Kaynak: TÜİK.

Türkiye’de temel tarım ürünlerinde üretim miktarları ve değişimi gösteren Tabloda tarım sektöründe bitkisel üretimdeki gelişmelerin temel eğilimler değerlendirildiğinde, 2012-2017 döneminde ayçiçeği, yer fıstığı ve turunçgiller üretiminde yaklaşık yüzde 40 seviyesinde bir üretim artışı olduğu görülmektedir. Dönem sonu ile dönem başı rakamları karşılaştırıldığında, mercimek, zeytin ve fındıkta beşte bir oranında bir üretim düşüşü gözlenirse de bunun yapısal değil 2018 yılına mahsus bir gelişme olduğu değerlendirilmektedir.

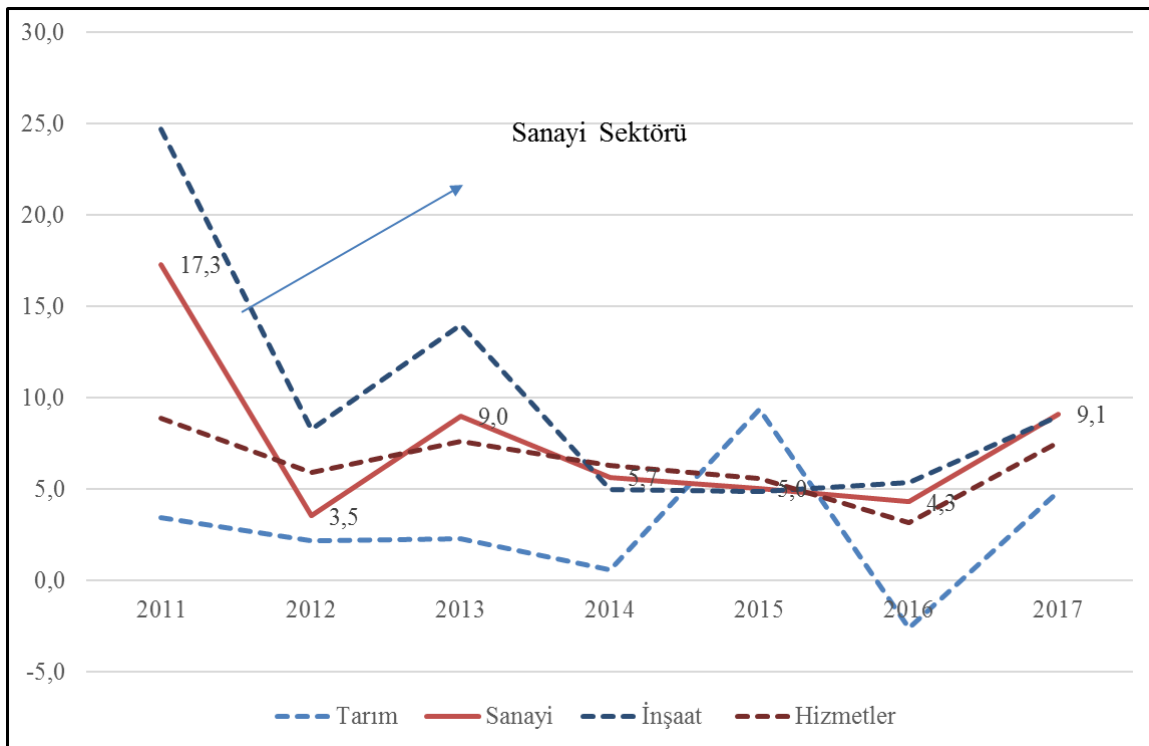
Yakın dönem incelendiğinde ise, 2017 yılında fındık, ayçiçeği, pamuk, zeytin, turunçgiller, mercimek, tütün ve şeker pancarında kayda değer bir üretim artışı olduğu görülmektedir. 2017 yılında mısır ve çayda üretim azalışı meydana gelmiştir. 2018 yılında ise temel tarım ürünleri üretimi içindeki en büyük artış, yüzde 34 ile nohut üretiminde gerçekleşmiştir. 2018 yılında yüzde 10’un üzerinde üretim artışı sağlayan ürünler elma, çay ve şeker pancarıdır. Öte yandan, 2018 yılında fındık, zeytin ve mercimekte yaklaşık beşte bir oranında üretim düşüşü gözlemlenmektedir.

3.3.2 Sanayi

Milli gelir içerisindeki payı yıldan yıla artan sanayi sektörü ekonomideki üretim ve istihdamın yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Toplam efektif talepteki iç ve dış kaynaklı dalgalanmalar

ve yaşanan finansal krizler, sanayi sektörü katma değerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemektedir. Dış ticarete konu olan malların üretimiyle meşgul olması bakımından sanayi sektöründeki gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün önemli bir simgesi niteliğindedir. Sanayi kesiminin performansı ve rekabet gücü Türkiye'nin dış ticaret performansını doğrudan etkilemektedir. Bu noktada, genel ekonomik koşullardaki gelişmelerin yanında döviz kuru başta olmak üzere dış ticareti etkileyen parametreler sanayi üretiminin performansını doğrudan etkilemektedir.

Sanayi sektörü, 2010 ve 2011 yıllarındaki hızlı büyümeden sonra 2011-2014 arası dönemde yukarıdaki şekilden de (Şekil 3.2) görüldüğü gibi, 2011 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründe bir daralma süreci yaşanmış ve bu 2012 yılı boyunca devam etmiştir. Daha sonra büyüme hızı tekrar artan sektör, 2013 yılındaki yüzde 9 seviyesindeki büyümenin ardından 2014-2016 döneminde yüzde 5 civarında büyüme kaydetmiştir. 2016 yılı üçüncü çeyreğine kadar devam eden bu sürecin ardından, 2016 yılı Temmuz ayı sonrasında sanayi üretimi daralmış daha sonra Ağustos, Ekim ve Kasım aylarında normal seviyesine ulaşmıştır. Sanayi sektörü 2017 yılında yüzde 9,1 oranında büyümüş, 2018 yılında ise büyümesi her bir çeyrekte azalmış ve ilk iki çeyrekteki sırasıyla yüzde 8,1 ve yüzde 4,2 büyümenin ardından yılın üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yalnız yüzde 0,3 oranında büyüme kaydetmiştir. Sanayi sektörünün tarım, inşaat ve hizmetler sektörleri ile karşılaştırmalı büyüme performansı aşağıda şekilde sunulmaktadır.

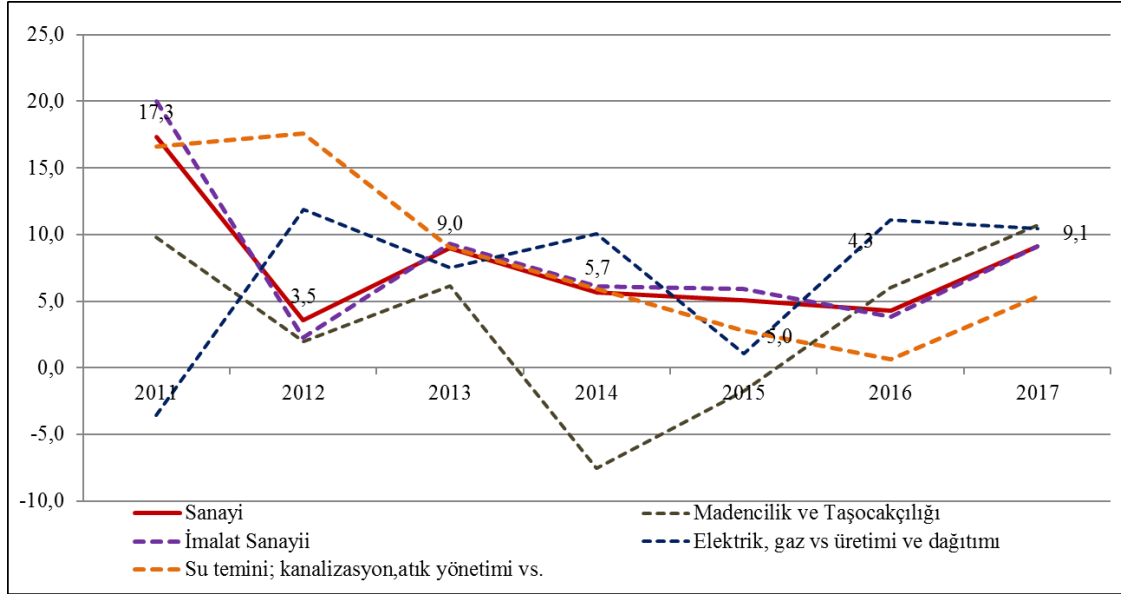

Kaynak: TÜİK

Şekil 3.2. Ana Üretim Sektörlerinin Yıllık Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016)

Sanayi sektörü kapsamında ağırlıklı olarak imalat sanayii bulunmakla beraber hesaplamalarda madencilik, elektrik üretimi ve dağıtımı, su yönetimi, atık yönetimi de sanayi kapsamında yer almaktadır. Bununla beraber sanayi sektöründeki gelişmelerin genel eğilimi imalat sanayiindeki gelişmeler tarafından belirlenmektedir (Şekil 3.3).

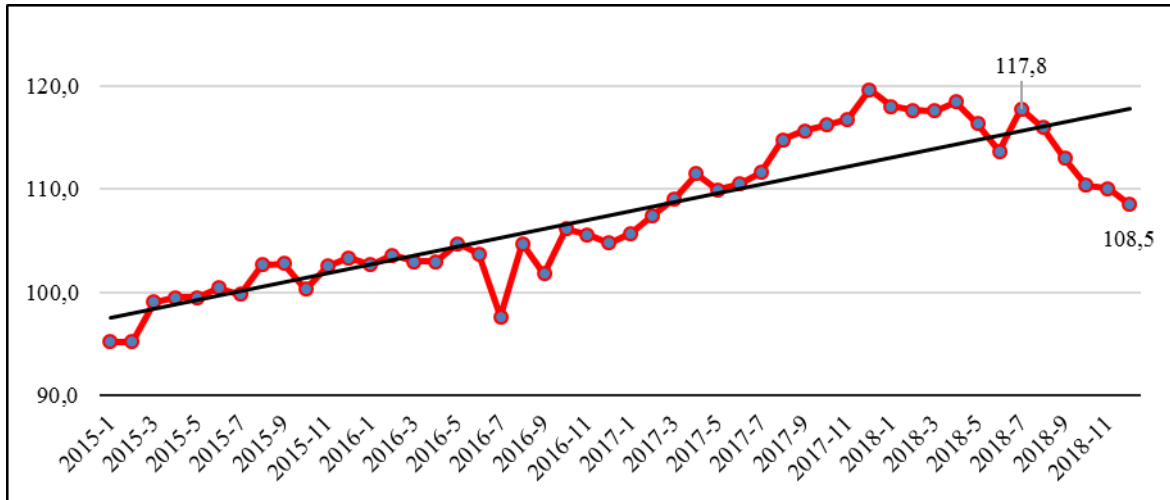

Kaynak: TÜİK

Şekil 3.3. Sanayi Sektörü Alt Sektörleri Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2017)

Sanayinin ve alt sektörlerinin GSYH büyüme hızları 2011-2017 dönemi için incelendiğinde (Şekil 3.3), enerji sektörü ile imalat sanayii büyüme performansı arasında bir uyum olmadığı görülmektedir. Sanayinin ve alt sektörlerinin GSYH payları 2013-2017 dönemi için incelendiğinde, zaman içerisinde sanayinin alt kollarının nispi paylarında marjinal bir değişim olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, imalat sanayii sektörünün yüzde 16,2 seviyesinden yüzde 17,6 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Ekonomideki dalgalanmalardan imalat sanayiinin çok keskin bir şekilde etkilendiği, Sanayi sektörü genel büyüme performansının, imalat sanayiinin hesaplamalardaki ağırlığı sebebiyle, önemli ölçüde imalat sanayii performansı ekseninde şekillendiği görülmektedir. Öte yandan madencilik sektörü performansı 2013 ve 2014 yıllarında sanayi sektörünün genel büyüme performansından ayrılmaktadır.

Kaynak: TÜİK (*) Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilerdir.

Şekil 3.4. Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)

Sanayi kesiminde genel bir büyüme eğilimi söz konusudur. Sanayi üretim endeksindeki gelişmeleri gösteren yukarıdaki şekilden (Şekil 3.4) de görüldüğü üzere, sanayi sektörü üretim

endeksinin sürekli yükselen bir performans sergilediği belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Ancak, 2018 yılının son döneminde endekste kısmi bir gerileme olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9. Sanayi Kesimi Alt Kolları Sanayi Üretim Endeksindeki Gelişmeler

	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Toplam Sanayi	94,2	100,0	103,4	112,6	114,5	6,1	3,4	8,9	1,6
Madencilik Ve Taşocakçılığı	98,2	100,0	99,4	108,2	116,4	1,8	-0,6	8,9	7,5
İmalat Sanayi	93,8	100,0	103,4	112,7	114,2	6,6	3,4	9,0	1,3
Elektrik, Gaz vb Üretimi ve Dağıtım	96,4	100,0	105,7	113,8	115,8	3,7	5,7	7,7	1,8

Kaynak: TÜİK.

Sanayi sektörü ve ana-alt sektörleri, 2015 yılı baz alınarak (2015=100) sanayi üretim endeksi değerlerinin sunulduğu tablo (Tablo 3.9) çerçevesinde incelendiğinde, 2015-2017 döneminde sanayi sektörü üretim endeksinin 2015 yılında yüzde 6,1, 2016 yılında yüzde 3,4, 2017 yılında yüzde 8,9 büyüdüğü görülmektedir. 2018 yılında da bir önceki yıla göre yüzde 1,6 oranında üretim artışı kaydedilmiştir.

Sanayi kesimi, ürettiği katma değer yanında oluşturduğu istihdam bakımından da ekonomi içerisinde ciddi ağırlığı olan bir sektördür. 2011 yılında 4,8 milyon kişinin istihdam edildiği sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı yüzde 20,8 olarak gerçekleşmiştir. İlerleyen dönemde sektörün istihdam ettiği kişi sayısı artarak 2013 yılında 5,1 milyon kişiye, 2014 yılında 5,3 milyon kişiye ve Ekim 2017 itibarıyla 5,5 milyon kişiye ulaşmıştır. 2018 yılı Ekim ayında ise bu miktar 5,7 milyon kişiye ulaşmıştır. Özellikle, hizmetler sektöründe gerçekleştirilen istihdam sayısındaki kayda değer artış sebebiyle sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı kısmen gerilemekle beraber Ekim 2018 itibarıyla yüzde 19,7 gibi oldukça önemli bir seviyededir. Dolayısıyla, sanayi sektörü ekonomide istihdam edilen her beş kişiden birini istihdam eden önemli bir sektör olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 3.10. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre Sanayi Üretim Endeksi

	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Toplam Sanayi	94,2	100,0	103,4	112,6	114,5	6,1	3,4	8,9	1,6
Aramalı İmalatı	96,3	100,0	101,9	111,0	111,4	3,9	1,9	8,9	0,4
Dayanıklı Tüketim Mali İmalatı	96,0	100,0	101,5	109,6	109,5	4,2	1,5	8,0	-0,1
Dayanaksız Tüketim Mali İmalatı	94,2	100,0	103,7	111,0	115,9	6,1	3,7	7,0	4,4
Enerji	96,5	100,0	105,5	112,9	115,7	3,6	5,5	7,0	2,4
Sermaye Mali İmalatı	88,6	100,0	105,6	119,2	119,4	12,9	5,6	12,8	0,2

Kaynak: TÜİK

2013-2015 döneminde sermaye mallarının yıllık yüzde 5,5 ila yüzde 8 arasında kaydedilen yüksek üretim artışı 2016 yılında görülen yüzde 5,6 seviyesindeki üretim artışına kadar devam etmiştir. 2017 yılında sözkonusu kalemlerden yapılan imalat yüzde 12,8 oranında artmıştır. 2018 yılında ise sermaye mali imalatının bir önceki yıla göre yalnız yüzde 0,2 oranında arttığı görülmektedir.

Aramalı imalatında üretim artış hızı sırasıyla 2012 yılından itibaren azalan bir seyir izlemiş ve 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 3,9 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında yüzde 1,9 oranındaki artışın ardından 2017 yılında sözkonusu ürünlerin imalatında yüzde 8,9 oranında

artış kaydedilmiştir. 2018 yılı verileri bir önceki yıla karşılaştırıldığında üretim artışının yüzde 0,4 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

2015 yılında dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarında yıllık bazda bir önceki yıla göre yüzde 4,2 ve 6,1 oranında üretim artışı yaşanmıştır. 2016 yılında bu ürünlerde üretim artışı yüzde sırasıyla yüzde 1,5 ve yüzde 3,7 olarak oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise bu ürünlerin üretiminde sırasıyla yüzde 8 ve yüzde 7 oranında artış kaydedilmiştir. **2018 yılı gerçekleştirmelerine göre ise sözkonusu ürünlerin üretiminde bir önceki yıla göre dayanıklı mallarda üretim yüzde 0,1 düşerken dayanıksız tüketim malları imalatında yüzde 4,4 oranında artış kaydedilmiştir.**

3.3.2.1 Madencilik

Doğal kaynakların ekonomiye kazandırılması ve sanayi sektörünün girdi ihtiyacının karşılanması noktasında madencilik sektörü ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Tablo 3.11. Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	17.117	19.420	19.410	19.255	21.369	27.068	
GSYH İçinde Pay (yüzde)	1,1	1,1	0,9	0,8	0,8	0,9	
Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,0	6,1	-7,6	-1,8	6,0	10,7	
İthalat (milyon dolar)	42.247	38.205	37.126	27.609	19.009	26.079	28.963
İthalat Yıllık Değişim (yüzde)	13,2	-9,6	-2,8	-25,6	-31,1	37,2	11,1
İhracat (milyon dolar)	3.161	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509	3.400
İhracat Yıllık Değişim (yüzde)	12,7	22,7	-12,2	-17,8	-4,4	31,1	-3,1

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 3.11) sunulan madencilik sektörüne ilişkin temel göstergeler çerçevesinde sektör değerlendirildiğinde, sektörün 2012 ve 2013 yıllarında yüzde 2 ve 6,1 oranında büyüdüğü, emtia fiyatlarındaki düşüşe ve sektörün performansına bağlı olarak 2014 ve 2015 yıllarında yüzde 7,6 ve yüzde 1,8 oranlarında daraldığı görülmektedir. 2016 yılında ise sektör yüzde 6 oranında büyümüştür. 2017 yılında da sektörün yüzde 10,7 oranındaki yüksek büyüme hızıyla ekonominin genelindeki büyümeye pozitif yönde katkı vermeye devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3.12. Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü Üretim Endeksindeki Gelişmeler

	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Madencilik ve Taşocakçılığı	98,2	100,0	99,4	108,2	116,4	1,8	-0,6	8,9	7,5
Kömür ve linyit çıkartılması	114,2	100,0	111,0	121,0	134,8	-12,4	11,0	9,1	11,3
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	100,4	100,0	99,6	100,5	115,4	-0,4	-0,4	0,9	14,9
Metal cevherleri madenciliği	109,9	100,0	93,5	99,5	112,4	-9,0	-6,5	6,3	13,0
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	85,6	100,0	98,4	109,9	112,6	16,8	-1,6	11,7	2,4

Kaynak: TÜİK.

Sanayi üretim endeksi verilerinin sunulduğu Tablo 3.12 çerçevesinde madencilik sektöründeki gelişmeler değerlendirildiğinde sektör üretimi 2016 yılında daralmıştır. 2017 yılında yüzde 8,9

seviyesinde artış kaydedilen sektör üretimi, 2018 yılında bir önceki yıla göre yüzde 7,5 oranında artmıştır.

Temelde ham petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünleri kaynaklı olmak üzere madencilik sektörü ciddi ölçüde dış ticaret açığı veren bir sektördür. 2013 yılından itibaren sektörün verdiği dış ticaret açığı emtia fiyatlarındaki gerilemenin de katkısıyla önemli ölçüde azalmıştır. Buna göre, 2012 yılında 39,1 milyar dolar olan sektörün dış ticaret açığı 2013 ve 2014 yıllarında 34,3 ve 33,7 milyar dolara, 2015 yılında 24,8 milyar dolara, 2016 yılında 16,3 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında ise kısmi bir yükselme ile sözkonusu açık 22,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. **2018 yılında sektörün dış ticaret açığı 25,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.**

3.3.2.2 İmalat Sanayi

İmalat sanayi, Türkiye’de gerek dış ticaret gerekse yurtiçi piyasalarda ihtiyaç duyulan temel ürünlerin üretimini sağlayan ve sanayinin asli unsurunu oluşturan sektördür. Bu kısımda, imalat sanayii; Türkiye ekonomisi açısından önemi sebebiyle daha detaylı olarak ele alınacaktır. Bu kapsamda, ilk olarak imalat sanayii temel göstergeler açısından ele alınacak, ardından, imalat sanayii alt-sektörlerinin üretimi sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanımı oranları bağlamında incelenecek ve son olarak, imalat sanayii alt-sektörlerinin dış ticaretindeki performansındaki gelişmeler 2012-2018 dönemini kapsayan bir perspektifle değerlendirilecektir.

İmalat Sanayiinin Temel Göstergeler Bağlamında Değerlendirilmesi

İmalat sanayii gayri safi katma değeri, 2011 yılındaki zincirlenmiş hacim endekine göre yıllık yüzde 20 seviyesindeki tarihi büyümesinden ardından 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla, yüzde 2,3 ve yüzde 9,3 oranlarında artmıştır. İmalat sanayiindeki büyüme hızı 2014 ve 2015 yıllarında ise sırasıyla yüzde 6,1 ve yüzde 5,9 olurken 2016 yılında sektörün büyümesi yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sektörün büyüme yüzde 9,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.13. İmalat Sanayiine İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	249.251	293.884	343.305	390.796	432.980	545.381	
GSYH İçinde Pay (yüzde)	15,9	16,2	16,8	16,7	16,6	17,6	
Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,3	9,3	6,1	5,9	3,8	9,1	
İthalat (milyon dolar)	176.235	196.823	187.742	166.821	167.243	190.748	175.976
İthalat Yıllık Değişim (yüzde)	-4,2	11,7	-4,6	-11,1	0,3	14,1	-7,7
İhracat (milyon dolar)	143.194	141.358	147.059	134.390	133.596	147.138	157.806
İhracat Yıllık Değişim (yüzde)	13,7	-1,3	4,0	-8,6	-0,6	10,1	7,2
İmalat Sanayii Üretim Endeksindeki Değişim (%)	4,5	7,5	6,5	6,6	3,4	9,0	1,3

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir. (*) (2015=100) sanayi üretim endeksi baz alınmıştır.

2018 yılında ise imalat sanayii, ilk iki çeyrekte yüzde 8,7 ve yüzde 4,5 oranında büyüyerek bu dönemlerde Türkiye ekonomisinin genel büyüme performansına önemli bir katkı sunmuştur. Ancak, imalat sanayiinin, üçüncü çeyrek büyümesi yüzde 0,6 olarak gerçekleşmiştir.

Sektörün ihracatı 2015 ve 2016 yılları haricinde sürekli artış eğilimi içinde olmuştur. **Özellikle, TL’deki yüksek değer kaybının Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü artırmasıyla 2018 yılında ihracat yüzde 7,2 oranında artmıştır.**

İmalat sanayii alt-sektörlerinin sanayi üretim endeksi üretimi ve kapasite kullanımı bakımından değerlendirilmesi

Sanayi sektörlerince üretilen ürünlerin niteliği ve kullanım fonksiyonu dikkate alınarak derlenen sanayi üretim endeksi verileri ve sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin mevcut kapasitelerini ne ölçüde kullandıklarına ilişkin veriler içeren kapasite kullanım oranlarına ilişkin veriler imalat sanayii alt-sektörlerinin üretim miktarları ve bunların performansının analiz ve değerlendirilmesine imkân vermektedir.

İmalat sanayiinin, alt sektörler bazında değerlendirilmesine esas olmak üzere uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC) göre hazırlanan tablo (Tablo 3.14) aşağıda, sunulmaktadır.

Tablo 3.14. Alt-Sektörlere Göre (ISIC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları

	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
İmalat Sanayii	93,8	100,0	103,4	112,7	114,2	6,6	3,4	9,0	1,3
Gıda Ürünlerinin İmalatı	99,5	100,0	105,4	114,4	120,4	0,5	5,4	8,5	5,3
İçeceklerin İmalatı	95,2	100,0	100,3	109,2	120,6	5,0	0,3	8,9	10,4
Tütün Ürünleri İmalatı	91,5	100,0	102,4	100,4	110,1	9,3	2,4	-1,9	9,6
Tekstil Ürünlerinin İmalatı	96,5	100,0	101,5	107,8	110,1	3,6	1,5	6,2	2,2
Giyim Eşyalarının İmalatı	87,6	100,0	103,5	108,6	113,3	14,2	3,5	4,9	4,3
Deri ile İlgili Ürünlerin İmalatı	99,0	100,0	107,9	118,4	116,9	1,0	7,9	9,7	-1,2
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya)	103,7	100,0	108,1	116,7	106,2	-3,6	8,1	8,0	-9,0
Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	87,8	100,0	104,9	114,1	111,5	13,9	4,9	8,8	-2,3
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	93,4	100,0	91,4	95,5	97,5	7,1	-8,6	4,5	2,1
Kok Kömürü ve Raf. Ed Petrol Ürünleri İmalatı	77,0	100,0	99,6	100,2	89,8	29,8	-0,4	0,6	-10,4
Kimyasal Madde ve Ürünleri İmalatı	98,2	100,0	100,9	107,5	114,0	1,8	0,9	6,6	6,1
Temel Eczacılık Ürün. ve Malzeme İmalatı	83,7	100,0	107,1	115,0	122,5	19,5	7,1	7,4	6,5
Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatı	95,7	100,0	104,4	116,0	117,6	4,5	4,4	11,1	1,4
Metalik Olm. Diğer Mineral Ürünleri İmalatı	98,0	100,0	102,5	112,2	109,4	2,1	2,5	9,5	-2,5
Ana Metal Sanayii	100,9	100,0	98,9	104,7	103,2	-0,9	-1,1	5,9	-1,5
Metal Ürünleri İmalatı (Makine ve Ekipmanlar)	94,4	100,0	105,6	118,2	113,9	5,9	5,6	12,0	-3,7
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	95,6	100,0	115,2	131,0	138,7	4,6	15,2	13,7	5,8
Elektrikli Teçhizat İmalatı	93,2	100,0	99,0	108,1	105,5	7,3	-1,0	9,2	-2,4
Bys. Makine ve Ekipman İmalatı	93,8	100,0	100,9	110,5	110,6	6,6	0,9	9,5	0,1
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler ve Yarı Kamyon İmalatı	84,0	100,0	106,6	124,9	121,9	19,0	6,6	17,2	-2,5
Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	81,2	100,0	110,2	129,7	155,8	23,2	10,2	17,7	20,1
Mobilya İmalatı	90,1	100,0	98,5	111,9	103,4	11,0	-1,5	13,5	-7,6
Diğer İmalatlar	102,2	100,0	98,7	100,8	101,5	-2,1	-1,3	2,1	0,7
Makine ve Ekipmanların Kurulumu	83,0	100,0	107,0	118,8	118,8	20,4	7,0	11,0	0,0

Kaynak:TÜİK.

Sanayi üretim endeksi verilerine göre imalat sanayii üretimi 2015 yılında yüzde 6,6 seviyesinde yükselmiştir. 2016-2017 döneminde sırasıyla, yüzde 3,4, ve yüzde 9 oranlarındaki imalat sanayii üretiminde artış kaydedilmiştir. 2018 yılında ise yüzde 1,3 oranında üretim artışı sözkonusu olmuştur.

İmalat sanayii, alt sektörleri incelendiğinde ise, 2015 yılında kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, motorlu kara taşıtları, makine ve ekipmanların kurulumu ve temel eczacılık ürünlerinin imalatı sektörlerinde kayda değer üretim artışı sağlandığı görülmektedir.

Sanayi üretim endeksi verilerine göre, 2016 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında diğer ulaşım araçları imalatında yüzde 10,2 ve bilgisayarlı, elektronik ve optik ürünlerin imalatında

yüzde 15,2 oranında bir artışın sözkonusu olduğu görülmektedir. sözkonusu yılda kayıtlı medyanın çoğaltılması sektörü üretiminde yüzde 8,6 oranında bir gerileme söz konusudur.

Sanayi üretim endeksi verilerine göre, 2017 yılında, imalat sanayiinde üretim artışı yüzde 9 olarak gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibariyle yıllık düzeydeki bu artışa katkı yapan sektörler incelendiğinde, motorlu kara taşıtı ve yarı treyler (yarı römork) imalatı üretiminde yüzde 17,2, diğer ulaşım araçları imalatında yüzde 17,7 oranında artış kaydedildiği görülmektedir. 2017 yılında deri ve ilgili ürünlerin imalatı, plastik ve kauçuk ürünleri imalat ve mobilya imalat miktarında da kayda değer bir artış kaydedildiği görülmektedir.

2018 yılında ortalama olarak en yüksek oranlı artış diğer ulaşım araçları imalatında kaydedilmiş olup sözkonusu sektörün üretimi yüzde 18,8 oranında artmıştır. Kok kömürü ve rafine edilen petrol ürünleri imalatı üretimi ise yüzde 10,4 oranında düşmüştür. Böylece, 2018 yılı verilere göre imalat sanayii üretiminde bir önceki yıla göre yüzde 1,3 artış kaydedilmiştir.

İmalat sanayii alt sektörlerinde üretilen malların kullanım amaçları bağlamında sınıflandırıldığı temel alt mal grupları (BEC) sınıflaması itibariyle imalat sanayi kapasite kullanım oranları ekseninde imalat sanayii alt sektörlerdeki gelişmeleri değerlendirmek üzere, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.15) sunulmaktadır.

Tablo 3.15. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İmalatta Kapasite Kullanımı

	Kapasite Kullanım Oranı (Yüzde)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	75,0	76,8	77,4	78,5	76,8	2,4	0,7	1,5	-2,1
Ara Malları	77,2	77,2	77,4	79,0	78,3	0,0	0,2	2,1	-1,0
Yatırım Malları	73,5	78,5	80,7	83,2	79,0	6,8	2,8	3,1	-5,0
Tüketim Malları	73,4	72,9	73,1	73,6	73,3	-0,7	0,3	0,8	-0,4
Dayanıklı Tüketim Malları	74,7	74,3	75,0	75,8	71,1	-0,5	1,0	1,0	-6,2
Dayanaksız Tüketim Malları	73,1	72,6	72,7	73,2	73,8	-0,7	0,1	0,7	0,8

Kaynak: TCMB

2014-2018 döneminde imalat sanayiindeki gelişmeler kapasite kullanım oranları bakımından değerlendirildiğinde, imalat sanayii kapasite kullanım oranı 2014 yılında yüzde 75 iken sözkonusu oran 2015 yılında yüzde 76,8'e, 2016 yılında ise yüzde 77,4 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında ortalama yüzde 78,5 olarak gerçekleşen kapasite kullanım oranı 2018 yılında ortalama olarak yüzde 76,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Temel Alt Mal Grupları sınıflamasına göre, imalat sanayii üretimi değerlendirildiğinde, kapasite kullanım oranının tüketim mallarında yüzde 75'in altında seyrettiği, yatırım ve ara mallarında ise ortalama olarak yüzde 80 kapasite yatırım ile çalışıldığı görülmektedir.

Ara malları üretimi kapasite kullanım oranları yıllık ortalamaları 2014-2016 döneminde yaklaşık olarak yüzde 77,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise yüzde 79 seviyesine yükselen sözkonusu oran 2018'de tekrar gerileyerek yüzde 78,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu anlamda, 2017 yılında bir önceki yıla göre 2,1 puan artmıştır. Sermaye mallarında ise sözkonusu oran genel olarak 2014 yılındaki keskin bir şekilde, yüzde 73,5 seviyesine düşüş sonrasında istikrarlı bir artış eğilimi göstermektedir. Genel seviye olarak da bu ürün grubunda faaliyet gösteren işletmelerde kapasite kullanımını imalat sanayii içerisinde en yüksek seviyesindedir. Bu grupta kapasite kullanım oranı 2017 yılında bir önceki yıla göre 3,1 puan artarak yüzde 83,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise kapasite kullanım oranı yüzde 5 oranında gerilemiş ve ortalama yüzde 79 olarak gerçekleşmiştir.

Dayanıklı tüketim malları kapasite kullanım oranı 2014 yılında ortalama yüzde 74,7 seviyesinde gerçekleşirken, 2015 yılında yüzde 74,3'e gerilemiştir. 2016 yılında yüzde 75'eve 2017 yılında da yüzde 75,8 seviyesine yükselmiş olan sözkonusu ortalama oran 2018 yılında

yüzde 71,1 seviyesine gerilemiştir. Dayanaksız tüketim mallarında ise kapasite kullanım oranı bu sınıflandırmada yer alan diğer kalemlerin üretiminde görülen en düşük performansı sergilemekte ve sözkonusu oran yüzde 73 civarında dalgalanmaktadır. Bu malların üretiminde, 2015 yılında, 2014 yılındaki yüzde 73,1 seviyesinden yüzde 72,6 seviyesine gerileyen kapasite kullanım oranı, 2016 yılında ortalama olarak kısmen düzelmiş ve yüzde 72,7'ye yükselmiştir. sözkonusu sektörün kapasite kullanım oranı 2017 yılında yüzde 73,2'ye ve 2018 yılında ise yüzde 73,8 seviyesine yükselmiştir. **Ancak, dayanaksız tüketim malları imalatı kapasite kullanım oranı her ne kadar bir yükselme eğilimi içerisinde olsa da bu eğilim güçlü değildir.**

Tablo 3.16. İmalat Sanayi Alt Kollarında (ISIC) Kapasite Kullanımı

	Kapasite Kullanım Oranı (Yüzde)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	75,0	76,8	77,4	78,5	76,8	2,4	0,7	1,5	-2,1
Gıda ve içecekler	72,0	71,8	71,9	72,3	72,4	-0,3	0,2	0,6	0,1
Gıda ürünlerinin imalatı	72,6	72,4	72,8	73,4	73,0	-0,3	0,5	0,8	-0,5
İçeceklerin imalatı	64,9	65,1	63,1	66,0	67,5	0,2	-3,0	4,6	2,2
Tütün ürünleri imalatı	73,3	75,7	78,3	73,7	74,6	3,3	3,4	-5,8	1,2
Tekstil ürünlerinin imalatı	79,9	77,4	77,7	79,8	79,4	-3,2	0,4	2,7	-0,4
Giyim eşyalarının imalatı	79,4	78,7	78,5	79,4	80,2	-0,9	-0,3	1,2	1,0
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	62,4	57,6	57,4	58,6	58,8	-7,7	-0,2	2,1	0,2
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya hariç)	82,2	84,1	83,9	82,7	83,7	2,2	-0,2	-1,4	1,2
Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	83,6	84,4	85,3	84,6	84,1	0,9	1,1	-0,8	-0,7
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	75,2	72,5	71,3	72,8	74,3	-3,6	-1,7	2,2	2,0
Kok Kömürü ve Raf. Ed Petrol Ür. İmalatı	71,5	86,6	87,3	83,6	78,4	21,2	0,9	-4,3	-6,2
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	77,3	78,7	76,0	79,2	76,9	1,8	-3,3	4,2	-2,9
Temel Eczacılık Ürün. ve Malzeme İmalatı	69,4	72,9	72,9	69,4	70,8	5,0	0,0	-4,8	2,0
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	74,4	73,8	73,0	75,1	75,0	-0,8	-1,2	2,9	-0,1
Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	78,2	77,0	78,0	78,5	75,7	-1,6	1,4	0,5	-3,5
Ana metal sanayii	76,0	75,7	76,6	79,2	80,1	-0,4	1,2	3,3	1,2
Metal Ürünleri İmalatı (Makine ve Teçhizat Hariç)	73,6	73,0	72,9	72,2	71,7	-0,8	-0,2	-1,0	-0,7
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	87,9	81,3	80,0	79,6	76,2	-7,6	-1,6	-0,6	-4,2
Elektrikli teçhizat imalatı	73,3	76,6	77,7	78,7	75,0	4,4	1,5	1,2	-4,7
Bys. Makine ve Ekipman İmalatı	78,9	78,8	76,3	79,2	74,6	-0,1	-3,2	3,7	-5,8
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler ve Yarı Treyler İmalatı	71,2	79,8	83,9	86,3	84,0	12,2	5,1	2,8	-2,7
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	70,9	72,6	74,9	79,8	76,5	2,3	3,3	6,5	-4,1
Mobilya imalatı	72,1	72,2	71,4	74,3	73,5	0,2	-1,1	4,1	-1,2
Diğer imalatlar	64,0	61,8	63,1	65,2	63,7	-3,4	2,0	3,4	-2,3
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	76,8	72,0	67,3	70,2	73,1	-6,2	-6,6	4,3	4,2

Kaynak: TCMB

2015 yılında en yüksek kapasite kullanım oranı artışı, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatında yaşanmış ve bu sektörün yanında kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı ile ağaç ve mantar ürünleri imalat sektörlerinde yüzde 80 üzerinde bir kapasite ile çalışılmıştır. 2015 yılında imalat sanayi alt kolları kapasite kullanım oranları, bir önceki yıla göre yatay bir seyir izlemiştir. Diğer taraftan, içecek imalatı, deri ürünleri imalat yüzde 60 civarında kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır.

2016 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı ve kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı sektörlerinin yanında motorlu kara taşıtları imalatı sektörü de yüzde 80 ve üzerinde kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır. Bir önceki yıla benzer şekilde içecek imalatı, deri ürünleri imalatı sektörleri ortalama yüzde 60 civarında düşük bir kapasite ile çalışmışlardır. Sektörlerin kapasite kullanımında 2016 yılında dikkate değer marjinal bir değişiklik olmamıştır.

2017 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında motorlu kara taşıtları imalatı sektörü en yüksek kapasite (yüzde 86,3) ile çalışan sektör olmuştur. Bununla beraber kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı (yüzde 83,6), ağaç ürünleri imalatı (yüzde 82,6) ve kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı (84,6) sektörleri yüzde 80 ve üzerinde kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır. Bir önceki yıla benzer şekilde içecek imalatı, deri ürünleri imalatı sektörleri ortalama yüzde 60 civarında düşük bir kapasite ile çalışmışlardır. Diğer sektörlerin kapasite kullanımında 2017 yılında dikkate değer marjinal bir değişiklik olmamıştır. Bu noktada, diğer ulaşım araçlarının imalatı 6,5 puan ve makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı 4,3 puan artarak yıl içerisinde kapasite kullanımında oransal olarak en yüksek artışı sağlayan alt sektörler olmuştur. Öte yandan, imalatında kullanılan kapasite oranında tütün ürünleri 5,8 puan ve temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı sektöründe ise 4,8 puanlık bir kapasite düşüşü yaşanmıştır. 2016 ve 2017 yıllarında kapasite kullanım oranlarında genel bir iyileşme sözkonusu olmuştur.

2018 yılında ise imalat sanayii alt kollarında kapasite kullanım oranındaki önceki iki yılda görülen olumlu gidiş tersine dönmüş, kapasite kullanım oranı toplamda ortalama olarak yüzde 2,1 oranında gerilemiştir. Bu durum, başta kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı (yüzde -6,2), ve makine ve ekipman imalatı (yüzde -5,8) olmak üzere kapasite kullanım oranları istatistikleri açıklanan 25 alt sektörün 15'inde kaydedilen bir önceki yıla göre kapasite düşüşü yaşanmasının bir sonucu olmuştur. Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı sektörünün kapasite kullanım oranında kayda değer bir artış olmuştur. Bu dönemde, giyim eşyalarının imalatı, mobilya hariç ağaç ve mantar ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri, motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler imalatı ve ana metal sanayii sektörlerinde kapasite kullanım oranı yüzde 80 ve üzerinde olmuştur.

İmalat sanayii alt-sektörlerinin dış ticaretindeki gelişmelerin değerlendirilmesi

Bu başlık altında, imalat sanayii alt-sektörlerinin ihracat ve ithalatındaki gelişmeler; uzun dönemde ortaya çıkan değişiklikler yapısal bir değişiklik olup olmadığı ve varsa bunlardan öne çıkan eğilimlerin neler olduğu vurgulanmak ve 2012-2018 döneminde kaydedilen değişim ile 2017-2018 döneminde ortaya çıkan değişim ilgili yıllar arasında karşılaştırma yapılmak suretiyle ele alınacaktır.

İmalat sanayii ihracatındaki gelişmeler yapısal değişimin daha iyi anlaşılması amacıyla, uzun vadeli bir bakış açısıyla 2012-2018 döneminde kaydedilen gelişmeler iki yıl arasındaki fark temelinde detaylı olarak ele alındığında, Türkiye'nin ihracatındaki genel artışa bağlı olarak, imalat sanayii alt sektörlerinin bu dönemde ortaya çıkan miktar değişimine genel olarak yukarı yönlü etkide buldukları, ancak, sektörlerin ihracat miktarlarının zaman içerisinde uluslararası fiyatlardaki gelişmeler ve sektörün rekabet gücüne bağlı olarak yukarı veya aşağı yönlü değişebildiği görülmektedir.

Bu çerçevede, imalat sanayii alt sektörleri ihracatında 2012-2018 döneminde ortaya çıkan gelişmeler üretim sektörlerine göre (ISIC) aşağıdaki tabloda (Tablo 3.17) sunulmaktadır.

Bu noktada, 2012-2018 döneminde, toplam ihracatta yüzde 10,2 oranında ve 15,6 milyar dolar tutarında bir artış olduğu görülmektedir. Toplam içindeki payı sebebiyle imalat sanayii bu artışın en önemli kaynağı olmuş ve imalat sanayii ihracatında da yüzde 10,2 oranında ve 14,6 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilmiştir.

2017-2018 döneminde ise toplam ihracatta yüzde 7 oranında ve 11 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilmiştir. İmalat sanayii ihracatında ise yüzde 7,2 oranında ve 10,7 milyar dolar tutarında bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 3.17. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatındaki Gelişmeler

Milyon Dolar	Değer (milyar dolar)					Miktar Değişim (milyar dolar)		Değişim (Yüzde)	
	2012	2015	2016	2017	2018	2018/12	2018/17	2018/12	2018/17
Tarım ve Ormanlık	5,2	5,8	5,4	5,3	5,6	0,4	0,3	7,1	5,1
Madencilik ve Taşocakçılığı	3,2	2,8	2,7	3,5	3,4	0,2	-0,1	7,6	-3,1
İmalat	143,2	134,4	133,6	147,1	157,8	14,6	10,7	10,2	7,2
Gıda Ürünleri ve İçecek	9,5	10,2	9,9	10,7	11,2	1,6	0,5	17,3	4,5
Tütün Ürünleri	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,2	0,0	50,9	5,0
Tekstil Ürünleri	13,3	13,6	13,5	14,2	14,7	1,5	0,5	11,1	3,8
Giyim Eşyası	12,0	12,5	12,4	12,3	12,7	0,7	0,4	5,9	3,2
Dabaklanmış Deri vb.	0,9	1,0	1,0	1,1	1,3	0,4	0,1	39,8	13,1
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,2	0,1	24,4	7,9
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1,6	1,8	1,9	2,1	2,3	0,7	0,2	40,3	11,2
Basım ve Yayımlık Plak, Kaset vb.	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	-3,5	22,0
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	7,2	4,2	3,0	4,0	4,0	-3,1	0,0	-43,6	0,8
Kimyasal Madde ve Ürünler	7,3	7,5	6,9	7,9	9,4	2,1	1,5	28,2	18,6
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	6,4	6,5	6,3	6,8	7,5	1,1	0,7	17,0	10,4
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	4,1	3,8	3,6	3,7	4,1	0,0	0,3	-0,2	9,2
Ana Metal Sanayi	29,1	17,7	17,9	18,9	19,3	-9,8	0,4	-33,8	1,9
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	6,6	6,5	6,1	6,8	7,7	1,1	0,9	16,3	12,9
Bys. Makine ve Teçhizat	11,9	12,1	11,7	12,9	15,1	3,3	2,3	27,7	17,5
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	8,0	-2,7
Bys. Elektrikli Makineler	5,9	5,4	5,2	5,3	5,8	0,0	0,5	-0,4	9,5
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	2,5	1,9	1,8	1,8	1,8	-0,7	0,0	-26,7	0,7
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	0,6	0,8	0,8	0,9	1,0	0,4	0,1	57,3	7,5
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	16,2	18,5	21,1	25,5	28,1	11,8	2,6	72,9	10,0
Diğer Ulaşım Araçları	1,8	2,2	2,2	3,3	2,4	0,6	-0,9	34,5	-28,0
Mobilya ve Diğer Ürünler	4,9	6,6	6,6	7,1	7,7	2,7	0,5	54,8	7,3
Toplam	152,5	143,8	142,5	157,0	168,0	15,6	11,0	10,2	7,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde üretim sektörlerine (ISIC) göre ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2012-2018 döneminde ihracat miktarındaki artışa en önemli katkıyı yıllık ortalama yüzde 9,6 oranında ihracat artışı kaydeden motorlu kara taşıtı ve römorklar sektörünün yaptığı ve sektörün ihracat miktarının 2018 yılında, 2012 yılına göre yüzde 72,9 oranında artarak 11,8 milyar dolar arttığı görülmektedir. Öte yandan, uluslararası emtia fiyatlarında 2012 yılına göre kaydedilen düşüşe bağlı olarak ana metal sanayiinin ihracatında 9,8 milyar dolar tutarındaki düşüş öne çıkmaktadır. İhracat miktarındaki artışa önemli katkı yapan diğer sektörler ise 3,3 milyar dolar artışla başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat, 2,7 milyar dolar artışla mobilya ve diğer ürünler ve 2,1 milyar dolar artışla kimyasal madde ve ürünler sektörlerinin olduğu görülmektedir. 3,1 milyar dolar azalışla kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri sektörünün ihracat miktarındaki değişime negatif yönlü etki ettiği görülmektedir.

İmalat sanayii ihracatında, 2018 yılında 2017 yılına göre kaydedilen miktar artışına etki eden en önemli üç sektörün 2,6 milyar dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar, 2,3 milyar dolar ile başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat ve 1,5 milyar dolar ile kimyasal madde ve ürünler sektörlerinin olduğu görülmektedir. 2017 yılına göre imalat sanayii sektörlerinde ihracat miktarı genel olarak artış eğilimi göstermekle beraber istisnai olarak diğer ulaşım araçları sektöründe 900 milyon dolar seviyesinde ihracat miktarında bir azalma olduğu görülmektedir. Bu ise temel olarak, sektörün 2017 yılında ihracat miktarında istisnai olarak ortaya çıkan yüksek seviyeden kaynaklanan baz etkisinin bir sonucu olmuştur.

2012-2018 döneminde üretim sektörlerine (ISIC) göre ithalattaki değişim imalat sanayiinin alt sektörlerine göre detaylandırılmış olarak aşağıdaki Tabloda (Tablo 3.18) sunulmaktadır.

Tablo 3.18. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İthalatındaki Gelişmeler

Milyon Dolar	Değer (milyar dolar)					Miktar Değişim (milyar dolar)		Değişim (Yüzde)	
	2012	2015	2016	2017	2018	2018/12	2018/17	2018/12	2018/17
Tarım ve Ormanlık	7,4	7,2	7,0	9,0	9,3	1,8	0,3	24,7	3,3
Madencilik ve Taşocakçılığı	42,2	27,6	19,0	26,1	29,0	-13,3	2,9	-31,4	11,1
İmalat	176,2	166,8	167,2	190,7	176,0	-0,3	-14,8	-0,1	-7,7
Gıda Ürünleri ve İçecek	5,1	5,1	4,9	4,9	4,6	-0,5	-0,3	-9,8	-5,9
Tütün Ürünleri	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	29,2	20,7
Tekstil Ürünleri	5,5	5,1	4,8	5,4	4,8	-0,6	-0,6	-11,2	-10,2
Giyim Eşyası	2,3	2,6	2,4	2,0	1,6	-0,7	-0,4	-30,3	-19,6
Dabaklanmış Deri vb.	1,5	1,4	1,2	1,1	1,0	-0,5	-0,1	-33,7	-8,8
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	1,5	1,4	1,2	1,1	0,8	-0,7	-0,3	-46,9	-27,3
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	3,5	3,4	3,5	3,7	3,8	0,3	0,1	10,0	2,7
Basım ve Yayımlık Plak, Kaset vb.	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	-0,4	0,0	-62,6	-19,0
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	19,2	11,1	9,0	12,5	15,6	-3,7	3,1	-19,0	25,0
Kimyasal Madde ve Ürünler	31,7	30,4	29,0	33,1	33,4	1,7	0,3	5,4	0,9
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	4,5	4,7	4,9	5,2	4,8	0,3	-0,4	6,6	-8,4
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	1,7	1,9	1,8	1,8	1,7	0,0	-0,1	-0,4	-7,3
Ana Metal Sanayi	26,5	21,9	22,3	36,0	31,8	5,3	-4,2	19,8	-11,7
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	4,0	4,2	4,6	4,2	3,9	0,0	-0,3	-0,9	-6,5
Bys. Makine ve Teçhizat	20,7	19,7	20,9	20,4	19,0	-1,7	-1,4	-8,0	-6,6
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	3,3	3,1	2,7	2,8	2,4	-1,0	-0,4	-29,3	-15,7
Bys. Elektrikli Makineler	8,3	7,8	8,4	8,4	8,5	0,2	0,1	2,3	1,8
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	6,8	8,8	10,8	11,7	7,1	0,3	-4,6	5,0	-39,5
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	4,5	5,1	5,1	5,5	5,2	0,6	-0,3	14,1	-5,7
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	16,8	20,0	20,6	20,9	17,5	0,7	-3,4	4,3	-16,2
Diğer Ulaşım Araçları	4,9	5,6	6,1	6,9	5,1	0,2	-1,8	4,1	-26,5
Mobilya ve Diğer Ürünler	3,3	2,8	2,6	2,8	3,0	-0,3	0,2	-9,1	7,6
Toplam	236,5	207,2	198,6	233,8	223,0	-13,5	-10,8	-5,7	-4,6

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde üretim sektörlerine (ISIC) göre ithalatta kaydedilen azalma yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

Bu noktada, 2012-2018 döneminde, TL'deki değer kaybı ve yurtiçi talepteki daralma sebebiyle 2018 yılında kaydedilen ithalat düşüşü sebebiyle toplam ithalatta yüzde 5,7 oranında ve 13,5 milyar dolar tutarında düşüş kaydedilmiştir. Ancak, bu düşüşün temel kaynağı madencilik sektörü olduğundan dolayı imalat sanayii ithalatı 2012 ve 2018 yılları karşılaştırıldığında yaklaşık olarak aynı kalmış ve yalnız negatif yüzde 0,1 oranında ve negatif 0,3 milyar dolar tutarında bir gerileme kaydedilmiştir. Dolayısıyla, ihracatın yüzde 93,9'u imalat sanayii sektörü kaynaklı iken ithalatta bu oran yüzde 78,9 seviyesindedir.

2012-2018 döneminde ithalat miktarındaki azalışa en önemli katkıyı yıllık ortalama yüzde 3,5 oranında ithalat azalışı kaydeden kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri sektörünün yaptığı ve sektörün ithalat miktarının 2018 yılında, 2012 yılına göre yüzde 19 oranında azalarak 3,7 milyar dolar azaldığı görülmektedir. İthalat miktarındaki azalışa önemli katkı yapan diğer sektörler ise 1,7 milyar dolar azalışla başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat, 1 milyar dolar azalışla büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri sektörlerinin olduğu görülmektedir. Öte yandan, ana metal sanayiinin ithalatında 5,3 milyar dolar tutarındaki artış öne çıkmaktadır.

2017-2018 döneminde ise toplam ithalatta yüzde 4,6 oranında ve 10,8 milyar dolar tutarında bir azalış kaydedilmiştir. İmalat sanayii ithalatında ise yüzde 7,7 oranında ve 14,8 milyar dolar tutarında bir azalış olduğu görülmektedir.

2018 yılında imalat sanayii ithalatında bir önceki yıla göre kaydedilen miktar azalışına etki eden en önemli üç sektörün 4,6 milyar dolar ile radyo, televizyon, haberleşme cihazları, 4,2 milyar dolar ile ana metal sanayii ve 3,4 milyar dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar sektörlerinin olduğu görülmektedir. 2017 yılına göre imalat sanayii sektörlerinde ithalat miktarı genel olarak azalış eğilimi göstermekle beraber istisnai olarak kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri

sektöründe 3,1 milyar dolar seviyesinde ithalat miktarında bir artış olduğu görülmektedir. Bu ise temel olarak, uluslararası emtia fiyatlarındaki yukarı yönlü hareket ile sektörün 2016 yılından itibaren ithalat miktarındaki artış eğilimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

İmalat sanayii sektörlerinin performansı 2012-2018 dönemi için değerlendirildiğinde dış ticaret dengesindeki değişim bakımından üç sektör öne çıkmaktadır. Bu noktada, en yüksek performansı sergileyen motorlu kara taşıtı ve römorklar sektörünün dış ticaret dengesi 2012 yılında negatif 600 milyon dolar iken 2018 yılında sektörün dış ticaret dengesi 10,6 milyon dolar fazla vererek sektörün dış ticaret dengesi 11,1 milyar dolar iyileşmiştir. Benzer şekilde, başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat sektörünün dış ticaret dengesi 4,9 milyar dolar gerileyerek sektörün dış ticaret açığı 8,8 milyar dolar seviyesinden 3,9 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Öte yandan, ana metal sanayiinin dış ticaret dengesi ise 2012 yılında 2,6 milyar dolar fazla verirken 2018 yılında 12,5 milyar dolar açık vermiş ve sektörün dış ticaret dengesi 15,1 milyar dolar kötüleşmiştir.

3.3.2.3 Enerji

Enerji sektörü kapsamında elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım sektörü ile su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri yer almakla beraber hem toplam içerisindeki ağırlığı hem de üretimle doğrudan ilişkisi sebebiyle esas olarak enerji sektörü denildiğinde elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım alt sektörü akla gelmektedir. Bu çerçevede, elektrik üretimi ve dağıtım sektörünün katma değerindeki gelişmeler değerlendirildiğinde yukarıdaki tabloda (Tablo 3.19) sunulmaktadır

Tablo 3.19. Elektrik Üretimi ve Dağıtım Katma Değerindeki Gelişmeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	21.085	24.996	28.277	29.855	33.936	37.605
GSYH İçinde Pay (yüzde)	1,3	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2
Reel Büyüme (yüzde) (1)	11,9	7,5	10,0	1,1	11,1	10,5

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Sektör 2012-2014 döneminde sırasıyla yüzde 11,9, yüzde 7,5 ve yüzde 10 oranlarında büyümüştür. 2015 yılında sektörün GSYH'si yüzde 1,1 oranında artarken 2016 ve 2017 yılında sektör zincirlenmiş hacim endeksine göre sırasıyla yüzde 11,1 ve yüzde 10,5 oranında büyümüştür. Bununla beraber, sektörün toplam GSYH içindeki payı dönem içerisinde yüzde 1,3 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 3.20. Sanayi Üretim Endeksine Göre Enerji Sektörü Üretimindeki Gelişmeler

	Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)					Yıllık Değişim (Yüzde)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Enerji	96,5	100,0	105,5	112,9	115,7	3,6	5,5	7,0	2,4
Elektrik, Gaz vb Üretimi ve Dağıtım	96,4	100,0	105,7	113,8	115,8	3,7	5,7	7,7	1,8

Kaynak: TÜİK. 2015=100 bazlı sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

Enerji sektörü üretimi sanayi üretim endeksine göre değerlendirildiğinde ise (Tablo 3.20) sektör üretiminin 2015 yılında 3,6, 2016 yılında ise yüzde 5,5 oranında arttığı görülmektedir. **2017**

yılında yüzde 7 oranında artış kaydeden sektör üretimi 2018 yılında yüzde 2,4 oranında artmıştır.

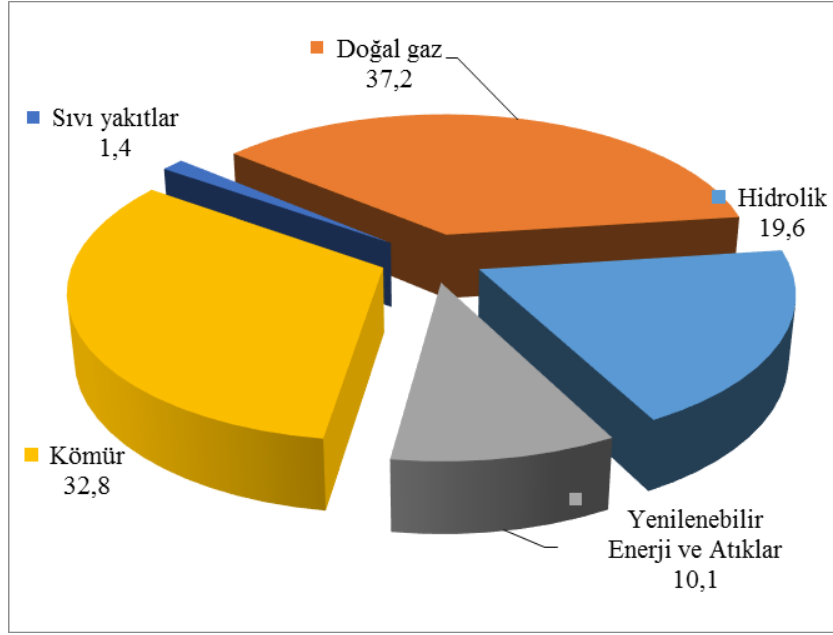
Tablo 3.21. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018(1)	2019(2)
Üretim Miktarı (GWh)								
TOPLAM	124.922	161.956	211.208	261.783	274.408	297.278	307.489	317.022
Hidrolik	30.879	39.561	51.796	67.146	67.231	58.218	57.481	60.070
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	109	153	3.584	15.271	21.379	26.921	35.508	41.563
Termik	93.934	122.242	155.828	179.366	185.798	212.138	214.500	215.389
Doğalgaz	46.217	73.445	98.144	99.219	89.227	110.490	95.918	92.033
Linyit	34.367	29.946	35.942	31.336	38.570	40.694	45.423	49.603
Taşkömürü	3.819	13.246	19.104	44.829	53.703	56.782	68.629	68.714
Akaryakıt	9.311	5.483	2.180	2.224	1.926	1.200	1.200	1.200
Biyogaz-Atık ve Diğer	220	122	458	1.758	2.372	2.972	3.331	3.839
Üretim İçindeki Pay (%)								
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hidrolik	24,7	24,4	24,5	25,6	24,5	19,6	18,7	18,9
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	0,1	0,1	1,7	5,8	7,8	9,1	11,5	13,1
Termik	75,2	75,5	73,8	68,5	67,7	71,4	69,8	67,9
Doğalgaz	37,0	45,3	46,5	37,9	32,5	37,2	31,2	29,0
Linyit	27,5	18,5	17,0	12,0	14,1	13,7	14,8	15,6
Taşkömürü	3,1	8,2	9,0	17,1	19,6	19,1	22,3	21,7
Akaryakıt	7,5	3,4	1,0	0,8	0,7	0,4	0,4	0,4
Biyogaz-Atık ve Diğer	0,2	0,1	0,2	0,7	0,9	1,0	1,1	1,2
Kurulu Güç (MW)								
Toplam	27.264	38.843	49.524	73.147	78.497	85.200	90.233	94.760
Termik	16.053	25.902	32.279	41.903	44.411	46.926	48.544	48.673
Hidrolik	11.175	12.906	15.831	25.868	26.681	27.273	28.319	29.796
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	36	35	1.414	5.376	7.405	11.001	13.371	16.291
Arz-Kullanım (GWh)								
İthalat	3.786	636	1.144	7.136	6.330	2.728	2.500	2.500
İhracat	413	1.798	1.918	3.195	1.452	3.304	2.500	2.500
Tüketim	128.295	160.794	210.434	265.724	279.286	296.702	307.489	317.022
Kişi Başına Tüketim (KWh)	1.997	2.345	2.883	3.400	3.537	3.672	3.756	3.825

Kaynak: TEİAŞ. (*) Jeotermal, rüzgâr, katı biokütle, biogaz ve atık kaynaklarını içermektedir. (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program.

Türkiye’de elektrik enerjisi üretimi ve kurulu güç enerji kaynaklarına göre yukarıdaki tabloda (Tablo 3.21) sunulmaktadır. 2017 yılı sonu itibarıyla 78,5 bin MWh olan elektrik santralleri toplam kurulu gücü, ağırlıklı olarak hidrolik, rüzgâr ve güneş santrallerinin eklenmesiyle, 2017 yılı sonunda 85,2 MW seviyesine yükselmiştir. Elektrik santralleri toplam kurulu gücünün 2018 yılı sonunda yüzde 5,9 artarak 90,2 bin MW’a ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Söz konusu tablodan da görüldüğü üzere hidrolik kaynaklardan elektrik üretimi miktar olarak artmakla beraber toplam içindeki payı bakımından önemli bir artış olmamıştır. Ekonomideki büyümeye paralel olarak, ekonominin özellikle de sanayinin en önemli girdilerinden birisi olan enerjiye olan talep de sürekli artmaktadır. Ülkemizin enerji gereksiniminin önemli ölçüde ithal edilen doğalgaz kaynağına bağımlı olması ve doğal gaz ithalatında ilk 10 ülke arasında yer alması, enerji arz güvenliği açısından bir risk oluşturmaya devam etmektedir.

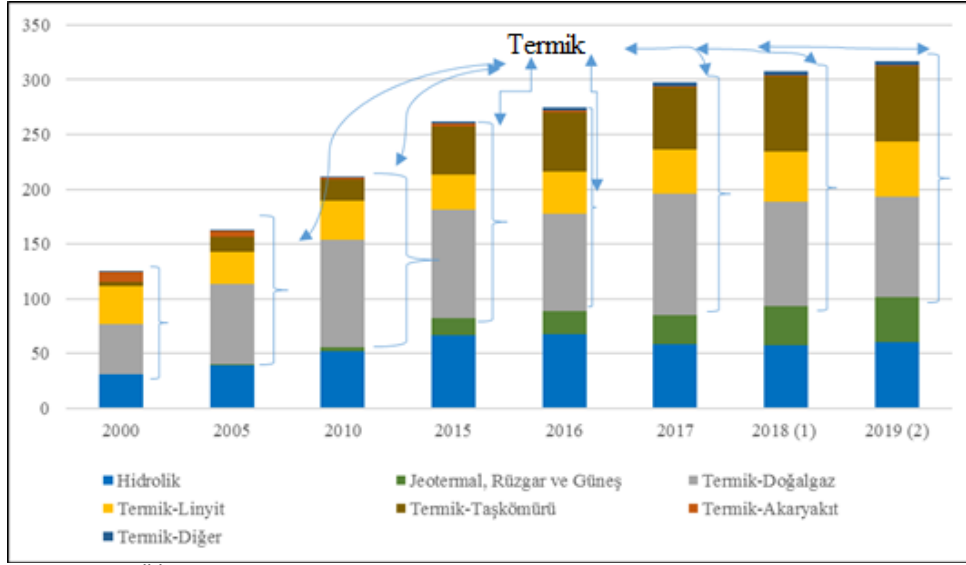
Şekil 3.5. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2017)

Elektrik enerjisi üretim miktarı 2015 yılında 261,8 GWh, 2016 yılında ise 274,4 GWh olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 297,3 milyar kWh olan elektrik üretiminin, 2018 yılında yüzde 3,4 artışla 307,5 milyar kWh olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

2016 yılında elektrik enerjisi üretimi toplam 274,4 bin GWh düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu üretimin kaynaklarına bakıldığında, 2010 yılında yüzde 46,5 olan elektrik üretiminde doğal gaz kullanımının toplam içindeki payının 2016 yılında yüzde 32,5 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2016 yılında en fazla elektrik enerjisi üretiminin yüzde 33,6'lık kısmının -linyit ve taşkömürü- kömürden sağlandığı görülmektedir. Hidrolik kaynaklardan ise gerçekleştirilen üretimin payı ise yüzde 24,5 olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılı verilerine göre ise elektrik enerjisi üretiminin kaynakları bakımından dağılımı incelendiğinde; üretimin yüzde 37,2'sinin doğalgazdan, yüzde 19,6'sının hidrolikten, yüzde 19,1'i taşkömürü, yüzde 13,7'si linyit olmak üzere yüzde 32,8'inin kömürden ve yüzde 9,1'inin sının jeotermal, rüzgâr ve güneş kaynaklarından üretildiği görülmektedir. Elektrik enerjisi üretimine en düşük katkı yapan kaynak ise yüzde 0,9'lık oranla sıvı yakıtlar olmuştur. Bu kaynakların dağılımı ve santral türlerine göre gerçekleştirilen elektrik üretimi aşağıda grafikte ayrıca (Şekil 3.6) gösterilmektedir.

2017 yılında toplam elektrik üretimi içindeki payı yüzde 29,6 olan yenilenebilir enerji kaynaklarından 88,1 milyar kWh elektrik üretimi gerçekleşmiştir. 2018 yılında bu payın yüzde 31,3 ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin 96,3 milyar kWh olarak gerçekleşmesi beklenmektedir

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program

Şekil 3.6. Santral Türlerine Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2000-2019)

Bu çerçevede, üretilen elektrik enerjisinin 2000-2017 döneminde toplam üretimin yaklaşık üçte ikisinin termik santrallerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu noktada, taşkömürü, linyit ve doğalgaz gibi fosil yakıtların kullanıldığı termik santrallerde üretilen elektrik enerjisi üretimi miktarı artarken toplam içindeki payı 2000 yılındaki yüzde 75 seviyesinden 2017 yılındaki geçen sürede yüzde 7 oranında gerileyerek yüzde 70,4 seviyesine düştüğü görülmektedir. Rüzgâr ve güneş gibi kaynaklara dayalı santrallerde üretilen elektrik enerjisinin toplam içindeki payı ise 2000 yılındaki yüzde 0,1 seviyesinden 2017 yılında yüzde 9,1 seviyesine yükselmiştir

Elektrik tüketiminin kurumsal sektörler göre dağılımında yıllara göre gelişmeleri gösteren tablo (Tablo 3.22) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3.22. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016)

Yıl	Toplam (GWh)	Tüketim İçindeki Pay (yüzde)					
		Mesken	Ticaret	Resmi daire	Sanayi	Aydınlatma	Diğer
1970	7.308	15,9	4,8	4,1	64,2	2,6	8,4
1980	20.398	21,5	5,6	3,0	63,8	1,4	4,7
1990	46.820	19,6	5,5	3,1	62,4	2,6	6,8
2000	98.296	24,3	9,5	4,2	49,7	4,6	7,7
2010	172.051	24,1	16,1	4,1	46,1	2,2	7,4
2011	186.100	23,8	16,4	3,9	47,3	2,1	6,5
2012	194.923	23,3	16,3	4,5	47,4	2,0	6,5
2013	198.045	22,7	18,9	4,1	47,1	1,9	5,3
2014	207.375	22,3	19,2	3,9	47,2	1,9	5,5
2015	217.312	22,0	19,1	3,7	47,6	1,9	5,7
2016	231.204	22,2	18,8	3,9	46,9	1,8	6,4

Kaynak: TÜİK

Toplam elektrik enerjisi net tüketim miktarı, yakın geçmiş dönemde sadece 2009 yılında küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir. İlerleyen dönemde hem elektrik üretim miktarı hem de tüketim miktarı artmaya devam etmiştir. Toplam net elektrik tüketim miktarı 2011 yılında 186.100 GWh iken, 2012 yılında 194.923 GWh olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında 217.312 GWh olarak gerçekleşen net elektrik tüketim 2016 yılında 231.024 seviyesine yükselmiştir.

2016 yılı sonunda 279,8 bin GWh olan elektrik tüketiminin, 2017 yılı sonunda yüzde 5,3 artışla 294,1 bin GWh olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. **2018 yılında ise tüketimin yüzde 3,6 oranında artarak 304,8 bin GWh olarak gerçekleşmesi programlanmıştır.**

2016 yılında elektrik enerjisi tüketiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, aydınlatma, resmi daire ve diğer kullanımların zaman içerisinde payını yaklaşık olarak aynı seviyede en fazla tüketim payını yüzde 47,4 ile sanayi sektörü oluşturmaktadır. En düşük pay ise yüzde 2 ile aydınlatmaya sarf edilmektedir. 2014 yılında üretilen elektriğin yüzde 47,2 sanayide, yüzde 22,3'ü meskenlerde kullanılmıştır.

2015 yılında 3.400 kWh olan kişi başı elektrik tüketimi, 2016 yılında sonunda yüzde 4 oranında artarak 3.537 kWh olmuştur. 2017 yılında yüzde 3,8 oranında artarak 3.672 kWh olarak gerçekleşen kişi başı elektrik tüketiminin 2018 yılında yüzde 2,3 oranında artarak 3.756 kWh olması beklenmektedir.

3.3.3 Hizmetler

Türkiye’de Hizmetler sektörünün 2016 yılı itibariyle toplam GSYH içerisindeki payı yüzde 62,3, 2017 yılında ise 61,3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında toplam GSYH içerisindeki payı yüzde 8,6 seviyesinde olan inşaat sektörü hariç tutulduğunda ise Hizmetler Sektörünün toplam ekonomi içerisindeki ağırlığının 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla yüzde 53,8 ve yüzde 53,4 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2016 yılında 27,2 milyon kişi seviyesindeki toplam istihdamın yüzde 53,7’sine tekabül eden 14,6 milyon kişisi hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Bu rakam, 2017 yılında yüzde 54,1 oranına ve 15,2 milyon kişi seviyesine yükselmiştir. 2018 Ekim itibariyle hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı yüzde 55 oranına ve 15,9 milyon kişi seviyesine ulaşmıştır Hizmetler sektörü içerisinde öne çıkan ticaret, turizm ve ulaştırma sektörleri aşağıdaki bölümlerde ele alınacaktır.

3.3.3.1 Ticaret

Ticaret hizmetleri sektörü, hem bağlantılı olduğu diğer sektörlerdeki gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmekte, hem de bu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ticaret hizmetleri sektörü bu yapısı itibariyle piyasalardaki dalgalanmalardan öncelikle ve büyük ölçüde etkilenmektedir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ardından son altı yıllık dönemde ulusal hasılanın kesintisiz biçimde ve yüksek hızda büyüme göstermiş olmasının yanı sıra dış ticaret hacminde gerçekleşen dikkat çekici boyuttaki genişleme doğal olarak etkisini ticaret sektörü üzerinde de göstermiştir.

Ticaret sektörü GSYH’si, 2011 yılı GSYH’deki yüksek artışa paralel olarak yüzde 14,6’ya yükselen sektörün büyüme hızı, 2012 yılında baz etkisiyle yüzde 3,1’e gerçekleşmiştir. Toptan ve perakende ticaret sektöründe üretilen katma değerdeki gelişmelerle ilgili olarak aşağıdaki tablodan (Tablo 3.23) da görüldüğü üzere 2013-2015 döneminde ortalama olarak yüzde 8 seviyesinde büyümüştür. 2016 yılında ise ekonomik faaliyetlerdeki durağanlaşmaya paralel olarak sektörün de büyüme hızı düşmüş ve yüzde 2,5 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sektörün büyüme hızı yüzde 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, sözkonusu yılda

GSYH'deki genel büyüme hızı olan yüzde 7,4'ün üzerindeki bu büyüme hızı sayesinde sektörün toplam ekonomi içerisindeki payı 0,5 puan artışla yüzde 11,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.23. Toptan ve Perakende Ticaret Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon T	176.324	201.817	234.133	268.545	296.142	368.144
GSYH İçinde Pay (yüzde)	11,2	11,2	11,5	11,5	11,4	11,9
Reel Büyüme (yüzde) (1)	3,1	7,8	8,1	7,7	2,5	10,9

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Diğer taraftan, toptan ve perakende ticaret sektörü diğer sektörlerde gerçekleştirilen üretim ile ithal ürünlerin tüketiciye ulaştırılması noktasında ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla beraber, elektronik ticaretin ve doğrudan pazarlama konusunda ekonomide yaşanan dönüşüm toptan ve perakende ticaret sektörünü derinden etkilemiştir. Bu noktada, toptan ticaret sektörü gelişmeye ve genişlemeye devam etmekle beraber perakende ticaret sektörünün büyüme hızının düşüklüğü aşağıdaki tablodan (Tablo 3.24) da görülmektedir.

Tablo 3.24. Ticaret Sektöründe Girişim Sayısı ve Cirodaki Gelişmeler

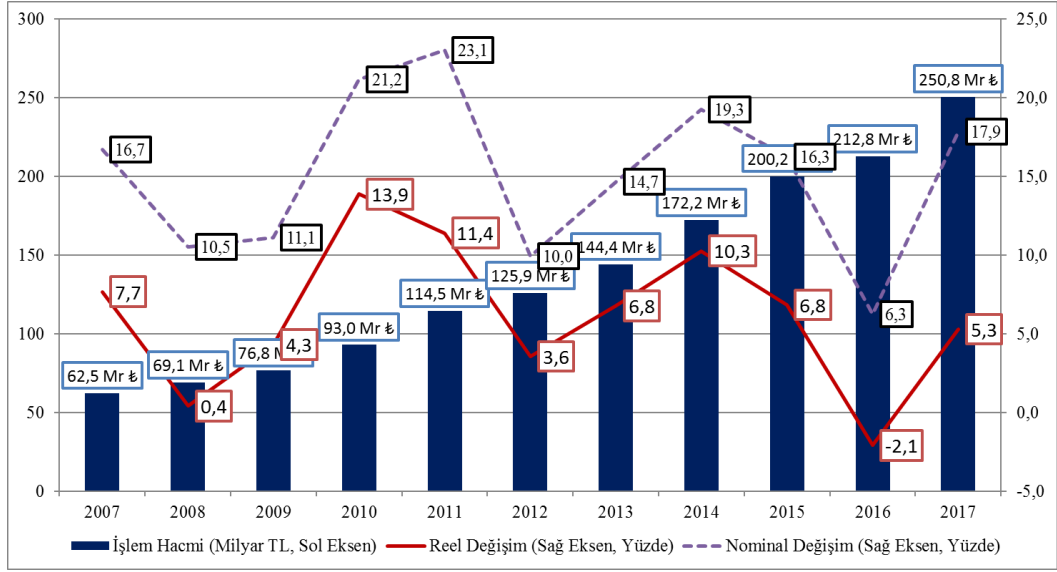
	2005	2010	2013	2014	2015
Girişim sayısı (Bin Adet)					
Toptan Ticaret	199	165	196	200	211
Perakende Ticaret	751	656	738	705	692
Ciro (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)					
Toptan Ticaret	349	514	785	887	1.008
Perakende Ticaret	206	278	435	440	465
Ciro (Milyar TL, Sabit Fiyatlarla) (*)					
Toptan Ticaret	349	338	415	431	454
Perakende Ticaret	206	183	230	214	210
Toptan ve Perakende Ticaretin Payı (Yüzde)					
Toplam Girişim Sayısı İçindeki Payı	39,7	35,4	34,7	33,8	33,6
Ekonomideki Toplam Ciro İçindeki Payı	46,5	41,1	38,8	37,9	37,6

Kaynak: TÜİK, Yazarın hesaplamaları.

Bu noktada, sabit fiyatlarla toptan ticaretin cirosu kayda değer bir şekilde artarken perakende ticaretin cirosunun büyüme hızı oldukça düşüktür. Girişim sayısı bakımından toptan ticaretin sayısı artarken perakende ticarete ilişkin girişim sayısı azalmaktadır. Yine sektörün ekonomideki toplam girişim sayısı ve ciro içerisindeki payının da sürekli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Buna göre, sektörün ekonomideki toplam girişim sayısı içerisindeki payı 2005 yılındaki yüzde 39,7 seviyesinden 2015 yılındaki yüzde 33,6 seviyesine ve toplam ciro içerisindeki payının ise benzer şekilde aynı dönemde yüzde 46,5 seviyesinden yüzde 37,6 seviyesine gerilemiştir.

Ticaret borsaları cari fiyatlarla işlem hacmi, işlem hacmindeki yıllık nominal değişim ve 2003 bazlı tüketici fiyatları endeksi ile düzeltilerek hesaplanan sabit fiyatlarla işlem hacmindeki reel değişim aşağıdaki şekilde (Şekil 3.7) yer almaktadır.

Kaynak: TOBB

Şekil 3.7. Ticaret Borsaları İşlem Hacmindeki Gelişmeler

Ticaret borsaları işlem hacmindeki reel büyüme 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla yüzde 0,4 ve yüzde 5,3 olarak gerçekleşmiştir. Toplam işlem hacmi, krizden çıkış yılları olan 2010 ve 2011 önemli bir gelişim göstererek reel olarak sırasıyla, yüzde 13,8 ve yüzde 16,5 oranında artmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla kıyasla reel olarak yüzde 3,6 oranında artan işlem hacmi, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla yüzde 6,8 ve yüzde 10,3 oranında yükselmiştir. 2015 yılında reel büyüme hızı yüzde 6,8 olmuştur. Bu çerçevede, nominal olarak yüzde 16,3 oranında artan ticaret borsaları işlem hacmi 2015 yılında 200 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Öte yandan, 2016 yılında ticaret borsaları işlem hacminde gözle görülür bir durağanlaşma sözkonusu olmuştur. 2016 yılında nominal olarak yüzde 6,3 oranında artan borsaların işlem hacmi, TÜFE fiyat endeksi esas alınarak düzeltildiğinde 2016 yılında reel olarak yüzde 2 oranında düşmüştür. 2017 yılında ise işlem hacmi 250 milyar TL olurken, nominal olarak yüzde 17,9 oranında artmasına rağmen reel olarak yalnız yüzde 5,3 oranında artış kaydetmiştir.

Tablo 3.25. Kurulan ve Kapanan Şirket Sayılarındaki Gelişmeler

İşlem İlan Türü	Şirket Türü	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018-2017 Değişim (%)
Kurulan	Şirket	49.028	57.710	66.701	63.709	72.871	86.349	18,5
	Limited	40.287	47.374	53.697	51.448	60.032	73.268	22,0
	Anonim	8.703	10.324	12.991	12.247	12.825	11.997	-6,5
	Kooperatif	915	1.005	921	771	912	1.070	17,3
	Gerçek Kişi Tic. İşl.	58.987	6.792	47.069	41.972	44.237	35.111	-20,6
Kapanan	Şirket	15.538	14.002	12.114	11.038	13.517	12.564	-7,1
	Kooperatif	1.862	182	1.587	129	1.184	1.029	-13,1
	Gerçek Kişi Tic. İşl. *	19.873	23.229	19.061	19.610	18.004	18.976	5,4
Değişim	Kurulan Şirket (yıllık, yüzde)	26,1	17,7	15,6	-4,5	14,4	18,5	
	Kapanan Şirket (yıllık yüzde değişim)	9,7	-9,9	-13,5	-8,9	22,5	-7,1	

Kaynak: TOBB verilerinden derlenmiştir.

(*) Kurulan gerçek kişi ticari işletmesi sayısı adi ortaklıkları da içermektedir. Re'sen kapatılan işletmeler dahildir.

İktisadi faaliyetlerin ve ekonomideki beklentilerin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmekte olan ekonomide kurulan-kapanan şirket sayısına ilişkin tabloya (Tablo 3.25) yukarıda yer verilmektedir. Bu kapsamda, kurulan-kapanan şirket sayılarındaki yakın dönem gelişmeleri incelendiğinde 2014 yılında kurulan şirket sayısı 17,7 oranında artarken bu oran 2015 yılında yüzde 15,6 olarak gerçekleşmiştir. Kapanan şirket sayılarında ise 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla yüzde 9,9 ve yüzde 13,5 oranında azalma görülmüştür.

2016 yılında 2015 yılına göre kurulan şirket sayısı yüzde 4,5 oranında, kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısı yüzde 10,8 azalmıştır. Aynı dönemde kapanan şirket sayısının da yüzde 8,9 oranında gerilediği görülmektedir.

2017 yılında ise 2016 yılına göre kurulan şirket sayısı yüzde 14,4 oranında, kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısı ise yüzde 5,4 oranında artmıştır. Aynı dönemde kapanan şirket sayısı yüzde 22,5 oranında artmıştır.

2018 yılında kurulan şirket sayısında yüzde 18,5 oranında artış olduğu görülmektedir. Kurulan limited şirket sayısı yüzde 22 oranında artarken, anonim şirket sayısında yüzde 6,5 oranında düşüş yaşanmıştır. Yeni kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısında da yüzde 20,6 oranında düşüş kaydedilmiştir.

Kapanan şirket sayısı bakımından 2018 yılı değerlendirildiğinde ise, kapanan gerçek kişi ticari işletme sayısı yüzde 5,4 oranında artarken kapanan şirket sayısı yüzde 7,1 oranında azalmıştır.

3.3.3.2 Turizm

Turizm sektörü önemli döviz girdisi sağlamanın yanında ülkemizin tanıtımına da katkı sağlayan önemli bir sektördür. Turizm sektörü, konaklama ve yiyecek hizmet faaliyetleri sektörü başta olmak üzere toptan ve perakende, ulaştırma sektörleri ile bütünlük arz etmektedir.

2017 yılı itibarıyla Kültür ve Turizm Bakanlığından belgeli 3.771 tesiste 935 bin, belediye belgeli 7.607 tesiste 507 bin yatak bulunmakta olup yatırım aşamasındaki tesislerle birlikte toplam yatak kapasitesi 1,7 milyondur. Kıyılarımızda toplam yat bağlama kapasitesi 15.288, sektörde faaliyet gösteren seyahat acentesi sayısı ise 9.638'dir.

Turizm sektörüne yönelik olarak Rusya ile yaşanan kriz sonrasında uygulamaya konulan uçuş başına destek uygulaması devam etmektedir. **Bu uygulama kapsamına, daha sonra 2017 yılının son çeyreğinde kruvaziyer gemilere ilişkin faaliyet gösteren acenteler de alınmış ve 2017/11507 sayılı BKK'yla kruvaziyer desteğinin süresi 2018 ve 2019 yıllarına uzatılmıştır.**

Bu bağlamda, turizm sektörüne ilişkin temel göstergeler tablosu (Tablo 3.26) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3.26. Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri sektörü							
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	41.934	50.063	59.045	66.100	67.498	83.568	
GSYH İçinde Pay (yüzde)	2,7	2,8	2,9	2,8	2,6	2,7	
Reel Büyüme (yüzde) (1)	8,3	9,3	8,1	3,7	-6,5	14,0	
Turizm Göstergeleri							
Turist Sayısı (Milyon Kişi)	36,5	39,2	41,4	41,6	31,4	38,6	45,6
Yıllık Değişim (Yüzde)	0,9	7,6	5,6	0,5	-24,6	23,1	18,1
Yabancı Ziyaretçi Sayısı (Milyon Kişi)	31,3	33,8	35,9	35,6	25,3	32,1	39,0
Yıllık Değişim (Yüzde)	0,1	7,9	6,0	-0,7	-29,0	27,0	21,4
Turizm Geliri (Milyar Doları)	29,0	32,3	34,3	31,5	22,1	26,3	29,5
Yıllık Değişim (Yüzde)	3,2	11,4	6,2	-8,3	-29,7	18,9	12,3
Yabancı Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (ABD Doları)	715	749	775	715	633	630	617
Vatandaş Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (ABD Doları)	1.241	1.252	1.130	970	978	903	801

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Sektörün ana unsuru olan konaklama ve yiyecek hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH'indeki gelişmeler incelendiğinde, sektörün yüzde 22,5 oranındaki istisnai bir büyümenin yaşandığı 2011 yılı dışında, 2010-2014 döneminde ortalama olarak yüzde 8,5 oranında büyüdüğü görülmektedir. 2015 yılında ise sektörün büyüme hızı yüzde 3,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise, sektör yüzde 6,5 oranında tarihi bir daralma yaşamıştır. 2016 yılındaki düşük baz etkisinin de katkısıyla sektör, 2017 yılında reel olarak yüzde 14 seviyesinde büyüme kaydetmiştir. Buna karşılık sektörün GSYH içerisindeki payı yüzde 2,7 civarında seyretmektedir.

Turist sayısı ve turizm gelirleri bağlamında, sektördeki gelişmeler değerlendirildiğinde ise, 2013 yılında Türkiye'nin turist potansiyelini oluşturan ülkelerdeki istikrarsızlıklardan doğan sorunların kısmen düzelmesi ve Avro bölgesi ülkelerinin ekonomilerinde başlayan toparlanma sayesinde ülkemize gelen turist sayısı yüzde 7,6 oranında artarak 39,2 milyon kişiye ulaşmış, Turizm gelirleri ise yüzde 11,4 oranında artmıştır.

2014 yılında gelen turist sayısı yüzde 5,6, seyahat gelirleri ise yüzde 6,2 oranında artmıştır. 2015 yılında ise Suriye'de yaşanan siyasi kriz ve Euro bölgesinde ekonomik krizin bir türlü atlatılmaması, buna bağlı olarak Yunanistan başta olmak üzere İspanya ve İtalya'da turizm işletmecilerinin fiyatlarını aşağıya çekmesine ek olarak, Rusya ile yaşanan siyasi gerilim ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilemiş ve ülkeye gelen yabancı turist sayısı yüzde 0,7 oranında daralırken turizm gelirlerinde yüzde 8,3 oranında azalma meydana gelmiştir. Bu durum, kişi başına harcamada ve gelen turistlerin gelir profilinde önemli bir düşüşün olduğuna işaret etmektedir. 2015 yılında Rusya'yla yaşanan siyasi kriz, terör olayları neticesinde sektörün büyüme hızı yüzde 8-9 seviyesinden yüzde 3,7 seviyesine gerilemiştir.

2016 yılında ise Rusya'yla siyasi ilişkilerdeki ilerlemelerin ekonomiye yansımaması, ülkede yaşanan siyasi gelişmeler, turizm sektöründe ve bağlantı etkileriyle diğer sektörlerde tarihi bir daralmaya yol açmıştır. Bu çerçevede, gelen yabancı turist sayısı yüzde 29 oranında azalmış, turizm gelirleri ise yüzde 29,7 oranında gerilemiştir.

2017 yılında ise yabancı ziyaretçi sayısında kaydedilen yüzde 27 oranındaki artışa bağlı olarak turizm gelirleri yüzde 18,9 artmıştır. sözkonusu yılda turizm sektörü gerek gelen turist sayısı, gerekse turizm gelirleri açısından Rusya krizi öncesi dönem ortalamalarının altında kalmıştır.

2018 yılında ise, Rusya krizi öncesi dönem ortalamalarının üstüne geçilerek gelen toplam ziyaretçi sayısı yüzde 18,1 oranında artarak 45 milyon kişi olmuştur. Anılan yılda, yabancı ziyaretçi sayısında yüzde 21,4 oranında artış yaşanmış ve gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 7 milyon kişi artarak 39 milyon kişi olmuştur. 2018 yılında turizm gelirlerinin bir önceki yıla göre yüzde 21,4 oranında artarak 29,5 milyar dolar seviyesine yükseldiği tahmin edilmektedir.

Öte yandan, 2015 yılı sonrasında ülkeye gelen turist profilinde de yapısal bir değişim olmuştur. **Bu çerçevede, 2012-2014 döneminde Türkiye'ye gelen yurtdışında yerleşik ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcaması bin 250 dolar seviyesinde iken 2015 sonrasında bu tutar aşağı düşerek 2017 yılında 903 dolara, 2018 yılında ise 801 dolara gerilemiştir.** 2012-2014 dönemi ile 2015-2018 dönemi turistlerin yaptığı kişi başı harcama ortalamalarına bakıldığında yabancı turist başına kişi başı harcamalar yaklaşık 750 dolardan 650 dolara gerileyerek ortalama yüzde 13,1 düşmüştür. Yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarının ülkeye yaptıkları ziyaretlerde yaptıkları kişi başı harcamalarda iki dönem ortalamaları kıyaslandığında yüzde 24,4 oranında bir düşüş yaşandığı ve sözkonusu tutarın 1200 dolar seviyesinden 900 dolar seviyesine gerilediği görülmektedir.

3.3.3.3 Ulaştırma

Ulaştırma ve depolama sektöründeki gelişim aynı zamanda ülkedeki ekonomik ve sosyal faaliyetlerin de önemli bir göstergesi niteliğindedir. Diğer taraftan, sektörün karayolları boyutunda enerji fiyatları, taşımacılık kısmı ülkedeki tüm ekonomik faaliyetlerle, havayolu taşımacılığı ise turizm sektörü ile yakın ilişki içerisinde. Sektörün verimliliği ve maliyetleri üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki farkı doğrudan etkilemektedir. Ulaştırma sektörüne ilişkin temel göstergeler aşağıda (Tablo 3.27) sunulmaktadır.

Tablo 3.27. Ulaştırma ve Depolama Sektörüne İlişkin Temel Göstergelerdeki Gelişmeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	127.730	143.170	162.271	183.913	197.260	238.686
GSYH İçinde Pay (yüzde)	8,1	7,9	7,9	7,9	7,6	7,7
Reel Büyüme (yüzde) (1)	14,6	3,7	4,5	6,0	-0,7	9,8

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Sektörün 2012-2017 dönemi yukarıdaki göstergeler ekseninde incelendiğinde, sektörün toplam GSYH içerisindeki payının son dönemde kısmen gerilese de yüzde 8 civarında olduğu görülmektedir. Sektörün üretim hacmindeki reel büyümesinin ise, 2016 yılındaki önemli ölçüde turizm sektöründeki daralmanın etkisiyle kaydedilen negatif yüzde 0,7 seviyesindeki daralma haricinde genel olarak dönem içerisinde pozitif değer aldığı görülmektedir. Buna göre, sektörün reel olarak 2012 ve 2013 yıllarında yüzde 14,6 ve yüzde 3,7 oranında büyüdüğü görülmektedir. 2014 yılında yüzde 4,5 olarak gerçekleşen sektörün büyüme hızı 2015 yılında yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise ö sektör yüzde 0,7 oranında daralmıştır. 2017 yılında ise 2016 yılındaki düşük baz etkisinin de katkısıyla ulaştırma sektörü (2009=100) Zincirlenmiş Hacim Endeksindeki değişim baz alındığında bir önceki yıla göre yüzde 9,8 oranında büyüme kaydetmiştir.

Ulaştırma sektöründeki gelişmeler ulaştırma modları ekseninde değerlendirildiğinde, Türkiye'de eskiden beri devam eden ulaştırma vasıtası alışkanlığının 2017 yılında da devam ettiği görülmektedir. Yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu ağırlıklarını korumuşlardır. Ulaşım talebi her geçen yıl artarken, yapılan hızlı tren hattı yatırımlarına rağmen hala demiryolu ulaşımının standardının düşük ve altyapısının ağırlıklı olarak tek hat olması, denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar nedeniyle, önceki yıllarda olduğu gibi 2017 yılında da yük ve yolcu taşımaları ağırlıklı olarak kara yolu ile yapılmıştır.

Tablo 3.28. Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Taşıt-km	80.124	85.495	93.989	99.431	102.988	113.274	119.671	127.997
Ton-km	190.365	203.072	216.123	224.048	234.492	244.329	253.139	262.739
Yolcu-km	226.913	242.265	258.874	268.178	276.073	290.734	300.852	314.734
Karayolu uzunluğu (bin km) (*)	367.263	370.276	385.748	388.783	236.794	238.899	242.590	247.514

Kaynak: TÜİK. (*) 2014 yılındaki keskin düşüş 6360 sayılı Kanun uygulamasına bağlı olarak yapılan hesaplamalardan kaynaklanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere (Tablo 3.28) Türkiye’de toplam karayolları uzunluğunda, 2015 yılında 2014 yılına göre yüzde 0,9 oranında, 2016 yılında ise yüzde 1,5 oranında artış kaydedilmiştir. 2017 yılında ise yüzde 2 oranında artan karayolu uzunluğu 247,5 milyon kilometre olmuştur. Karayolları üzerinde taşınan yolcu sayısı ise 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 5,3 oranında artarken sözkonusu oran 2016 yılında yüzde 3,5 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında yolcu/km göstergesinde yüzde 4,6 oranında artış kaydedilmiştir. Böylece, 2015 yılında 290,7 bin olan yolcu-km seviyesi 2016 yılında 300,8 bin yolcu-km seviyesine ve 2017 yılında ise 314,8 bin yolcu-km seviyesine yükselmiştir.

Tablo 3.29. Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre

	Hat uzunluğu- km	Yolcu Sayısı (Bin)	Yük Miktarı (Bin Ton)	Tren- kilometre	Yolcu- kilometre	Ton- kilometre
2007	8.697	81.260	21.404	43.102	5.553.000	9.921.000
2008	8.699	79.187	23.491	42.760	5.097.000	10.739.000
2009	9.080	80.092	21.813	41.788	5.374.000	10.326.000
2010	9.594	84.173	24.355	39.025	5.491.000	11.462.000
2011	9.642	85.752	25.421	40.332	5.882.000	11.677.000
2012	9.642	70.284	25.666	35.332	4.598.000	11.670.000
2013	9.718	46.441	26.597	28.945	3.777.000	11.177.000
2014	10.087	78.404	28.747	43.006	4.393.000	11.992.000
2015	10.131	95.317	25.878	41.873	4.828.000	10.474.000
2016	10.131	89.038	25.886	42.233	4.325.000	11.661.000
2017	10.207	85.338	28.469	42.619	4.566.000	12.763.000

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi, TÜİK. Not: Bagaj ve idari yük verileri 2001 yılından itibaren taşınan yük miktarına, iş trenlerine ait tren-km verileri 2001 yılından itibaren tren-km verilerine dahil edilmiştir. Demiryolu hat uzunluğu ölçümüne manevra ve istasyon hatları dahil değildir.

Yukarıdaki Tablo 3.29’den de görüleceği üzere 2016 yılı verilerine göre Türkiye’nin demiryolu hat uzunluğu manevra ve istasyon hatları hariç olmak üzere 10,1 bin km’dir. Bu rakam 2017 yılında 10,2 bin km’ye yükselmiştir. Demiryolları üzerinde taşınan yolcu sayısı ise 2017 yılında daha da azalarak 85 milyon kişi olmuştur. Demiryolları üzerinde taşınan yük miktarı ise 2014

yıldaki 28,7 milyon tondan 2015 ve 2016 yıllarındaki 25,9 milyon tona gerilemiş ve 2017 yılında tekrar yükselerek 2014 yılı seviyesine yakın bir seviyede 28,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında trenle seyahat eden kişi sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 500 bin yolcu-km azalarak 4,3 milyon kişiye gerilemişken 2017 yılında bu düşüşün yaklaşık yarısı telafi edilerek 4,6 milyon kişi seviyesine yükselmiştir.

Türkiye’de son 10 yılda havayolu ulaştırması alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Havaalanlarındaki Toplam yolcu ve yük trafiğindeki gelişmeler aşağıdaki tabloda (Tablo 3.30) sunulmaktadır.

Tablo 3.30. Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafiğindeki Gelişmeler

	Gerçekleşme								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*
Yolcu (Milyon Kişi)	103	118	130	149	166	181	174	193	210
İç hat	51	58	65	76	85	97	102	110	113
Dış hat	52	59	66	73	80	84	71	84	97
Yük(1) (Bin Ton)	2.021	2.249	2.249	2.595	2.893	3.073	3.077	3.481	3.822
İç hat	555	618	633	744	811	871	857	885	916
Dış hat	1.466	1.632	1.616	1.851	2.082	2.202	2.220	2.596	2.906
Yıllık Değişim (yüzde)									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*
Yolcu	20,2	14,4	10,8	14,6	10,9	9,3	-4,0	11,1	8,8
İç hat	22,7	15,2	11,1	17,7	12,2	13,6	5,6	6,8	3,0
Dış hat	17,9	13,7	10,6	11,7	9,6	4,6	-15,2	17,3	16,4
Yük(1)	17,1	11,3	0,0	15,4	11,5	6,2	0,1	13,1	9,8
İç hat	14,4	11,4	2,5	17,5	9,0	7,5	-1,6	3,2	3,5
Dış hat	18,1	11,3	-1,0	14,6	12,5	5,7	0,8	17,0	11,9

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, (1) Yük verileri kargo, posta ve bagajı kapsamaktadır.*2018 yılı geçici verileridir.

Tablodan da görüldüğü üzere; 2013 yılında hava yoluyla 149,4 milyon yolcu taşınmıştır. 2013 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı yüzde 17,7, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da yüzde 11,7 artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2013 yılında yaklaşık üçte ikisi yurt dışına olmak üzere toplam 2,6 milyon ton yük hava yolu aracılığıyla taşınmıştır. Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından açıklanan verilere göre hava yolu ile taşınan yolcu sayısı 2014 yılında yüzde 10,9 oranında artarak 166 milyona, 2015 yılında ise yüzde 9,3 oranında artarak 181 milyon kişiye yükselmiştir. 2016 yılında ise turizm sektöründe yaşanan daralmanın etkisiyle dış hatlarda taşınan yolcu sayısı yüzde 15,4 seviyesinde daralmıştır. Yurtiçinde taşınan yolcu sayısı yüzde 5,6 oranında artarak toplam taşınan yolcu sayısında yüzde 4 oranında daralma sözkonusu olmuştur.

2017 yılında düşük baz seviyesinin de etkisiyle yolcu taşımacılığı bir önceki yıla göre yüzde 11,1 oranında artarak, 193 milyon yolcuya ulaşılmıştır. Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı kesintisiz olarak artmaya devam etmektedir. İç hatlarda taşınan yolcu sayısı 2017 yılında yüzde 6,9 oranında artarak 110 milyon kişiye ulaşmıştır. Havayollarında taşınan yük miktarı ise 2017 yılında 885 bin tonu yurtiçinde, 2,6 milyon tonu da yurt dışında olmak üzere 3,5 milyon tona ulaşılmıştır.

2018 yılında ise hava yolcu taşımacılığı bir önceki yıla göre yüzde 8,8 oranında artarak, 2016 210 milyon yolcuya ulaşılmıştır. Bunların 113 milyonu iç hatlarda, kalan 97 milyon kişi ise dış hat yolcusu olarak taşınmıştır. Havayollarında taşınan yük miktarı ise 2018 yılında 916 bin tonu yurtiçinde, 2,59 milyon tonu yurt dışında olmak üzere toplam 3,4 milyon ton olmuştur.

Havayolu taşımacılığında kaydedilen artışın dörtte üçü dış hatlardaki yük ve yolcu sayılarında kaydedilen artıştan kaynaklanmıştır.

4. GELİR DAĞILIMI

Bir ülke ekonomisinde katma değer üretiminin büyüklüğü ve gelir kaynaklarının boyutunun yanında elde edilen gelirin toplumda nasıl dağıldığını tespit edilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Dünya ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı en temel sorunlardan biri olan gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk, sadece ekonomik değil, politik ve sosyal sorunlar da ortaya çıkarmaktadır Zira gelir dağılımı adaletsizliği, birçok ülkede toplumsal çatışmaların temel nedeni olarak kabul edilmektedir.

4.1 Gelir Dağılımdaki Genel Eğilimler

Türkiye’de gelir dağılımı ölçümleri TÜİK tarafından yapılmaktadır. TÜİK tarafından yürütülmekte olan ‘Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nda 2006 yılına girildiğinde önemli değişikliklere gidilmiştir. TÜİK, Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılında uygulanmasına başlanan araştırma ile Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir gelir dağılımı, göreceli yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretilmesini amaçlamıştır.

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1’e yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir. Yine, gelir dağılımı ölçülerinden biri olan son yüzde P80/P20 oranı en zengin yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı payın en yoksul ilk yüzde 20’lik grubun gelirden aldığı paya bölünmesiyle elde edilmekte ve rakam yükseldikçe alt ile en üst gelir grubu arasındaki gelir farkının arttığını göstermektedir. Gelir dağılımı istatistiklerinde kullanılan bir diğer gösterge olan eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi geliri; hanehalkı kullanılabilir gelirin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hanehalkı büyüklüklerinin karşılaştırılabilir hale getirmek için eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilmektedir.

TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmaların neticesinde elde edilen gelir dağılımı eşitsizlik ölçülerindeki gelişmeler Tablo 4.1’de sunulmaktadır.

Tablo 4.1. Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçüleri

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gini katsayısı	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402	0.404	0.402	0.400	0.391	0.397	0.404	0.405
P80/P20 oranı	9.6	8.1	8.1	8.5	7.9	8.0	8.0	7.7	7.4	7.6	7.7	7.5

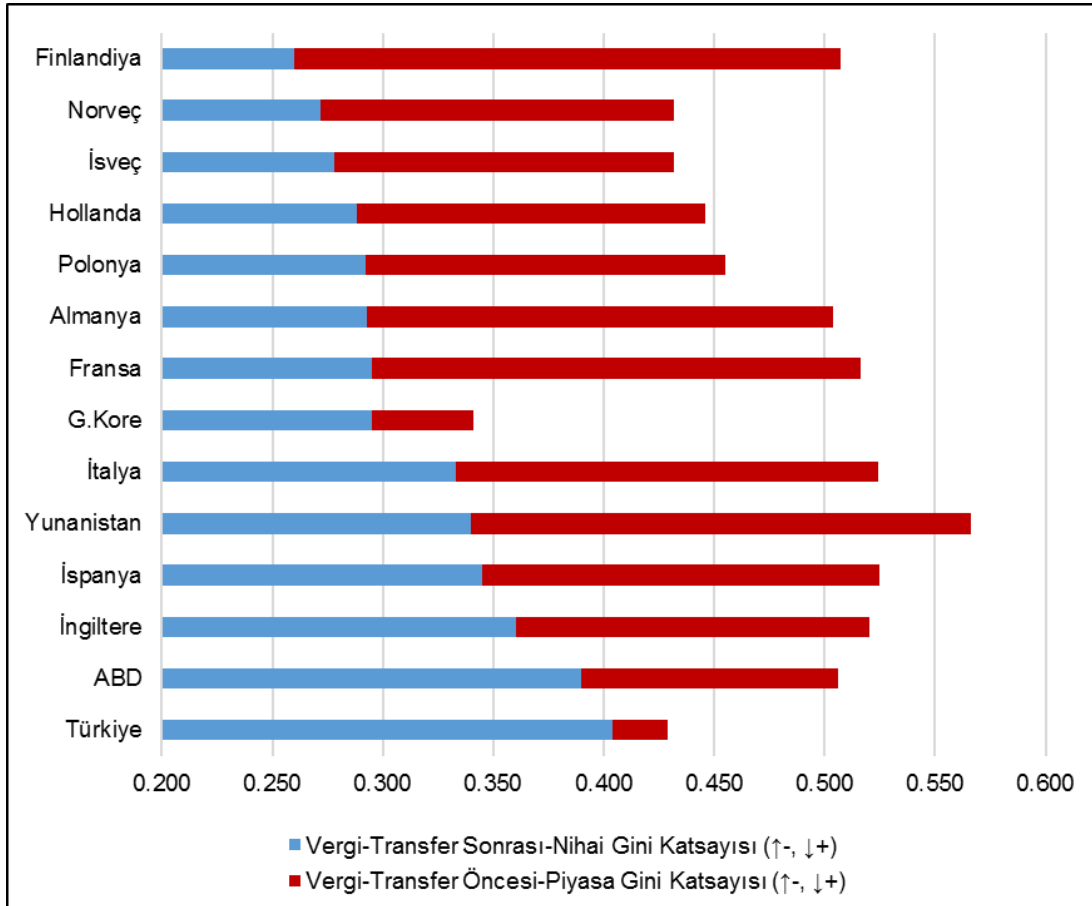
Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Anketleri.

Mevcut metodolojiyle gerçekleştirilen ilk araştırma olan 2006 yılı araştırma sonuçlarına göre: en yüksek gelir grubuyla en düşük gelir grubu arasındaki gelir farkını gösteren P80/P20 oranı, yani en zengin kesimim temsil eden son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı payın, en yoksul kesim olan ilk yüzde 20’lik grubun gelirden aldığı paya bölünmesiyle elde edilen oran 9,6 kat olarak gerçekleşmiştir. sözkonusu oran zaman içerisinde gerileyerek 2014 yılında 7,4 kata kadar düşmüş, daha sonra, 2015 ve 2016 yıllarında yeniden bozulmaya başlamıştır. P80/P20 katsayısı 2015 yılında 7,6’ya çıkmış, 2016 yılında ise 7,7 kata yükselmiştir. Son açıklanan veriler çerçevesinde 2017 yılında, sözkonusu oran 7,5 kata gerilemiştir.

2006 yılında 0,428 seviyesindeki Gini katsayısı 2017 yılı itibariyle 0,405 seviyesine düşmüştür. Bu noktada, Gelir dağılımının daha adaletli olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde Gini katsayısı (İsveç, Norveç, Finlandiya ülkeleri ortalaması) 0,263 seviyesinde olduğu düşünüldüğünde, Gini katsayısı 0,405 seviyesinde olan Türkiye’de gelir dağılımının oldukça bozuk olduğu

görülmektedir. Türkiye’deki gelir dağılımının belirli OECD ülkeleriyle 2015 yılı verileri üzerinden karşılaştırıldığı şekil 4.1. aşağıda sunulmaktadır.

Kaynak: OECD verilerinden üretilmiştir. data.oecd.org, Erişim 25.1.2019.

Not: Piyasa faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelir dağılımı mavi ve kırmızı kısımların toplamıdır. Ülkeler, gelir dağılımı ölçüsü olan Gini katsayısı 2015 yılı verileri kullanılarak vergi ve transferler sonrası nihai gelir adaleti bakımından en iyiden en kötüye doğru sıralandırılmıştır.

Şekil 4.1. OECD Ülkelerinde Vergi-Transferler Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı (2015 yılı)

Şekilden de görüleceği üzere, karşılaştırılan OECD ülkeleri içerisinde piyasa gelir dağılımında adaletsizliğin en yüksek olduğu ülke Yunanistan’dır. İtalya, İspanya ve Fransa’ya ek olarak Finlandiya’da da piyasa faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelir dağılımı oldukça adaletsizdir. Bu kapsamda piyasa faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelir dağılımı adaleti bakımından Türkiye, Güney Kore ile beraber oldukça iyi konumdadır. Ancak ilerleyen kısımda daha da detaylandırılacağı üzere, diğer ülkeler kamu müdahalesi ile gelir adaletsizliğini ciddi bir şekilde azaltmaktadırlar. Gelir dağılımının nihai durumu bakımından Türkiye yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, 2015 yılı verileri kullanılarak karşılaştırılan OECD ülkeleri içerisinde Türkiye, gelir adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülke konumundadır.

Hanehalkı kullanılabilir gelirin, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen da ‘eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirinine göre belirlenen sıralı yüzde 20’lik grupların toplam gelirden aldıkları paylar 2006-2017 yılları için Tablo 4.2’de verilmektedir.

Tablo 4.2. Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar

	Yüzde 20'lik fert grupları					
	Toplam	İlk % 20 (En yoksul)	İkinci % 20	Üçüncü % 20	Dördüncü % 20	Son % 20 (En Zengin)
2006	100.0	5.1	9.9	14.8	21.9	48.4
2007	100.0	5.8	10.6	15.2	21.5	46.9
2008	100.0	5.8	10.4	15.2	21.9	46.7
2009	100.0	5.6	10.3	15.1	21.5	47.6
2010	100.0	5.8	10.6	15.3	21.9	46.4
2011	100.0	5.8	10.6	15.2	21.7	46.7
2012	100.0	5.9	10.6	15.3	21.7	46.6
2013	100.0	6.1	10.7	15.2	21.4	46.6
2014	100.0	6.2	10.9	15.3	21.7	45.9
2015	100.0	6.1	10.7	15.2	21.5	46.5
2016	100.0	6.2	10.6	15.0	21.1	47.2
2017	100.0	6.3	10.7	14.8	20.9	47.4

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmaları ve Hanehalkı Bütçe Araştırmaları 2017, 18.9.2018.

(1) Gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylar eşdeğer hanehalkı fert başına gelire göre hesaplanmış verilerdir.

Yeni metodoloji ile gerçekleştirilen ilk çalışma olan 2006 yılı *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına* göre, hanehalkı kullanılabilir gelirinin, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi gelirinine göre, en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay yüzde 48,4, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay ise yüzde 5,1 olarak hesaplanmıştır. En düşük gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay küresel krizin etkilerinin derinden hissedildiği 2009 yılındaki düşüş hariç olmak üzere zaman içerisinde artmış, en yüksek gelir grubun toplam gelirden aldığı pay ise, 2009 yılı hariç olmak üzere 2014 yılına kadar düşüş eğiliminde olmuş, 2015 yılından itibaren ise tekrar artış eğilimine girmiştir.

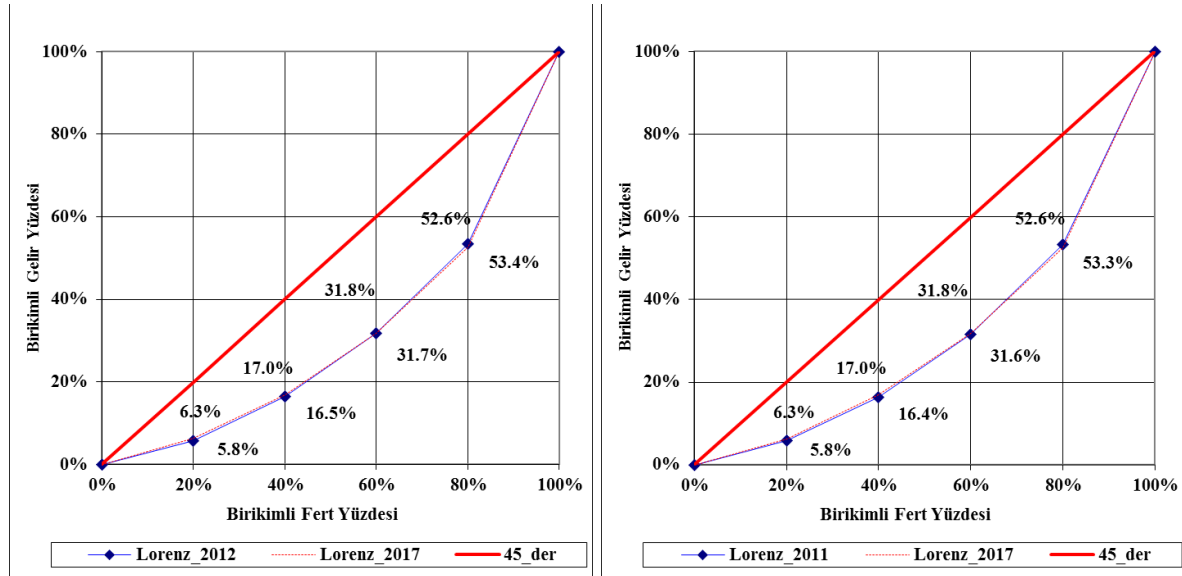
2015 yılı sonuçlarına göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,006 puan artış ile 0,397 olarak tahmin edilmiştir. Hanehalkı kullanılabilir gelirinin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre; en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,6 puan artarak yüzde 46,5'e, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,1 puan azalarak yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiştir.

TÜİK tarafından Eylül 2017'de açıklanan *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016* verilerine göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,007 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre; en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,7 puan artarak yüzde 47,2, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,01 puan artarak yüzde 6,14 ten 6,15'e yükselmiştir.

Eylül 2018'de açıklana *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*, 2017 yılı sonuçlarına göre ise, **Gini katsayısı, bir önceki yıla göre 0,001 puan artarak 0,405 seviyesinde gerçekleşmiştir.** En yüksek eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,2 puan artarak yüzde 47,4'e, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay ise 0,1 puan artarak yüzde 6,3'e yükselmiştir.

4.2 Gelir Dağılımdaki Gelişmelerin Önceki Yıllarla Karşılaştırılması

Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği grafik anlamda ifade eden Lorenz eğrileri 2016 yılı verilerinin önceki yıllar gelir eşitsizlikleri noktasında gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylarda nasıl bir değişimin olduğunu görsel olarak ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kaynak: TÜİK

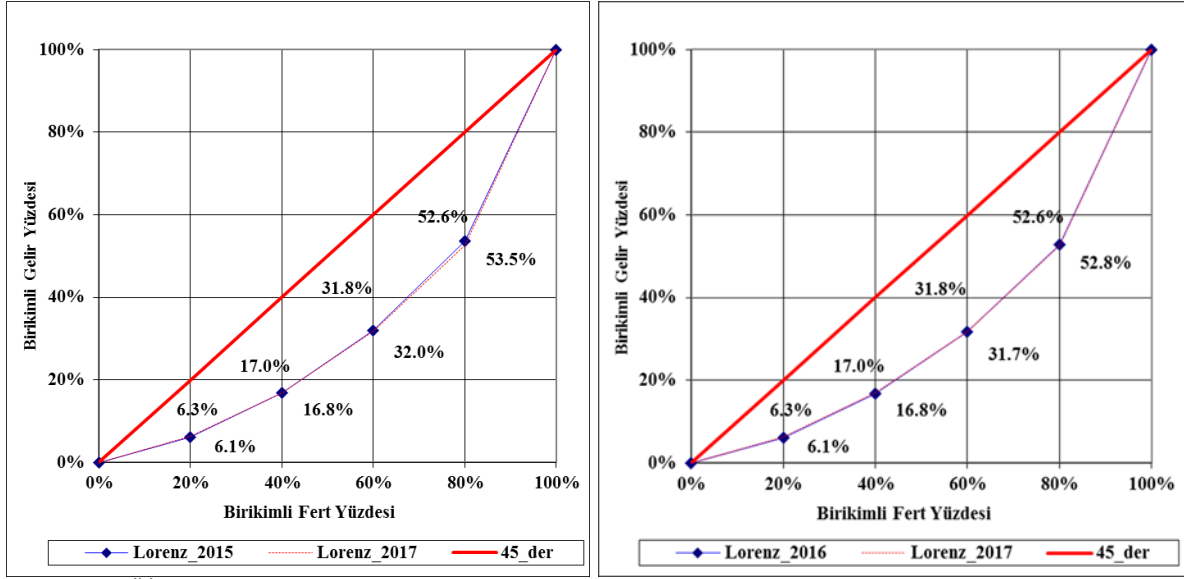
(*) Gini Katsayısı Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın (Gini Katsayısının) büyümesi artan gelir adaletsizliğini yansıtmaktadır. Yüzelik dilimler ve gelir grupları Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerine göre

Şekil 4.2. Türkiye Lorenz Eğrisi Karşılaştırmaları (2017-2007 ve 2017-2012)

Buna göre, Türkiye için son açıklanan 2017 yılına ilişkin gelir dağılımı verileri, öncelikle 5 ve 10 yıllık bir perspektifle 2007 ve 2012 yıllarına göre hanehalkı gelir gruplarının gelirden aldıkları nispi paylarındaki gelişmelerin ortaya konulması için eşdeğer hanehalkı fert gelirlerine göre hesap edilerek Türkiye için Lorenz eğrileri çizilmiş olup yukarıda sunulmaktadır.

Söz konusu şekiller incelendiğinde gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylar Türkiye'de gelir dağılımı çalışmasına göre 2017 yılı 2007 yılı ile karşılaştırıldığında, en alt gelir grubunun aldığı payın yüzde 0,5 artarak yüzde 5,8 oranından yüzde 6,3'e yükseldiği, en üst gelir grubunun payının da yüzde 0,5 artarak 46,9'dan 47,2'ye yükseldiği görülmektedir. Öte yandan 2. Gelir grubunun payında yüzde 0,1 oranında artış olurken 3 ve 4. Yüzde 20'lik gelir gruplarının payında yüzde sırasıyla yüzde 0,4 ve yüzde 0,7 oranında azalma kaydedilmiştir.

2017 yılı gerçekleştirmeleri 2012 yılına göre değerlendirildiğinde ise, hem en-üst gelir grubunun hem de en alanında gelir grubunun payının sırasıyla 0,4 puan ve 0,8 puan arttığı görülmektedir. İkinci dilimdekilerin payında kayda değer bir değişim olmazken üçüncü ve dördüncü gelir dilimdekilerin aldığı pay sırasıyla 0,5 puan ve 0,8 puan azalarak yüzde 14,8'e ve yüzde 20,9'a gerilemiştir.

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Not: Yüzdeler dilimler ve gelir grupları Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerine göre.

Şekil 4.3. Türkiye Son Dönem Lorenz Eğrileri Karşılaştırması (2017-2016 ve 2017-2015)

2017 yılında gelir dağılımındaki son durumun, 2015 ve 2016 yıllarıyla karşılaştırılabilmesi için 2017-2016 ve 2017-2015 yıllarını karşılaştırmak üzere hazırlanan Lorenz eğrileri yukarıdaki şekilde sunulmaktadır.

2017 yılı verileri 2015-2016 yıllarına kıyasla değerlendirildiğinde ise, birinci ve ikinci dilimdekilerin toplam gelirden aldıkları paylarda önemli bir değişim göze çarpmazken, üçüncü ve dördüncü gelir dilimindekilerin gelirden aldıkları paylarda azalma kaydedilmiştir. Yakın dönem en üst gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, 0,9 ve 0,2 puan artmıştır. Böylece, diğer gelir gruplarındaki tüm azalma en-üst gelir grubu tarafından massedilmiştir. Son dönemde gelir dağılımının en iyi olduğu yıl olan 2014 yılına göre ise, en üst gelir grubunun gelirinin yüzde 1,5 oranında artarak yüzde 47,4 oranına yükseldiği görülmektedir.

4.3 Türkiye’de Yoksulluk

Türkiye’de yoksulluk araştırmaları TÜİK tarafından gerçekleştirilmektedir. sözkonusu çalışmalarla nispi yoksulluk oranlarına ilişkin tespit yapılmakla beraber 2015 yılı sonrasında mutlak yoksulluk rakamları açıklanmamaktadır. Aşağıdaki tabloda (Tablo 4.3) Türkiye’de nispi yoksulluk oranlarına ilişkin göstergeler verilmektedir. **Tablodan da görüleceği üzere Türkiye’de nispi yoksulluk oranları, 2017 yılında da azalma trendini devam ettirmektedir.**

Tablo 4.3. Türkiye’de Fert Yoksulluk Oranları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yoksulluk oranı ve kişi sayısı (Nispi yoksulluk) (1)											
Yoksulluk oranı (%60'a göre) (yüzde)	23.4	24.1	24.3	23.8	22.9	22.7	22.4	21.8	21.9	21.2	20.1
Yoksulluk kişi sayısı (%60'a göre) (milyon kişi)	16.1	16.7	17.1	17.0	16.6	16.7	16.7	16.5	16.7	16.3	15.9
Yoksulluk sınır yöntemine göre (Mutlak yoksulluk) (2)											
Kişi Başı Günlük 3,2 \$ Altındaki Nüfus Oranı (yüzde)	6.70	6.00	5.00	4.50	4.10	3.40	2.90	2.40	2.70	1.80	--

TÜİK: Yoksulluk Çalışması, 2015; Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016. 18.9.2016

(1) Göreli yoksulluk hesaplanırken eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri medyan değerinin yüzde oranları kullanılmaktadır. Uluslararası değerlendirmelerde nispi yoksulluk sınırı olarak genellikle yüzde 60 oranı kullanılmaktadır. (2) Mutlak yoksulluk oranlarına ilişkin rakamlar TÜİK tarafından 2015 yılı sonrasında açıklanmamış olup Tabloda sunulan rakamlar, 2011 yılı satın alma gücü paritesinin baz alındığı Dünya Bankası verileridir.

Sürekli yoksulluk oranı, dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanmaktadır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ına göre son yılda ve aynı zamanda önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksul olan fertleri kapsamaktadır. Buna göre, 2015 yılında sürekli yoksulluk oranı yüzde 15,8 iken 2016 yılında bu oran yüzde 14,6 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sözkonusu oran yüzde 14 olmuştur.

TÜİK tarafından 21 Eylül 2016'da açıklanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2015 verilerine göre ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan ve belirlenmiş dokuz maddeden (evden uzakta bir haftalık tatil, ödeme zorluğu, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek, evin ısınma ihtiyacı, çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon, otomobil sahipliği) en az 4 tanesini karşılayamama ya da mahrum olma durumunu tanımlayan ciddi maddi yoksulluk oranı 2014 yılında yüzde 29,4 iken 2015 yılında yüzde 30,3'e yükselmiştir. 2016 yılı verilerine göre ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan maddi yoksulluk oranının 2015 yılındaki yüzde 30,3 seviyesinden 2016 yılında 2,6 puanlık artışla yüzde 32,9'a yükseldiği görülmektedir. 2017 yılında sözkonusu oran 4,2 puan düşerek yüzde 28,7 olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılında nüfusun, yüzde 68'inin konut alımı ve konut masrafları dışında taksit ödemeleri veya borçları olduğu tespit edilmişken 2017 yılında bu oran yüzde 69,2'ye yükselmiştir.

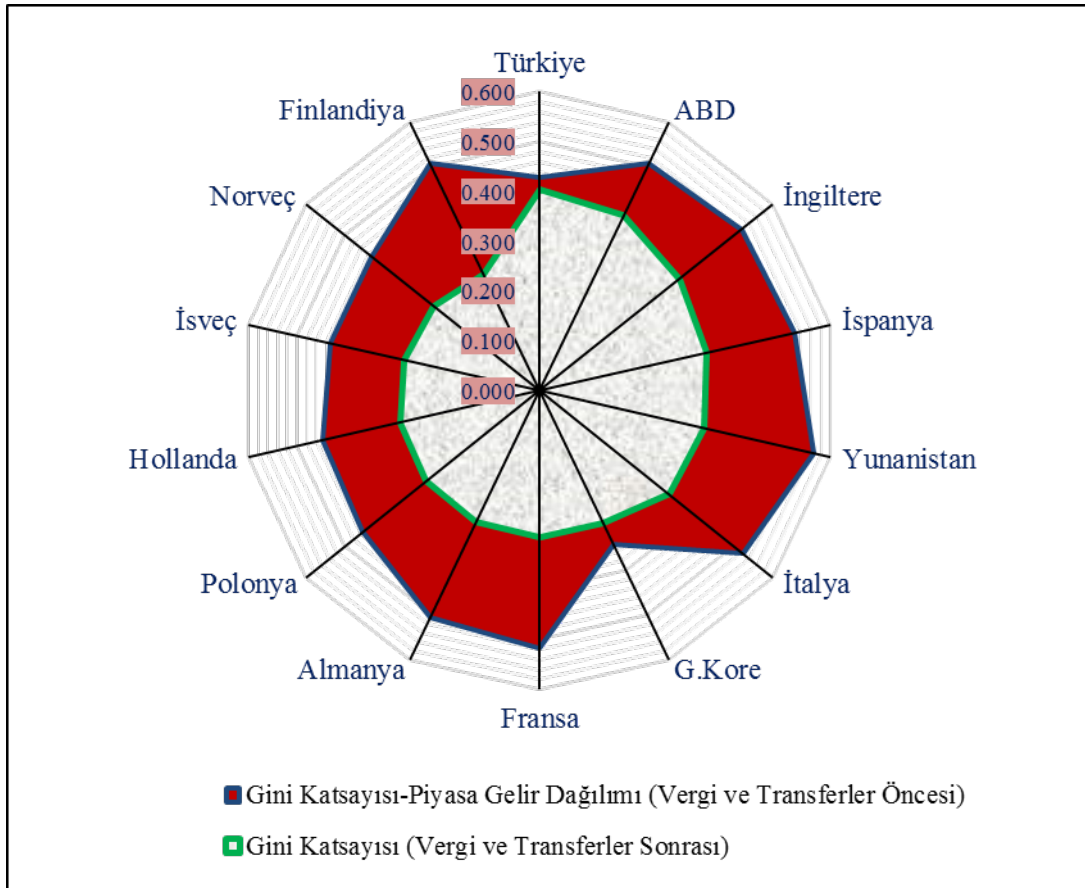
Yoksulluk konusunda son dönemde ilerleme kaydedilmiş olmakla beraber yoksulluğun yüksek olduğu kesimlerin durumunu iyileştirecek politika tedbirlerine gereksinim de bulunmaktadır.

4.4 Kamu Müdahalelerinin Gelir Dağılımındaki Gelişmelere Etkisi

Piyasada üretime katılma neticesinde elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirden gelir gruplarının aldıkları paylara göre hesaplanan **Vergi ve Transferler Öncesi Piyasa Gelir Dağılımını gösteren Gini endeksi** değeri ile kamu müdahalesiyle hane halkından yapılan vergi tahsilatı ve hane halkına yapılan kamu transfer ödemeleri sonrasında hane halkının eline geçen gelire göre ölçülen Gelir Dağılımını gösteren Gini endeksi değerinde bir fark oluşmaktadır. Piyasada üretime katılma ile hanehalkının eline geçen gelir arasında meydana gelen fark önemli ölçüde kamu müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Kamu müdahaleleri piyasa gelir dağılımını düzeltici yönde etki etmekte Gini Endeksinde düşüşe yol açmaktadır. Yakın dönemde gelir dağılımına ilişkin metodolojide yapılan değişikliklerle piyasada oluşan gelir dağılımına ilişkin Gini endeksleri de üretilmeye başlanmıştır. Bu noktada, vergi öncesi ve vergi sonrası Gini endeksleri arasındaki farkın ilk duruma oranı gelir dağılımındaki düzeltmenin boyutunu göstermektedir. Buna göre, piyasada oluşan gelir dağılımı ile nihai gelir dağılımı arasındaki

fark ülkelerde kamu müdahalelerinin ne ölçüde gelir dağılımını düzeltici etkisinin olduğu konusunda önemli bir gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda, OECD ülkeleri içerisinde veri imkânları çerçevesinde 2015 yılı verileri üzerinden uluslararası karşılaştırma yoluyla ülkeler arasında kamu politikalarının gelir dağılımını düzeltici etkisinin boyutu analiz edilmiştir. Bu anlamda kamu müdahalelerinin gelir dağılımını iyileştirme noktasındaki fonksiyonu açısından vergi ve transferlerin gelir dağılımında meydana getirdiği değişikliğin analiz edildiği şekil (Şekil 4.4) aşağıda sunulmaktadır.

Kaynak: OECD verilerinden üretilmiştir.

Not: Kırmızı alan, vergi ve transferler öncesi piyasa faaliyetleri neticesinde elde edilen gelirlerin (dıştaki mavi çizgi) ile nihai gelir dağılımı (yeşil çizgi) arasında vergi ve transferler aracılığıyla gelirin yeniden dağıtımı yoluyla kamu müdahalesiyle yapılan düzeltmeyi göstermektedir.

Şekil 4.4. OECD Ülkelerinde Vergi ve Transferlerin Gelir Dağılımı Etkisi (2015 yılı)

Türkiye'deki piyasa gelir dağılımı Gini endeksi incelemeye konu olan ülkelerin Gini endeksleri ortalamasının oldukça altında 0,429 seviyesinde gerçekleşirken vergi ve transferler sonrası Gini endeksi ise 2015 yılında 0,404 olarak gerçekleşmiştir.² Bu durumda, kamu müdahalesinin Gini katsayısında yalnız 0,025 seviyesinde bir düşüşe ve gelir dağılımında ancak yüzde 5,9 seviyesinde bir iyileşmeye katkı yaptığı görülmektedir. İncelenen OECD ülkelerinde kamu müdahalesinin Gini katsayısında ortalama 0,161 ve ilk duruma göre yüzde 32,9 oranında bir iyileşmeye yol açtığı görülmektedir. Bu ülkelerdeki vergi ve transferler yoluyla gerçekleştirilen kamu müdahalelerinin gelir dağılımındaki iyileşmeye katkısının Gini katsayısında yol açtığı

² Araştırmanın referans dönemlerine ilişkin bir karşılaştırma olduğundan, TÜİK tarafından 2016 yılı Gini katsayısı OECD tarafından referans dönemi esas alınarak 2015 yılı rakamı olarak kabul edilmektedir.

katsayı düşüşü Türkiye'ye göre yaklaşık 6,5 kat, piyasa gelir dağılımındaki iyileşmeye oransal katkı bakımından ise 5,7 kat daha fazla olduğu görülmektedir.

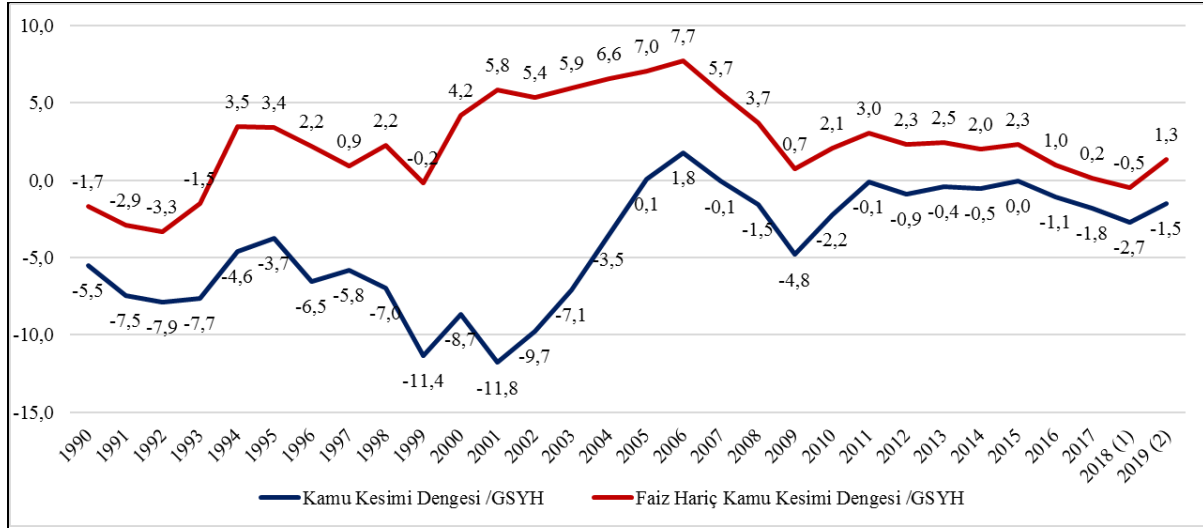
Türkiye'de, kamu müdahalelerinin gelir dağılımını düzeltici etkisinin OECD ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu durum, vergi yapısı ve transfer ödemeleri yoluyla gerçekleştirilen kamu müdahalelerinin gelir dağılımında adaletin sağlanmasına kayda değer bir katkı yapmadığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin vergi ve transfer politikasında, gelir dağılımını iyileştirerek gelir adaletsizliğini azaltma konusunda kamu müdahalelerinin daha etkin olmasını sağlayacak bir yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, toplumsal refahın adil dağıtımında kamunun daha rasyonel bir politika çerçevesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. **Gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesinin sosyal ve siyasal istikrarın sağlanmasının temel koşulları arasında olduğu ve dolayısıyla Türkiye'nin en önemli ve güncel politik sorunlarından birisi olduğu değerlendirilmektedir.**

5. KAMU MALİYESİ

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan krizlerde kamu finansman açıklarının etkisi büyüktür. 1990’lı yılların ilk yarısında sürekli faiz dışı açık verildiği gözlemlenmiştir. Bu durum önceden yapılan borçlanmaların faizlerinin karşılanmasında dahi sorunlarla karşılaşılmasına neden olmuştur. 1990’ların ikinci yarısından sonra faiz dışı fazla verilerek bütçe disiplini bir ölçüde sağlansa da, yüksek borç stokları yüksek faiz oranları ile birleşince borçların döndürülmesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. 1999 yılında küresel koşullardaki bozulma ve yaşanan depremin de etkisiyle kamu açıkları artmış, yeniden faiz dışı açık oluşmuştur. 2001 krizi sonrasında ekonominin tekrar istikrara kavuşturulması için sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması gerekmiştir. IMF ile 2002 ve 2005 yıllarında imzalanan Stand-by anlaşmalarına bağlı olarak kamu borç stokunun düşürülmesi sayesinde faiz harcamalarının azalmasıyla ortaya çıkan mali alan altyapı yatırım harcamalarının ve sosyal harcamaların artırılmasında kullanılarak Türkiye’de yüksek faiz dışı fazla ve büyüme dönemi yaşanmıştır

5.1 Kamu Kesimi Genel Dengesindeki Gelişmeler

1999 yılından özellikle 2008 yılına kadar olan dönemde uygulanan maliye politikalarını, IMF ile imzalanan anlaşmalar şekillendirmiştir. 1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde yeni bir 3 yıllık bir istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Ancak 2001 krizi sonrasında program uygulanamaz hale gelmiş ve 2001 yılında sözkonusu program “*Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*” adı altında revize edilmiştir. Tüm bu programların temel hedefi ekonomideki istikrarsız yapıyı düzeltmek üzere yüksek enflasyonun düşürülmesi ve mali uyumun sağlanması olmuştur. Bu amaçlara yönelik olarak belirlenen temel politika hedefi ise sıkı maliye politikaları uygulanarak kamu faiz dışı fazlası verilmesi ve böylece kamu borç stokunun düşürülmesi olmuştur.

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, GT: Gerçekleşme Tahmini P: Program

Şekil 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH’ye oran, yüzde)

1999 sonrası uygulanan maliye politikalarının temel hedefi haline gelen birincil fazla (faiz dışı fazla) 2006 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2000-2001 yıllarında yüksek faiz dışı fazla verilmesine rağmen faiz harcamalarının yükünün ağırlığına bağlı olarak kamu açıkları GSYH’ye oran olarak yüzde 11,8’e kadar çıkmıştır. Daha sonra borç stokunun azalması ve sıkı maliye politikası uygulamalarına devam edilmesiyle 2006 yılında GSYH’ye oran olarak yüzde 7,7 faiz dışı fazla ve yüzde 1,8 bütçe fazlası verilmiştir. Daha sonra harcamalar üzerindeki baskı

azaltılmış ve faiz dışı fazla hedefi gevşetilmiştir. Bu dönemde GSYH’de yaşanan artış, vergi gelirlerini artırmış ve bunun sonucu olarak faiz ödemelerinin miktarı değer olarak önemli ölçüde artmasına rağmen bütçe harcamaları içerisindeki payı düşmüştür. 2009 yılında ekonominin önemli ölçüde küçülmesinin de etkileriyle faiz dışı fazla yüzde 1’in altına düşmüş kamu açığı ise yüzde 4,8’e yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomide görülen toparlanma ve kamu gelirlerindeki artışla kamu dengesi iyileşmiş, ancak, bu iyileşme, kamu harcamalarındaki genişleme nedeniyle sınırlı kalmıştır. Kamu kesimi faiz dışı dengesinin GSYH’ye oranı 2011-2015 yılları arasında yüzde 2-3 bandında dalgalanmıştır. 2016 yılında kamu kesimi faiz dışı dengesi yüzde 1’i seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında kamu kesimi faiz dışı fazlasının 0,2 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise negatif yüzde 0,5 seviyesinde gerçekleşmesi öngörülmektedir.

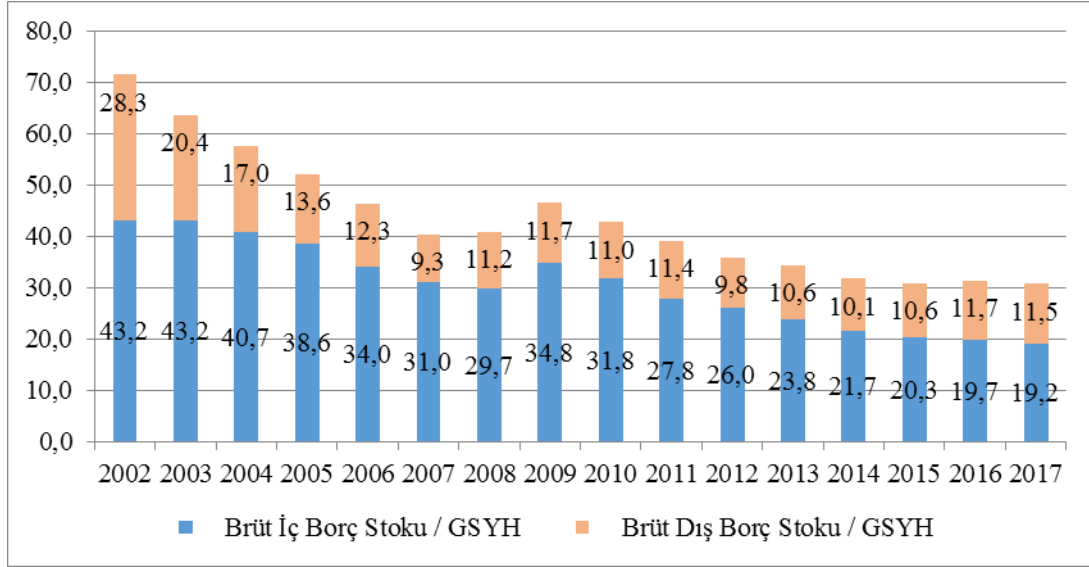

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 5.2. Toplam Kamu Faiz Harcamaları (GSYH’ye oran, yüzde)

1990’lar boyunca artan borç stokunun etkisi ile kamu açıklarının faiz yükü sürekli artış trendi göstermiştir. 1997 sonrasında ise iktisadi göstergelerdeki bozulmalarla beraber faiz yükünün artışı hızlanmıştır. Faiz harcamalarının kamu kesimine yükü 2001 yılında GSYH’nin yüzde 17,6’sına kadar çıkmıştır. 2000 yılından bu yana uygulanan sıkı maliye politikaları ile artan faiz dışı fazlalar, kamu borç stokunu ve faiz harcamalarını hızla düşürmüştür. 2016 yılında kamu faiz harcamalarının GSYH’ye oranının yüzde 2 seviyesine kadar gerilemiştir. 2017 yılında aynı seviyede gerçekleşmiştir. 2018 yılında kısmi bir artışla yüzde 2,2 seviyesinde gerçekleşmesi beklenen sözkonusu oranın 2019 yılında 2,8 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Uygulanan istikrar programları kamu borç stokunun azaltılması açısından başarılı olmuştur. 2001 yılında zirve noktasına ulaşan kamu borç stoku, uygulanan sıkı maliye politikaları ile 2007 yılında GSYH’ye oran olarak yüzde 40,3 seviyesine kadar düşürülmüştür. Daha sonrasında harcamalar üzerindeki baskı görece olarak azaltılmıştır.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı.

Şekil 5.3. Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran, yüzde)

2008-2009 yıllarında, ekonomideki daralmanın etkileriyle kamu açıkları ve dolayısıyla borç stoku yüksek oranda artarak yüzde 46,5 seviyesine yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomi tekrar büyümeye başlamış ve borç stokunun GSYH'ye oranı önceki döneme nazaran yavaşlayarak da olsa azalmaya devam etmiştir. 2014 yılında kamu brüt borç stoku GSYH'ye oran olarak yüzde 31,8'e 2015 yılında ise 30,9 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında sözkonusu oran dış borçlardaki artış kaynaklı olarak kısmi bir artışla yüzde 31,4 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise yüksek büyüme oranı sayesinde kamu brüt borç stokunun GSYH'ye oranı yüzde 30,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2019) (GSYH'ye oran, Yüzde)

(GSYH'ya Oran, %)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (1)	2019 (2)
1.VERGİLER	17,2	16,9	17,4	17,4	17,2	16,7	16,9	17,8	17,9	17,5	17,8	17,1	17,3	17,2	17,0	16,6	16,7
A.VASITASIZ	5,7	5,3	5,3	5,1	5,5	5,5	5,6	5,1	5,4	5,4	5,0	5,1	5,0	5,2	5,2	5,4	5,5
B.VASITALI	11,6	11,7	12,0	12,3	11,7	11,2	11,3	12,7	12,6	12,1	12,8	11,9	12,2	12,1	11,8	11,1	11,2
2.VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER	2,1	2,2	2,4	2,4	2,0	1,9	2,4	2,0	1,8	1,9	1,5	1,6	1,8	1,7	1,5	1,8	1,6
3.FAKTÖR GELİRLERİ	4,4	4,2	4,5	4,4	4,1	3,4	4,0	3,4	2,9	3,3	3,1	2,7	2,9	3,5	2,9	2,4	2,5
4.FONLAR	-3,0	-2,9	-3,1	-2,5	-3,0	-2,6	-2,9	-2,3	-1,1	-1,4	-1,1	-1,0	-0,6	-1,1	-0,9	-1,0	-1,3
5.CARI TRANSFERLER	-15,4	-12,4	-9,8	-8,5	-8,5	-8,2	-10,4	-9,1	-8,1	-8,2	-8,0	-7,5	-7,5	-7,7	-7,8	-8,0	-8,4
1.KAMU HARCANABİLİR GELİRİ	5,4	8,0	11,4	13,2	11,7	11,2	9,9	11,9	13,5	13,1	13,2	12,9	13,8	13,7	12,8	11,8	11,1
II.CARI GİDERLER	-9,4	-8,9	-8,7	-9,2	-9,5	-9,6	-10,7	-10,4	-10,0	-10,4	-10,2	-10,2	-10,1	-11,0	-10,4	-10,6	-10,4
III.KAMU TASARRUFU	-4,0	-0,9	2,7	4,0	2,3	1,6	-0,8	1,5	3,4	2,6	2,9	2,7	3,7	2,7	2,4	1,2	0,7
IV.YATIRIMLAR	-3,6	-3,1	-3,8	-3,5	-3,8	-4,1	-4,2	-3,8	-3,8	-4,0	-4,3	-3,7	-4,2	-4,1	-4,3	-4,2	-2,7
A.SABİT SERMAYE	-3,7	-3,1	-3,6	-3,6	-3,7	-3,9	-3,9	-4,1	-3,8	-3,8	-4,3	-3,9	-4,1	-4,1	-4,3	-4,4	-2,8
B.STOK DEĞİŞİMİ	0,1	0,0	-0,2	0,1	-0,1	-0,1	-0,3	0,2	0,0	-0,1	0,0	0,2	-0,1	0,0	0,1	0,2	0,0
V.TASARRUF-YATIRIM FARKI	-7,6	-4,0	-1,1	0,5	-1,5	-2,4	-5,0	-2,4	-0,4	-1,3	-1,3	-1,1	-0,5	-1,4	-1,9	-3,0	-2,1
VI.SERMAYE TRANSFERLERİ	0,7	0,7	1,2	1,4	1,4	1,0	0,2	0,2	0,4	0,5	1,0	0,6	0,5	0,3	0,2	0,4	0,6
1.SERVET VERGİLERİ	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	0,7	0,7
2.DİĞER TRANSFERLER	0,1	0,2	0,8	1,1	1,0	0,6	-0,2	-0,4	-0,1	0,0	0,1	0,2	-0,1	-0,1	-0,3	-0,2	-0,1
3.KAMULAŞTIRMA VE S.DEĞER ARTIŞI	-0,1	0,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,2	0,0	-0,2	-0,2	0,2	-0,1	0,0	-0,2	-0,1	-0,1	0,0
VII.KASA-BANKA/BORÇLANMA	6,9	3,4	-0,1	-1,9	0,0	1,4	4,8	2,1	0,0	0,9	0,4	0,5	0,0	1,0	1,7	2,6	1,4
1.KASA-BANKA DEĞİŞİMİ	-0,3	-0,6	-0,5	-0,1	-0,2	0,4	0,2	-0,2	-0,1	-0,6	0,2	0,1	-0,4	0,3	0,6	0,5	0,1
2.DİŞ BORÇLANMA(NET)	0,5	0,8	-0,1	-0,1	-0,2	0,4	0,4	0,6	0,0	0,3	0,5	0,3	-0,2	0,2	0,5	-0,2	0,2
-DİŞ BORÇ ÖDEMESİ	-2,6	-1,9	-2,8	-2,6	-2,9	-1,5	-2,8	-1,4	-1,0	-1,0	-0,5	-0,9	-0,7	-0,9	-0,9	-0,9	-0,9
-DİŞ BORÇ KULLANIMI	3,1	2,7	2,7	2,6	2,7	1,9	3,2	2,0	1,1	1,3	1,0	1,2	0,5	1,1	1,5	0,8	1,1
3.İÇ BORÇ/ALACAK(NET)	6,9	3,3	0,5	-1,6	0,5	0,7	4,2	1,9	0,2	1,1	-0,3	0,1	0,7	0,6	0,6	2,4	1,2
4.STOK DEĞİŞİM FONU	-0,2	-0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,2	-0,1
VIII.FİNANSMAN GEREĞİ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
BORÇLANMA GEREĞİ (NET)	7,1	3,5	-0,1	-1,8	0,1	1,5	4,8	2,2	0,1	0,9	0,4	0,5	0,0	1,1	1,8	2,7	1,5

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (1) Gerçekleşme tahmini.

Sıkı maliye politikalarının sonucu olarak kamu borç stoku eritilirken, 2003 yılından itibaren gerek cari gerek yatırım giderlerinin GSYH'ye oranında azalma görülmüştür. Bu dönemde, bütçe kısıntılarının daha yoğun olarak yatırım giderlerine yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir. 2006 yılından sonra hem cari hem de yatırım giderleri üzerindeki baskı azalmıştır.

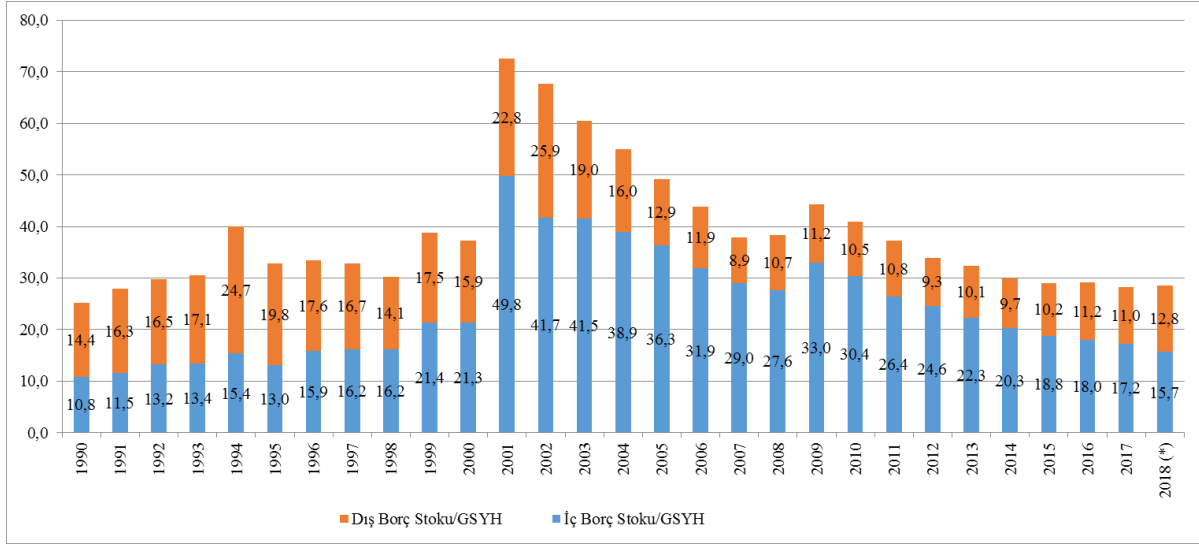
2015 yılında toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 10,1 olurken yatırım giderleri için bu oran yüzde 4,2 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 11 seviyesine yükselmiş, yatırım giderleri ise bir önceki yılın yaklaşık aynı seviyesi olan yüzde 4,1 oranında gerçekleşmiştir. 2017 yılında toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 10,4 seviyesine gerilemiş, yatırım giderleri ise bir önceki yıla göre kısmen artarak yüzde 4,3 olmuştur. 2018 yılı gerçekleşme tahminine göre ise kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranının kısmen artarak yüzde 10,6 seviyesine yükselmesi ve yatırımların GSYH'ye oranının kısmen azalarak yüzde 4,2 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan 2019 yılında ise kamu cari giderlerinin 2017 yılının GSYH'ye oran olarak yaklaşık aynı seviyesinde yüzde 10,4 ve yatırım harcamalarının da ciddi bir kesintiyle yüzde 2,7 seviyesinde olması programlanmıştır.

Öte yandan, kamu gelirleri incelendiğinde vergilerin GSYH'ye oranının 1990'lı yıllardan bu yana artış gösterdiği görülmektedir. 2015 yılında servet vergileri, dolaylı ve dolaysız vergiler toplamının GSYH'ye oranı yüzde 17,9 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında sözkonusu oran aynı seviyede gerçekleşmiş, 2017 yılında ise dolaylı vergilerdeki azalmaya bağlı olarak yüzde 17,6 seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında yıl içerisinde dolaylı vergilerde uygulamaya konulan vergi indirimlerinin etkisiyle sözkonusu oran 17,3 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında, GSYH'ye oran olarak, dolaysız vergilerin yüzde 5,5, dolaylı vergilerin yüzde 11,2 ve servet vergilerinin yüzde 0,7 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Buna göre, 2017 yılında yüzde 30,6 olan vasıtasız vergilerin toplam içerisindeki payının 2018 yılında yüzde 32,7'ye ve 2019 yılında da yüzde 33 seviyesine yükselmesi beklenmektedir. Buna karşılık, aynı dönemde, vasıtalı vergilerin yüzde 69,4 olan toplam içerisindeki payının 2018 yılında yüzde 67,3'e ve 2019 yılında yüzde 67 seviyesine gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2017 yılında yüzde 3,4 servet vergilerinin toplam içerisindeki payının ise, 2018 yılında yüzde 4,1 ve 2019 yılında yüzde 4,3 seviyesine yükseleceği öngörülmektedir.

Kamu gelirlerindeki artış ve sıkı maliye politikaları sonucunda kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı 2006 yılında yüzde 4'e kadar yükselmiştir. 2006 yılından sonra kamu tasarrufları azalma trendine girerek 2009 yılında negatife dönmüştür. 2011 yılından itibaren ise özellikle vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak tekrar artmaya başlayan kamu tasarrufu, 2014 yılında yüzde 2,7, 2015 yılında ise 3,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında bu oran yüzde 2,7'ye, 2017 yılında ise yüzde 2,4 seviyesine gerilemiştir. **2018 yılında sözkonusu oranın kayda değer bir düşüşle yüzde 1,2 seviyesine gerilemesi beklenmektedir.** 2019 yılı için sözkonusu kalemin daha da azalarak yüzde 0,7 oranına gerilemesinin programlandığı görülmektedir.

5.2 Kamu Finansmanı

Kamu borç stokundaki uzun dönemli gelişmeleri izlemek amacıyla kamu borç stoku içerisindeki en önemli kısmı oluşturan merkezi yönetim borç stoku verilerine bakılabilir. Merkezi yönetim iç ve dış borç stoku gelişmelerinin yer aldığı aşağıdaki grafikten izlenebileceği gibi her bir kriz yılı ile beraber merkezi yönetim borç yükü önemli ölçüde artmış olup 2001 krizinde yüzde 70'ler seviyesine yükselen merkezi yönetim bütçesi brüt borç stokunun GSYH'ye oranı IMF programı çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası ve iktisadi göstergelerdeki iyileşmelerle hızla gerilemiştir. 2007 yılında toplam merkezi yönetim bütçesi brüt borç stoku GSYH'ye oran olarak yüzde 37,2 seviyesine düşmüş, küresel krizin Türkiye'de etkilerinin derinleştiği 2009 yılında ise yüzde 44,2 seviyesine yükselmiştir. İlerleyen dönemde, merkezi yönetim bütçesi brüt borç stokunun GSYH oranındaki azalma daha yavaş bir hızla devam etmiş, 2017 yılında yüzde 28,2 seviyesine kadar gerilemiştir. 2018 yılında kısmi bir artışla yüzde 28,5 seviyesinde olması beklenmektedir.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. (*) 2018 yılı GSYH büyüklüğü 2018 yılı Programında yer alan yılsonu nominal büyüme gerçekleşme tahminiyle elde edilmiştir. 2018 yılı borç stoku verileri geçici verilerdir.

Şekil 5.4. Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)

İç borçlanmanın maliyetinde 2008 sonundan itibaren görülen azalma, borç stokundaki artışı sınırlamıştır. Borç stokunun artışı sınırlayan, dikkat edilmesi gereken bir başka hususun bütçe dengesini düzeltici bir kerelik gelir uygulamaları olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamaların süreklilik arz etmemesi gelecek dönemlerde borç stokunun kontrol edilmesine yönelik gelirlere dayalı reformlar ya da harcamaların kontrol altına alınmasına yönelik uygulamaların gerekli olabileceğine işaret etmektedir.

Şekil 5.4 verilerinden hareketle altının çizilmesi gereken bir başka nokta 1980'li yıllarda başlayan iç borçlanma eğilimi 2000'lerde artarak devam etmiştir. Bu durum dış borç stokunun GSYH'ye oranının ve kamu borç stoku içerisindeki payının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Enflasyon ve faiz göstergelerinde önceki dönemlere göre düzelmenin de etkisi ile **Hazine kur riski gibi risklerden korunmak amacıyla iç piyasalara yönelmiştir.** Bu durum kamu finansmanının dış kaynaklara dayanmasından kaynaklanan riskleri azaltmak anlamında olumlu olmuştur. Nitekim 2016 ve 2017 yıllarında hızlı bir artış gösteren döviz kuru, Hazine stratejisinin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, dış borç stokunun toplam içerisindeki payı düşük olmakla beraber döviz kurunda son dönemde görülen artış sebebiyle dış borç stokunun ve dış borç faiz ödemelerinin TL karşılığında artışa yol açmıştır. Bu noktada, 2010-2014 döneminde toplam merkezi yönetim bütçesi brüt borç stoku içerisinde yüzde 30'lar seviyesinde seyreden dış borç stokunun seviyesi, **2014 yılından itibaren dış borç stokunun toplam içerisindeki payı artmaya başlamış ve sözkonusu yılda yüzde 32,3 seviyesinde olan dış borç stokunun merkezi yönetim toplam bütçesi brüt borç stoku içerisindeki oranının 2018 yılında yüzde 45,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.**

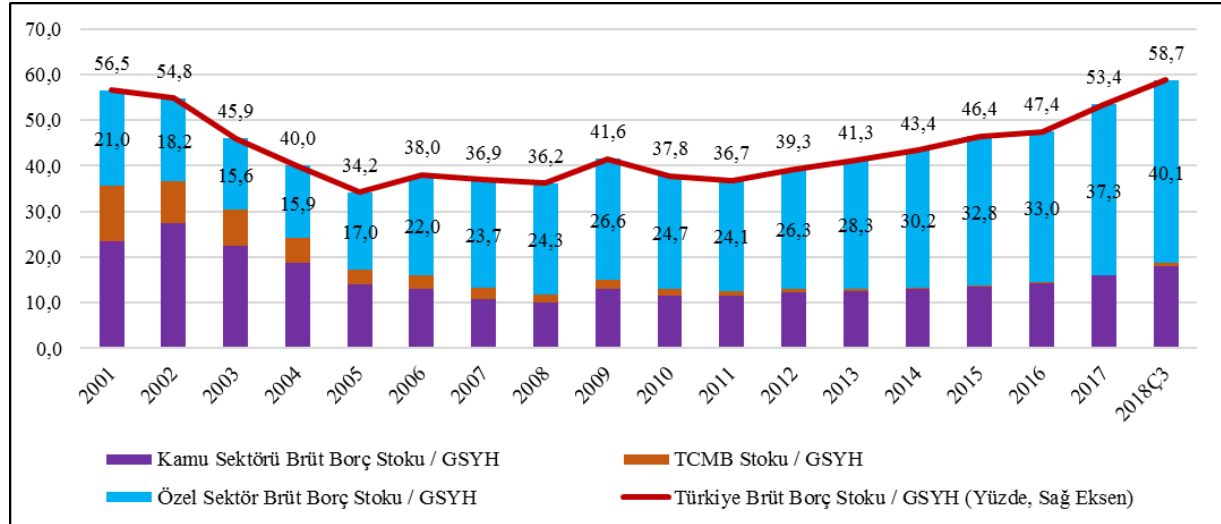
Kamunun dış finansman kaynaklarından biri de özellikle 1999-2002 yılları arasında IMF kredileri olmuştur. IMF kredileri kamunun ihtiyaç duyduğu finansman kaynağının bir kısmını karşıladığı gibi, 2001 krizinde görüldüğü üzere uluslararası sermayenin net çıkışlarına karşı ihtiyaç duyulan döviz kaynağının bir kısmını da sağlamıştır.

Tablo 5.2. Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
I. Kullanım	800	3.415	11.179	13.499	1.770	1.233	2.380	3.007	1.184	3.463	0	0	0	0	0
II. Borç Servisi	300	137	1.517	7.537	2.768	5.909	8.447	8.478	5.912	2.314	913	2.322	2.804	2.040	870
Anapara	288	85	1.090	6.684	1.819	4.905	7.527	7.661	5.331	1.916	718	2.191	2.733	2.016	866
Faiz	11	52	426	853	949	1.005	920	817	581	398	195	131	71	24	4
III. Net Kullanım (I-II)	501	3.278	9.662	5.962	-998	-4.677	-6.067	-5.471	-4.727	1.149	-913	-2.322	-2.804	-2.040	-870
IV. Faiz Hariç Net Kullanım	512	3.329	10.088	6.815	-49	-3.672	-5.147	-4.654	-4.146	1.547	-718	-2.191	-2.733	-2.016	-866
V. IMF Borç Stoku (dönem sonu)	891	4.174	14.117	22.086	24.092	21.507	14.646	10.762	7.158	8.524	7.958	5.627	2.877	864	0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

1999 yılında IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması çerçevesinde kullanılmaya başlanan IMF kredileri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2003 yılına kadar net kredi kullanımı gerçekleştirilmiş ve IMF borç stoku 24,1 milyar dolara kadar çıkmıştır. 2003 yılı sonrası 2008 yılı hariç net olarak borç geri ödemesi yapılmış, 2009 yılından itibaren ise IMF kredisi kullanılmamıştır. 2013 yılında ise son taksitin ödenmesi ile IMF'ye olan borçlar bitirilmiştir. IMF'nin yeni iktisadi düzeninin sorgulandığı son dönemlerde, Türkiye'de benzer birçok ülke gibi IMF ile olan ilişkilerini sonlandıran ülkeler arasında yer almıştır. **Diğer taraftan Türkiye'nin IMF'ye olan borcu sona ermekle beraber, dış borç stokunun GSYH'ye oranı artış göstermektedir.** Türkiye'nin dış borç stokundaki gelişmelere ilişkin temel eğilimleri gösteren şekil (Şekil 5.5) aşağıda sunulmaktadır.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Şekil 5.5. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)

Türkiye'nin brüt dış borç stoku, GSYH'ye oran olarak, kamu borç stokunun GSYH'ye oran olarak azalması ve borçlanmada iç borçlanmaya ağırlık verilmesiyle 2001 yılı sonrasında azalmıştır. 2001 yılında yüzde 56,5'e yükselen dış borç stoku, ilerleyen dönemde, özel sektör borç stokunun GSYH'ye oranının da azalmasıyla birlikte, 2005 yılında yüzde 34,2'ye kadar gerilemiştir. 2009 krizinde GSYH'deki ciddi daralmaya bağlı olarak yüzde 41,6 seviyesine çıkan brüt dış borç stoku, kriz sonrasında tekrar gerileme trendine girerek 2011 yılında yüzde 36,7 seviyesine düşmüştür. Ancak 2011 sonrası dönemde, özellikle kamu bankaları kaynaklı olmak üzere hem kamunun dış borç stokunun GSYH'ye oranı artarken hem de özel kesim dış borçlanmasındaki artışın hızlanması ile Türkiye dış borç stokunun GSYH'ye oranı 2016 yılında

yüzde 47,4 seviyesine kadar çıkmasına yol açmıştır. 2017 yılında bu oran yüzde 53,4 seviyesine, 2018 yılında da sözkonusu oran 2001 yılındaki seviyesini aşarak yüzde 58,7 oranına yükselmiştir.

Dış borçlanmanın kamu ve özel kesim içerisinde hangi kesimler tarafından artırıldığı, artan dış borç stoklarından kaynaklanabilecek risklerin hangi kesimlerce yüklenildiğinin görülmesi açısından büyük önem taşımakta olup GSYH'ye oran olarak brüt dış borç stokunun borçluya göre dağılımını gösteren tablo (Tablo 5.3) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 5.3. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018Ç3
KAMU	14,1	13,1	10,9	10,1	12,9	11,5	11,5	12,2	12,5	13,0	13,5	14,3	16,0	18,0
Merkezi Yönetim	12,9	12,2	9,9	9,0	11,4	10,1	9,5	9,4	9,0	9,1	9,5	9,6	10,6	11,7
Mahalli İdareler	0,2	0,2	0,2	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Fonlar	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kamu Bankaları	0,4	0,4	0,4	0,5	0,7	0,8	1,4	2,2	3,0	3,4	3,6	4,2	4,9	5,7
KİT'ler ve Diğer	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
TCMB	3,1	2,9	2,3	1,8	2,0	1,5	1,1	0,8	0,6	0,3	0,2	0,1	0,1	0,7
ÖZEL	17,0	22,0	23,7	24,3	26,6	24,7	24,1	26,3	28,3	30,2	32,8	33,0	37,3	40,1
Bankalar	6,0	7,8	7,0	7,0	7,7	9,8	9,6	11,4	13,6	15,3	15,7	14,9	16,5	16,8
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	1,9	2,9	3,2	2,8	2,7	1,7	1,7	2,0	2,1	2,2	2,5	2,4	2,4	2,3
Finansal Olmayan Kuruluşlar	9,1	11,3	13,6	14,5	16,2	13,2	12,7	12,9	12,5	12,7	14,6	15,8	18,4	21,0
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	34,2	38,0	36,9	36,2	41,6	37,8	36,7	39,3	41,3	43,4	46,4	47,4	53,4	58,7

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Yukarıda yer alan tablodan görüleceği üzere, GSYH'ye oran olarak merkezi yönetimin dış borçları 2002 yılındaki yüzde 24 seviyesinden, 2005 yılında yüzde 12,9 seviyesine, 2013 yılında yüzde 9 seviyesine geriledikten sonra kısmi bir şekilde artarak 2018 yılında yüzde 11,7 seviyesine yükselmiştir.

Kamu bankalarının dış borçlarının payı ise GSYH'ye oran olarak 2002 yılındaki yüzde 0,8 seviyesinden 2018 yılında yüzde 5,7 seviyesine yükselmiştir. Benzer şekilde, özel bankalarının dış borçlarının GSYH'ye oranı da 2002 yılında yüzde 3,6 seviyesinde iken, 2018 yılında yüzde 16,8 seviyesine yükselmiştir. Bu durum, mali kuruluşların dış borçlarının 2002-2018 döneminde yaklaşık 6 kat arttığını göstermektedir.

Reel sektör kuruluşlarının dış borçlarında ise ciddi bir artış sözkonusu olup, bunların dış borçlarının GSYH'ye oranı 2002 yılında yüzde 13 seviyesinde iken 2005 yılında yüzde 9,1 seviyesine gerilemiştir. Daha sonra sözkonusu oran 2010-2014 döneminde yüzde 12-13 bandından seyrettikten sonra 2014 yılından itibaren artışa geçmiş ve 2016 yılında reel kesim dış borçlarının GSYH'ye oranı yüzde 15,8'e, 2017 yılında 18,4'e ve 2018 yılında yüzde 21 seviyesine yükselmiştir.

Özel sektör dış borç stoku payındaki artışın ise büyük ölçüde 2015 yılına kadar bankacılık kesiminden kaynaklandığı görülmektedir. Öte yandan, 2016 yılı ve sonrasında finansal olmayan kuruluşların dış borç stokunun bankacılık kesimi kuruluşlarından daha yüksek bir seviyeye yükseldiği görülmektedir.

Tablo 5.4. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (Toplam İçinde Yüzde Pay)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018C3
KAMU	41,2	34,4	29,4	27,9	31,1	30,5	31,4	31,1	30,3	29,9	29,1	30,1	30,0	30,6
Merkezi Yönetim	37,9	32,0	26,9	24,8	27,5	26,8	25,9	23,9	21,8	21,0	20,4	20,2	19,8	19,8
Mahalli İdareler	0,6	0,5	0,6	0,9	1,1	1,2	1,2	1,1	0,9	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Fonlar	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kamu Bankaları	1,2	1,0	1,1	1,3	1,8	2,1	3,8	5,7	7,2	7,9	7,8	9,0	9,1	9,7
KİT'ler ve Diğer	1,4	0,8	0,8	0,8	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
TCMB	9,0	7,5	6,3	5,0	4,9	4,0	3,1	2,1	1,3	0,6	0,3	0,2	0,1	1,2
ÖZEL	49,7	58,0	64,3	67,1	64,0	65,5	65,6	66,9	68,4	69,5	70,5	69,7	69,8	68,2
Bankalar	17,4	20,4	18,9	19,2	18,5	25,8	26,2	28,9	32,9	35,1	33,9	31,3	31,0	28,6
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	5,5	7,7	8,6	7,8	6,4	4,6	4,7	5,0	5,2	5,1	5,3	5,0	4,5	3,9
Finansal Olmayan Kuruluşlar	26,8	29,9	36,7	40,1	39,1	35,1	34,7	32,9	30,3	29,2	31,3	33,3	34,4	35,7
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Dış borç stokunun borçluların toplam içerisindeki payları incelendiğinde yukarıda ortaya konulan fotoğraf daha da netleşmektedir. **2015 yılı itibariyle Türkiye dış borç stoku içerisinde TCMB dahil kamu kesiminin payı yüzde 29,5, özel sektörün payı ise yüzde 70,5 olarak gerçekleşmiştir.** Bu dönemde özel bankaların payı yüzde 35,1'e kadar yükselirken finansal olmayan özel kuruluşların payı yüzde 29,2'ye gerilemiştir. 2016, 2017 yılsonunda ve 2018 yılı 3. Çeyreği sonunda dış borç stoku incelendiğinde özel kesimin payının yaklaşık olarak yüzde 70'ler seviyesinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık, özel sektör içerisinde bankacılık kesiminin payı 2016 yılında yaklaşık 2,5 puan gerilerken finansal olmayan kuruluşların payı yaklaşık aynı ölçüde artarak 31,4 seviyesinden 33,6 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında özel kesim borçluluğunun iç kompozisyonunda mali olmayan kesimin borçları daha da artarak 136 milyar dolar seviyesinden 156 milyar dolar seviyesine yükselmiş ve böylece toplam içerisindeki payı yüzde 34,4 seviyesine çıkmıştır. Bankacılık kesiminin dış borçları ise 128 milyar dolardan 141 milyar dolar seviyesine yükselmesine karşılık toplam içerisindeki payı kısmi bir gerilemeyle yüzde 31 olarak gerçekleşmiştir. **Bu noktada, finansal olmayan özel kuruluşlar kesiminin dış borçlarının GSYH'ye oranı; 2014-2018 döneminde yüzde 12,7 seviyesinde yüzde 21 seviyesine yükselerek yaklaşık yüzde 50'den fazla artmıştır.**

Türkiye Varlık Fonu

Türkiye'de kamu finansmanı alanında son dönemde ön çıkan hususlardan bir diğer önemli konu 2016 yılında kurulan Türkiye Varlık Fonudur (TVF). Bu konu, ekonomi gündemi açısından büyük önem taşımaktadır. Çeşitli finansal varlıklara yatırım yapmak suretiyle gelir artırmayı hedefleyen, devletin sahipliği ve yönetimi altında çalışan fonlara **Ulusal Varlık Fonları** (Sovereign Wealth Funds-SWFs) denilmektedir. Petrol veya emtia gibi doğal kaynakların üretimi ve ihracatına bağlı yüksek bütçe fazlalarının, bütçe harcamalarını artırmak veya vergiyi düşürmek yerine ulusal veya uluslararası piyasalarda bazı finansal varlıkları satın almak suretiyle mevcut gelir fazlalarının ve getirilerinin ve ulusal tüketimin zamanlar arasında tüketimin ayarlanmasını ve en uygun dağılımını ve gelecek kuşaklara refah transferini mümkün kılacak bir yapılanma olarak değerlendirilmektedir. **Bu noktada, özellikle, hammadde ihracatçısı ülkelerin karşı karşıya kaldığı fiyat ve üretim dalgalanmalarıyla başa çıkmak ve ortaya çıkan gelirin aniden yüksek boyutta yurtiçinde kullanılması halinde ortaya çıkacak fiyat artışlarını ve Hollanda hastalığı olarak bilinen sanayinin gerilemesini önlemek amacıyla böyle bir uygulama tercih edilmektedir.** Bunun yanında, Çin gibi bazı ülkelerde bütçe fazlası yerine dış ticaret fazlalarından kaynaklanan uluslararası rezerv fazlalarının değerlendirilmesi için de ulusal varlık fonlarının kurulduğu görülmektedir. Aynı zamanda, uluslararası yatırımcıların yaklaşımına paralel olarak yerel risklerden kaçınarak ulusal ekonomideki konjonktürel dalgalanmaların hafifletilmesi ve ülke riskinin azaltılması amacıyla ulusal yatırımların farklı ülkelerde yatırım yoluyla portföyün çeşitlendirilmesi "rasyonel kapitalizm" in bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, küresel ölçekte firmaların satın alınmasıyla küresel katma-değer zincirine eklemlenmek ve ulusal üretimin bu zincire entegrasyonu ile yurtiçi üretimin ve ihracatın artırılması, sermaye birikiminin az olması

nedeniyle doğrudan devletin kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak ulusal fonların kurulması sözkonusu olabilmektedir. Siyasi kapitalizm olarak bilinen bu yaklaşım devletin ekonomideki rolünün artması, büyük çapta mali varlıkların kalkınma ekseninde kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Öte yandan, bu yaklaşım ilkinin aksine devlet girişimciliğinin farklı bir versiyonu olarak değerlendirilmektedir.³

Varlık fonları kullanılan kaynaklar bakımından değerlendirildiğinde, genellikle, körfez ülkeleri ve Norveç tarafından kurulan emeklilik fonu gibi ulusal varlık fonları ihraç edilen emtiyanın gelirlerine bağlı bütçe fazlalarından oluşan emtiaya dayalı fonlardır. Diğer kısım fonlar ise, Çin, Kore ve Hong Kong gibi ülkelerin kurdukları varlık fonları gibi dış ticaret fazlaları ile ya da emeklilik fonlarında biriken paralarla oluşturulan varlık fonları söz konusudur.⁴ Ulusal Varlık Fonları Uluslararası Forumu (IFSFW) tarafından varlık fonları tasarruf, istikrar ve kalkınma/stratejik şeklinde üç amaç çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. IFSWF sınıflandırması çerçevesinde ve TVF, yetkililerin açıklamaları doğrultusunda kalkınma/stratejik amaçlı varlık fonu olarak değerlendirilmektedir.

Varlık fonlarının kuruluş yeri ve yönetim yeri bakımından konu değerlendirildiğinde, Merkez Bankası nezdinde veya ayrı bir şirket veya idare şeklinde kurulabilmektedir. Merkez Bankalarının bağımsız yapısı, bu tür fonların yönetimini siyasal etkilerden uzak yürütebileceği izlenimi vermesi bakımından kredibilite sağlamanın yanında bunlar ulusal rezervlerin yönetimi bakımından da benzer işlemler yaptıklarından bu konuda önemli bir tecrübeye sahiptir. Müstakil şirket veya idarelerin ise uzun dönemde güven sorunuyla karşılaşması ihtimali yüksektir⁵.

- 2017 yılında Hazine'ye ait bazı işletmeler veya bazı işletmelerdeki Hazine hisseleri, mülkiyeti Hazine'ye ait bazı malvarlıkları, taşınmaz mallar Varlık Fonuna devredilmiştir. Bu kapsamda, Türk Hava Yolları AO'nun yüzde 49,12 oranındaki hissesi,
- Türk Telekom AŞ'nin yüzde 6,68 oranındaki hissesi,
- T.C. Ziraat Bankası A.Ş., T. Halk Bankası AŞ'nin yüzde 51,11 oranındaki hissesi,
- Türkiye Petrolleri AO'nun Hazineye ait hisseleri,
- BOTAŞ'ın Hazineye ait hisseleri,
- PTT'nin Hazineye ait hisseleri,
- TÜRKSAT'ın Hazineye ait hisseleri,
- Borsa İstanbul AŞ'nin Hazineye ait hisseleri,
- Milli Piyango ve şans oyunlarının izin verilmesine ilişkin lisanslar,
- TCDD İzmir Limanı, Türkiye Denizcilik İşletmesi AŞ.'nin sermayesindeki yüzde 49'luk hisse,
- Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü,
- Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.'nin yüzde 10 hissesi,
- ÇAYKUR, Türkiye Jokey Kulübünün düzenlediği at yarışları, müşterek bahislerle ilgili lisanslar 49 yıl süreyle,
- Mülkiyeti Hazineye ait Antalya, Aydın, İstanbul, Isparta, İzmir, Kayseri ve Muğla'da bulunan bazı taşınmazlar

³ Schwartz, H. (2012). Political Capitalism and the Rise of Sovereign Wealth Funds, Globalizations, 9:4, 517-530.

⁴ Eğilmez, M. (2016), Varlık Fonu, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/varlik-fonu.html> , Erişim tarihi: 21.1.2018

⁵ Eğilmez a.g.e.

TVF'ye devredilmiştir.

1980'li yıllar, bütçe dışı fonların yarattığı çoklu hazine sistemine geri dönüş yılları olmuştur. Çoklu hazine sistemi olarak ifade edilen bu yapılanma, merkezi hazinenin gelirlerinin dağılması, gider önceliklerinin kaybolması, belirli gelirlerin belirli giderlere ayrılması nedeniyle zorunlu olan bir takım giderlerin yapılamaması ve bütün bunların sonucunda kamu yönetiminde mali disiplinin ortadan kaybolmasının 1994 ve 2001 krizlerinin en önemli sebeplerinden biri olduğu değerlendirilmektedir⁶. Son dönemde çıkarılan mevzuat ile, Hazinenin TVF adına borçlanması, aldığı borcun TVF'ye devri gibi hususlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum, TVF tarafından yapılacak yatırımların temelde borçlanma ile veya varlık satışı yoluyla elde edilen finansmanla gerçekleştirileceğini göstermektedir. Bu noktada, TVF başka ülkelerdeki gibi bütçe fazlası veya cari fazlanın kullanımı suretiyle gelecek kuşaklara gelir transferi yerine bugünden borçlanmak suretiyle gelecek kuşaklara borç transferi yapmayı öngörmektedir. **Öte yandan, Türkiye Varlık Fonu uygulamasında Sayıştay denetimi ile hukukilik denetimi konuları sorunlu alanlar olarak değerlendirilmektedir.** İlgili mevzuat çerçevesinde TVF uygulamasında tablo denetimine dayanan bir denetim yapısı tasarlanmıştır. Kullanılacak kamu kaynağına ilişkin bir hesap verebilirlik mekanizması öngörülmemiş, daha önceden bütçeye aktarılan gelir fazlalarının bütçeye aktarılması yerine TVF'ye aktarılması öngörülmüştür. **Bu bağlamda, TVF, 2000'li yıllarda kamu mali yönetim reformu ile önemli ölçüde uygulamasına son verilen bütçe dışı fon uygulamasının yeni bir versiyonu olarak kurulmuştur.**

Ulusal varlık fonlarının yönetiminde şeffaflık önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, Ulusal Varlık Fonları, çalışmalarında Santiago ilkeleri olarak bilinen ilkeler çerçevesinde raporlama yapmaktadırlar.⁷ **Bununla beraber, 2018 yılı sonu itibariyle TVF tarafından herhangi bir faaliyet raporu yahut strateji açıklanmadığından tam olarak hedefler ve gerçekleştirmeler konusunda bir değerlendirme yapabileme imkanı bulunmamaktadır.**

5.3 Özelleştirmeler

1980 sonrasında devletin iktisadi yaşama müdahalesinin sınırlı olması gerektiğini vurgulayan neoklasik iktisat anlayışının benimsenmesinin ve buna uygun politikaların geliştirilmesinin sonucu olarak özelleştirme faaliyetleri artış göstermiştir. 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme faaliyetleri büyük ölçüde 2000'li yıllarda gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen tasarruflarla yapılan yatırımlardan elde edilen özelleştirme gelirleri, özellikle son on yılda bütçe açıklarının kapanmasında önemli bir rolü olmuştur. Özelleştirmelerin arkasında yatan neden, neoklasik iktisat anlayışına uygun olarak Özelleştirme İdaresinin yayınlarında *"...devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesi"* olarak yer almaktadır. Kırmızı et uygulaması örneğinde olduğu gibi zorunluluktan kaynaklanan farklı uygulamalar gözlemlense de temel nihai hedefin kamunun ekonomide işletmecilik alanından tamamen çekilmesi olduğu da belirtilmektedir.

Her ne kadar temel amaçlar arasında KİT'lerin görev zararlarından kaynaklanan, bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması sayılsa da, özelleştirmelerin arkasında yatan nedenin KİT'lerin

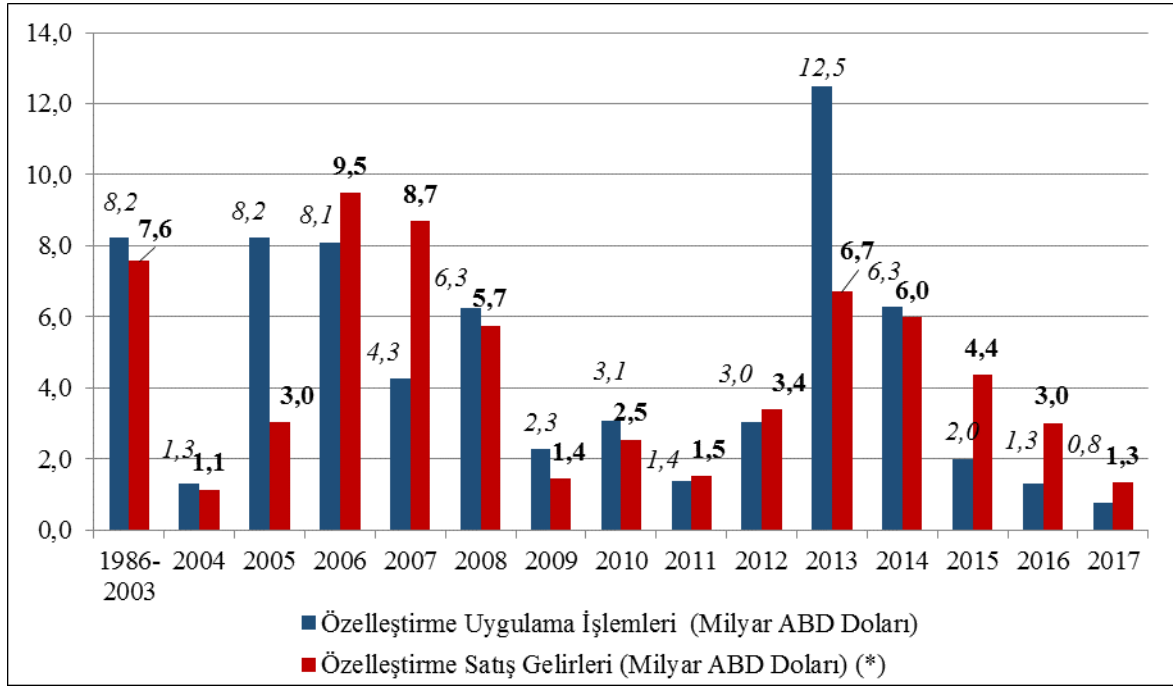
⁶ Eğilmez, M. (2016).

⁷ IWSWF (2008) Generally Accepted Principles and Practices (Santiago Principles), The International Forum of Sovereign Wealth Funds. Erişim tarihi: 21.1. 2018. <http://www.ifswf.org/trends-transparency-santiago-principle-self-assessments-2016>

zarar etmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Temelde kar ya da zarar etmesine bakılmaksızın tüm kamu işletmelerinin nihai olarak özelleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Bu kapsamda, Özelleştirme İdaresi raporlarına göre: “1985 yılından itibaren 271 kuruluşta kamu hisseleri, 1679 taşınmaz, 10 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 146 Tesis, 7 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 25 kuruluşta kamu payı ile 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek veya kapsamda olmayan başka bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmek üzere devredilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1986 yılından 2017 yılına kadar geçen 31 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir.” **1986-2017 yılları arası özelleştirme faaliyetlerinin tutarı toplam tutarı 68,9 milyar dolardır.**

Özelleştirme uygulamalarının yüzde 13,9’u halka arz, yüzde 51’i tesis ve varlık satışları ve yüzde 31,6’sı blok satışlardan kaynaklanmaktadır. 2015 yılı içerisinde 1,9 milyar doları bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları olmak üzere toplamda 2 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla, 1,3 milyar dolar ve 751 milyon dolar bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları; olmak üzere toplamda 2,1 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. (*) İlgili tutar; yıl içerisinde tahsil edilen özelleştirme uygulamaları geliri ile geçmiş yıl taksitlerinin ödenmesinden oluşmaktadır.

Şekil 5.6. 1986-2016 Döneminde Özelleştirme Uygulama Tutarları ve Gelirleri

Yıllar itibariyle özelleştirme faaliyetlerine bakıldığında 1986-2003 yılları arasında 8,2 milyar dolar özelleştirme yapıldığı görülmektedir. 2005 yılında yapılan özelleştirme tutarı neredeyse bu 18 yılda yapılan özelleştirme tutarına denktir. 2006-2008 döneminde özelleştirme tutarları yüksek seyretmiş, 2009-2012 döneminde özellikle küresel mali krizden dolayı düşük tutarlarda özelleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen özelleştirme tutarı 12,5 milyar dolara yükselerek zirve yapmıştır. Daha sonraki yıllarda ise, özelleştirme işlemleri tutarı yıldan yıla azalarak 2014 yılında 6,3 milyar dolar, 2015 yılında 2 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 5.5. 1985-2017 Dönemi Özelleştirme Gelirleri(Milyon Dolar)

	1985-2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1985-2017
ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİ	40.278	2.603	1.857	3.558	6.739	6.106	4.429	3.068	1.332	69.972
Blok Satış	15.649	1.214	115	187	3.954	0	4	0	37	21.161
Halka Arz	5.557	0	0	2.523	0	0	0	0	0	8.080
İMKB'de Satış	1.157	0	0	0	0	0	0	0	6	1.163
Uluslararası Borsalarda Arz	1.004	0	0	0	0	0	0	0	0	1.004
Tesis ve Varlık Satışı / Devri	6.289	465	342	115	1.942	2.340	897	442	305	13.136
Rehinli Hisse Satış Geliri	60	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Faiz Gelirleri	615	28	14	20	23	21	27	22	6	776
Bedelli Devir	307	3	3	2	18	459	55	6	78	931
Yarım Kalmış Tesis Satış Geliri	3	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Kapsam. Kur. Verilen Borç Anapara Tahsilatı	93	0	0	0	0	0	0	0	0	93
Diğer Gelirler	220	35	325	142	7	69	36	39	3	875
Borçlanma	2.423	0	0	0	0	0	0	0	0	2.423
Özelleştirme Taksit Tahsilatı	33	857	1.058	570	795	3.217	3.410	2.560	897	13.397

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. Not: Tablolarda yer alan rakamlar, ilgili yılda gerçekleştirilen uygulama tutarlarını gösteren satış miktarıdır.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından satış ve devir işlemi tamamlanan özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 2016 yılında 1.293 milyon ABD doları iken, 2017 yılında 751 milyon dolar özelleştirme uygulaması gerçekleşmiştir. 2018 yılının ilk 9 ayında 5,7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı Eylül sonu itibariyle ihalesi tamamlanmış olup onay veya sözleşme imza aşamasında bulunan özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı ise yaklaşık 3,2 milyar TL'dir.

Öte yandan 2016 yılında özelleştirme ihalesi gerçekleştirilen Türkiye Petrolleri Petrol Dağıtım A.Ş.'nin hisse devir işlemleri 2017 yılı içerisinde tamamlanmıştır. Özelleştirme ihalesi 2018 yılı içerisinde gerçekleştirilen TÜRKŞEKER AŞ'ye ait Afyon, Çorum, Elbistan, Erzurum-Erzincan, Kırşehir, Muş, Turhal, Bor şeker fabrikalarının devir işlemleri tamamlanmıştır. Anamur, Bozyazı, Mut-Derince, Silifke ve Zeyne, Menzelet ve Kılavuzlu ile Manyas Hidroelektrik Santrallerinin işletme hakkı devri tamamlanmıştır.

24/01/2017 tarihli ve 2017/9756 sayılı BKK'nın Eki Kararla, BOTAŞ, TPAO, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve ÇAYKUR'un Türkiye Varlık Fonuna devredilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan Özelleştirme Yüksek Kurulunun 03/02/2017 tarihli Kararlarıyla TDİ A.Ş.'nin yüzde 49 oranındaki hissesi ve TCDD İzmir Limanı özelleştirme kapsam ve programından çıkartılarak Türkiye Varlık Fonuna devredilmiştir.

Özelleştirmelerin temel hedefi olarak kamunun işletmecilik alanından tamamen çekilmesi belirlenmiş olsa da, kamusal fayda açısından gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır. Özelleştirilen işletmelerde verimlilik artışı sağlanıp sağlanmadığı, bazı kilit sektörlerin özelleştirilmesi ve özelleştirme yöntemleri bunlardan bazılarıdır.

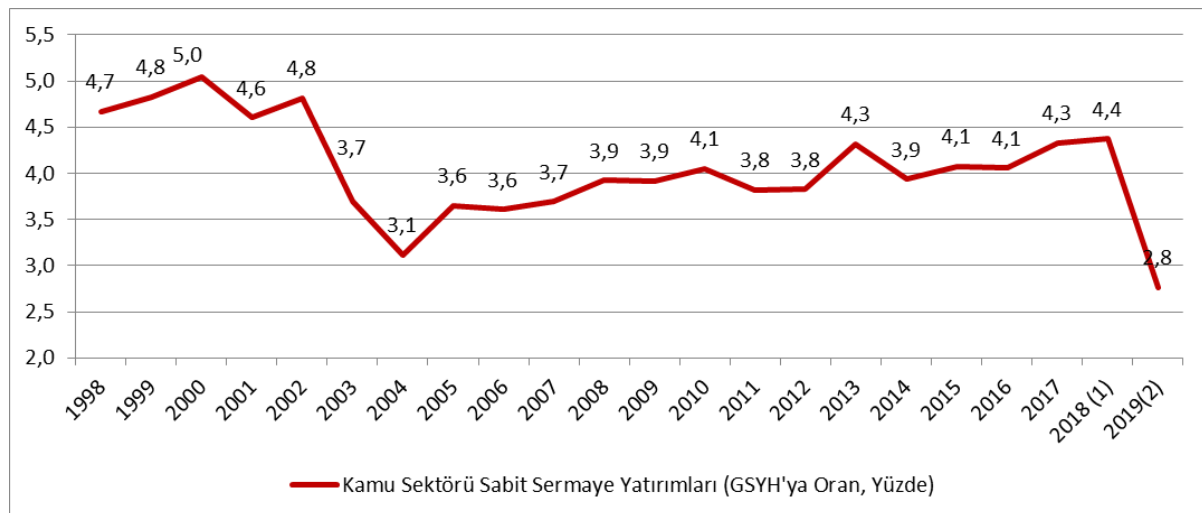
Bir başka önemli nokta da özelleştirmeler sonucu elde edilen gelirlerin kullanımı ile ilgilidir. Varlık azalmasının karşılığında yükümlülüklerde de bir azalmanın gerçekleşmesi gerektiği mantığı ile özelleştirme gelirleri 2008 yılına kadar daha çok bütçe finansmanında kullanılmıştır. 2008 yılından itibaren ise bütçeye gelir olarak yazılmaya başlanmıştır. Bu gelirlerin yatırım amaçlı kullanımı özelleştirme gelirlerinin yaygın olarak kabul gören bir başka kullanım alanıdır. Bütçeye kaydedilen sermaye gelirlerinin de temelde bu amaçla kullanılmasının tercih edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin yüzde 55 hissesini 2005 yılında özelleştirme kapsamında devralan Oger Telekomünikasyon A.Ş.'nin (OTAŞ), bu satın alma karşılığında 6,5 milyar dolar ödemeyi taahhüt etmiştir. Oger Telekom, taksitli ödeme yolunu seçerek 2005 yılında 1.310 milyon dolar, 2006'da 1.430 milyon dolar ödemiş ve 2007'de kalan tutarı tek seferde ödeyeceğini bildirerek 4.310 milyon doları Türk bankalarının oluşturduğu bir konsorsiyumdan

temin edilen bir kredi ile devlete ödenmiştir. Türk Telekom özelleştirilme sonrasında 2006 yılından 2016 yılına kadar toplam 21,4 milyar TL; dağıtılan tarihteki dolar kuru ile çevrildiğinde 13,1 milyar dolar temettü dağıtmış ve Oger Telekom sahiplik oranı nispetinde temettüden pay almıştır. Nominal olarak Oger'in almış olduğu temettü payları toplamda 7.188 milyon dolar olup özelleştirme bedeli olan 6.550 milyon dolardan fazladır. Türk Telekom tarafından önemli altyapı yatırımları yapılmış, ancak, Türk Telekom'un mali yapısı yüksek bir borçluluk seviyesine ulaşmış olmasına rağmen yüksek miktarda temettü dağıtmış, **buna karşılık 4,75 milyar dolar tutarındaki borcunu bankacılık sistemine ödeyememiştir.** Böylece, Türk Telekom hisseleri teminat gösterilerek, devlete yapılacak ödeme için 26 Türk bankasından kullanılan kredilerin geri ödenememesi nedeniyle, bahse konu şirket hisseleri 2018 yılı Ağustos ayında, Hazine ve Maliye Bakanlığının da uygun görüşüyle, OTAŞ'a kredi veren bankaların kontrolündeki özel amaçlı şirket ortak girişim şirketi (SPV) Levent Yapılandırma Yönetimi A.Ş. tarafından devralınmıştır. Bu gelişme, Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarının başarısına gölge düşürmüş ve Bankacılık sistemini, devralınan şirket hisselerinin Ocak 2019 itibariyle 1,58 milyar dolar olan güncel piyasa değerinin yaklaşık üç katı büyüklüğünde bir kredi maliyetiyle karşı karşıya bırakmıştır.

5.4 Yatırımlar

Kamu tarafından yapılan yatırım harcamalarının gelişimi ve sektörel dağılımı, kamu kaynakları ile ekonominin gerek fiziki altyapı gereksinimlerinin karşılanması gerekse beşeri kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir. 1998-2002 döneminde GSYH'ye oran olarak yüzde 5 seviyesine yakın gerçekleşen sabit sermaye yatırımları, sıkı maliye politikaları nedeniyle 2004 yılında yüzde 3,1 seviyesine kadar gerilemiştir. Daha sonra artış trendine giren kamu yatırımları 2013 yılında yüzde 4,3 seviyesine kadar yükselmiştir. 2015 yılında GSYH'nin yüzde 4,2'si oranında kamu sabit sermaye yatırımı yapılmış olup, 2016 yılında da aynı seviyede gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, 2017 yılında da gayri safi sabit sermaye yatırımı yüzde 4,1 oranında gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise kamu gayri safi sabit sermaye yatırımının GSYH'ye oran olarak yüzde 4,4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılına ilişkin olarak programlanan kamu yatırımı miktarının GSYH'ye oranı kamu tasarruflarını artırma hedefi doğrultusunda yüzde 2,8 seviyesindedir.

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 5.7. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (GSYH'ye oran, Yüzde)

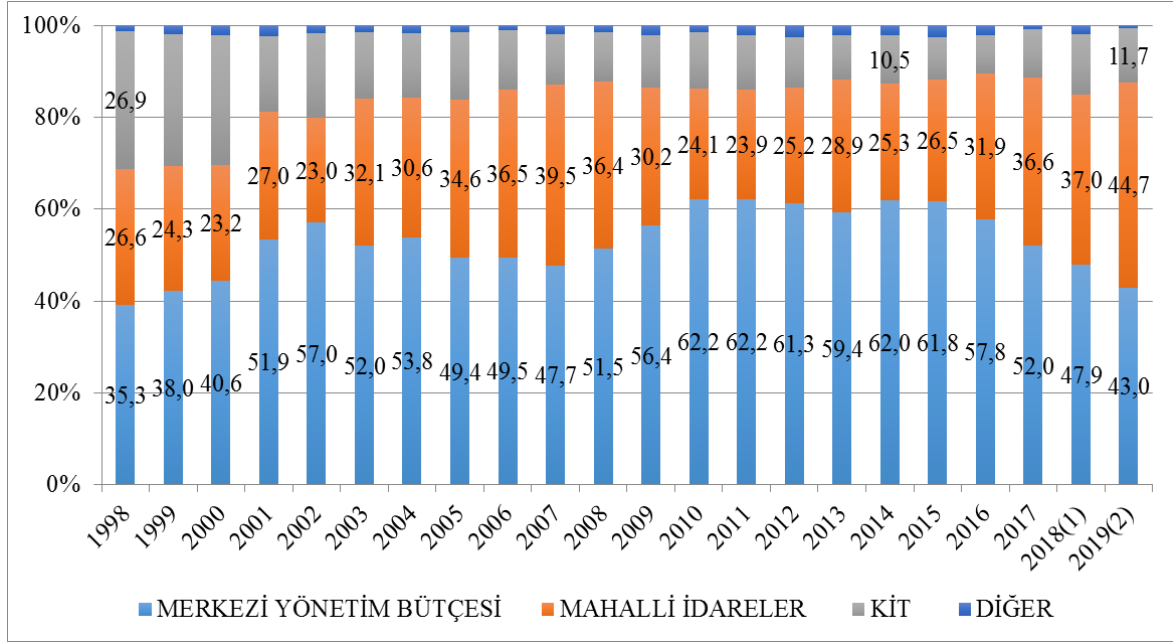
Kamu yatırımlarının GSYH'ye oran olarak sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda (Tablo 5.6) gösterilmektedir.

Tablo 5.6. Sektörler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (1)	2019(2)
TARIM	0,3	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2
MADENCİLİK	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0
İMALAT	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ENERJİ	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2
ULAŞTIRMA	1,1	1,5	1,2	1,8	1,6	1,5	1,7	1,5	1,6	1,4	1,6	1,5	0,9
TURİZM	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
KONUT	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
EĞİTİM	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,3
SAĞLIK	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1
DİĞ. HİZMETLER	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8	1,0	0,9	1,0	1,3	1,4	1,4	0,9
TOPLAM	3,7	3,9	3,9	4,1	3,8	3,8	4,3	3,9	4,1	4,1	4,3	4,4	2,8

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Sektörel olarak kamu yatırımlarına bakıldığında, kamu yatırımları içerisinde en yüksek paya sahip olan sektörün ulaştırma olduğu görülmektedir. Özel sektörün de yüksek yatırımlarının olduğu ulaştırma sektörü, imalat sektöründen sonra Türkiye'de en fazla yatırım yapılan sektördür. Ulaştırma sektörüne yönelik kamu yatırımları 2014 yılında sırasıyla GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5 ve 2015 yılında yüzde 1,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özelleştirmelerle beraber enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarının GSYH'ye oran olarak azaldığı ve 2011 yılından bu yana yaklaşık olarak seviyesini koruduğu görülmektedir. Son dönemde, eğitime yönelik yatırımların GSYH'ye oran olarak yüzde 0,5, sağlık yatırımlarının yüzde 0,2, tarım sektörü yatırımlarının yüzde 0,4 seviyesinde olduğu görülmektedir. Ulaştırma sektörü ve diğer hizmetler sektörlerinin yatırımlarının toplam içerisindeki payları üçte bir olup, bu sektörlerdeki yatırımların toplamı, kamunun toplam sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Ulaştırma sektörü yatırımlarının 2017 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 1,6 diğer hizmetler sektörü yatırımlarının ise GSYH'ye oran olarak yüzde 1,4 seviyesinde olduğu, 2018 yılında ulaştırma sektörü yatırımlarının GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5, diğer hizmetler sektörü yatırımlarının ise yüzde 1,4 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. **Öte yandan, 2019 yılında, kamu mali disiplinin güçlendirilmesi amacıyla yatırım harcamalarında önemli bir kesintiye gidilmiş olup, GSYH'ye oran olarak, toplam yatırımların yüzde 2,8, ulaştırma yatırımlarının ve diğer hizmetler sektörü yatırımlarının yüzde 0,9, eğitim yatırımlarının ise yüzde 0,3 seviyesinde olması programlanmıştır.**

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 5.8. Bütçe Türlerine Göre Kamu Yatırımlarının Dağılımı (Yüzde)

Kamu sabit sermaye yatırımlarına bütçe türleri itibariyle bakıldığında, gerek KİT'lerin toplam büyüklüğünün özelleştirmeler yoluyla daraltılması, gerekse bütçe dışı fonların kullanımının azaltılmasıyla 2002 yılında merkezi yönetimin payının yüzde 57'ye yükseldiği görülmektedir. Altyapı yatırımlarının artarak belediyeler tarafından gerçekleştirilmeye başlanması ile mahalli idarelerin (İller Bankası yatırımları dahil) payı artarken sıkı bütçe politikasının uygulandığı 2002-2007 döneminde istikrarlı olarak azalan konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesinin payı tekrar daha sonra tekrar yükselme eğilimine girmiştir. Yukarıdaki şekilden (Şekil 5.8) görüldüğü üzere 2011 yılından sonra mahalli idarelerin payı artış eğilimine girmiş, 2011 yılındaki yüzde 23,9 seviyesinden 2016 yılında yüzde 31,9, 2017 yılında ise yüzde 36,6 oranına yükselmiştir. 2018 yılında yüzde 37 seviyesinde gerçekleşmesi beklenen sözkonusu oranın 2019 yılında yüzde 44,7 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Buna karşılık, toplam kamu yatırımları içerisinde merkezi yönetim bütçesinin payı 2011 yılında yüzde 62,2, iken bu oran kademeli bir azalışla 2016 yılında yüzde 57,8, 2017 yılında yüzde 52 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise sözkonusu oranın 47,9 olarak gerçekleşmesi beklenmekte olup, bu oranın 2019 yılında yüzde 43 oranına gerileyeceği tahmin edilmektedir.

KİT'lerin yatırımlarının ise zaman içerisinde yüzde 26,9 seviyesinden yüzde 10 bandına gerilediği görülmektedir. 2016 yılında KİT yatırımlarının payı yüzde 8,3 oranında gerçekleşirken 2017 yılında bu payı artarak yüzde 10,3 seviyesine yükselmiş, 2018 yılında ise yüzde 13,3 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılında KİT yatırımlarının payının yüzde 11,7 seviyesinde gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Diğer yandan, **kamu yatırım programında yer almayan kamu-özel işbirliği (KÖİ) projelerinin bir kısmının kamu mali istatistiklerine yansıtılmasında sıkıntılar bulunmaktadır.** Ülkemizde, Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-İşlet (Yİ), Yap-Kirala-Devret (YKD) ve İşletme Hakkı Devri (İHD) olmak üzere 4 temel Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) modeli uygulanmaktadır. Bu modellerle yapılabilecek projelerin sektörel kapsamı oldukça geniş olup, hâlihazırda karayolu, havaalanı, liman, yat limanı ve turizm tesisi, gümrük tesisi ve gümrük kapısı, kentsel altyapı, sağlık tesisi ve enerji tesisi projeleri yürütülmektedir.

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığına göre, 1986 yılından başlamak üzere, 2018 yılı Eylül ayı itibarıyla 239 KÖİ projesi için uygulama sözleşmesi imzalanmıştır. KÖİ uygulamalarında ilk sırada 90 projeye enerji sektörü yer almaktadır. Bunu karayolu (42), liman (22), sağlık (21), havaalanı (19), yat limanı (17) ve gümrük tesisi (16) projeleri takip etmektedir. Mevcut durumda, 204 proje işletmeye alınmış olup, 35 projenin yürütülmesine devam edilmektedir. İHD modeliyle yürütülenler hariç olmak üzere, uygulama sözleşmesi imzalanan projelerin toplam yatırım büyüklüğü 2018 yılı fiyatlarıyla 63,6 milyar ABD dolarına ulaşmaktadır. Öte yandan, sözkonusu Kurumun verilerinde yatırım tutarları yıllık tutarlar şeklinde verilmekte, yıllık bazda sektörel yatırım detayına ilişkin bilgi verilmemektedir.

Tablo 5.7. Kamu Özel İşbirliği Yatırımlarındaki Gelişmeler (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Havaalanları	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	0,0	0,0
Elektrik	0,7	0,7	0,9	0,3	1,4	1,2	0,2	0,3	0,1
Doğalgaz	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Limaneler	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Yollar	0,0	0,0	0,0	0,1	1,0	0,3	0,0	0,1	0,1
Toplam	0,7	0,7	0,9	0,5	2,5	1,6	4,4	0,4	0,2

Kaynak: Dünya Bankası, Erişim tarihi: 27-1-2019.

Dünya Bankası verilerine göre ise, KÖİ projeleri sektörler açısından incelendiğinde, 2009-2017 döneminde toplam yatırım tutarının 104,6 milyar dolar seviyesinde olduğu, bunun 37 milyar dolarının havaalanı yatırımlarına, 49,3 milyar dolarının elektrik yatırımlarına, 2,2 milyar dolarının liman yatırımlarına ve 15,7 milyar dolarının karayolu yatırımlarına ayrıldığı görülmektedir.

Ancak, bu modele göre gerçekleştirilen birçok büyük proje bütçe ve yatırım programı kapsamı dışında olduğundan bunların yönetiminde ve izlenmesine ilişkin sorunlar bulunmaktadır. KÖİ projelerinin, uzun yıllara yayılan yüksek tutarlarda mali yük oluşturma potansiyeli dikkate alınarak proje süreçlerinin stratejik bir yaklaşımla ele alınması kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması kapsamında önemini korumaktadır. Dünya Bankası verilerinde dahi sağlık sektörüne ilişkin verinin olmaması Türkiye’de sağlık sektöründe gerçekleştirilen KÖİ projelerinin kapsam dışında olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, son dönemde Türkiye kamu özel işbirliği projelerinin büyüklüğü bakımından dünyada ikinci durumdadır. Sağlık, yol ve havaalanı gibi ulaştırma alanında büyük çaplı birçok proje KÖİ modeliyle gerçekleştirilmiştir.

2018 yılında kamu özel işbirliği (KÖİ modeli) çerçevesinde tamamlanıp hizmete alınan şehir hastanelerinin cari giderlerini karşılamak üzere mal ve hizmet alım giderlerinde 1,3 milyar TL, bina kullanım ve zorunlu hizmetler için sermaye giderlerinde 1,3 milyar TL harcama programlanmıştır. Yine KÖİ modeli çerçevesinde tamamlanan ulaştırma projeleri kapsamında verilen talep garantilerinin finansmanı için cari transferlere 3,6 milyar TL ilave edilmiştir. **Böylece, merkezi yönetim bütçesine 2018 yılında KÖİ’ler kapsamında yer alan yükümlülükler dolayısıyla 6,2 milyar TL ödenek konulmuş, ancak gerçekleştirmelere ve 2019 yılı hedeflerine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.**

Öte yandan, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından genel yönetim kapsamındaki KÖİ uygulamalarına ilişkin mali durum raporunun 2018 yılında açıklanacağı beyan edilmesine rağmen, 2018 ve 2019 yıllarına ilişkin olarak KÖİ’lerden kaynaklanan harcamalara ilişkin Bütçe Sunuş konuşmalarında, bütçe ve eki dokümanlarda, yıllık programda gerçekleşme ve hedeflerle ilgili kamuoyuna herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu bağlamda, **KÖİ’lerden**

kaynaklanan kamusal yükümlülükler ve bunlarla ilgili riskler 2019 yılında üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

5.5 Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri

Yukarıda belirtildiği gibi 2007 yılı sonrasında kamu faiz dışı fazlası hedefi büyük ölçüde gevşetilmiş ve harcamalar üzerindeki baskı azaltılmıştır. Bütçe disiplini açısından harcama baskılarının azaltılması olumsuz görülebilir. Ancak artan kamu harcamaları yoluyla yatırımların artırılması ve kamu hizmet sunumunun iyileştirilmesi sözkonusu olduğunda bu harcama artışları olumlu da karşılanabilir.

Tablo 5.8. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018(*)
Harcamalar	23,2	22,8	26,8	25,4	22,6	23,1	22,6	21,9	21,6	22,4	21,8	22,2
Faiz Harcamaları	5,5	5,1	5,3	4,2	3,0	3,1	2,8	2,4	2,3	1,9	1,8	2,0
Faiz Hariç Harcamalar	17,6	17,7	21,5	21,2	19,5	20,0	19,8	19,5	19,4	20,4	20,0	20,2
Toplam Gelirler	21,6	21,1	21,6	21,9	21,3	21,2	21,5	20,8	20,6	21,3	20,3	20,3
Vergi Gelirleri	17,4	16,9	17,3	18,2	18,2	17,8	18,0	17,2	17,4	17,6	17,3	16,6
Vergi Dışı Gelirler	4,3	4,2	4,3	3,8	3,1	3,4	3,5	3,6	3,2	3,7	3,0	3,6
Bütçe Dengesi	-1,6	-1,8	-5,3	-3,5	-1,3	-1,9	-1,0	-1,1	-1,0	-1,1	-1,5	-1,9
Faiz Dışı Denge	4,0	3,3	0,0	0,7	1,8	1,2	1,7	1,3	1,3	0,8	0,3	0,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı ve TÜİK, * 2018 yılı geçici gerçekleştirmeleridir. 2018 yılı GSYH'si 2018 Yılı Programı GSYH gerçekleşme tahmini verileridir.

2007 yılı sonrasında kamu harcamalarındaki baskının azaltılmaya başlaması ile merkezi yönetim faiz harcamaları azalırken faiz dışı harcamaları artma eğilimini korumuştur. 2009 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 21,5 seviyesine çıkan faiz dışı harcamalar devam eden yıllarda, 2011 yılındaki yüzde 19,5 seviyesi dışında, yüzde 19 seviyesinin üzerinde seyretmiştir. 2016 yılında ise bu oran yüzde 20,7 olarak gerçekleşmiştir. Merkezi Yönetim Bütçe gelirleri ise yaklaşık olarak aynı seviyede kalmış ve faiz dışı denge 2007 yılındaki yüzde 4 seviyesinden 2016 yılında yüzde 0,8'e gerilemiştir. Bütçe gelirlerinde vergi gelirleri artışına bağlı olarak artış görülmektedir. Vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2008 ve 2009 yıllarındaki sırasıyla yüzde 16,9 ve 17,3 seviyesinden 2010 ve 2011 yıllarında yüzde 18,2 seviyesine çıkmıştır. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında ise bu eğilim tersine dönerek yüzde 18, yüzde 17,2 ve yüzde 17,4 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında vergi tahsilatı GSYH'ye oranı yüzde 17,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında kaydedilen yüksek büyümeye bağlı olarak, gelir ve harcamaların GSYH'ye oranı düşmüştür. Bununla beraber, bütçe dengesi GSYH'ye oran olarak 2016 yılındaki negatif yüzde 1,1 seviyesinden 2017 yılında negatif yüzde 1,5 seviyesine düşerek kötüleşmiştir. 2018 yılında da aynı eğilim devam etmiş ve bütçe dengesi GSYH'ye oran olarak negatif yüzde 1,9 olmuştur. **Faiz dışı fazla ise 2017 yılında yüzde 0,3'e, 2018 yılında ise yüzde 0'a düşmüştür.**

Tablo 5.9. Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Harcamalar	361.887	408.225	448.752	506.305	583.689	678.269	830.450
1-Faiz Hariç Harcama	313.471	358.239	398.839	453.301	533.443	621.557	756.488
Personel Giderleri	86.463	96.235	110.370	125.051	148.857	162.146	200.889
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	14.728	16.306	18.929	21.045	24.696	27.272	34.369
Mal ve Hizmet Alımları	32.894	36.386	40.801	45.563	53.937	63.600	71.728
Cari Transferler	129.477	148.743	162.282	182.671	224.872	270.924	323.099
Sermaye Giderleri	34.365	43.767	48.201	57.199	59.444	70.983	87.986
Sermaye Transferleri	6.006	7.666	7.707	10.438	8.881	13.342	16.746
Borç Verme	9.537	9.135	10.550	11.333	12.756	13.291	21.672
2-Faiz Harcamaları	48.416	49.986	49.913	53.004	50.247	56.712	73.961
Gelirler	332.475	389.682	425.383	482.780	554.431	630.490	757.834
1-Genel Bütçe Gelirleri	320.536	375.564	408.676	464.188	533.663	607.138	729.117
Vergi Gelirleri	278.781	326.169	352.514	407.818	458.658	536.617	621.311
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	13.986	14.312	16.125	19.662	23.742	19.762	26.123
Faizler, Paylar ve Cezalar	22.708	23.651	28.302	26.560	34.604	35.560	71.268
Sermaye Gelirleri	2.054	10.105	9.549	7.933	12.828	11.680	7.801
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	9.622	11.445	13.524	15.083	16.844	19.148	23.543
3-Düz. ve Denet. Kurumların Gelirleri	2.318	2.673	3.183	3.509	3.923	4.204	5.175
Bütçe Dengesi	-29.412	-18.543	-23.370	-23.525	-29.258	-47.779	-72.615
Faiz Dışı Denge	19.004	31.443	26.544	29.479	20.989	8.932	1.346

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. * 2018 yılı Geçici gerçekleşmeler olup diğer yıllar kesin hesap verileridir.

Bütçe gerçekleştirmelerinin nominal tutarlarının yer aldığı yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi faiz dışı fazla nominal olarak da azalmaktadır. Cari fiyatlarla 2007 yılında 35 milyar TL faiz dışı fazla verilmiştir. **Devam eden yıllarda faiz dışı fazla tutarı değişkenlik göstermekle beraber bir daha bu seviyeye çıkamamıştır.**

2015 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 506,3 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 453,3 milyar TL, bütçe gelirleri ise 482,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 23,5 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 29,5 milyar TL olmuştur. 2016 yılında ise merkezi yönetim bütçe giderleri 583,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 533,4 milyar TL, bütçe gelirleri ise 554,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 29,3 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 21 milyar TL olmuştur. 2017 yılında ise merkezi yönetim bütçe giderleri 677,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 621 milyar TL, bütçe gelirleri ise 630,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 47,4 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 9 milyar TL olmuştur.

Bu eğilim 2018 yılında da devam etmiş, yükselen enflasyon oranının da etkisiyle merkezi yönetim bütçe giderleri 830,4 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 756,5 milyar TL, bütçe gelirleri ise 757,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 72,6 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 1,3 milyar TL olmuştur.

Bütçe gerçekleştirmelerinin bütçe tahmin ve ödeneklerinden ne ölçüde saptığı özellikle, harcamalar yönünden kamu mali disiplinine verilen önemin bir göstergesi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, bütçe gerçekleştirmelerinin bütçeye göre nasıl farklılaştığını gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 5.10. Merkezi Yönetim Mali Yıl Bütçelerine Göre Gerçekleşme Oranları

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Harcamalar	103,1	101,0	102,8	107,1	93,6	105,1	108,9
1-Faiz Hariç Harcama	104,2	102,0	103,7	108,2	94,0	105,8	109,5
Personel Giderleri	105,8	99,0	100,4	104,9	100,7	99,7	109,7
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	103,1	97,1	100,3	103,5	99,2	100,5	111,6
Mal ve Hizmet Alımları	114,0	108,8	108,5	110,7	115,4	122,0	108,6
Cari Transferler	99,4	98,3	99,2	103,5	103,3	108,7	107,9
Sermaye Giderleri	123,1	130,7	131,4	139,7	115,2	107,2	127,9
Sermaye Transferleri	141,6	150,2	118,2	153,6	118,1	122,6	109,3
Borç Verme	110,6	82,2	138,0	107,5	98,6	102,9	107,1
2-Faiz Harcamaları	96,4	94,3	96,0	98,2	89,7	98,6	103,2
Gelirler	100,8	105,3	105,5	106,8	102,5	105,4	108,8
1-Genel Bütçe Gelirleri	99,6	104,0	104,0	105,3	100,9	103,9	107,0
Vergi Gelirleri	100,4	102,6	101,2	104,7	100,0	105,0	103,7
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	151,4	156,8	198,1	207,4	125,6	115,4	129,6
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	139,6	53,5	82,3	64,2	45,7	92,2	74,6
Faizler, Paylar ve Cezalar	103,7	105,4	108,7	92,1	102,8	94,7	153,4
Sermaye Gelirleri	17,9	108,8	109,1	76,0	105,1	75,8	64,6
Alacaklardan Tahsilat		80,7		121,1	97,0	129,2	121,9
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	158,0	172,9	187,2	193,6	194,8	195,8	216,6
3-Düz. ve Denet. Kurumların Gelirleri	114,3	114,1	106,7	109,9	104,2	100,4	112,3
Bütçe Dengesi	139,4	54,6	70,3	112,2	100,8	102,0	110,1
Faiz Dışı Denge	65,2	165,1	141,6	89,2	77,2	83,9	23,3

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. Bütçe ödenekleri=100.

2016 yılında da bütçe giderlerinin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı yüzde 102,3 olmuş faiz harcamaları bütçe tahminlerinin altında gerçekleşmiş ve faiz dışı giderlerin bütçe tahminine göre gerçekleşmesi ise yüzde 103,7 olmuştur. Bütçe açığı ise tahminin üzerinde gerçekleşmiş ve bütçeye göre gerçekleşme oranı yüzde 98,6 olmuştur. Faiz dışı fazlanın bütçeye göre gerçekleşme oranı yüzde 79,8 olmuş ve bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. 2017 yılında da, önceki yıllara benzer şekilde, bütçe giderlerinin gerçekleşmesi tahminlerin üzerine çıkarak yüzde 105,1 olarak gerçekleşmiştir. Faiz harcamaları da önceki yıllar ölçüsünde olmamakla beraber tahminlerin altında kalarak yüzde 98,6 seviyesinde gerçekleşmiş ve faiz dışı fazla harcamalar bütçe ödeneklerinin üzerine çıkarak yüzde 105,7 olarak gerçekleşmiştir. Bütçe açığı ise tahminin az üzerinde yüzde 101,1 oranında gerçekleşmiş, faiz dışı fazla ise bütçede öngörülenin altında yüzde 87,7 oranında gerçekleşmiştir. 2018 yılında son 10 yıldır ilk defa, faiz harcamaları tahminlerin üzerine çıkarak yüzde 103,2 olmuş ve bunun yanında, faiz dışı harcamalar da bütçe ödeneklerinin üzerine çıkarak yüzde 109,5 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, merkezi yönetim bütçe giderlerinin bütçe ödeneklerine göre gerçekleşmesi, 2018 yılı bütçe kanunu ile verilen yetkinin üzerine çıkarak yüzde 108,9 olarak gerçekleşmiştir. 2007-2017 döneminde faiz dışı harcamalar bütçe tahminlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Ödenek aşımı, yürütme tarafından, bütçe kanunları ile alınan harcama yetkisinin üzerinde harcamada bulunduğu ve uygulamada ödeneklerin bağlayıcılığına riayet edilmediğini göstermektedir. Diğer taraftan, 2018 yılı hariç, faiz harcamaları bütçe tahminlerinin sürekli altında gerçekleşirken, 2009 yılı hariç gelir gerçekleştirmeleri gelir tahminlerini aşmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, yıl içerisinde gelir gerçekleştirmelerinde herhangi bir artış durumunda bütçe ödeneklerinin kanuniliği ve bağlayıcılığı gözetilmeksizin ilave harcama yapılmasının sözkonusu olduğu görülmektedir. Bu noktada, özellikle, son dönemde bütçe gerçekleştirmelerinin bütçe dengesi hedefi civarında olması, faiz dışı fazla hedefi yerine bütçe dengesi hedefini esas alan maliye politikası yaklaşımının benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5.11. Merkezi Yönetim Bütçe Giderlerindeki Gelişmeler

	Milyon TL					Bütçe-Gerç	Nominal	Reel	GSYH'ya oran (%)	
	2015	2016	2017	2018 Gerç	2018 Bütçe	Fark	Artış (%)	Artış (%)	2017	2018
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	506.305	583.689	678.269	830.450	762.753	67.696	22,4	5,5	21,8	22,2
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	453.301	533.443	621.557	756.488	691.053	65.435	21,7	4,9	20,0	20,2
Personel Maliyetleri (1+2)	146.096	173.553	189.418	235.258	216.570	18.688	24,2	7,1	6,1	6,3
1. Personel Giderleri	125.051	148.857	162.146	200.889	183.127	17.761	23,9	6,8	5,2	5,4
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	21.045	24.696	27.272	34.369	30.792	3.577	26,0	8,6	0,9	0,9
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	45.563	53.937	63.600	71.728	66.069	5.660	12,8	-2,8	2,0	1,9
Savunma- Güvenlik	12.692	14.141	18.222	23.442	26.405	-2.963	28,6	10,9	0,6	0,6
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	32.250	39.796	44.663	47.362	38.716	8.646	6,0	-8,6	1,4	1,3
4. Cari Transferler	182.671	224.872	270.924	323.099	299.399	23.701	19,3	2,8	8,7	8,6
Görev Zararları	4.820	5.832	7.371	7.407	6.970	436	0,5	-13,4	0,2	0,2
Hazine Yardımları	87.560	116.763	143.525	161.035	147.725	13.310	12,2	-3,3	4,6	4,3
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım	80.083	106.786	132.466	148.388	135.684	12.704	12,0	-3,4	4,3	4,0
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.145	1.310	1.514	1.740	1.530	211	14,9	-0,9	0,0	0,0
Diğer Hazine Yardımları	3.246	4.960	5.227	5.920	5.656	264	13,3	-2,4	0,2	0,2
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	9.971	11.489	12.722	14.552	14.514	38	14,4	-1,4	0,4	0,4
Gelirden Ayrılan Paylar	55.603	62.684	72.594	96.109	89.860	6.250	32,4	14,1	2,3	2,6
Mahalli İdare Payları	46.123	52.142	60.704	72.485	68.360	4.125	19,4	2,9	2,0	1,9
Fon Payları	8.578	10.117	11.558	22.995	21.318	1.678	99,0	71,5	0,4	0,6
5. Sermaye Giderleri	57.199	59.444	70.983	87.986	68.794	19.192	24,0	6,9	2,3	2,4
6. Sermaye Transferleri	10.438	8.881	13.342	16.746	15.324	1.422	25,5	8,2	0,4	0,4
7. Borç Verme	11.333	12.756	13.291	21.672	20.231	1.441	63,1	40,6	0,4	0,6
B. Faiz Giderleri	53.004	50.247	56.712	73.961	71.700	2.261	30,4	12,4	1,8	2,0
İç Borç Faiz Ödemeleri	42.701	38.914	42.160	54.542	50.600	3.942	29,4	11,5	1,4	1,5
Dış Borç Faiz Ödemeleri	10.303	11.333	14.552	19.419	16.023	3.396	33,4	15,0	0,5	0,5

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. * 2018 yılı harcamaları geçici gerçekleştirmeler olup diğer yıllar kesin hesap verileridir.

Türkiye'de merkezi yönetim bütçesi harcamaları hem reel olarak hem de nominal olarak artmaktadır. 583,7 milyar TL olan 2016 yılındaki toplam merkezi yönetim bütçe harcamaları, 2017 yılında 978,3 milyar TL'ye, 2018 yılında ise 830,5 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2017 yılında nominal olarak yüzde 16,2 oranında artan toplam merkezi yönetim bütçe harcamaları 2018 yılında yüzde 22,4 oranında artmıştır. Reel olarak da, toplam harcamalar, 2017 yılında yüzde 4,8 ve 2018 yılında yüzde 5,5 oranında artış kaydetmiştir. Bunlar içerisinde, 2017 yılında reel olarak faiz dışı harcamalar, yüzde 5,1 oranında artarken faiz harcamaları yüzde 1,8 seviyesinde artış göstermiştir. **2018 yılında ise faiz dışı harcamalar yüzde 4,9 oranında artarken, faiz harcamalarında reel artış yüzde 12,4 olarak gerçekleşmiştir.**

Türkiye'de 2008 yılı sonrasında faiz dışı harcamalar önemli ölçüde artmıştır. Bu kalemlerdeki artışa bütçe kalemleri temelinde bakıldığında, cari transfer artışlarının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Yatırım giderleri ile sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında da önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. Faiz dışı harcamalar, 2016 yılında yüzde 17,7 gibi oldukça yüksek seviyede artmıştır. 2016 yılında bu gelişmede temelde sosyal güvenlik açık finansmanı ve işveren sigorta prim desteği harcamalarında kaydedilen artışlara bağlı olarak cari transferlerde görülen yüzde 23,1 oranındaki artışın önemli bir etkisi olmuştur. Bu noktada, toplam harcamalar içerisinde personel ve diğer cari harcamaların ciddi bir ağırlığı olması nedeniyle bu kalemden 2016 yılında kaydedilen SGK primleri dahil personel harcamalarındaki yüzde 18,8'lik ve diğer mal ve hizmet alım giderlerindeki yüzde 23,4 oranındaki artışlar etkili olmuştur. 2017 yılında ise faiz dışı fazla harcamalar oldukça yüksek seviyede yüzde 16,5 oranında yükselmiştir. 2017 yılındaki bu gelişmede mal ve hizmet alım giderleri, sermaye giderleri ve sermaye transferlerinde kaydedilen yüksek oranlı artışların önemli bir etkisi bulunmaktadır. **Bu çerçevede, en ciddi artış savunma ve güvenlik harcamalarında gerçekleşmiştir.** 2018 yılında, faiz dışı harcamalar, bir önceki yıla göre yüzde 21,7 oranında artmış ve GSYH'ye oran olarak 0,2 puan yükselerek yüzde 20,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, toplu sözleşmeye, ilave personel alımına ve artan enflasyon oranına bağlı olarak

artan personel harcamaları, sosyal güvenlik kesimine yapılan hazine yardımları ve gelirden fonlara ayrılan paylarda yapılan artışlar etkili olmuştur. **2018 yılında önceki yıllardan farklı olarak faiz giderlerinde yüzde 30,4 seviyesinde yüksek bir artış yaşanmış ve faiz giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 2 seviyesine yükselmiştir.**

Ana harcama grupları itibarıyla yakın dönem bütçe gerçekleştirmelerine bakıldığında, SGK'ya devlet primi giderleri dahil bütçe personel maliyetinin faiz dışı harcamaların artışına yol açan temel unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Bütçe personel maliyeti, 2016 yılında 173,5 milyar TL iken 2017 yılında bu rakam 189,4 milyar TL olmuş, 2018 yılında ise 235,3 milyar TL'ye yükselmiştir. 2018 yılında yüzde 24,2 oranında artan bütçe personel maliyetleri 2017 yılında bir önceki yıla göre reel olarak yüzde 1,5 oranında azalmışken, 2018 yılında reel olarak yüzde 7,1 oranında artmış, GSYH'ye oran olarak 2017 yılındaki yüzde 6,1 seviyesinden yüzde 6,3 seviyesine yükselmiştir. Toplu sözleşme gereğince, genel maaş artış oranı, Ocak ve Temmuz aylarında yüzde 4 ve yüzde 3,5 olarak uygulanmış, Ocak ayında ilave 1,69 ve Temmuz ayında ilave 5,15 puan enflasyon farkı verilmiştir. Enflasyon artışının yanı sıra kurumların ilave istihdam kararları, kamu personeline yönelik yıl içinde yapılan iyileştirmeler ile hizmet alımı yoluyla istihdam edilen personelin kadroya geçmesi sebebiyle mal ve hizmet alım giderleri azalırken bunların personel giderleri kalemi içerisinde gösterilmesiyle oluşan gösterim farkı personel harcamalarının artışında etkili olmuştur. Personel giderleri, SGK devlet primi giderleri ve personel harcamaları için bütçede öngörülen toplam personel harcamaları için bütçede ayrılan ödeneklerin 18,7 milyar TL üzerinde harcama yapılmıştır.

Öte yandan, cari giderler olarak nitelendirilen mal ve hizmet alım giderleri ağırlıklı olarak savunma ve diğer cari harcamalar alt başlıklarından oluşmaktadır. 2010-2017 döneminde mal ve hizmet alımı giderlerindeki artış sağlık giderlerinin azalması nedeniyle sınırlı kalırken, sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarındaki artış bu başlıktaki diğer kalemlerdeki artışın yaklaşık iki katı olmuştur. Sağlık harcamalarındaki azalmanın temel nedeni 2012 yılından sonra yeşil kart uygulamasına son verilerek sosyal güvenliği olmayanlar için sağlık primi yardımı uygulamasına geçilmesi olup buna ilişkin harcamalar cari transferler harcama grubu altına alınmıştır. 2016 yılında diğer mal ve hizmet alım giderleri yüzde 23,4 oranında artarak 39,8 milyar TL'ye yükselmiştir. Toplam mal ve hizmet alımları ise yüzde 18,4 oranında artarak 53,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 2017 yılında toplam mal ve hizmet alım giderleri yüzde 17,7 oranında artarak 63,5 milyar TL olmuştur. Savunma ve güvenlik harcamaları yüzde 28,9 oranında yükselerek 18,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Diğer mal ve hizmet alım giderleri ise yüzde 13,7 oranında artmış ve 45,2 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılı bütçesinde 52,1 milyar TL olarak öngörülen mal ve hizmet alım giderleri 63,6 milyar TL olarak gerçekleşmiş; 2018 yılında ise bütçede 66,1 milyar TL olarak öngörülmesine rağmen 71,7 milyar TL olmuştur. 2017 ve 2018 yıllarında savunma giderlerinde ortalamanın yaklaşık 1,5 katı artış kaydedilmiştir. Her ne kadar, savunma harcamaları, 2018 yılında bütçe ödeneklerinin altında gerçekleşmiş olsa da 2017 yılındaki yüzde 28,9 seviyesindeki nominal artışın ardından, 2018 yılında da bu eğilim devam etmiş ve nominal yüzde 28,6 ve reel olarak da yüzde 10,9 oranında artış kaydederek 23,4 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir. Bu gelişmede kur artışlarının önemli bir etkisi olmuştur. Bilindiği üzere, kamuoyunda taşeron işçilere kadro verilmesi olarak bilinen düzenlemeyle, hizmet alımı yoluyla istihdam edilen personele yapılan ödemeler, ilgili kanundan yararlanarak kadroya geçirilen kişiler için personel giderleri içerisine alınmıştır. Diğer yandan, 2018 yılı bütçesinde, hizmet alımı yoluyla istihdam edilen personele yapılan ödemelerin bu kalem altında gösterimine son verilmiş olmasına rağmen, ceza infaz kurumları ve üniversiteler başta olmak üzere kamu kurumlarının ilave ödenek ihtiyaçları sebebiyle diğer mal ve hizmet alım giderleri başlığında öngörülen toplam bütçe ödeneklerinin 8,6 milyar TL üzerinde harcama yapılmıştır.

Cari transferler harcamaları kapsamında gerçekleştirilen giderler toplam merkezi yönetim bütçe harcamalarının yüzde 39'unu ve faiz dışı harcamaların yüzde 43'ünü oluşturmaktadır. Cari

transferlerde en ciddi artış, sosyal güvenlik açık finansmanı ve işveren sigorta prim desteği harcamalarında asgari ücret artışına yönelik olarak işverenlere işveren sigorta primi desteği uygulaması sebebiyle 2016 yılında olmuş ve sırasıyla bu kalemlerde yüzde 66 ve 92,1 oranında artış kaydedilmiştir. Böylece, 2016 yılında cari transferler yüzde 23,1 oranında artarak 224,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 ve 2018 yıllarında bütçe hedeflerinden sapmaya yol açan en önemli bileşen cari transferler olmuştur. Özellikle, kalemin büyüklüğü sebebiyle sosyal güvenlik açık finansmanı, sigorta prim destekleri gibi kalemlerdeki artış sebebiyle cari transferler 2017 yılında yüzde 20,5 oranında artmıştır. 2017 yılı bütçesinde 249,3 milyar TL olarak programlanan cari transferler yılsonunda bu tutarın 21,6 milyar TL üzerine çıkarak 270,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. sözkonusu artışta başta sağlık, emeklilik ve sosyal yardım sistemine yapılan transferlerde bütçe harcamalarındaki yüzde 24 oranındaki artış belirleyici olmuştur. Ayrıca, bu gelişmede, başlangıç bütçesine göre, mültecilerin ihtiyaçları için AFAD'a 2,8 milyar TL ödenmesi sözkonusu artışta etkili olmuştur. 2018 yılı bütçesinde 299,4 milyar TL olarak programlanan cari transferler yılsonunda bu tutarın 23,7 milyar TL üzerine çıkarak 323,1 milyar TL olmuştur. sözkonusu artıştaki en yüksek pay sağlık, emeklilik ve sosyal yardım sistemine yapılan transferlerden oluşmaktadır. Bu kalemden, bütçe ödeneklerine göre 13,7 milyar TL tutarındaki artışta emeklilere ikramiye ödemesi ve emekli maaşlarına verilecek enflasyon farkının bütçe tahminlerinin üzerinde olması belirleyici olmuştur. Öte yandan, Savunma Sanayii Destekleme Fonuna bütçeden aktarılacak fon payı 2018 yılı bütçesinde 2017 yılı bütçesine göre 2,5 kat artırılmıştı. Buna göre, 2016 yılında 4,9 milyar TL seviyesinde aktarılan fon payı, 2017 yılında 5,7 milyar TL'ye ve 2018 yılında ise öngörülen 14,7 milyar TL bütçe ödeneğine karşılık 15,3 milyar TL fon payı aktarılmıştır. Bu kalemdenki artışla beraber, vergi geliri tahsilatındaki fiyat artışlarına bağlı matrah genişlemesinin etkisiyle mahalli idare ve fonlara bütçe gelirlerinden ayrılan paylar, başlangıç ödeneğinin 6,3 milyar TL üzerinde 96,1 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylece, fon paylarında yüzde 99 oranında ve toplamda gelirden ayrılan paylar kaleminde yüzde 32,4 oranında artış kaydedilmiştir. **Diğer taraftan, 2016 yılında 11,5 milyar TL seviyesinde olan tarımsal amaçlı desteklerin tamamı için yapılan harcama, 2017 yılında 12,7 milyar TL seviyesinde iken 2018 yılında 14,5 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.**

Sermaye giderlerinin GSYH içerisindeki payı incelenen dönem boyunca her ne kadar önemli ölçüde değişirse de nominal rakam olarak önemli ölçüde artmıştır. 2008 yılında yüzde 42,4'lük ciddi bir artışla 18,5 milyar TL'ye yükselen yatırım giderleri tüm dönem boyunca artış göstererek 2015 yılında 56,9 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında sermaye giderlerindeki artış ortalamasının gerisinde kalarak yüzde 3,9 oranında artmış, reel olarak ise bir önceki yılki seviyesinin gerisinde kalmış ve 59,4 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sermaye giderleri yüzde 18,7 oranında artarak 70,5 milyar TL seviyesinde ve GSYH'ye oran olarak yüzde 2,3 oranında gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise sözkonusu harcamalar, GSYH'ye oran olarak bir önceki yıla göre 0,1 puan artmış, 68,8 milyar TL olarak belirlenen bütçe hedefinin 19,2 milyar TL üzerine çıkarak 88 milyar TL tutarında ve GSYH'ye oran olarak yüzde 2,4 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Sermaye giderlerinde kullanılmak üzere merkezi yönetim tarafından yapılan transferlerin yer aldığı sermaye transferleri, 2015 yılında 10,5 milyar TL iken 2016 yılında 8,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Sermaye transferlerinden yapılan harcamalar, 2017 yılında, bütçe ödeneğinin 2,5 milyar TL üzerine çıkmış; özellikle, "diğer" kaleminden yapılan 9,9 milyar TL tutarındaki harcamaya bağlı olarak bir önceki yıla göre yüzde 50,2 oranında artmak suretiyle 13,3 milyar TL seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında da, sözkonusu kalemden yapılan harcamalar, nominal olarak yüzde 25,5 oranında artış kaydetmiş, bütçe ödeneklerinin 1,4 milyar TL üzerinde 16,7 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

Borç verme kalemiyle ilgili olarak, merkezi yönetim tarafından verilen borçların büyük bir kısmını KİT'lere verilen borçlar oluşturmaktadır. 2016 yılında bu kalemin 12,8 milyar TL olarak

gerçekleşirken, 2017 yılında ise yüzde 4,2 oranında artış kaydederek 13,3 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise bir önceki yıldaki düşük artışı telafi edecek şekilde 2017 yılına göre yüzde 63,1 oranında artmış, bütçe ödeneklerinin 1,4 milyar TL üzerindeki 21,7 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu grupta, özellikle, son iki yıldır kredi garanti fonuna yapılan sermaye transferlerinde önemli artışlar yapılmış olup, anılan kalemde, 2016 yılında yüzde 131,3, 2017 yılında ise yaklaşık 10 kat artış kaydedilmiş ve 500 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise bu tutar 6 kat daha artırılarak 3 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

Faiz giderlerinin yaklaşık dörtte üçü iç borç faiz ödemelerine, kalanı ise dış borç faiz ödemelerine ayrılmaktadır. 2009 yılı sonrasında 50 milyar TL'nin altında seyreden faiz giderleri, 2015 yılında 53 milyar TL iken, 2016 yılında dış borç faiz ödemelerindeki yüzde 10 seviyesindeki artışa rağmen toplamda yüzde 5,2 oranında azalarak 12,8 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında yükselen döviz kuru ve artan borçlanma maliyetleri sebebiyle bütçe ödeneklerinde faiz giderleri için öngörülen ihtiyatlık payı önemli ölçüde kullanılarak yıllık bazda 12,9 oranında artmış ve 56,7 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Faiz giderleri, dış borç faiz ödemelerindeki yüzde 28,4 oranındaki artışa karşılık iç borç faiz ödemelerinde yüzde 7 seviyesinde bir artış kaydedilmiştir. 2018 yılında ise 2009 sonrasında ilk defa olmak üzere faiz harcamaları bütçe ödeneğinin üzerinde gerçekleşmiştir. Artan enflasyon oranı ve döviz kuru ile beraber siyasi düzlemdeki gelişmeler sebebiyle borçlanma maliyetleri artmış ve faiz oranları yükselmiştir. Buna bağlı olarak, faiz harcamaları bir önceki yıla göre yüzde 30,2 oranında artmış, bütçe ödeneğinin 2,3 milyar TL üzerinde 74 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki Tabloda (Tablo 5.12) kamu 2007-2018 döneminde merkezi yönetim bütçesi gelirlerinde kaydedilen gelişmeler incelenmektedir.

2018 yılında, bütçe gelirleri, nominal olarak bütçe hedefinin 61 milyar TL üzerine çıkmış ve beklenen GSYH'ye oranla yılsonunda yüzde 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Genel bütçe vergi gelirleri, bir önceki yıla göre 0,7 puan azalarak GSYH'ye oran olarak yüzde 16,6 oranında ve bütçe hedefinin 21,9 milyar TL üzerinde ve 621,3 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir. **Vergi dışı gelirleri, 2018 yılında GSYH'ye oran olarak 0,6 puan artarak yüzde 3,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.**

Tablo 5.12. Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerindeki Gelişmeler

	Milyon TL					Bütçe-Geç Fark	Nominal Artış (%)	Reel Artış (%)	GSYH'ya oran (%)	
	2015	2016	2017	2018 Geç	2018 Bütçe				2018	2018/17
Merkezi Yönetim Gelirleri	482.780	554.431	630.490	757.834	696.829	61.005	20,2	3,6	20,3	20,3
Genel Bütçe Gelirleri	464.188	533.663	607.138	729.117	681.350	47.767	20,1	3,5	19,5	19,5
I-Vergi Gelirleri	407.818	458.658	536.617	621.311	599.425	21.885	15,8	-0,2	17,3	16,6
1. Gelir ve Kazanç Üz. Al. Vergiler	119.144	139.571	165.306	217.658	188.514	29.144	31,7	13,5	5,3	5,8
a) Gelir Vergisi	85.756	96.602	112.401	138.986	122.734	16.252	23,7	6,6	3,6	3,7
b) Kurumlar Vergisi	33.388	42.969	52.906	78.672	65.780	12.892	48,7	28,2	1,7	2,1
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	9.384	10.605	11.543	13.766	14.707	-942	19,3	2,8	0,4	0,4
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	167.092	191.294	212.001	213.031	232.818	-19.788	0,5	-13,4	6,8	5,7
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	46.424	53.986	55.584	56.353	66.015	-9.662	1,4	-12,6	1,8	1,5
b) Özel Tüketim Vergisi	105.923	120.368	138.339	133.901	146.524	-12.623	-3,2	-16,6	4,5	3,6
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	9.172	11.067	13.270	18.184	15.250	2.934	37,0	18,1	0,4	0,5
d) Şans Oyunları Vergisi	842	900	993	1.155	1.030	125	16,3	0,3	0,0	0,0
e) Özel İletişim Vergisi	4.732	4.976	3.817	3.440	4.000	-560	-9,9	-22,3	0,1	0,1
4. U. arası Tic. ve Muamelelerden Alınan Vergiler	83.166	85.964	112.932	138.041	122.289	15.752	22,2	5,4	3,6	3,7
5. Damga Vergisi	12.045	13.418	15.596	16.959	17.760	-801	8,7	-6,3	0,5	0,5
6. Harçlar	16.985	17.803	19.237	21.659	23.336	-1.676	12,6	-2,9	0,6	0,6
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	19.662	23.742	19.762	26.123	20.150	5.972	32,2	14,0	0,6	0,7
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	7.969	12.041	8.913	15.671	10.619	5.052	75,8	51,6	0,3	0,4
III-Al. Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1.241	2.240	1.373	2.065	2.769	-705	50,4	29,6	0,0	0,1
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	26.560	34.604	35.560	71.268	46.471	24.796	100,4	72,8	1,1	1,9
Faiz Gelirleri	3.855	7.117	7.036	6.866	4.000	2.866	-2,4	-15,9	0,2	0,2
Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	12.152	13.228	14.696	19.118	16.452	2.667	30,1	12,1	0,5	0,5
Para Cezaları	8.017	10.108	9.122	10.175	11.031	-856	11,5	-3,8	0,3	0,3
Diğer Çeşitli Gelirler	2.535	4.151	4.706	35.109	14.990	20.119	646,1	543,2	0,2	0,9
V-Sermaye Gelirleri	7.933	12.828	11.680	7.801	12.082	-4.282	-33,2	-42,4	0,4	0,2
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	6.100	10.959	9.313	5.523	10.000	-4.477	-40,7	-48,9	0,3	0,1
VI-Alacaklardan Tahsilat	974	1.593	2.145	551	452	99	-74,3	-77,9	0,1	0,0
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	15.083	16.844	19.148	23.543	10.871	12.672	22,9	6,0	0,6	0,6
Düz. ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	3.509	3.923	4.204	5.175	4.609	566	23,1	6,1	0,1	0,1

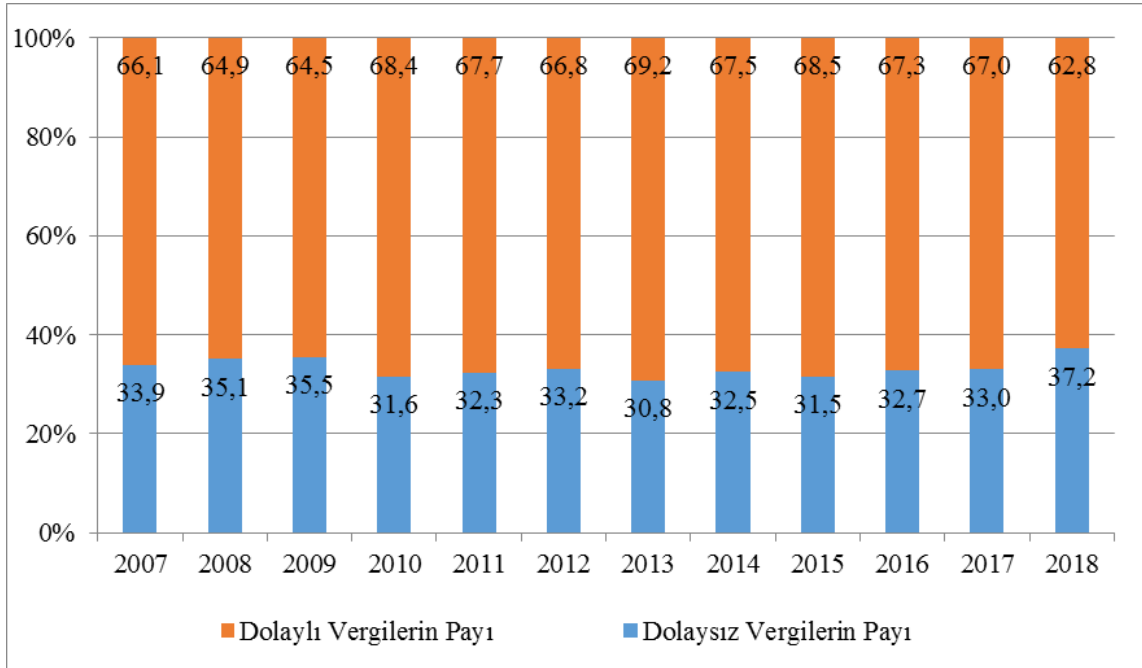
Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Söz konusu Tablo incelendiğinde, gelirlerdeki artışların en önemli kaynağını vergi gelirindeki artışların oluşturduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin hacmindeki değişikliklerin yanında, ÖTV oran artışları, vergi yapılandırmaları, emtia fiyatlarındaki artış ve azalışlar asgari ücret artış oranları ve kayıtsız ekonominin büyüklüğündeki gelişmeler vergi gelirlerindeki dalgalanmaların temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

2007-2018 döneminde merkezi yönetim bütçesi gelirleri GSYH'ye oran olarak yüzde 20 ile yüzde 21,5 arasında değişmekle beraber 2017 ve 2018 yıllarında sözkonusu oran yüzde 20,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Vergi gelirleri ise benzer şekilde GSYH'ye oran olarak yüzde 17,3 ile 18,2 arasında değişmekle beraber 2018 yılında sözkonusu yüzde 16,6 seviyesine gerilemiştir. Vergi gelirleri içerisinde vergi kalemlerinden yapılan tahsilat zaman içerisinde önemli ölçüde istikrarlı bir seyir izlemektedir. Öte yandan özel iletişim vergisi ile faiz gelirlerinden elde edilen tahsilatta belirgin bir azalma söz konusudur. Yine 2007, 2008 yıllarındaki hızlı özelleştirmeler sayesinde elde edilen özelleştirme gelirlerinde belirgin bir azalma söz konusudur. Bu kalemlerin yanında 2018 yılında birçok vergi kaleminde gerileme yaşanmış, bunlara aşağıda detaylı olarak değinilecektir.

Bütçe disiplininin sağlanması ve artan kamu giderlerinin istikrarlı biçimde karşılanmasına yönelik olarak sürekli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin yapısı önem kazanmaktadır. Kamu gelirlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve kamu giderlerinin yükünün daha adaletli dağıtılmasına yönelik olarak vergi reformları sürekli gündemde olmasına rağmen bu konuda

henüz önemli bir adım atılmış değildir. Aşağıdaki grafiklerden mevcut vergi yapısı; vergi tahsilatının vergi türlerine göre dağılımına bakılarak izlenebilir.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.9. 2007-2018 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (Yüzde Pay)

Ülkemiz vergi yapısı içerisinde dolaylı vergilerin önemli bir ağırlığı bulunmakta ve toplanan vergilerin yaklaşık üçte ikisini ÖTV, KDV gibi fiyat mekanizması yoluyla tüketiciye yansıtılabilen dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Dolaylı vergilerin payı 2013 yılında, ÖTV ve ithalde alınan KDV tahsilatının etkisi ile yüzde 69,2'ye kadar çıkmıştır. 2010 yılından itibaren dolaylı vergi payının ortalama olarak yüzde 67 civarına çıktığı görülmektedir. 2018 yılında ise temelde akaryakıt ve motorlu taşıtlardan alınan ÖTV ve KDV'deki düşüş sebebiyle dolaylı vergilerin payı 5 puan azalmış ve toplam içerisindeki payı yüzde 62,8 seviyesine gerilemiştir.

Vergi reformları ile vergi yükünün daha adaletli hale getirilmesi bir yana son 10 yılda vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı birkaç puan daha artmış görünmektedir. Dolaylı vergilerde sözkonusu olan ekonomideki daralmanın yanında daha çok ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün artışı ve kurumlar vergisindeki oran artışının etkisiyle 2018 yılında vasıtasız vergilerin toplam içerisindeki payı yüzde 37,2 seviyesine yükselmiştir.

2007-2017 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergiler içindeki payı ortalama olarak yüzde 30 civarında seyretmiş, 2018 yılında bu oran yüzde 35 seviyesine yükselmiştir. Burada en yüksek pay ise stopaj ile kesilen gelir vergisine aittir. Bu gelirlerin de yaklaşık yüzde 65'i ücretler üzerinden alınan gelir vergisinden oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile Türkiye'de gelir vergisinin önemli bir kısmı ücret geliri elde edenler tarafından ödenmektedir. Toplam vergi gelirlerinin ortalama yaklaşık yüzde 19'unu gelir vergisi tevkifatı oluşturmaktadır. Bu durum vergi gelirleri içerisinde zaten nispi olarak düşük paya sahip olan gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin büyük bir kısmının da kaynakta kesinti yoluyla elde edildiğini, gelir idaresi gösteren beyana dayanan gelir vergisi tahsilatının oldukça düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.13. 2007-2018 Vergi Türlerine Göre Dağılım (Yüzde)

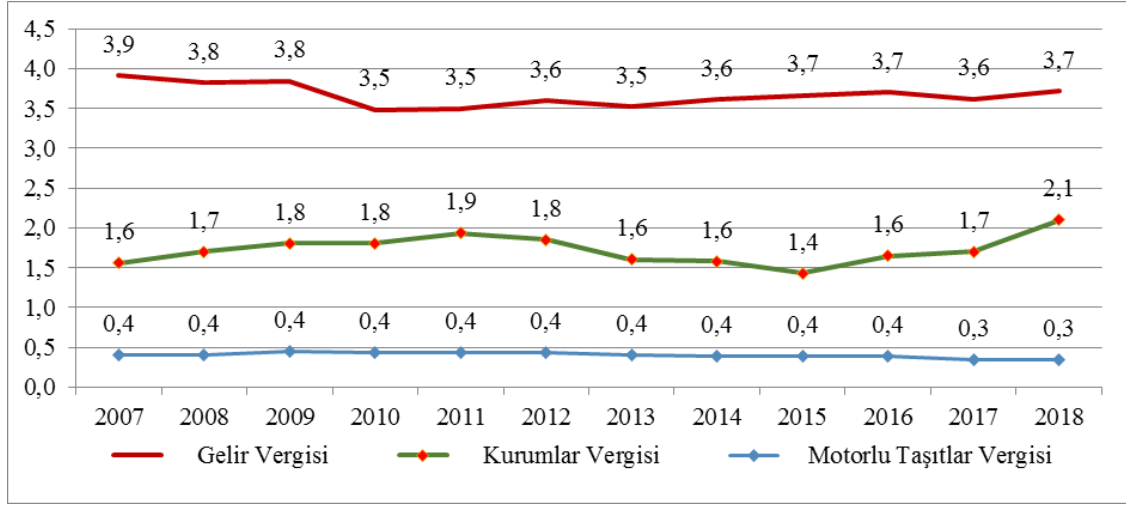
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Vergi Gelirleri	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Gelir ve Kazanç Üz. Al. Vergiler	30,7	28,4	30,1	29,2	30,4	30,8	35,0
a) Gelir Vergisi	20,3	19,5	21,0	21,0	21,1	20,9	22,4
Gelir Vergisi Tevkifatı	18,6	18,0	19,5	19,6	19,6	19,5	20,8
b) Kurumlar Vergisi	10,4	8,9	9,2	8,2	9,4	9,9	12,7
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3	2,2	2,2
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	2,4	2,3	2,2	2,2	2,2	2,0	2,1
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	40,8	41,3	40,3	41,0	41,7	39,5	34,3
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	11,3	11,6	10,8	11,4	11,8	10,4	9,1
b) Özel Tüketim Vergisi	25,7	26,2	25,8	26,0	26,2	25,8	21,6
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	12,9	13,8	12,9	12,5	12,3	11,9	8,9
Motorlu Taşıt Araçları (II)	3,0	3,2	3,6	4,2	4,1	4,1	2,8
Alkollü İçkiler (III-a)	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,9	2,0
Tütün Mamülleri (III-b)	7,2	6,5	6,5	6,6	7,0	7,0	6,9
Kolalı Gazozlar (III-c)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar (IV)	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2,0	1,9	2,1	2,2	2,4	2,5	2,9
d) Şans Oyunları Vergisi	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
e) Özel İletişim Vergisi	1,6	1,4	1,3	1,2	1,1	0,7	0,6
f) Dahilde Al. Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4. Uluslararası Tic. ve Mua. Al. Vergiler	19,8	20,9	20,2	20,4	18,7	21,0	22,2
a) Gümrük Vergileri	1,9	1,7	1,9	2,0	2,0	2,3	2,5
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	17,9	19,2	18,3	18,3	16,7	18,7	19,7
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
5. Damga Vergisi	2,6	2,9	2,9	3,0	2,9	2,9	2,7
6. Harçlar	3,5	4,0	4,1	4,2	3,9	3,6	3,5

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017 yılı verileri geçicidir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 2007-2017 döneminde elde edilen vergi tahsilâtının ortalama yüzde 41,4'lük kısmının mal ve hizmet vergilerinden oluştuğu görülmektedir. 2018 yılında bu oran yüzde 34,3 seviyesine gerilemiştir. 2007-2017 döneminde dâhilde alınan KDV yüzde 11,4 oranında bir paya sahip iken özel tüketim vergisinin payı ortalama yüzde 26,9 civarında olup petrol ve doğalgaz ile tütün mamulleri üzerinden alınan vergiler toplam özel tüketim vergilerinin yaklaşık yüzde 80'nini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ithalde alınan katma değer vergisinin payının dönem ortalamasının yüzde 17,8 olduğu görülmektedir. İthalde KDV' geliri yurtdışından yapılan ithalatın boyutu ile yakından ilgili olup döviz kurunda ciddi artışın sözkonusu olduğu 2017 ve 2018 yıllarında sözkonusu verginin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının sırasıyla yüzde 18,6 ve yüzde 19,7 olduğu; 2007-2017 dönem ortalamasının ise yüzde 17,8 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

2018 yılında ise ekonomideki sıkıntılar ve uygulamaya konulan vergi politikası tedbirleri sebebiyle vergilerdeki genel eğilimden önemli ölçüde farklılaşma sözkonusu olmuş, KDV ve ÖTV tahsilatı azalırken Kurumlar vergisi tahsilatı artmış, ancak bu durumun vergi yapısındaki genel eğilimleri değiştirecek bir nitelik taşımadığı, geçici mahiyette olduğu değerlendirilmektedir.

ÖTV ve KDV gelirlerindeki azalma vergi indirimleri ve petrol üzerindeki vergilerde akaryakıt fiyatlarında tavan fiyat uygulaması bu sonuçta etkili olmuştur. Diğer taraftan, kurumlar vergisindeki artışta vergi oranının 2018 yılında yüzde 22'ye çıkmasının da etkisi bulunmaktadır

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.10. 2007-2018 Dolaysız Vergilerdeki Gelişim (GSYH'ye oran, yüzde)

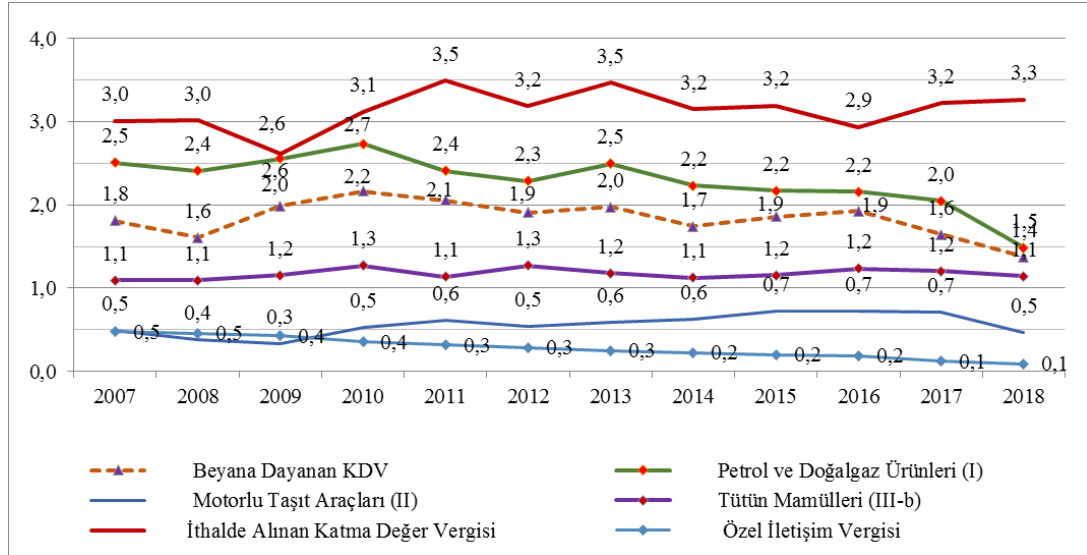
2007-2018 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerden önem arz eden gelir vergisinin GSYH'ye oran olarak yüzde 3,5-3,8 civarında seyrettiği görülmektedir. 2016 yılında sözkonusu kalem yüzde 3,7 seviyesine yükselmiş ve bu kalemden 96,6 milyar TL tahsil edilmiştir. Bu gelişmede, asgari ücrette diğer yıllara kıyasla daha yüksek oranda yapılan ortalamanın üzerindeki artışın etkisi olmuştur. 2018 yılında ise gelir vergisi tahsilatı, bütçe hedefinin nominal olarak 16,3 milyar TL üzerinde, GSYH'ye oran olarak yüzde 3,7 seviyesinde ve 139 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir.

2007-2017 yılları arasında kurumlar vergisinin GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5-1,9 aralığından dalgalandığı görülmektedir. 2016 yılında kurumlar vergisi tahsilatı yapılandırma gelirlerinin de katkısıyla beklentilerin üzerinde gerçekleşerek 43,6 milyar TL ve GSYH'ye oran olarak yüzde 1,6 oranında gerçekleşmiştir. 2017 yılında yatırımlara yönelik teşvik düzenlemeleri kapsamında kurumlar vergisinde bir miktar gelir kaybı oluşmakla beraber 2016 yılındaki artış eğilimi devam etmiştir. Bu çerçevede, 2017 yılı kurumlar vergisi tahsilatı bütçe tahmininin 6,7 milyar TL üzerine çıkarak 52,9 milyar TL olmuş ve GSYH'ye oranı yüzde 1,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında kurumlar vergisi tahsilatı ise, 2018 yılına ilişkin olarak kurumlar vergisi oranının yüzde 20'den yüzde 22'ye yükseltilmesinin etkisiyle bütçe hedefinin 12,9 milyar TL üzerinde 78,6 milyar TL tutarında ve GSYH'ye oran olarak yüzde 2,1 oranında gerçekleşmiştir.

Mülkiyet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ortalama yüzde 2,4'tür ve bunun da yaklaşık tamamını motorlu taşıtlar vergisi oluşturmaktadır. Motorlu taşıt satışlarında 2018 yılında yaşanan keskin düşüş sebebiyle motorlu taşıtlardan elde edilen ÖTV tahsilatındaki düşüşün yanında motorlu taşıtlar vergisi tahsilatı da 2018 yılı bütçe hedefinin 0,8 milyar TL altında kalarak 12,8 milyar TL olmuştur. 2018 yılı sözkonusu vergi tahsilatının GSYH'ye oranı yüzde 0,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Dolaylı vergilerde ise 2007-2018 döneminde tahsilatın önemli bir kısmını teşkil eden Beyana Dayanan KDV, Petrol ve Doğalgaz Ürünleri ÖTV'si (I sayılı liste), Motorlu Taşıtlar Araçları ÖTV'si (II sayılı liste), Tütün Mamulleri ÖTV'si (III-b sayılı liste) ve İthalde Alınan Katma Değer Vergisindeki gelişmeler GSYH'ye oran olarak aşağıdaki grafikte sunulmaktadır. 2010 ve 2011 yıllarındaki ekonomik genişlemeye bağlı olarak bu kalemlerden yapılan tahsilat sözkonusu yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Petrol ürünlerinden alınan vergilerin maktu olması ve bu tutarlarda enflasyonun altında artışa gidilmesinin yanında, motorlu taşıtlarda yüksek cc'li araçlara getirilen oransal artış bir taraftan küçük motor hacmine sahip tasarruflu araçlara

yönelimi artırırken diğer taraftan da petrol ürünleri içerisinde daha az vergilenen LPG gazlı araç kullanımının yaygınlaşması ve tüketim miktarının yıllık büyüme oranının oldukça altında kalması nedeniyle petrol ürünlerinin ÖTV'sinden yapılan tahsilatta 2010-2017 döneminde GSYH'ye oran olarak yüzde 0,6 puan gerileme olmuştur. 2018 yılındaki keskin düşüş ise fiyatlandırma ve vergileme yöntemindeki değişiklikten kaynaklanmıştır.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.11. ÖTV ve KDV'deki Gelişmeler (GSYH'ye oran, yüzde)

Dönem boyunca yüzde 2 civarında dalgalanan beyana dayalı KDV kriz sonrası toparlanma sürecinde GSYH'ye oran olarak yüzde 2,2'ye yükseldikten sonra kademeli olarak 2014 yılındaki yüzde 1,7 sırasıyla gerilemiş, daha sonra 2016 yılında yüzde 1,9; 2017 yılında yüzde 1,6 ve 2018 yılında yüzde 1,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Dahilde alınan KDV ise bu gelişmeler paralelinde 2016 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 2,1'e yükselmiş, 2017 yılında ise 1,8 oranına gerilemiştir. Bu gelişmede, 2017 yılında ekonomiyi canlandırmaya yönelik olarak çeşitli vergi teşvikleri hayata geçirilmesi etkili olmuştur. Konutlarda uygulanan yüzde 18'lik KDV oranı 2017 yılı Eylül ayı sonuna kadar yüzde 8'e indirilmiş, konut ve işyeri satışında uygulanan tapu harcı oranı altı ay süreyle binde 20'den binde 15'e düşürülmüş, mobilya ürünlerinde KDV oranı ise 10 puan indirimle, sekiz ay süreyle yüzde 18'den yüzde 8'e çekilmiştir. Bununla birlikte, belli ölçütleri sağlayan gezinti gemilerinden alınan yüzde 6,7 oranındaki ÖTV kalıcı olarak kaldırılmıştır. Yatlar, kotralar ve teknelerden alınan yüzde 8 oranındaki ÖTV kalıcı olarak kaldırılmış, yüzde 18 oranındaki KDV ise kalıcı olarak yüzde 1'e indirilmiştir. Beyaz eşya ürünlerinden alınan yüzde 6,7 oranındaki ÖTV 2017 yılı Eylül ayı sonuna kadar sıfırlanmıştır. Ayrıca, 2017 yılı için imalat sanayiinde gelir ve kurumlar vergisi kapsamında yatırıma katkı oranları 15 puan artırılmış, indirim oranı yüzde 100'e çıkarılmış ve hak edilen indirim tamamının yatırım döneminde kullanılabilmesine imkân sağlanmış, imalat sanayii bina inşaat harcamalarına KDV iadesi imkânı sağlanmıştır. Bu dönemde yapılan önemli bir değişiklik yabancılara yapılan konut satışlarının kalıcı olarak KDV'den istisna edilmesi olmuştur. Dâhilde alınan KDV tahsilatı, 2018 yılı bütçe tahmininin 9,7 milyar TL altında kalarak 56,4 milyar TL seviyesinde, GSYH'ye oranla yüzde 1,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. sözkonusu gelişme yıl içinde yapılan KDV indirimleri, ihracatta KDV iadelerindeki artış ve bazı akaryakıt ürünlerine yönelik uygulanan tavan fiyat sisteminin etkilerinden kaynaklanmaktadır.

2018 yılında petrol ve doğal gaz ürünlerinden elde edilen ÖTV tahsilatı, bütçe tahmininin 12,1 milyar TL altında kalarak 56,1 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 1,5 olarak gerçekleşmiştir.

Bu gelişmede, bazı akaryakıt ürünlerine yönelik uygulanan tavan fiyat sistemi ve azalan akaryakıt tüketimi etkili olmuştur.

Dönem boyunca tütün mamullerinden alınan ÖTV geliri istikrarlı bir seyir izleyerek yüzde 1,1 ila yüzde 1,3 bandında hareket etmiştir. 2017 yılında bu kalemden yapılan tahsilat GSYH'ye oran olarak yüzde 1,2 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında tütün mamullerinden elde edilen ÖTV tahsilatı, bütçe tahmininin 0,8 milyar TL altında 37,4 milyar TL olmuştur. Alkollü içkilerden elde edilen ÖTV tahsilatı ise bütçe tahmininin 1,3 milyar TL üzerinde 10 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, 2016 yılı Aralık ayında yapılan ÖTV düzenlemesi ile turizmdeki canlanma sonucunda tüketimde yaşanan artışın etkili olduğu değerlendirilmektedir. 2018 yılında tütün mamulleri ve alkollü içkilerden elde edilen ÖTV tahsilatı ise, bütçe tahmininin 6,8 milyar TL üzerine çıkarak 55,1 milyar TL tutarında ve GSYH'ye oranla yüzde 1,5 seviyesinde olmuştur.

Diğer taraftan, dönem içerisinde motorlu taşıtların ÖTV oranlarında önemli artışlar yapılmıştır. Araç satışlarında üzerindeki genişlemenin de etkisiyle Motorlu Taşıtların ÖTV'sinden (II sayılı liste) yapılan tahsilatın GSYH'ye oran olarak yüzde 0,4-0,5 aralığından yüzde 0,7'ye yükseldiği görülmektedir. 2017 yılında da bu kalemden yapılan tahsilat GSYH'ye oran olarak yüzde 0,7 olarak gerçekleşmiştir. Motorlu taşıtlardan elde edilen ÖTV tahsilatının, bütçe tahmininin 2,2 milyar TL üzerinde 22 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Motorlu taşıtların bütçe öngörülerine uyumlu şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte döviz kurlarındaki artış ile 2016 yılı Kasım ayında yapılan ÖTV düzenlemesi 2017 yılı tahsilatını olumlu etkilemiştir. Motorlu taşıtlardan elde edilen ÖTV tahsilatı, 2018 yılında, araç satışlarındaki keskin daralmaya bağlı olarak bütçe tahmininin 10 milyar TL altında ve 17,3 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir.

Türkiye'de daralma dönemlerinde talep daralmasının en etkili olduğu vergilerden biri bu süreçte ithalatın önemli ölçüde azalması sebebiyle ithalde alınan KDV'dir. Aynı zamanda önemli bir ithalde KDV ödeyicisi olan BOTAŞ'ın vergi ödemeleri bu kalemden dalgalanmaların önemli bir sebebinin oluşturmaktadır. 2016 yılında ithalde KDV tahsilatı GSYH'ye oran olarak yüzde 2,9 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sözkonusu kalemden bir önceki yıla göre 0,4 puanlık ciddi bir artış olmuştur. 2017 yılında, ithalde alınan KDV tahsilatı bütçe tahmininin 15,9 milyar TL üzerine çıkarak 99,6 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 3,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Vergi gelirlerinde bütçe hedeflerine göre "beklenen değişime önemli katkı sağlayan bu artış, kurdaki değer kaybı ve ithalattaki artışın yanında BOTAŞ'ın geçmiş dönem borçlarının ödenmesinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir. 2018 yılında, ithalde alınan KDV tahsilatı bütçe tahmininin 14,3 milyar TL üzerine çıkarak 122,1 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 3,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, 2018 yılında ithalatta dolar bazında yüzde 4,6 oranında gerileme olmasına rağmen yıl içerisinde döviz kurunda (TL/USD) yıllık ortalama yüzde 32 gibi yüksek oranlı artışın etkisiyle ithalatın TL tutarı yüzde 26,2 oranında artmıştır. Böylece, ithalde KDV bir önceki yıla göre nominal olarak yüzde 22, reel olarak da yüzde 5,2 oranında artmıştır.

Harçlardan elde edilen gelirler, tapu harcında yapılan yüzde 25 oranındaki geçici indirimin de etkisiyle, bütçe tahmininin 1,7 milyar TL altında 21,7 milyar TL, damga vergisi gelirleri ise bütçe tahmininin 0,8 milyar TL altında 17 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Merkezi yönetim bütçesi vergi dışı gelirleri değerlendirildiğinde ise bu kalemden önemli bir dalgalanma görülmektedir. Bu gelişmede, bir defalık gelirlerin vergi dışındaki gelirler içerisinde gösterilmesinin etkisi bulunmaktadır. sözkonusu kalemin toplam gelirler içindeki payı 2011 yılında, kriz öncesi dönemdeki yüzde 19,8 seviyesinden yüzde 14,5 seviyesine gerilemiş, daha sonra ise tekrar yükselerek yüzde 17,2 seviyesine yükselmiştir. 2016 yılında vergi dışı gelirlerden yapılan tahsilat 95,1 milyar TL seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında vergi dışı gelirleri, bütçe hedefinin üzerine çıkarak 93,9 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 3 olarak

gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, bütçe tahminlerinde 5 milyar TL olarak yer alan Merkez Bankasından elde edilen temettü gelirinin 6,4 milyar TL, 1,7 milyar TL olarak öngörülen hazine faiz gelirinin ise 7 milyar TL olması etkili olmuştur. 2018 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 45,3 oranında artan merkezi yönetim bütçesi vergi dışı gelirler bütçe hedefinin 39,1 milyar TL üzerinde 136,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, 9,5 milyar TL tutarındaki bedelli askerlik gelirleri, imar affı kapsamında yapı kayıt belgesi verilmesi karşılığında alınan 16,3 milyar TL, Merkez Bankasından elde edilen temettü geliri kaynaklı olmak üzere hazine portföyü ve iştirak gelirlerinden bütçe hedefinin 5 milyar TL üzerinde tahsil edilen 12,4 milyar TL, faizlerden elde edilen ilave 3 milyar TL, özel bütçeli kuruluşların gelirlerinden elde edilen ilave 12,7 milyar TL tahsilat etkili olmuştur.

Vergi dışı gelirler içerisinde yer alan teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin büyük bölümü hazine portföyü ve iştirak gelirleridir. 2012 yılında sıçrama gösteren iştirak gelirleri 2016 yılında yüzde 51,1 oranında bir artışla 12 milyar TL olmuştur. 2017 yılında ise baz etkisi sebebiyle yüzde 26 azalarak 8,9 milyar TL olmuştur. 2018 yılında ise sözkonusu kalemden bütçe hedefinin 5,1 milyar TL üzerinde 15,7 milyar TL gelir elde edilmiştir. Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri 2015 yılında yüzde 21,9 artışla 19,7 milyar TL olarak gerçekleşmiş, 2016 yılında ise yüzde 20,7 oranında artarak 23,7 milyar TL seviyesine çıkmıştır. 2017 yılında ise sözkonusu kalemden yüzde 16,8 oranında azalma kaydedilerek 19,8 milyar TL tahsilat yapılmıştır. 2018 yılında bu kalemden yapılan tahsilat bütçe hedefinin 6 milyar TL üzerinde olmak üzere 26,1 milyar TL olmuştur. Hazine portföyü iştirak gelirleri, bir önceki yıla göre yüzde 75,8 oranında artarken teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin artış oranı yüzde 32,2 olmuştur.

Sermaye gelirlerinin büyük kısmını diğer sermaye satış gelirleri oluşturmaktadır. Bütçeye aktarılan özelleştirme gelirleri bu kalem altında izlenmektedir. Özelleştirmelerden elde edilen gelirler Özelleştirme Fonu kanalıyla bütçeye aktarılmaktadır. sözkonusu kalemin daha önce bahsi geçen bir defalık gelirler kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplam sermaye gelirleri 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 61,7 oranında artarak 12,8 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sözkonusu kalemden tahsilat bütçe hedefinin 3,7 milyar TL altında kalmış ve bir önceki yıla göre yüzde 9 azalarak 11,7 milyar TL olmuştur. 2018 yılında da 10 milyar TL hedef konulmasına karşılık merkezi yönetim bütçesi tarafından tahsil edilen özelleştirme tutarı 5,5 milyar TL olmuştur.

Tablo 5.14. Yeniden Yapılandırma Kanunlarından Yapılan Tahsilat

	milyon TL			GSYH'ya oran (%)		
	2016	2017	2018	2017	2017	2018
6736 sayılı Kanundan yapılan tahsilat	13.727	12.425	9.479	0,5	0,4	0,3
7020 sayılı Kanundan yapılan tahsilat		2.040	1.913	0,0	0,1	0,1
7143 sayılı Kanundan yapılan tahsilat			13.775	0,0	0,0	0,4
Toplam yapılandırma tahsilatı	13.727	14.464	25.167	0,5	0,5	0,7

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. Yazar tarafından hazırlanmıştır. 2018 yılı geçici verilerdir. 2018 yılı GSYH verisi, 2019 yıllık Programda yer alan yılsonu gerçekleşme tahminidir.

2016 yılında yürürlüğe giren 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun kapsamında 2016 yılında 13,7 milyar TL tahsilat elde edilmiştir. sözkonusu Kanun kapsamında 2017 yılında yapılandırma uygulamasından elde edilen tahsilat 12,4 milyar TL olmuştur. 2017 yılında yürürlüğe giren 7020 sayılı Kanun kapsamında 2017 yılında 2 milyar TL, 2018 yılında ise 1,9 milyar TL tahsilat elde edilmiştir. Ayrıca, 2018 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren 7143 Sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması Kanunu kapsamında 13,8 milyar TL tahsilat gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere, yaklaşık olarak her yıl yeniden yapılandırma adı altında vergi affı kanunu çıkarılmaktadır. Bu durum, ödeme yapmak

yerine vergi affını bekleme şeklinde bir davranışın düzenli vergi ödeyen vatandaşlar arasında da yaygınlaşmasına yol açarak vergi mükelleflerinin vergiye uyumunu azaltmaktadır.

Diğer tarafından, kamu maliyesi alanında yapısal düzlemde bir diğer önemli gelişme, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sonrasında, Hazine Müsteşarlığı ile Maliye Bakanlığının görev ve fonksiyonları Hazine ve Maliye Bakanlığı çatısı altında birleştirilmiştir. Kalkınma Bakanlığının, bölgesel kalkınmaya ilişkin fonksiyonları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına devredilmiş, kamu ekonomik ve mali planlaması ile kamu yatırımlarının yönetimine ilişkin görevler Cumhurbaşkanlığı bünyesinde oluşturulan Strateji ve Bütçe Başkanlığı uhdesine verilmiştir. Diğer taraftan, bütçenin yönetimi de bu çatı altına alınmış olmakla beraber, 2019 yılı Bütçesi Mülga Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.

5.6 Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı

Bütçeye tahakkuk esaslı kayıt yapılırken, hazine işlemlerinden nakit hareketleri izlenebilir. Aşağıda yer alan tabloda nakit gerçekleştirmeleri, bunlar sonucunda ortaya çıkan net finansman ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik net borçlanma ve kasa hareketleri yer almaktadır.

Tablo 5.15. Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
GELİRLER	176.168	194.066	202.819	240.402	288.100	326.793	376.538	413.182	468.365	538.457	623.709	773.692
GİDERLER	195.878	219.602	259.697	282.078	306.620	354.561	398.716	444.951	497.449	592.870	697.148	850.548
FAİZ DIŞI GİDERLER	149.075	170.081	207.190	234.187	264.891	306.654	352.194	396.712	447.034	543.712	641.673	780.018
FAİZ ÖDEMELERİ	46.802	49.521	52.507	47.891	41.729	47.907	46.522	48.239	50.414	49.158	55.475	70.529
FAİZ DIŞI DENGE	27.093	23.985	-4.371	6.215	23.209	20.139	24.344	16.469	21.331	-5.256	-17.964	-6.326
ÖZELLEŞTİRME ve FON GELİRLERİ (2)	0	9.228	7.704	6.742	3.313	3.082	9.812	10.069	11.912	16.193	12.967	6.503
NAKİT DENGESİ (1+4-2)	-19.709	-16.308	-49.173	-34.934	-15.208	-24.686	-12.365	-21.700	-17.172	-38.221	-60.472	-70.352
FINANSMAN (7+8+9+10+11)	19.709	16.308	49.173	34.934	15.208	24.686	12.365	21.700	17.172	38.221	60.472	70.352
BORÇLANMA (NET)	7.211	10.219	53.814	26.946	12.422	19.186	17.991	15.405	17.050	29.290	78.380	52.736
DIŞ BORÇLANMA (NET)	-5.154	-112	2.998	4.164	-2.159	1.704	4.857	5.277	-5.995	1.349	12.398	4.869
Kullanım	10.521	10.878	11.289	14.861	9.336	13.602	13.504	17.656	7.486	16.058	38.085	36.834
Ödeme	15.675	10.990	8.291	10.697	11.496	11.898	8.647	12.379	13.482	14.709	25.687	31.965
İÇ BORÇLANMA (NET)	12.364	10.331	50.816	22.782	14.581	17.481	13.134	10.129	23.046	27.942	65.982	47.868
Kullanım	108.785	96.286	138.876	159.024	111.646	101.483	141.196	127.917	90.401	91.101	126.327	121.112
Ödeme	96.420	85.956	88.060	136.242	97.065	84.001	128.063	117.788	67.355	63.159	60.344	73.245
ÖZELLEŞTİRME GELİRİ (3)	8.987	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TMSF'DEN AKTARIMLAR	97	156	634	658	1.296	604	717	370	521	357	926	138
DEVİRLİ - GARANTİLİ BORÇ GERİ DÖNÜ	691	553	808	1.371	2.884	2.135	1.585	1.134	1.714	2.365	2.637	1.132
BANKA KULLANIMI (4)-(5+7+8+9+10)	2.724	5.380	-6.083	5.959	-1.394	2.761	-7.928	4.791	-2.113	6.208	-21.470	16.346
KUR FARKLARI (5)	-2.146	3.628	629	-396	1.560	-486	1.914	-105	2.121	2.169	1.718	2.669
KASA/BANKA NET (4) (11-12)	4.870	1.753	-6.712	6.355	-2.955	3.247	-9.842	4.896	-4.235	4.039	-23.188	13.676

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

(1) Diğer yıllar kesin hesap rakamları olup 2018 yılı verileri geçici verilerdir.

(2) Özelleştirme İdaresi (Öİ)'nden aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarı göstermektedir. Diğer taraftan, İşsizlik Fonu ve Öİ'den GAP yatırımlarında kullanılmak üzere aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarlar burada gösterilmektedir.

(3) Borç servisinde kullanılmak üzere Hazine'ye aktarılan tutarları göstermektedir.

(4) Pozitif tutar kasa/banka hesaplarında meydana gelen azalışları, negatif tutar artışları göstermektedir.

(5) Kur farkları Kasa/Banka hesabına ilişkin kur hareketlerinden kaynaklanan farkları göstermektedir. Pozitif tutar Kasa/Banka hesabında artışı, negatif tutar azalışı işaret etmektedir.

Yukarıdaki yer alan Tablodan (Tablo 5.15) da görüldüğü üzere Hazine, borçlanmalarını ağırlıklı biçimde iç borçlanma olarak gerçekleştirmiştir. Net dış borçlanma oldukça düşük düzeydedir.

2013-2014 yıllarında dış kaynak kullanımında hem miktar hem de borçlanma içerisindeki pay bakımından artış görülse de iç borçlanmaya ağırlık verilmesi uygulamasına devam edilmiştir. 2015 yılında ise 6 milyar TL net dış borç geri ödemesi yapılmıştır. 2016 yılında 1,3 milyar TL net dış borçlanma gerçekleştirilirken 2017 yılında sözkonusu tutar yaklaşık 9 kat artarak 12,4 milyar TL, 2018 yılında ise 4,9 milyar TL olmuştur. Öte yandan, dış borç kullanımı ve ödemesi 10-15 milyar TL aralığında dalgalanırken, 2017 ve 2018 yıllarında dış borç kullanımı sırasıyla

38,1 milyar TL ve 36,8 milyar TL olmuş, dış borç ödemesi ise aynı dönemde, sırasıyla, 25,7 milyar TL ve 32 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Böylece, 2017 ve 2018 yıllarında dış borç kullanımını ve ödemesi yaklaşık iki kat artmıştır.

Hazine 2015 yılında 23 milyar TL, 2016 yılında 27,9 milyar TL net iç borçlanma gerçekleştirirken 2017 yılında Hazinesinin net iç borçlanması yaklaşık iki kat artarak 66 milyar TL'ye yükselmiştir. 2018 yılında net içerisinde borçlanma kısmen gerileyerek 47,9 milyar TL olmuştur.

Hazinesinin net borçlanması 2017 yılında bir önceki yıla göre 2,7 kat artarak 78 milyar TL olmuştur. 2017 yılında bütçe açığı 46,8 milyar TL olduğu halde Hazinesinin 2018 yılına 23,2 milyar TL nakit fazlasıyla girmiş ve 2018 yılında ise bu nakdin 16,3 milyar TL'sini kullanmıştır. Hazinesinin iç ve dış piyasalardan yoğun bir şekilde borçlanması faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı yapmış ve sadece Hazinesinin değil ekonominin tüm kesimlerinin borçlanma maliyetlerini artırmıştır.

2017 yılı içerisinde 4749 sayılı Kanunda öngörülen borçlanma limitine aykırı olarak gerçekleştirilen borçlanmaya ilişkin olarak daha sonra yıl içerisinde Hazinesinin sözkonusu Kanunda öngörülen limitin üzerinde 37 milyar TL borçlanma yapabilmesine imkân tanıyan kanuni düzenleme yapılmıştır. Bu durum, ek bütçe çıkarmak suretiyle harcamaların bütçeleştirilmesi yerine nakit işlemler yoluyla harcamaların gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Bir başka önemli husus daha önce üzerinde durulduğu gibi özelleştirme gelirlerinin temelde borç yükünü azaltmaya yönelik olarak çizgi altı açık finansmanında kullanılmasına 2008 yılından itibaren son verilmesidir. 2008 yılından bu yana özelleştirme gelirleri bütçe finansmanında kullanılmamaktadır. Bunun yerine fon gelirlerinden aktarılan paylarla beraber bütçeye gelir olarak kaydedilmektedir. 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla 10,1 milyar TL ve 11,9 milyar TL özelleştirme ve fon gelirinden bütçeye nakit aktarımı olduğu görülmektedir. 2016, 2017 ve 2018 yıllarında bu tutar sırasıyla 16,2 milyar TL, 13 milyar TL ve 6,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

2015 yılında 17,2 milyar TL nakit açık verilmiştir. Hazine'nin tarafından bu açığın finansmanına yönelik olarak 17,1 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilerek yaklaşık nakit açığı kadar borçlandığı görülmektedir. 2016 yılında ise Hazine 38,2 milyar TL nakit açığı verirken bu açığın finansmanına yönelik olarak 29,3 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin kasa değerinde diğer kalemlerdeki gelişmelere bağlı olarak net olarak 4 milyar TL azalma meydana gelmiştir.

2017 yılında ise Merkezi Yönetim Bütçe Açığı 47,8 milyar TL olmasına rağmen Hazine 60,5 milyar TL nakit açığı vermiştir. Bu açığın finansmanına yönelik olarak da 78,4 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Böylece, önceki yıllarda yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin banka kullanımında yüksek nakite ulaşmak istediği görülmektedir. Banka kullanımı kaleminden 21,5 milyar TL nakit artışı olduğu görülürken, Hazine'nin kasa değerinde ise diğer kalemlerdeki gelişmelere bağlı olarak net olarak 23,2 milyar TL artış meydana gelmiştir. 2018 yılında ise Merkezi Yönetim Bütçe Açığı 72,6 milyar TL olmasına karşılık, Hazine 70,3 milyar TL nakit açığı vermiştir. Bu açığın finansmanına yönelik olarak da 52,7 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Böylece, önceki yıllarda yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin bir önceki yıldan devreden nakdi 2018 yılı harcamaları için kullandığı ve bu kapsamda, banka kullanımını kaleminde 16,3 milyar TL nakit azalışı olduğu görülmektedir. Hazine'nin kasa değerinde ise diğer kalemlerdeki gelişmelere bağlı olarak net olarak 13,7 milyar TL artış olmuştur.

Bütçe gerçekleştirmeleri ile nakit gerçekleştirmeleri arasındaki farklılıkların artmasının yanında Hazinesinin nakit ihtiyacının çok üzerinde borçlanmasının istisnai bir özellik gösterdiği ve bu

konu üzerinde temkinli olunması gerektiği ve kamuoyuyla piyasaları olumsuz etkilemeyecek şekilde gerekli ve yeterli bilgi paylaşımının önemli olduğu değerlendirilmektedir. 2018 yılında bütçe dengesi ile nakit dengesinin ay içi gerçekleştirmelerinin uyumlu olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 5.16. Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı

	2003	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam Borç Stoku (milyar TL)	283,2	331,9	474,1	532,9	586,2	612,5	678,2	760,0	876,5	1.066,8
İç Borç Stoku	194,4	244,8	352,8	386,5	403,0	414,6	440,1	468,6	535,4	586,1
Dış Borç Stoku	88,8	87,2	121,3	146,4	183,2	100,9	99,4	291,3	341,0	480,6
GSYH'ya Oran (Yüzde)										
GENEL TOPLAM	60,4	49,2	40,9	34,0	32,3	30,0	29,0	29,1	28,2	28,5
SABİT	29,6	24,7	22,9	20,3	19,9	19,6	19,6	20,3	20,8	21,5
DEĞİŞKEN	30,8	24,5	18,0	13,7	12,4	10,4	9,4	8,8	7,4	7,0
İÇ BORÇ STOKU	41,5	36,3	30,4	24,7	22,2	20,3	18,9	18,0	17,2	15,7
SABİT	18,2	16,5	15,1	12,9	11,7	11,5	11,0	10,7	11,2	10,0
DEĞİŞKEN	23,3	19,8	15,3	11,8	10,5	8,8	7,9	7,3	6,0	5,6
DIŞ BORÇ STOKU	18,9	12,9	10,5	9,3	10,1	9,7	10,1	11,1	11,0	12,8
SABİT	11,4	8,2	7,8	7,4	8,2	8,1	8,6	9,6	9,6	11,5
DEĞİŞKEN	7,5	4,7	2,7	1,9	1,9	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4
Toplam İçindeki Pay (Yüzde)										
GENEL TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
SABİT	49,0	50,2	56,0	59,7	61,6	65,3	67,6	69,8	73,8	75,3
DEĞİŞKEN	51,0	49,8	44,0	40,3	38,4	34,7	32,4	30,2	26,2	24,7
TL STOK	53,6	62,4	73,3	72,6	68,7	67,7	65,2	61,9	61,0	54,5
SABİT	24,3	30,7	35,9	37,9	36,2	38,3	37,9	36,8	39,7	34,7
DEĞİŞKEN	29,3	31,7	37,4	34,7	32,5	29,3	27,2	25,1	21,3	19,8
DÖVİZ STOK	46,4	37,8	26,7	27,4	31,3	32,3	34,8	38,1	39,0	45,5
SABİT	24,7	19,7	20,0	21,8	25,4	27,0	29,7	33,0	34,0	40,6
DEĞİŞKEN	21,7	18,1	6,6	5,6	5,9	5,3	5,2	5,2	5,0	4,9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. Hesaplamalarda kullanılan 2018 yılı GSYH gerçekleşme tahmini verisi 2019 yılı programından alınmıştır.

2017 Aralık ayı sonu itibariyle 876,5 milyar TL olan merkezi yönetim borç stoku 2018 yılı sonunda 1 trilyon 66,5 milyar TL olmuştur. Bu stokun yüzde 54,5'ine tekabül eden 586,1 milyar TL'si iç borç stoku, kalan 480,6 milyar TL'si ise dış borç stokudur. Geçmiş yıllarda Hazinenin artan oranda iç borçlanmaya yönelmesi kur riskini azaltırken, son yıllarda döviz kurunda kaydedilen yüksek artış borç stoku kompozisyonunu yeniden şekillendirmiştir. **Buna göre, 2013 yılında yüzde 31,3 seviyesinde olan dış borç stokunun toplam içerisindeki payında yaklaşık 14 puanlık bir artış yaşanmıştır.** Bu doğrultuda, 2017 yılında yüzde 39 seviyesinde kaydedilen dış borçların toplam içerisindeki payı 6,5 puan artarak 2018 yılında yüzde 45,5 seviyesine yükselmiştir.

GSYH'ye oran olarak, merkezi yönetim bütçesi brüt borç stoku 2003 yılında yüzde 60,4 seviyesinde iken 2017 yılında yüzde 28,2 seviyesine kadar gerilemiş, 2018 yılında ise kısmi bir yükselme ile yüzde 28,5 seviyesine yükselmiştir. 2003 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 18,9 seviyesinde olan dış borç stoku, 2012 yılında yüzde 9,3 seviyesine kadar geriledikten sonra tekrar yükselişe geçerek 2016 yılında yüzde 11,1, 2017 yılında yüzde 11 olarak gerçekleşmiş ve 2018 yılında yüzde 12,8 seviyesine çıkmıştır.

Öte yandan, borç stoku içerisinde yer alan borçlanma araçları içerisinde sabit faizli borçların payının arttığı görülmektedir. Sabit faizli borçların payı, 2015 yılı sonunda toplam borç stokunun yüzde 67,6 iken 2016 yılsonunda bu oran 69,8'e, 2017'de ise kayda değer bir şekilde artarak 73,7 seviyesine, 2018 yılında ise daha da artarak yüzde 75,3 oranına yükselmiştir. 2017 yılı Aralık ayı sonunda sabit faizli borçlardan kalan yüzde 26,3'ü değişken

faizli borçlardan oluşurken bu oran 2018 yıl sonu itibariyle yüzde 24,7 seviyesine gerilemiştir. Toplam borç stoku içerisindeki TL cinsinden borçların oranı 2012 yılındaki yüzde 72,6 seviyesinden 2017 yılı sonunda yüzde 61'e, 2018 yılında ise yüzde 54,5 seviyesine gerilemiş; buna karşılık, döviz cinsinden borçların oranı ise aynı dönemde yüzde 27,4 seviyesinden 2017 yılında yüzde 39'a ve 2018 yılında da 45,5 oranına yükselmiştir.

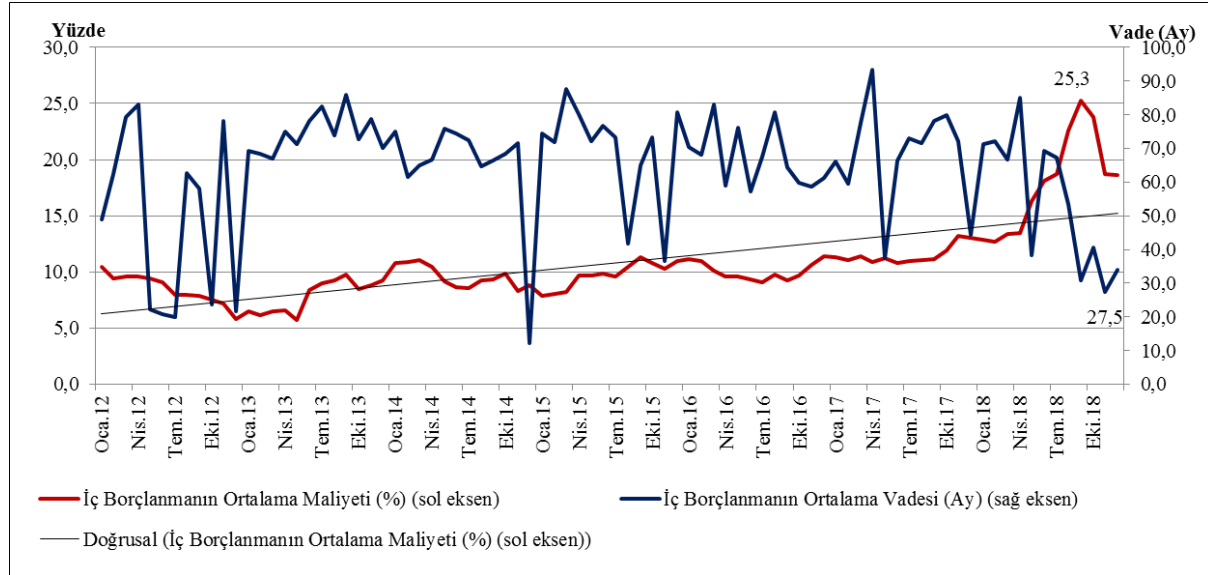
Tablo 5.17. Elinde Bulunduranlara Göre İç Borç Stokunun Dağılımı

GSYH'ya Oran (Yüzde)	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	40,0	33,9	28,3	27,9	23,3	22,5	19,6	19,0	18,5	16,9
Yurt İçi Yerleşikler	35,9	29,7	23,4	21,4	18,3	17,6	16,2	15,7	14,9	14,6
Bankacılık Kesimi	18,8	21,3	16,0	14,1	11,7	10,7	9,6	9,1	8,7	9,1
Kamu Bankaları	9,5	8,7	6,8	5,7	4,9	4,3	3,7	3,6	3,3	3,8
Özel Bankalar	8,5	10,4	7,3	6,7	5,3	5,0	4,7	3,5	3,5	3,5
Yabancı Bankalar	0,6	1,9	1,6	1,4	1,3	1,2	1,1	1,9	1,8	1,6
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2
Banka Dışı Kesim ⁽²⁾	14,3	7,7	6,8	6,8	6,1	6,5	6,2	6,2	5,7	5,1
Gerçek Kişiler	4,2	0,5	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Tüzel Kişiler	6,9	5,8	5,3	5,5	4,8	5,2	5,0	4,9	4,6	4,1
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	3,2	1,4	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,1	0,9
TCMB ⁽³⁾	2,7	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4
Yurtdışı Yerleşikler	4,1	4,2	4,9	6,5	5,0	4,8	3,4	3,3	3,6	2,4
Toplam İçind Pay (Yüzde)										
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yurt İçi Yerleşikler	89,7	87,5	82,7	76,8	78,5	78,5	82,7	82,7	80,6	86,0
Bankacılık Kesimi	47,0	62,9	56,7	50,5	50,1	47,7	48,9	47,6	47,1	53,6
Kamu Bankaları	23,7	25,7	24,0	20,3	20,9	19,3	18,7	18,8	17,7	22,3
Özel Bankalar	21,2	30,7	25,9	23,9	22,7	22,2	23,7	18,2	18,9	20,5
Yabancı Bankalar	1,5	5,5	5,7	5,1	5,6	5,4	5,6	9,9	9,7	9,7
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,7	1,0	1,1	1,2	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	1,1
Banka Dışı Kesim ⁽²⁾	35,8	22,6	24,1	24,4	26,2	28,7	31,8	32,3	31,0	30,2
Gerçek Kişiler	10,5	1,5	1,6	0,7	0,9	0,4	0,3	0,2	0,2	0,6
Tüzel Kişiler	17,3	17,0	18,7	19,8	20,6	23,2	25,3	25,8	24,9	24,3
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	8,0	4,1	3,8	3,9	4,7	5,1	6,2	6,4	5,8	5,4
TCMB ⁽³⁾	6,8	2,0	2,0	1,9	2,1	2,0	2,0	2,8	2,5	2,1
Yurtdışı Yerleşikler	10,3	12,5	17,3	23,2	21,5	21,5	17,3	17,3	19,4	14,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı. Hesaplamalarda kullanılan 2018 yılı GSYH gerçekleşme tahmini verisi 2019 yılı programından alınmıştır.

Yukarıda yer alan tablodan (Tablo 5.17) merkezi yönetim iç borçlanmasının hangi kesimlerden sağlandığı görülmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere iç borç stokunu elinde bulunduranlar içerisinde en büyük pay bankacılık kesimine aittir. 2009 yılında borç stoku toplamının yüzde 63,4'üne kadar çıkan bu pay, 2010 yılında 62,9, 2015 yılında 48,9 olarak gerçekleştiğinden sonra 2017 yılında yüzde 47,1'e kadar gerilemiş, 2018 yılında ise yüzde 53,6 seviyesine yükselmiştir. 2010 yılından itibaren bankacılık kesiminin payı azalırken, sözkonusu yıldaki yüzde 22,6 seviyesinde olan banka dışı kesimin payı artarak 2016 yılında yüzde 32,3 seviyesine yükselmiş, ardından tekrar gerileme eğilimine girerek 2017 yılında yüzde 31'e ve 2018 yılında yüzde 30,2 seviyesine düşmüştür. 2010 yılı sonrasında yurt dışı yerleşiklerin payı önemli ölçüde artmış ve 2012 yılında yüzde 23,2 oranına kadar yükselmiştir. Daha sonra kısmi bir gerilemeyle bu kesimin payı 2016 yılında yüzde 17,3'e gerilemiş, 2017 yılında ise tekrar yukarı yönlü olarak yaklaşık 2 puan artarak yüzde 19,4 olmuştur. Öte yandan, 2018 yılında yabancıların elindeki borç senetleri miktarı 22,4 milyar TL ve yüzde 20,2 oranında azalmış, toplam içerisindeki payı da 5,3 puan azalarak yüzde 14 seviyesine gerilemiştir. Yabancılardaki azalmanın yaklaşık iki katı kadar kamu bankaları tarafından telafi edilmiş ve **kamu bankaları elindeki borç senetleri 2018 yılında bir önceki yıla göre 39,5 milyar TL ve yüzde 38,8 oranında artmış ve toplam içerisindeki payı da 6,5 puan artarak yüzde 22,3 seviyesine yükselmiştir.**

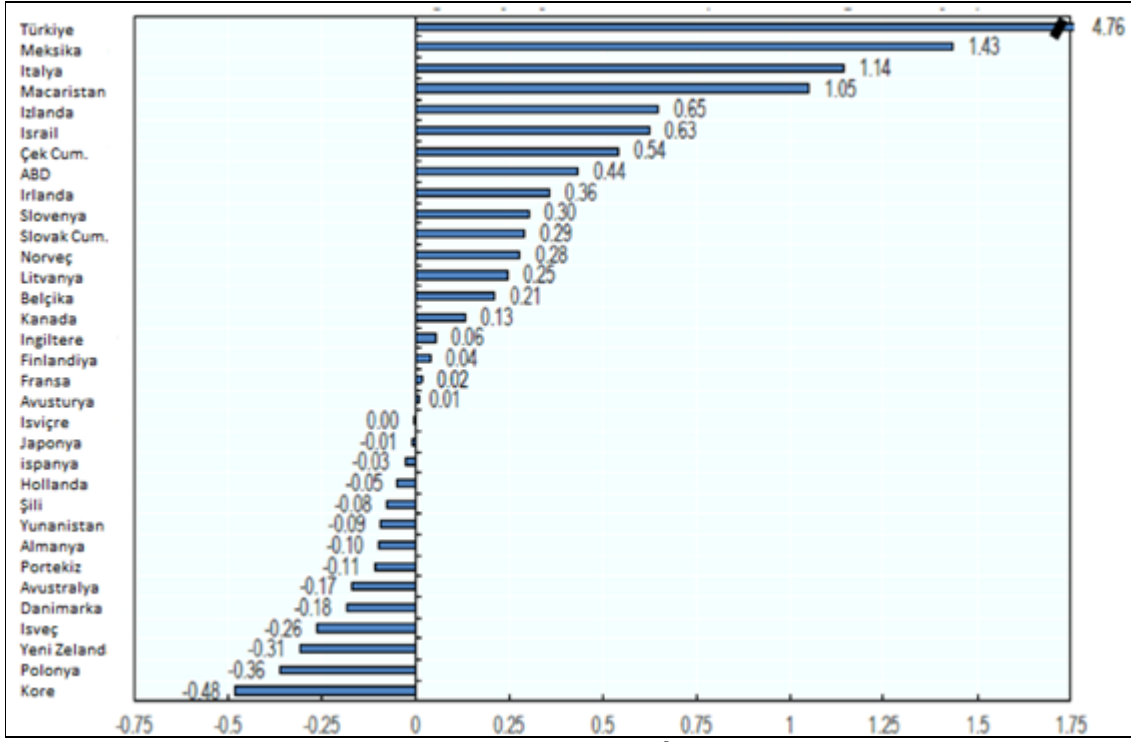
2006-2011 döneminde Hazine daha elverişli bir maliyetle borçlanırken zaman içerisinde daha uzun vadelerle iç piyasadan borçlanma olanağına kavuşmuştur. Bununla beraber 2017 yılı son ikinci yarısından itibaren borçlanma maliyetlerinde artış olurken ortalama vadelerde de bir kısalma söz konusu olmuştur. Aşağıdaki grafikte (Şekil 5.12) gerçekleştirilen iç borçlanmanın aylık ortalama faiz oranı ile ortalama aylık vadeleri yer almaktadır.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Şekil 5.12. İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi

Bu çerçevede, Aralık 2006'dan itibaren merkezi yönetim iç borçlanmasının ortalama maliyeti düşüş ve ortalama vadesi ise artış eğiliminde olmuştur. Bu durum merkezi yönetimin gittikçe daha düşük maliyetle ve daha uzun vade ile iç piyasadan borçlanabildiğini göstermektedir. Ağustos 2009'dan sonra ortalama olarak yüzde 10 bandının altında seyreden faiz oranları, en düşük seviyesini yüzde 5,7 ile Mayıs 2013'de görmüştür. Öte yandan, özellikle, Aralık 2016'dan itibaren iç borç ortalama faiz oranı artış eğilimine girerek yüzde 11'ler seviyesinde seyretmiş 2017 yılı Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilen borçlanmalarda yüzde 13 seviyesine çıkmıştır. Borçlanma vadesi konusunda da 2017 yılında bu eğilim tersine dönmüş ve 2016 yılsonunda 61 ay ve 2017 yılı içerisinde 67 ayında seviyesinde bir ortalamaya sahip olan ortalama vade Aralık 2017'de 44 aya gerilemiştir. Bu noktada, 2017 sonunda ortaya çıkan belirgin maliyet artışı ile ortalama vadelerdeki kısalma, Hazinenin yukarıda sözü edildiği şekilde aşırı borçlanmasının önemli bir etkisi olmuştur. **Kasım 2017-Nisan 2018 döneminde ortalama yüzde 13 civarında dalgalanan borçlanma maliyeti, Mayıs 2018'de yüzde 16,3'e yükselmiştir. Ardından Haziran ayında yüzde 18'in üzerine çıkan söz konusu oran, Eylül ayında yüzde 25,3 seviyesini gördükten sonra kısmen gerilemiş olmakla beraber Aralık ayında yüzde 18,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.** Ortalama vade de 2018 yılında oldukça kısalmış, Kasım ayında 27,5 aya kadar gerilemiştir. 2017 yılında kümülatif vade 71,2 ayda iken 2018 yılında söz konusu vade 59,3'e gerilemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, 2018 yılında yükselen döviz kuru ve enflasyonla beraber, yurtdışından sermaye akışının kesilmesi de büyük rol oynamıştır.

Kaynak: OECD, OECD Sovereign Borrowing Outlook 2019.⁸ (*) OECD ülkelerinde 10 yıllık Devlet tahvil getirilerinin 2018 Aralık ortalamasının 2017 Aralık ayı ortalamasına göre değişimini göstermektedir. Sütun etiketleri maliyetlerdeki yüzde değişimi, eksen değerleri ise yıllık tahvil faiz oranı farkını yüzde puan cinsinden göstermektedir.

Şekil 5.13. OECD Ülkelerinde Devlet Borçlanma Maliyetlerindeki Yıllık Değişim

Dünya ekonomisindeki gelişmeler kısmında belirtildiği üzere, FED'in faiz artırımları neticesinde genel olarak ülkelerin borçlanma maliyetleri artmaktadır. Ancak, borçlanma maliyetlerindeki artışlar; kamu maliyesi durumu ve kredi dereceleri gibi birçok etkenin bileşimiyle şekillenen ülkelerin kendine özgü şartları sebebiyle ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu kapsamda, örneğin, politik risk algısının artması ve kötüleşen kredi derecesine bağlı olarak İtalyan devlet bonolarının risk primi oldukça yükselmiş ve her ikisi de Avro cinsinden olmasına rağmen İtalyan devlet tahvillerinin risk primi ile Alman Devlet tahvillerinin risk primi arasındaki fark Mart 2018-Kasım 2018 döneminde 300 baz puan civarında gerçekleşmiş ve yılsonunda fark 250 baz puana gerilemiştir. OECD ülkeleri arasında Türkiye, borçlanma maliyetleri en fazla kötüleşen ülke konumundadır. Bu durum, yalnız kamunun borçlanma maliyetlerini artırmamakta, aynı zamanda, ülkedeki tüm ekonomik aktörlerin sermaye ve finansman maliyetlerini artırmakta, yüksek borçluluğu olan ve mali yapısı kırılgan şirketlerin borçlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

6. ÖDEMELER DENGESİ

Türkiye ekonomisinin dış iktisadi dengelerinde 24 Ocak 1980 Kararlarını takiben önemli yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararları ile dışı açılma politikası benimsenirken bu kapsamda ithalat serbestleştirilmiş, ihracat ise çeşitli teşviklerle desteklenerek ekonomik büyümenin itici gücü haline gelmiştir. Ayrıca aşırı değerlenmiş Türk Lirası'nın gerçek değerine erişmesi amacıyla sabit döviz kuru sistemi terk edilerek müdahaleli esnek bir döviz kuru sistemine geçilmiş, 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Böylece,

⁸ <http://www.oecd.org/finance/oecdsovereignborrowingoutlook.htm>, Erişim Tarihi: 13.02.2019.

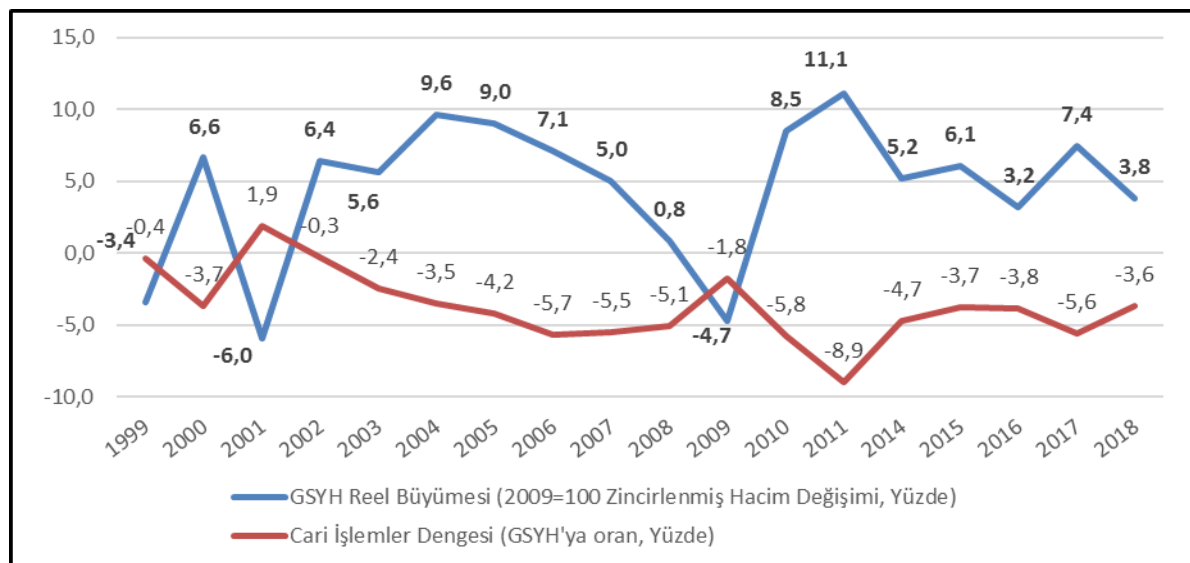
ihracatta artış sağlanmış fakat buna ithalat hacmindeki artışın eşlik etmesiyle dış açıklar dönem boyunca daraltılamamıştır.

24 Ocak Kararlarından sonra finansal sisteme yönelik kontroller adım adım azaltılmış ve 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Kısıtların kaldırılması ile birlikte sermaye girişleri artmıştır. Bu durum ülke içinde döviz arzını artırmış ve Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Döviz kuru değer kaybederken, ithalatta serbestleşme sürdürülmüştür. Bunların sonucunda ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiş ve dış ticaret açıkları giderek artmıştır. 1990'lı yıllar boyunca cari işlem açıklarındaki artışlar, hizmet gelirlerinin dış ticaret açıklarını telafi edici etkisiyle sürdürülebilir düzeyde kalmıştır. Cari açıkların GSYH'ye oranı ortalama olarak yüzde bir seviyesini aşmamıştır. Ancak dönem içerisinde dış borç stokunda önemli düzeyde artış gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan itibaren dışa açıklığı artan Türkiye, aynı zamanda küresel iktisadi etkilere açık hale gelmiştir. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, etkin bir bağımsız para politikası ile döviz kuru politikasının aynı anda uygulanmasının olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu durum fiyat istikrarının hedeflendiği durumda, kurların serbest bırakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece ani sermaye giriş-çıkışları kur dalgalanmalarına yol açarak toplam talep, büyüme ve cari işlemler hesabı üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Dönem süresince ekonominin aşırı ısındığı dönemlerde tüketim ve yatırım talebindeki canlanma ile üretim hacmindeki artışa yüksek büyüme oranları eşlik etmiştir. İç tasarruf hacminin yetersiz olduğu ortamda hızla genişleyen iç talep ithalat hacmini artırıp dış ticaret açıklarının daha da büyümesine neden olmuştur. Bu durum cari işlem dengelerini olumsuz etkilemiş ve büyük açıklar verilmesine yol açmıştır. Ekonominin kırılganlaştığı böyle bir yapının sonrasında ortaya çıkan ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde, tüketim ve yatırım talebinin azalmasıyla üretim hacmi daralmış, böylece ithalat hacmi ile dış ticaret açığında küçülme ve cari işlemler hesabında iyileşme sağlanmıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, genişleme dönemlerinde ülkeye net sermaye girişi artarken, daralma ve kriz dönemlerinde net sermaye çıkışı meydana gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ani sermaye giriş-çıkışları döviz kuru üzerinden toplam talep, büyüme, dış ticaret ve cari işlemler hesabını etkilemektedir. Aşağıdaki şekilde (Şekil 6.1) 2005-2018 dönemi için GSYH büyümesi ile cari işlem dengesi arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Kaynak: TCMB, TÜİK.

Şekil 6.1. GSYH Büyüme Oranı ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi

Yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, ülkemizde GSYH reel büyümesi ile cari işlemler dengesi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bunun temelinde, Türkiye'nin tasarruf açığı sebebiyle, büyüme için dış finansmana ihtiyaç duymasındır. 2000'li yıllar öncesinde ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki daha belirgin iken özellikle, 2005-2008 döneminden başlayarak TL'nin değerlenmesiyle cari açık daha yapısal bir nitelik kazanmıştır.

2000 yılında yüzde 6,6'lık ekonomik büyüme sağlanırken, GSYH'nin yüzde 3,7'si oranında cari açık verilmiştir. Şubat 2001 Krizi sonrasında ekonomi yüzde 6 oranında küçülürken, GSYH'nin yüzde 1,9'u oranında cari fazla verilmiştir. 2002 ve 2003 yıllarında kaydedilen yüksek büyümeye bağlı olarak cari işlemler dengesi yeniden büyüme ödenmelerinin genel karakteristiğine uygun olarak sırasıyla, yüzde 0,3 ve yüzde 2,4 oranında açık vermiştir. 2004-2007 arasında kaydedilen sırasıyla yüzde 9,6, yüzde 9 ve yüzde 7,1 oranındaki yüksek büyüme oranlarıyla uyumlu olarak cari işlemler dengesi de sırasıyla yüzde 3,5, yüzde 4,2 ve yüzde 5,7 oranlarında açık vermiştir. 2008 yılında ise büyüme oranı yüzde 9,6 seviyesinden yüzde 0,8'e gerilerken; cari açık GSYH'ye oran olarak yüzde 5,5'ten yalnız yüzde 5,1 seviyesine gerilemiştir. Burada dikkat çeken nokta, geçmiş dönemlerde ekonominin daralmasıyla beraber cari işlem açığı da azalırken, özellikle 2004 yılından itibaren sözkonusu ilişkinin dinamiği eski dönemden farklılaşmıştır. 2009 yılında ekonomi yüzde 4,7 oranında küçülürken cari işlemler açığı GSYH'ye oran olarak yüzde 1,8'e gerilemiş fakat cari fazlaya dönmemiştir. 2010 yılından itibaren hızlı ekonomik büyüme ile yeniden artışa geçen cari açık, sözkonusu yılda yüzde 8,9 oranına yükselmiş, ardından 2011 yılında yüzde 11,1 oranındaki büyümeye bağlı olarak GSYH'ye oran olarak rekor bir seviye olan yüzde 8,9 seviyesine yükselmiştir.

2012-2015 döneminde büyüme oranlarındaki gerilemeye rağmen cari işlemler açığı sorunu sürmekle beraber ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamaya koşut olarak sırasıyla yüzde 5,5, yüzde 6,7, yüzde 4,7 ve yüzde 3,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise ekonomik büyüme yüzde 3,2 seviyesine gerilemesine rağmen cari işlemler açığı kısmi bir artışla yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında, ekonominin işleyiş dinamiklerine uygun olarak ekonomi yüzde 7,4 büyürken cari açık da yüzde 5,6 oranına yükselmiştir. **2018 yılında ise, ekonominin işleyiş dinamiklerine uygun olarak ekonomideki yüzde 3,8 oranında büyüme gerçekleşme tahmini sözkonusu iken cari açık da yüzde 3,6 olmuştur. Bu durum cari işlemler açığının bir kısmının Türkiye'de büyümeden bağımsız yapısal bir hal aldığını, buna karşılık büyüme dönemlerinde GSYH'deki artış oranından daha fazla artarak GSYH içerisindeki payının yükseldiğini göstermektedir.**

6.1 2000-2018 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2000 yılında, IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında uygulamaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmış, net 9,6 milyar dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Artan iç talep, ithalatta hızlı bir artışa yol açmış, ihracattaki artış ise sınırlı kalmıştır. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla iki katın üzerinde artış göstermiş ve 9,9 milyar dolar cari açık verilmiştir.

2000 yılının Kasım ayından itibaren Türkiye ekonomisi derin bir krize sürüklenmiştir. Yılın ilk on ayında iç talepteki genişleme ile iyice ısınan ekonomide cari açık ve dış borç stokundaki artışlar dikkat çekici bir boyutta gerçekleşmiştir. Kırılgan hale gelen Türkiye ekonomisi, bankacılık sektöründe ortaya çıkan likidite krizi sonucunda faizlerin hızla yükselmesiyle kriz ortamına girmiştir. Enflasyonu düşürme hedefi doğrultusunda uygulanan nominal çapa uygulaması kötü gidişatı daha da hızlandırmış, Merkez Bankası rezervleri hızla erimeye başlamıştır. 2001 yılının Şubat ayında kıvılcım etkisi gösteren siyasi bir gerilimle kriz patlak vermiş ve hızlı bir sermaye çıkışı olmuştur. Döviz kurunda uygulanan nominal çapa terkedilmiş ve devalüasyona gidilmiştir. Yaşanan krizle ekonomi hızla küçülme sürecine girmiştir. İç

talebin daralmasıyla ithalatta ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. İhracattaki artışla birlikte dış ticaret açığı daralmış, yaklaşık 3,8 milyar dolar cari fazla verilmiştir

2002 yılında ekonomi toparlanma sürecine girmiş ve 2003 ile 2008 yılları arasında ekonomi ortalama yaklaşık yüzde 6,3 oranında büyümüştür. Dönem boyunca ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından sürekli fazla olmuştur. 2003 yılında 7,6 milyar dolar olan cari işlemler açığı ise hızla artarak 2008 yılında 39,4 milyar dolara ulaşmış ve ciddi bir sorun haline gelmiştir. Buna paralel olarak özellikle 2005 yılından itibaren çok ciddi net sermaye girişleri olmuştur. 2003 yılında 7,2 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2007 yılında 49,3 milyar dolara yükselmiştir. Net sermaye girişlerindeki artış eğilimi 2008 yılında bir önceki yıla göre kısmen sekteye uğramış, yaklaşık 34,8 milyar dolar sermaye girişi sağlanmıştır. Bu düşüşte 2007'de ABD'de başlayıp 2008'de etkileri küresel düzeyde hissedilen finansal krizin payı büyüktür. 2008 yılında resmi rezervler 2001'den beri ilk kez azalış göstermiştir.

2009 yılında 2007-08 küresel finansal krizin etkileri Türkiye'de derinden hissedilmiştir. Yurtiçi talep büyük oranda daralmış, ekonomi yüzde 4,7 oranında küçülmüştür. İthalatın düşüş hızı ihracattan daha fazla olmuş ve dış ticaret açığı yarı yarıya azalmıştır. Bu durum cari açıkta bir iyileşme sağlamış ve yılsonunda cari açık 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle net sermaye girişleri yaklaşık 9,9 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2009 yılında ekonomide yüzde 4,7'lik bir küçülme yaşanırken 12 milyar dolar cari açık verilmesi, cari işlemler açığının Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 6.1. Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler (2008-2018, milyar dolar)

(milyar dolar)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
A.CARİ İŞLEMLER HESABI	-36,9	-39,4	-11,4	-44,6	-74,4	-48,0	-63,6	-43,6	-32,1	-33,1	-47,4	-27,6
A.1.İhracat	115,4	140,9	109,7	121,0	142,4	161,9	161,8	168,9	152,0	150,2	166,2	174,7
A.2.İthalat	162,2	193,8	134,5	177,3	231,6	227,3	241,7	232,5	200,1	191,1	225,1	216,3
A.a.Mal Dengesi	-46,8	-52,9	-24,8	-56,3	-89,2	-65,4	-79,9	-63,6	-48,1	-40,9	-59,0	-41,6
A.3.Hizmet Gelirleri	29,9	36,9	35,6	36,2	40,9	43,2	47,7	51,7	46,6	37,4	43,7	47,8
A.4.Hizmet Giderleri	15,8	18,0	16,9	19,4	20,6	20,7	24,1	25,1	22,4	22,1	23,7	23,0
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-32,7	-34,0	-6,0	-39,6	-68,9	-42,8	-56,3	-36,9	-23,9	-25,6	-39,0	-16,8
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	7,3	7,7	5,8	5,2	4,6	5,8	5,3	4,9	4,5	5,3	4,9	6,1
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	13,5	15,3	13,5	11,7	11,9	12,4	13,9	13,1	14,1	14,5	16,0	17,8
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-39,0	-41,6	-13,7	-46,1	-76,1	-49,4	-64,9	-45,2	-33,6	-34,8	-50,1	-28,5
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	2,1	2,2	2,3	1,5	1,7	1,5	1,3	1,5	1,4	1,7	2,7	0,9
B.SERMAYE HESABI	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
C.FİNANS HESABI	-49,3	-34,8	-9,9	-60,1	-67,1	-72,7	-73,5	-42,1	-10,5	-23,0	-38,6	4,0
C.8.Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	2,1	2,5	1,6	1,5	2,4	4,1	3,6	7,1	5,1	3,1	2,7	3,6
C.9.Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	22,0	19,9	8,6	9,1	16,2	13,7	13,6	13,1	18,0	13,3	10,9	13,2
C.10.Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	1,9	1,2	2,7	3,5	-2,7	-2,7	-2,6	0,7	6,1	1,5	-0,4	3,2
C.11.Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	2,8	-3,8	2,9	19,6	19,5	38,4	21,4	20,9	-9,6	7,8	24,1	0,2
C.12.Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	5,0	12,1	-11,0	-7,0	-11,2	0,6	-2,3	1,7	15,0	6,1	8,1	10,9
C.13.Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	33,5	34,5	-8,3	29,4	19,9	22,6	37,2	17,6	28,3	12,6	14,0	0,5
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	12,3	-4,7	-1,5	15,4	-7,3	24,6	9,7	-1,6	-21,6	-10,2	-8,8	-31,6
D.NET HATA VE NOKSAN	-0,3	2,0	2,3	-0,5	8,3	-1,8	1,0	1,1	9,8	11,0	0,6	21,2
GENEL DENGE	-12,0	2,8	-0,8	-15,0	-1,0	-22,8	-10,8	0,5	11,8	-0,8	8,2	10,4
E.REZERV VARLIKLAR	12,0	-2,8	0,8	15,0	1,0	22,8	10,8	-0,5	-11,8	0,8	-8,2	-10,4
E.14.Resmi Rezervler	8,0	-1,1	0,1	12,8	-1,8	20,8	9,9	-0,5	-11,8	0,8	-8,2	-10,4
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	4,0	-1,7	0,7	2,2	2,8	2,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
E.16.Ödemeler Dengesi Finansmanı	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: TCMB.

Türkiye ekonomisi 2010-2013 döneminde yeniden büyüme konjonktürüne girmiştir. Bu dönemde ortalama yüzde 8,1 büyüme kaydedilmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında genişleyen iç talep ile sağlanan hızlı büyüme, büyük cari işlem açıklarını da beraberinde getirmiştir. 2011 yılında özellikle ithalattaki hızlı artışın etkisiyle cari açık 74,4 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. 2012 yılında daralan iç talep ile ekonomik büyüme yavaşlamış, bu durum ithalat talebinin azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ihracatın artış göstermesiyle cari açık 48 milyar dolar seviyesine çekilmiştir. 2013 yılında artan ithalata karşılık ihracatta aynı ölçüde bir artış kaydedilememesi sebebiyle cari açık yeniden yükselmiş ve 63,6 milyar dolar düzeyine tırmanmıştır.

2014 yılında daralan iç talep ile büyüme oranı bir önceki yıla göre daha düşük seviyede gerçekleşmiş ve yılın ikinci yarısında düşen petrol fiyatlarının da etkisiyle ithalat daralmıştır. İhracat ise bir önceki yıla göre artış göstermiş ve cari işlemler açığı 43,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2015 yılında mal ve hizmet ihracatı, küresel emtia fiyatlarının aşağı yönlü seyrini devam ettirmesi, çevre ülkelerdeki siyasi gerginliklerin devam etmesi ve ticaret ortaklarında özellikle emtia fiyatlarındaki düşüşün ilgili ülkelerin talebinde keskin bir düşüşe yol açmasıyla bir önceki yıla göre yüzde 10 azalmış ve yurtiçi talep ve üretimin genelde yavaş seyretmesi nedeniyle daralan ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 13,6 oranında azalmıştır. Böylece, birincil ve ikincil gelir dengesinin negatif etkisiyle cari işlemler açığı 32,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılında özellikle turizm gelirlerindeki daralmanın etkisiyle mal ve hizmet ihracatı azalırken düşen yurtiçi talep ve büyüme oranına koşut olarak mal ve hizmet ithalatı da azalmıştır. Böylece, 2016 yılında cari açık 33 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari işlemler açığının azalış eğilimini sürdürdüğü ve 32,2 milyar dolar ve 33,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği 2015 ve 2016 yıllarında dış finansman ihtiyacı görece azalmıştır. sözkonusu yıllarda cari açık GSYH'ye oran olarak yüzde 3,7 ve yüzde 3,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2017 yılı ödemeler dengesi verilerine göre, cari işlemler açığı, yıllık bazda yüzde 42,1 oranında artarak 47,1 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde cari açığa kaydedilen 14 milyar USD'lik genişlemenin yaklaşık yüzde 80'ine tekabül eden 11,8 milyar dolarlık kısmı net altın ithalatından kaynaklanmıştır. Brent ham petrolün bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 25 oranında artması da cari açık üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuştur.

2018 yılı ödemeler dengesi verilerine göre, cari işlemler açığı, yıllık bazda yüzde 41,6 oranında azalarak 27,6 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde cari açığın 8,7 milyar dolarlık kısmı net altın ithalatından kaynaklanmıştır. Net enerji ithalatının cari açığa etkisi 38,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ham petrol fiyatlarında 2018 yılında ortalama yüzde 30 düşmesi ve turizm gelirlerinin iyileşmesi yanında yurtiçi talepteki daralmaya bağlı olarak cari açık 2009 yılından bu yana en düşük seviyesine inmiştir.

Cari işlemler dengesinde artan dış ticaret açıklarını kısmen dengeleyen unsur genellikle net hizmet gelirleri olmuştur. 2000 yılında 11,3 milyar dolar olan net hizmet gelirleri, 2014 yılında 25,2 milyar dolara yükselmiştir. Burada en büyük katkıyı seyahat (turizm) gelirleri sağlamaktadır. 2000 yılında 7,6 milyar dolar olan turizm geliri, 2014 yılında yaklaşık 29,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Turizm net gelirleri ise 2000 yılında 5,9 milyar dolardan 2014 yılında 24,5 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Öte yandan, siyasi alanda özellikle, Rusya ile yaşanan sıkıntılar neticesinde 2015 yılında turizm gelirleri 21,2 milyar dolara, 2016 yılında ise 13,4 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında özellikle Rusya'dan gelen turist sayısındaki artış sayesinde turizm gelirlerinde elde edilen gelir bir önceki yıla göre 3,7 milyar dolar artarak 17,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece, turizm gelirlerinden elde edilen gelirler 2017 yılında cari açığı yükselttiği sınırlandıran önemli bir faktör olmuştur.

Hizmet gelirleri kalemlerinden olan taşımacılık hizmeti net gelirleri ise özellikle 2009 yılından itibaren artarak cari dengeye pozitif katkı sağlamıştır. 2014 yılında 5,4 milyar dolar seviyesine ulaşan net taşımacılık gelirleri 2015 yılında 6,2 milyar dolar ve 2016 yılında ise 5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında bu kalemden elde edilen net gelirler 0,4 milyar dolar artışla 5,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan gelirler dengesi (birincil gelir açığı) hesabı cari işlem dengesini bozucu etki yapacak biçimde sürekli açık vermektedir. 2000 yılında 4 milyar dolar olan birincil gelir açığı, 2014 yılında 8,2 milyar dolara yükselmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında bu kapsamdaki açık sırasıyla, 9,6 ve 9,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise birincil gelir açığı bir önceki yıla göre yüzde 20 artarak 1,9 milyar dolar genişlemiş ve 11,1 milyar dolar olmuştur.

İkincil gelir dengesinden (cari transferler) kaynaklanan net girişler 2000 yılında 4,8 milyar dolar düzeyinde iken zaman içerisinde azalan bir kalem olmuştur. 2014 yılında 1,4 milyar dolara gerileyen cari transferler kalemi, 2016 yılında 1,7 milyar dolara, 2017 yılında ise 2,7 milyar dolara yükselmiştir. Bu kalemden görülen genel gerileme eğilim işçi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanırken son dönemdeki artış ise Suriyelilere yönelik olarak ülkemize sağlanan yardımlardan kaynaklanmıştır. İşçi gelirleri, 2000 yılında 4,5 milyar dolar seviyesinde olan sözkonusu kalem, özellikle 2000'li yıllardan itibaren azalan bir trend izlemiş, 2014 yılında 838 milyon dolara, 2015 yılında 714 milyon dolara, 2016 yılında 575 milyon dolara ve en son 2017 yılında 413 milyon dolara gerilemiştir. 2015 yılında 5 milyon dolar seviyesinde olan resmi hükümet yardımları, 2016 yılında 1,1 milyar dolara, 2017 yılında ise 2,1 milyar dolara yükselmiştir.

2017 yılında 2016'ya kıyasla yaklaşık 3 kat artarak 24,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen portföy yatırımları cari açığın finansmanında önemli rol oynamıştır. Bu gelişmede, bir önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artarak 21,9 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen tahvil piyasasına yönelik sermaye girişleri belirleyici olmuştur. 2017 yılında uluslararası rezervler 8,2 milyar dolar azalmıştır.

Net doğrudan yatırımlar 2017 yılında yıllık bazda yüzde 19,4 oranında gerileyerek 8,2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Yılın genelinde zayıf seyreden doğrudan yatırımların yaklaşık yarısı (4,6 milyar dolar) net gayrimenkul yatırımlarından kaynaklanmıştır. Böylece, doğrudan yatırımların toplam net yabancı sermaye girişindeki payı 2016'daki yüzde 30 seviyesinden yüzde 21 seviyesine gerilemiştir.

Net hata noksan kalemi ise bazı yıllarda yüksek seviyelere yükselmektedir. Net hata noksan 2011 yılında 8,3 milyar dolar gibi ciddi bir düzeye erişmiştir. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla negatif 1,8 milyar dolar, 1 milyar dolar ve 11,1 milyar dolar gibi görece kabul edilebilir seviyelerde gerçekleşmiştir. Öte yandan 2015 ve 2016 yıllarında net hata ve noksan kalemi son 10 yılın ortalaması olan 1,5 milyar doların oldukça üzerinde, sırasıyla, 9,8 ve 11 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 600 milyon dolar civarında oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. 2017 yılındaki bu durum, istatistiki hatalar veya muhtemel bir kayıt dışı döviz hareketi bakımından olumlu bir nitelik taşımaktadır.

6.2 2018 Yılı Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

Bu kısımda, 2018 yılına ilişkin ödemeler dengesi gelişmeleri 2017 yılıyla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu noktada, öncelikle ödemeler dengesinin temel büyüklükleri, daha sonra ise cari işlemler hesabı ve sermaye ve finans hesaplarındaki gelişmeler değerlendirilecektir. Bu çerçevede, 2017-2018 yıllarına ilişkin ödemeler dengesi gelişmelerini gösteren tablo (Tablo 6.2) aşağıda sunulmaktadır.

Ödemeler dengesindeki gelişmeler 2018 yılı verileri ekseninde incelendiğinde, cari açık yıllık bazda yüzde 41,6 oranında daralarak 27,6 milyar dolar olmuştur. Buna karşılık, aynı dönemde, 10,5 milyar dolar net sermaye çıkışı olmuş, rezerv varlıklar da 10,4 milyar dolar azalmıştır.

2018 yılında, bir önceki yıla göre cari denge yüzde 41,6 oranında iyileşmiştir. Bu dönemde, dış ticaret dengesi yüzde 29,5 oranında ve 17,4 milyar dolar değerinde azalarak 41,6 milyar dolar açık vermiştir. Bu gelişmede, mal ve hizmet ihracatında (fob) geçen yılın aynı dönemine göre 12,6 milyar dolar tutarındaki artışla beraber mal ve hizmet ithalatında (cif) bir önceki yıla göre yüzde 1,5 oranında ve 3,5 milyar dolar tutarında azalış kaydedilmesi etken olmuştur. Parasal olmayan altın ithalatının cari açığa net etkisi 8,7 milyar dolar olmuş, 2017 yılının aynı dönemine göre 1,2 milyar dolar azalmıştır. Bavul ticareti ise yaklaşık beşte bir oranında daralarak 6,2 milyar dolar seviyesinden 4,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Hizmetler dengesi ise bir önceki yıla göre yüzde 24,2 oranında ve 4,8 milyar dolar tutarında bir artışla 24,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve cari işlemler hesabını düzeltici nitelikte önemli bir katkı yapmıştır. Hizmetler dengesinde bir önceki yıla göre iyileşmenin yaklaşık yüzde 80'i seyahat gelirlerinde bir önceki yıla göre kaydedilen 3 milyar dolar artıştan kaynaklanmıştır. İyileşmenin üçte biri ise bir önceki yıla göre 1,9 milyar dolar artış kaydedilen taşımacılıktan gelmiştir.

Tablo 6.2. Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeleri

(milyon dolar)			Değişim	
	2017	2018	Miktar	Yüzde
CARI İŞLEMLER HESABI	-47.347	-27.633	19.714	-41,6
DIŞ TİCARET DENGESİ	-58.955	-41.585	17.370	-29,5
Genel Mal Ticareti	-49.043	-32.912	16.131	-32,9
İhracat f.o.b.	159.494	172.115	12.621	7,9
İhracat f.o.b.	156.993	168.024	11.031	7,0
Bavul Ticareti	6.201	4.623	-1.578	-25,4
Uyarlama: Diğer Mallar	-3.700	-532	3.168	-85,6
İthalat f.o.b.	208.537	205.027	-3.510	-1,7
İthalat c.i.f.	233.801	223.040	-10.761	-4,6
Uyarlama: Navlun ve Sig.	-11.256	-9.189	2.067	-18,4
Uyarlama: Diğer Mallar	-14.008	-8.824	5.184	-37,0
Net Transit Ticaret Geliri	59	40	-19	-32,2
Parasal Olmayan Altın (net)	-9.971	-8.713	1.258	-12,6
İhracat	6.606	2.587	-4.019	-60,8
İthalat	16.577	11.300	-5.277	-31,8
HİZMETLER DENGESİ	19.938	24.770	4.832	24,2
Seyahat	17.655	20.625	2.970	16,8
Gelir	22.478	25.220	2.742	12,2
Diğer Hizmetler	2.283	4.145	1.862	81,6
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-11.044	-11.695	-651	5,9
Ücret Ödemeleri	-759	-952	-193	25,4
Yatırım Geliri	-10.285	-10.743	-458	4,5
Doğrudan Yatırımlar	-2.984	-2.274	710	-23,8
Portföy Yatırımları	-3.342	-3.510	-168	5,0
Diğer Yatırımlar	-3.959	-4.959	-1.000	25,3
Faiz Geliri	2.355	2.743	388	16,5
Faiz Gideri	6.314	7.702	1.388	22,0
Uzun Vade	4.958	5.628	670	13,5
Kısa Vade	1.356	2.074	718	52,9
İKİNCİL GELİR DENGESİ	2.714	877	-1.837	-67,7
Genel Hükümet	2.063	330	-1.733	-84,0
Diğer Sektörler	651	547	-104	-16,0

Kaynak: TCMB.

Öte yandan, birincil gelir dengesi kaleminde yabancı sermaye tarafından elde edilen gelirler kaynaklı gelir transferlerinin cari işlemler dengesi üzerinde bozucu etki ettiği görülmektedir. Bu kalem içerisinde, 2018 yılında bir önceki yıla göre faiz giderleri miktarında kaydedilen 1,4 milyar dolar tutarındaki artış önemli bir etken olmuştur. Öte yandan, 2018 yılında ikincil gelir dengesi kaleminin cari dengeye etkisi pozitif yönlü olmuş, ancak hükümet transferlerinde görülen 1,7 milyar dolar tutarındaki daralma sebebiyle bir önceki yıla göre cari dengeye ikincil gelir dengesinin katkısı 900 milyon dolar ile sınırlı kalmıştır. Böylece, ikincil gelir dengesi 1,8 milyar dolar gerilemiştir. Bu çerçevede, cari denge bir önceki yıla göre 19,7 milyar dolar iyileşerek cari açık 27,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2017-2018 yıllarına ilişkin sermaye ve finans hesabındaki gelişmeleri gösteren Tablo (

Tablo 6.3) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 6.3. Sermaye ve Finans Hesabındaki Gelişmeler

(milyon dolar)			Değişim	
	2017	2018	Miktar	Yüzde
SERMAYE HESABI	17	58	41	241,2
REZERV HARİÇ SERMAYE GİRİŞİ	42.109	4.518	-37.591	-89,3
FİNANS HESABI *	-46.716	-6.402	40.314	-86,3
Doğrudan Yatırımlar	-8.845	-9.526	-681	7,7
Net Varlık Edinimi	2.701	3.637	936	34,7
Net Yükümlülük Oluşumu	11.546	13.163	1.617	14,0
Portföy Yatırımları	-24.476	3.011	27.487	-112,3
Genel Hükümet	-13.101	-2.922	10.179	-77,7
Merkez Bankası	0	0	0	
Bankacılık Sektörü	-8.000	5.089	13.089	-163,6
Özel Sektör	-3.375	844	4.219	-125,0
Diğer Yatırımlar	-5.188	10.490	15.678	-302,2
Genel Hükümet	1.045	945	-100	-9,6
Merkez Bankası	-550	-4.366	-3.816	693,8
Bankacılık Sektörü	-1.065	15.434	16.499	-1549,2
Özel Sektör	-8.254	-5.530	2.724	-33,0
Bankaların Yabancı Para Efektif ve Mevduatı	3.636	4.007	371	10,2
Özel Çekme Hakları, SDR (Net Yük.)	0	0	0	
Rezerv Varlıklar	-8.207	-10.377	-2.170	26,4
NET HATA NOKSAN	614	21.173	20.559	3348,4

Kaynak: TCMB.

Cari açığın finansmanına ilişkin olarak, 2017 yılında net sermaye girişi 39,1 milyar dolar iken 2018 yılında 3,9 milyar dolar tutarında net sermaye çıkışı olmuştur. Ancak, 21,2 milyar dolar tutarında kayda geçirilemeyen ve net hata noksan kaleminde gösterilen sermaye girişi net sermaye çıkışını telafi ederek finansman dengesi 17,3 milyar dolar net sermaye girişine dönüşmüştür.

Rezervler 2018'de de 10,4 milyar dolar azalmıştır. Net hata ve noksan kaleminden gelen 21,2 milyar dolar sermaye girişiyle birlikte rezerv varlıklardaki azalış toplamı 31,6 milyar dolar bu dönemde 27,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen cari açığın yanında 3,9 milyar dolar tutarındaki sermaye çıkışına finansman sağlamıştır.

Bilindiği üzere, cari açığın yapısal bir nitelik kazanması, gerek üretim açısından ihtiyaç duyulan ara girdiler bakımından gerekse tüketim ve yatırım açısından dışa bağımlılığın arttığına işaret etmektedir. Ayrıca, küresel çapta yüksek dışa bağımlılığın yüksek olduğu enerji ürünlerinde kaydedilen yüksek fiyat dalgalanmaları ve altın ticaretinde görülen dalgalanmalar cari açığın büyüklüğünü doğrudan etkilemektedir. Öte yandan, cari açığın büyüklüğü ülkenin ihtiyaç duyduğu finansman miktarı ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle, ülkemizin dış kaynak bağımlılığı sebebiyle büyüme dönemlerinde cari açığın arttığı fakat büyümenin yavaşladığı dönemlerde ise cari açıkta daralmanın sınırlı olduğu görülmektedir. Son dönemde, ABD FED faiz artırımını ve ulusal ve bölgesel riskler nedeniyle dış finansman imkânlarının da daraldığı görülmektedir.

Cari açığın finansmanı için toplam sermaye girişi açısından önemli kalemlerden biri olan net doğrudan yatırımlar, 2018 yılında bir önceki yıla göre 681 milyon dolar artarak 9,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırım girişleri 13,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken bunun 5,9 milyar dolarlık kısmı gayrimenkul yatırımlarına yönelmiştir.

Bu kapsamda, bir diğere önemli kalem olan portföy yatırımlarında 2018 yılında net portföy yatırımlarında 3 milyar dolar net sermaye çıkışı gerçekleştiği görülmektedir. 2017 yılında, portföy yatırımları girişi 24,5 milyar dolar seviyesindeydi. Öte yandan, diğere yatırımlar kaleminde 2018 yılında kümülatif olarak toplam 10,5 milyar dolar net sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, bankaların, 3 milyar dolar kısa vadeli ve 8,7 milyar dolar borç geri ödemesi etkili olmuştur.

TCMB döviz rezervlerinde ise, 2017 Kasım ve Aralık aylarında kümülatif olarak 12,5 milyar dolar kayıp yaşandıktan sonra Ocak ayında 4,4 milyar dolar artış ile bu kayıp kısmen dengelenmiştir. Öte yandan, rezerv miktarı, özellikle, Haziran ayında 7 milyar dolar, Ağustos ayında 8,1 milyar dolar tutarında gerilemiştir. Ekim ve Kasım aylarında ise kümülatif olarak 6,1 milyar dolar tutarındaki rezerv artışı ile bu kayıplar kısmen telafi edilmiş 2018 yılının tamamında rezervler 10,4 milyar dolar azalmıştır.

Net hata ve noksan kaleminde ise, 2018 yılında, yukarıda belirtildiği üzere, 21,2 milyar dolar sermaye girişi kaydedilmiştir.

Bu çerçevede, son dönemde, özellikle, Türk Lirasındaki değer kaybı ve yurtiçi talepteki zayıflamaya koşut olarak **ithalatta kısmi gerileme ve ihracatta güçlü bir artışın katkısıyla cari açık daralma eğilimindedir. 2017 yılında 47,3 milyar dolar olarak gerçekleşen cari açık 2018 yılında 27,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı için hükümetin cari açık hedefi 40 milyar dolar seviyesindeydi.** Öte yandan, ABD’de FED’in faiz artırımını ve ulusal ve bölgesel riskler nedeniyle Türkiye açısından dış finansman imkânlarının daraldığı görülmektedir. Cari açığın finansmanı açısından önemli olan gelen doğrudan yatırımlarda bir önceki yıla göre önemli bir değişim olmazken 2017 yılına göre kısmen arttığı, bu kapsamda yapılan yatırımların üretken yatırımlara değil gayrimenkul alımı niteliğindeki verimsiz alanlara yönlendirildiği görülmektedir. Türkiye’nin yurtdışındaki yatırımlarının da arttığı gözlemlenmektedir. Portföy yatırımları ve diğere yatırımlar açısından 2018 yılında net sermaye çıkışı olduğu, ayrıca, devlet ve bankaların net kredi ödeyicisi konumunda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, son aylardaki artışa rağmen resmi rezervlerde görülen 10,4 milyar dolar seviyesindeki azalış dikkati çekmektedir. **2018 yılında, net hata ve noksan kaleminden kaydedilen 21,2 milyar dolar sermaye girişi, rezerv azalışıyla beraber cari açığın ve sermaye çıkışının en önemli finansman kaynağı olmuştur.**

7. DIŞ TİCARET

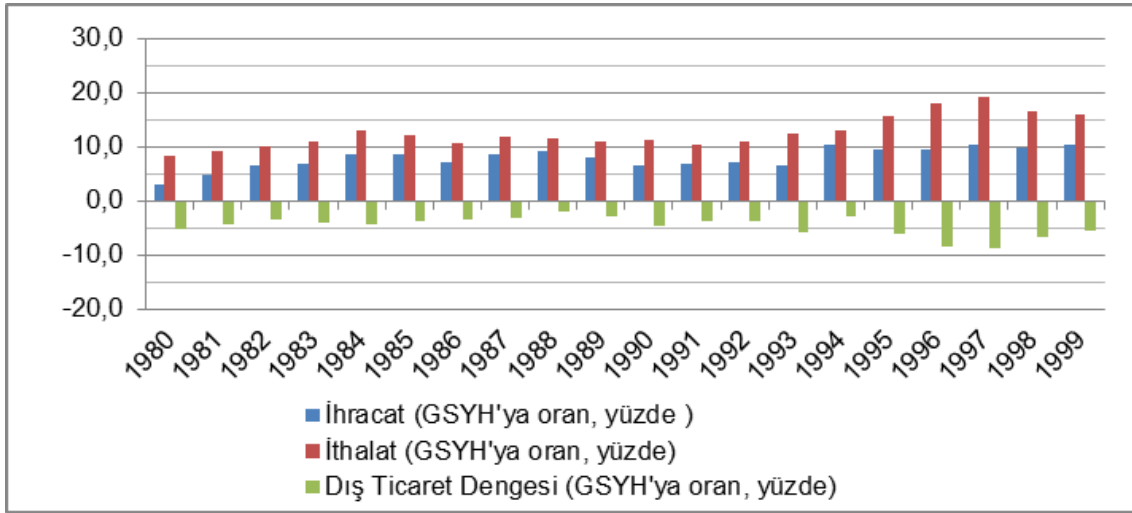
Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları ile dış ticaret politikasında yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Buna göre ithalatın aşamalı olarak serbestleştirilmesi, ihracatın ise düşük faizli kredi, vergi iadesi gibi çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenmesi öngörülmüştür. Böylece, başlatılan dışa açılma sürecinde ihracatın artırılması ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak görülmüştür. Ayrıca, dış ticarete rekabet gücünün artırılması, aşırı değerlendirilmiş Türk Lirasının gerçek değerine erişmesini gerektirdiği için sabit döviz kuru sistemi terk edilmiş ve 1980’ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ihracata dayalı dışa açık bir büyüme modeli benimsenmiş, dünyayla entegre ve dünya nispi fiyat mekanizmasıyla uyumlu bir piyasa sisteminin kurulması ve böylece toplumsal refahın artırılması ve kalkınmanın sağlanması planlanmıştır.

Bu kısımda, öncelikle, mevcut iktisadi yapının temel taşlarının döşendiği 1980’li yıllardan başlamak üzere Türkiye’de dış ticaretin genel görünümü ele alınacaktır. Daha sonra, yakın dönem dış ticaretindeki gelişmeler 2013-2017 dönemi esas alınarak ticaret konusu malların iktisadi niteliğine, üretici sektörler, ticaret yapılan ülke gruplarına ve ana ticaret ortağı olunan

ülkelerle yapılan ticarete göre incelenecektir. İlerleyen bölümde ise, 2018 yılında dış ticarete kaydedilen gelişmeler, 2017 yılıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

7.1 Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Görünümü (1980-2018)

Başlangıç olarak 1980 yılını dikkate aldığımızda, 24 Ocak Kararlarını takiben 1980’ler boyunca ihracatta artışlar sağlanmıştır (Şekil 7.1.) 1980 yılında 2,9 milyar dolar düzeyinde olan ihracat hacmi, 1989 yılında 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat ihracat hacmindeki bu artışa ithalattaki artışın eşlik etmesiyle dış ticaret açıkları dönem süresince 3-4 milyar dolar seviyelerinde dalgalanmıştır. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılmasıyla birlikte 1990’lar boyunca sermaye girişleri artmış, Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile ithalattaki serbestleştirme sürdürülmüştür. Bu dönemde ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiştir. Hızla artan dış ticaret açıkları 1994 yılında krizin etkisiyle daralmış olsa da, kriz sonrasında tekrar yüksek artış trendine girmiştir. Bu eğilim 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında bir miktar düşüşe geçmiştir.

Kaynak: TÜİK, OECD.

Şekil 7.1. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)

Diğer yandan, 1994 yılına kadar GSYH'ye oran olarak yüzde 5-10 Aralığında seyreden ihracat 1994 krizi ve sonrasında GSYH'ye oran olarak yüzde 10 seviyesine çıkmış ve 2000'li yıllara kadar bu seviyesini korumuştur. İthalatta ise AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıyla GSYH'ye oran olarak yüzde 15 seviyesini geçen ithalat bir daha bu seviyenin altına düşmemiştir.

Bu dönemde, ekonominin dışa açılmasıyla paralel olarak dış ticaret hacminin ekonomi içerisindeki payı artmıştır. Dış ticaretteki artış ekonominin büyüme hızının üzerinde gerçekleşmiştir.

Uzun yıllar boyunca yüksek enflasyonla mücadele eden Türkiye’de, 2000 yılında IMF desteğiyle enflasyonla mücadele amacıyla yeni bir istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Programla, ekonomide olumlu beklentilerin artmasıyla genişleyen talep ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla yüzde 89,8’lik ciddi bir artış göstermiştir. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizle ekonomi keskin ve hızlı bir daralma sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta yüzde 24'lük bir düşüş meydana gelmiştir. Döviz kurunda, 2000 yılında uygulanan nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilerek devalüasyona gidilmiştir. Döviz kurunun yükselmesinin olumlu katkısıyla ihracat yüzde 12,8

büyüme kaydetmiştir. 2001 yılında dış ticaret hacmi önceki yıla göre yüzde 11,6 oranında küçülmüştür.

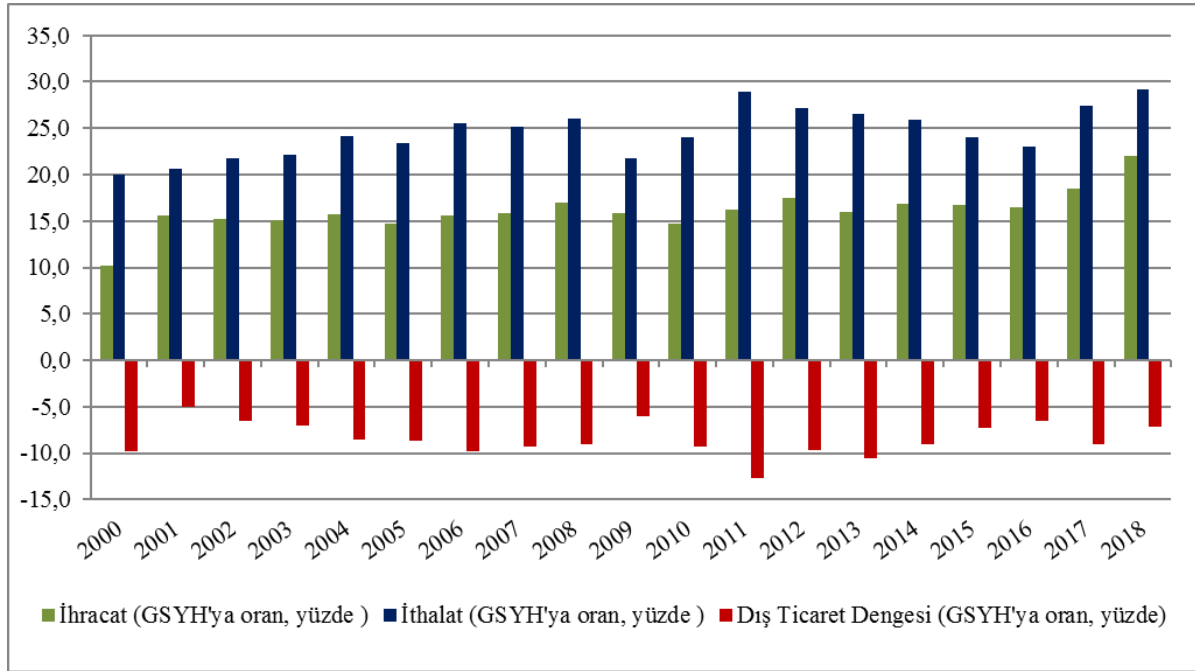
Tablo 7.1. Dış Ticaret Dengesi (2000-2018, milyon dolar)

Yıl	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	(Milyon \$)				Değişim (%)		(%)
2000	27.775	54.503	-26.728	82.278	4,5	34,0	51,0
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733	12,8	-24,0	75,7
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613	15,1	24,5	69,9
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593	31,0	34,5	68,1
2004	63.167	97.540	-34.373	160.707	33,7	40,7	64,8
2005	73.476	116.774	-43.298	190.251	16,3	19,7	62,9
2006	85.535	139.576	-54.041	225.111	16,4	19,5	61,3
2007	107.272	170.063	-62.791	277.334	25,4	21,8	63,1
2008	132.027	201.964	-69.936	333.991	23,1	18,8	65,4
2009	102.143	140.928	-38.786	243.071	-22,6	-30,2	72,5
2010	113.883	185.544	-71.661	299.428	11,5	31,7	61,4
2011	134.907	240.842	-105.935	375.749	18,5	29,8	56,0
2012	152.462	236.545	-84.083	389.007	13,0	-1,8	64,5
2013	151.803	251.661	-99.859	403.464	-0,4	6,4	60,3
2014	157.610	242.177	-84.567	399.787	3,8	-3,8	65,1
2015	143.839	207.234	-63.395	351.073	-8,7	-14,4	69,4
2016	142.530	198.618	-56.089	341.148	-0,9	-4,2	71,8
2017	156.993	233.800	-76.807	390.793	10,1	17,7	67,1
2018	168.023	223.039	-55.016	391.062	7,0	-4,6	75,3

Kaynak: TÜİK

2002 yılından itibaren 2008 yılı son çeyreğine kadar dalgalanmalar göstermekle beraber kesintisiz biçimde sürdürülen ekonomik büyümenin etkisiyle dış ticaret hacmi sürekli büyüme göstermiştir. Ayrıca TL'nin değer kazanımı ve faiz hadlerinde meydana gelen düşüşle desteklenen tüketim talebi, dış ticaret hacminin gelişiminde etkili olan diğer unsurlarıdır. 2009 yılında küresel mali krizinin etkilerinin Türkiye'yi etkilemesiyle dış ticaret hacmi yüzde 27,2 oranında daralmıştır. 2010 yılından itibaren dış ticaret hacmi yeniden artış trendine girerek 300 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Ancak, 2012 ve 2013 yıllarında ekonomideki büyüme sürecinin yavaşlaması nedeniyle bu yıllarda 2011 yılında ticaret hacminin ulaştığı 376 milyar dolar seviyesinin bir miktar üzerinde 389 ve 403 milyar dolar seviyesinde kalmıştır. 2014 yılında ise ithalat hacmindeki daralmanın etkisiyle dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre küçük bir miktar olsa da azalarak 400 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında alınan makro

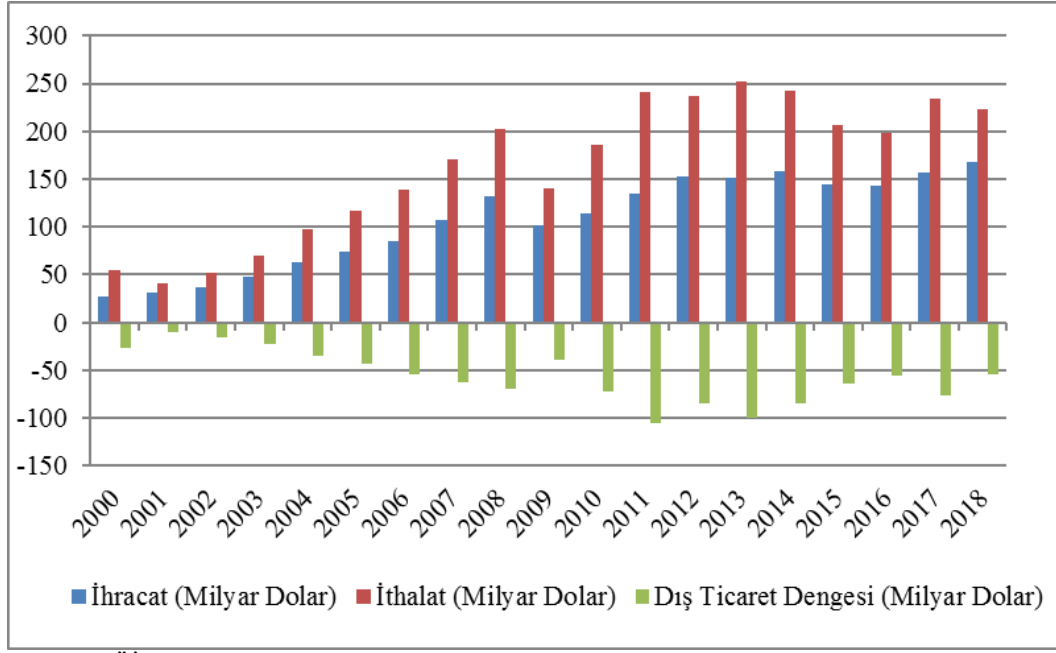
ihiyati tedbirlerin yanında uluslararası piyasalarda emtia fiyatlarının önemli ölçüde düşmesinin de etkisiyle özellikle ithalatta önemli oranda bir düşüş gerçekleşmiş ve ticaret hacmi yüzde 12,2 oranında düşerek 351 milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2016 yılında da ihracat ve ithalattaki zayıf yurtiçi ve yurtdışı talep ve ham petrol fiyatlarındaki düşük seviye neticesinde dış ticaret hacmi 341 milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2017 yılında ise ithalat ve ihracatın her ikisinde kaydedilen artışa bağlı olarak, bir önceki yıldaki düşük bazın da etkisiyle dış ticaret hacmi yüzde 14,6 oranında artarak 391 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında da özellikle, Türk lirasının düşük değerinin de katkısıyla bir önceki yılın aynı seviyesinde değerlendirilmektedir.

Kaynak: TÜİK. 2019 yılı Programında öngörülen gerçekleşme tahmini 2018 yılı GSYH rakamı olarak kullanılmıştır.

Şekil 7.2. 2000-2018 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)

Şekil 7.2'de, 2000–2018 döneminde yıllara göre ihracat ve ithalatın GSYH'ye oranındaki gelişmeler verilmektedir. 2002-2008 döneminde son iki yıl dışında ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından daima yüksek olmuştur. Bu durum, dış ticaret açığının bu yıllar boyunca sürekli artış göstermesine neden olmuştur. Ayrıca, ihracatın ithalatı karşılama oranı da son iki yıl dışında dönem boyunca düşüş göstermiştir. 2001 krizinde ithalatın yüzde 24 daralması ve ihracatın yüzde 12,8 artması ile yüzde 75,7 seviyesine çıkan ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek düşerek 2006 yılında yüzde 61,3'e gerilemiş, 2008 yılında ise ihracat artış hızının ithalata göre daha yüksek düzeyde olmasının etkisiyle bir miktar düzelererek yüzde 65,4'e çıkmıştır. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle ihracat ve ithalat hacimleri hızla daralmıştır. İhracat bir önceki yıla göre yüzde 22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolara, ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 30,2 oranında azalarak 140,9 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığı, ithalatta meydana gelen daralmanın daha keskin olması nedeniyle bir önceki döneme göre yüzde 44,5 oranında azalarak 38,8 milyar dolara düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dış ticaret açığındaki bu düzelleme ile yüzde 72,5'e çıkmıştır.

Kaynak: TÜİK

Şekil 7.3. 2000-2018 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (milyar dolar)

2010 ve 2011 yıllarında ekonomik büyümedeki artışlarla birlikte dış ticaret hacminde tekrar hızlı bir genişleme yaşanmıştır. Bu yıllarda ithalat artışı sırasıyla yüzde 31,7 ve yüzde 29,8'lik değerlere ulaşmıştır. 2010 yılında yüzde 11,5 artış gösteren ihracat hacmi, 2011 yılında ise yüzde 18,5 büyümüştür. Bu iki yılda dış ticaret açığı hızla yükselirken özellikle 2011 yılında 105,9 milyar dolar ile rekor bir seviyeye çıkmıştır. Aynı yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 56'ya gerilemiştir. İthalat hacmindeki artışın nedenleri arasında; hızlı ekonomik büyümenin hanehalkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırmasını, artan yatırım faaliyetlerinin yatırım malları ithalatını yükseltmesini ve Türk Lirasının aşırı değerli oluşunun ithal girdilere olan talebi artırmasını sayabiliriz. Küresel finansal krizin etkilerinin özellikle Avrupa Birliği'nde hala hissedilmesi ve Türk Lirası'nın aşırı değerli konumunu sürdürüyor olması ihracat faaliyetini olumsuz biçimde etkilemiştir.

Ekonomideki ısınmayı azaltmak için başta kredi hacmi genişleme hızının azaltılması olmak üzere bir takım önlemlerin alınmasıyla 2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş, bu şekilde tüketim ve yatırım talebi daralmıştır. İthalat hacmi bir önceki yıla göre yüzde 1,8 oranında azalışla 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve böylece ithalat hacminde son yıllardaki hızlı büyümenin önüne geçilmiştir. Buna karşılık 2012 yılında ihracat yüzde 13 oranında bir artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir. Bilhassa parasal olmayan altın ihracatında önceki yıllara nazaran ciddi bir artış kaydedilmiş, bu da 2012 yılı ihracat artışına olumlu bir katkıda bulunmuştur. İthalatın azalışı ve ihracatın artışıyla dış ticaret açığı yüzde 20,6 daralırken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 64,5'e çıkmıştır.

2013 yılında ekonomik büyümenin bir önceki yıla göre canlanması, ithalatın yüzde 6,4 oranında artmasını sağlamıştır. Böylece ithalat hacmi 2013 yılında 251,7 milyar dolara yükselmiştir. Parasal olmayan altın ithalatındaki hızlı artış, genişleyen ithalat hacmine katkıda bulunmuştur. İhracat ise küçük bir azalışla hemen hemen bir önceki yıldaki düzeyini korumuştur. 2012 yılına kıyasla parasal olmayan altın ihracatında yüksek oranlı bir düşüş meydana gelmiş ve bu durum 2013 yılı ihracatını olumsuz etkilemiştir. İthalattaki artışa karşılık ihracatta düşüş yaşanması dış ticaret açığının yüzde 18,8 artmasına neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 60,3'e gerilemiştir.

2014 yılında yurtiçi talebin zayıflaması ve yılın ikinci yarısında petrol fiyatlarının hızlı düşüşünün etkileriyle ithalat hacmi düşmüştür. İthalat bir önceki yıla göre yüzde 3,8 azalarak 242,2 milyar dolara gerilemiştir. Rusya ve Irak gibi önemli ihraç pazarlarımıza yönelik ihracat hacmindeki düşüş, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarımıza yönelik ihracat hacmi artışıyla telafi edilmiştir. Böylece 2014 yılında ihracat hacmi yüzde 3,8 artarak, 157,6 milyar dolar olmuştur. İhracatın artması ve ithalatın azalmasıyla dış ticaret açığı yüzde 15,3 daralarak, 84, 6 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 65,1'e yükselmiştir.

2015 yılında yurtiçi talebin zayıflaması petrol fiyatlarının hızlı düşüşünün etkileriyle ithalat hacmi düşmüştür. İthalat bir önceki yıla göre yüzde 3,8 azalarak 207,2 milyar dolara gerilemiştir. 2015 yılında ihracat hacmi yüzde 8,7 azalarak, 143,8 milyar dolar olmuştur. İhracatın da azalmasına rağmen ithalatta kaydedilen daha yüksek oranındaki daralma sebebiyle dış ticaret açığı yüzde 25 oranında gerileyerek, 63,4 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 69,4'e yükselmiştir.

2016 yılında Türkiye'de iç siyasete yaşanan olumsuzlukların yanında küresel piyasalardaki belirsizlik ve ticaret ortağı ülkelerdeki talebin durgunluğu ihracatta; yurtiçi talepteki yavaşlama ve petrol fiyatlarının düşük seyretmesiyle ithalatta kısmi bir gerilemeye yol açmıştır. Rusya ve Irak gibi önemli ihraç pazarlara yönelik ihracat hacmindeki düşüş, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarına yönelik ihracat hacmi artışıyla kısmen telafi edilmiş ancak Rusya'yla yaşanan siyasi krizin ekonomiye yansımalarının etkisi nedeniyle bu ülkeye ihracatta yüzde 50'ler seviyesinde bir düşüş kaydedilmiştir. Böylece, 2016 yılında ihracat yüzde 0,9, ithalat ise yüzde 4,2 daralmıştır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesinde 11,5'lik bir düşüş yaşanmıştır. Buna göre, ihracat 142,6 milyar dolar, ithalat ise 198,6 milyar dolar ve dış ticaret dengesi de 56 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. sözkonusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 71,8 seviyesine yükselmiştir.

2017 yılında, Türkiye'de bir önceki yılda iç siyasette yaşanan olumsuzlukların devamı niteliğindeki sürecin getirdiği siyasi düzlemdeki sıkıntıların belirli ölçüde aşılması, döviz kurundaki değer kaybının ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü olumlu etkilemesi ve ticaret ortağı ülkelerdeki talebin canlanmaya başlamasıyla ihracatta hızlı bir artış sağlamıştır. Öte yandan yurtiçi talepteki zayıflığın vergi indirimleri ile giderilmesine yönelik olarak hükümet tarafından atılan adımlar ve özellikle, son çeyrekte petrol fiyatlarında kaydedilen kısmi artışa bağlı olarak ithalatta da yılın ikinci yarısında bir artış sözkonusu olmuştur. Rusya gibi önemli ihraç pazarlarına yönelik ihracat hacmindeki düşüşün bir kısmı siyasi düzlemde kaydedilen iyileşmeye paralel olarak kısmen telafi edilmiştir. Ayrıca, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarında görülen kısmi toparlanma ihracat hacminde bir artışa yol açmıştır. Böylece, 2017 yılında ihracat yüzde 10,2, ithalat ise yüzde 17,7 oranında artmıştır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesinde yüzde 36,8 oranında bir artış kaydedilmiş ve dış ticaret dengesi 76,7 milyar dolar açık vermiştir. Buna göre, ihracat 157 milyar dolar, ithalat 233.8 milyar dolar ve dış ticaret dengesi 76.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 67,2 olmuştur.

2018 yılında ise, özellikle, TL'deki hızlı değer düşüşü nedeniyle ihracatçı sektörlerin rekabet gücü artmış ve ithalatın pahalılaşmasıyla da ithalat düşmüştür. Bu yılda, ihracat yüzde 7 artarken, ithalat yüzde 4,6 oranında daralmış ve böylece, dış ticaret dengesi yüzde 28,4 oranında düşmüştür. Buna göre, ihracat 168 milyar dolar, ithalat 223 milyar dolar ve dış ticaret dengesi 55 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

7.2 2013-2018 Döneminde Dış Ticaretteki Eğilimler

Bu kısımda 2013-2018 dönemine ilişkin dış ticaretteki gelişmelerdeki temel eğilimler üzerinde durulmak suretiyle incelenmektedir. Dış ticarete konu olan malların kullanım amacına göre, dış

ticarete konu olan malların üretim sektörlerine göre ve ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre dış ticaretteki gelişmeler üç başlık altında incelenecektir.

7.2.1 Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Dış ticarete konu olan mallar, kullanım amacı bağlamında iktisadi niteliğine göre değerlendirilmek istendiğinde, buna imkân veren Geniş Ekonomik Grupları (Temel Alt Mal Grupları) (BEC) Sınıflaması kullanılmaktadır. Bu sınıflamaya göre ticarete konu mallar; yatırım malları, ara malları, tüketim malları ve diğerleri şeklinde dört başlık altında incelenmektedir. Temel Alt Mal Grupları (BEC) sınıflamasına göre ihracattaki gelişmeler aşağıda (Tablo 7.2) sunulmaktadır.

Tablo 7.2 Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İhracat

Değer (Milyon Dolar)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Genel Toplam	151.803	157.610	143.839	142.530	156.993	168.023
Yatırım (sermaye) malları	15.592	16.107	15.392	15.891	18.352	19.846
Hammadde (ara mallar)	74.817	75.171	68.433	66.890	73.063	79.328
Tüketim malları	60.732	65.088	59.146	58.877	64.878	68.066
Diğerleri	661	1.243	869	871	700	783
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	10,3	10,2	10,7	11,1	11,7	11,8
Hammadde (ara mallar)	49,3	47,7	47,6	46,9	46,5	47,2
Tüketim malları	40,0	41,3	41,1	41,3	41,3	40,5
Diğerleri	0,4	0,8	0,6	0,6	0,4	0,5

Kaynak: TÜİK

Temel Alt Mal Grupları (BEC) sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip hammadde ihracatıdır. 2013 yılında ihracat içerisinde yüzde 49,2'lik bir payı olan sözkonusu kalem, 2014 yılında yüzde yaklaşık 1,5 puan azalmış ve toplam ihracatta görülen daralmanın en önemli kaynağı olmuştur. Hammadde ihracatının toplam içerisindeki payı 2014-2017 döneminde düzenli bir şekilde azalarak 2017 yılında yüzde 46,5 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında ise kısmi bir toparlanmayla tekrar yüzde 47,2 seviyesine yükselmiştir. Öte yandan, yatırım malları ihracatının toplam içerisindeki payı, 2013 döneminden itibaren düzenli bir şekilde artarak dönem başındaki yüzde 10,3 seviyesinden 2018 yılında yüzde 11,8 seviyesine yükselmiştir. Tüketim malları ihracatının toplam içerisindeki payı ise 2012 yılında yüzde 40 iken 2014 yılında yüzde 41,3 seviyesine yükselmiş ve 2017 yılına kadar olan dönem içerisinde yaklaşık olarak aynı seviyesini korumuştur. Bu kalemde, 2018 yılında ihracatta kaydedilen yüksek artışa rağmen ihracattaki ortalama büyümenin altında kaldığı için toplam ihracat içindeki payı gerilemiştir.

İhracattaki gelişmeler değer açısından BEC sınıflamasına göre ele alındığında, 2013 yılında 151,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat içerisinde en önemli kalem olan hammadde ihracatı sözkonusu yılda 82,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra sürekli bir azalma eğiliminde olan sözkonusu kalem 2016 yılında 66,9 milyar dolara kadar gerilemiş daha sonra 2017 yılında kısmi bir artışla 73,1 milyar dolar olmuştur. Yatırım malları ihracatı ise 2012 yılındaki 13,7 milyar dolar seviyesinden düzenli olarak artışla 18,4 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılında 55,6 milyar dolar seviyesinde olan tüketim malları ihracatı dönem sonunda 64,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında ise yatırım mallarından 19,8 milyar dolar,

ara mallardan 79,3 milyar dolar, tüketim mallarından 68,1 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmiştir.

Temel alt mal grupları (BEC) Sınıflamasına Göre ithalattaki gelişmeler ise aşağıda (Tablo 7.3) sunulmaktadır.

Tablo 7.3. Temel Alt Mal Grupları (BEC) Sınıflamasına Göre İthalat

Değer (Milyon Dolar)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Genel Toplam	251.661	242.177	207.234	198.618	233.800	223.039
Yatırım (sermaye) malları	36.771	35.996	34.905	35.919	33.116	29.301
Hammadde (ara mallar)	183.811	176.722	143.317	134.315	171.462	170.044
Tüketim malları	30.416	29.006	28.587	27.947	28.488	22.876
Diğerleri	663	453	426	437	734	817
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	14,6	14,9	16,8	18,1	14,2	13,1
Hammadde (ara mallar)	73,0	73,0	69,2	67,6	73,3	76,2
Tüketim malları	12,1	12,0	13,8	14,1	12,2	10,3
Diğerleri	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4

Kaynak: TÜİK.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere hammaddeler, ithalat içerisinde en yüksek paya sahip kalemdir. 2013 yılında hammadde ithalatının toplam içerisindeki payı yüzde 73 iken zaman içerisinde, 2014 yılı ikinci yarısından itibaren uluslararası piyasalarda düşen emtia fiyatları enerji başta olmak üzere hammadde ithalatının değer olarak azalmasına katkı sağlamıştır. 2015 yılında sözkonusu kalemin payı yüzde 69,2'ye, 2016 yılında 134,3 milyar dolara ve yüzde 67,6 seviyesine geriledikten sonra 2017 yılında tekrar yükselerek yüzde 73,3 seviyesine çıkmıştır. 2018 yılında yine küresel çapta artan emtia fiyatlarına bağlı olarak hammadde ithalatı değer olarak kısmen azalsa da toplam ithalattaki yüksek oranlı gerilemeye bağlı olarak toplam içindeki payı 76,2 oranına yükselmiştir.

2013 yılında yatırım malları ithalatı değer olarak 36,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olsa da dönem içerisinde 35-36 milyar dolar civarında dalgalanmış, hammaddenin toplam içerisindeki payının ağırlığı sebebiyle olduğu kalemde ortaya çıkan gelişmeler ekseninde toplam ithalat içerisindeki payı değişmiş, 2016 yılında yüzde 18,1 seviyesine kadar yükselmiştir. Bununla beraber, gerek değer olarak gerekse toplam içerisindeki pay olarak 2017 den itibaren gerilemiştir.

Yukarıdaki ifade edilen hususlar birlikte değerlendirildiğinde **Türkiye'nin ithalatının 2018 yılı itibarıyla yüzde 89,4'ünün ve aramalı niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu durum ithal ürünlerin Türkiye'de hanehalkı kullanımına yönelik tüketimden ziyade üretim faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından önem taşıdığı ve ekonomik büyümenin ithalata bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır.**

7.2.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Dış ticarete konu olan mallar, üretim sektörlerine bağlamında değerlendirilmek istendiğinde Ticarete konu olan malların üretim yapan sektörler temelinde değerlendirilmesinde ve analizinde Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflaması kullanılmaktadır. Bu sınıflamaya göre ticarete konu mallar; tarım, madencilik, imalat sanayii ve bunların alt kalemleri gibi üretim sektörlerini gösteren başlıklar altında incelenmektedir. Uluslararası Standart Sanayi

Sınıflamasına (ISIC) göre, iktisadi üretim sektörleri temelinde ihracattaki genel değişim aşağıdaki tabloda (Tablo 7.4) sunulmaktadır.

Tablo 7.4. Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflamasına Göre İhracat (2013-2018)

Değer (Milyon Dolar)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Genel Toplam	151.803	157.610	143.839	142.530	156.993	168.023
Tarım ve ormancılık	5.653	6.030	5.757	5.397	5.287	5.558
Balıkçılık	258	347	368	414	451	486
Madencilik ve taşocakçılığı	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509	3.400
İmalat sanayi	141.358	147.059	134.390	133.596	147.138	157.806
Diğer	653	768	525	446	608	774
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	3,7	3,8	4,0	3,8	3,4	3,3
Balıkçılık	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Madencilik ve taşocakçılığı	2,6	2,2	1,9	1,9	2,2	2,0
İmalat sanayi	93,1	93,3	93,4	93,7	93,7	93,9
Diğer	0,4	0,5	0,4	0,3	0,4	0,5

Kaynak: TÜİK

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayi yüzde 90'ın üzerinde bir oranla en yüksek paya sahip sektördür. İhracattaki azalış veya artışların temel kaynağı imalat sanayi sektörü ihracatındaki dalgalanmalardır.

Madencilik sektörü ihracatı tutarı emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak 2014'te kısmen, 2015 ve 2016 yıllarında belirgin bir şekilde düşerken 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. Sektörün toplam ihracat içerisindeki payı yaklaşık yüzde 2 civarındadır. Madencilik ihracatı 2,8-3,5 milyar dolar civarında gerçekleşmekte olup 2013 yılında 3,9 milyar dolar seviyesinden 2016 yılında 2,7 milyar dolar seviyesine kadar geriledikten sonra 2017 yılında tekrar 3,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında ise sözkonusu sektörün ihracatı 3,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tarım sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 3,4 ile yüzde 4 arasında dalgalanmakta olup tarım ürünleri ihracatı 5-5,5 milyar dolar seviyesindedir. Öte yandan tarım ürünleri ihracatı 2013 yılında 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken 2014 yılında 6 milyar dolar seviyesine yükselmiş, ilerleyen dönemde ılımlı bir şekilde azalarak 2017 yılında 5,3 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında ise kısmen toparlanarak 5,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Diğer sektörler ise yaklaşık 1 milyar dolar civarında ihracat gerçekleştirmekte olup toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 0,7 seviyesindedir.

İktisadi üretim sektörlerine göre ithalattaki genel değişim aşağıdaki tabloda (Tablo 7.5) sunulmaktadır.

Tablo 7.5. Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflamasına Göre İthalat (2013-2018)

Değer (Milyon Dolar)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Genel Toplam	251.661	242.177	207.234	198.618	233.800	223.039
Tarım ve ormancılık	7.718	8.589	7.176	7.041	8.987	9.284
Balıkçılık	58	69	88	56	58	51
Madencilik ve taşocakçılığı	38.205	37.126	27.609	19.009	26.079	28.963
İmalat sanayi	196.823	187.742	166.821	167.243	190.748	175.976
Diğer	8.857	8.651	5.540	5.269	7.928	8.765
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	3,1	3,5	3,5	3,5	3,8	4,2
Balıkçılık	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Madencilik ve taşocakçılığı	15,2	15,3	13,3	9,6	11,2	13,0
İmalat sanayi	78,2	77,5	80,5	84,2	81,6	78,9
Diğer	3,5	3,6	2,7	2,7	3,4	3,9

Kaynak: TÜİK

İthalatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayiinin yüzde 80 civarında payı bulunmaktadır. Toplam ithalat içerisinde en yüksek paya sahip olan imalat sanayii ithalatındaki dalgalanmalar ithalattaki azalış veya artışların temel kaynağıdır. 2013 yılında toplam içindeki payı yüzde 78,2 seviyesinde olan imalat sanayii ithalatı 2016 yılında yüzde 84,2 seviyesine kadar yükseldikten sonra 2017 yılında 23,5 milyar dolar artışa rağmen toplam içerisindeki payı kısmi bir gerilemeyle yüzde 81,6 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise imalat sanayii sektörü üretiminden yapılan ithalat 176 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Madencilik sektörü ithalat değeri, emtia fiyatlarındaki düşüşün de katkısıyla 2013 yılından itibaren düşüş trendine girmiş, sözkonusu yıldaki 38,2 milyar dolar seviyesinden 2016 yılında 19 milyar dolara kadar geriledikten sonra 2017 yılında tekrar toparlanma eğimine girmiş ve 26,1 milyar dolara yükselmiştir. Sektörün toplam ithalat içerisindeki payı 2012 yılındaki yüzde 17,9 seviyesinden 2018 yılında yüzde 13 seviyesine gerilemiştir.

Tarım sektörünün toplam ithalat içerisindeki payı 2013-2018 döneminde yüzde 3,1 seviyesinden yüzde 4,2 seviyesine yükselmiştir. Tarım sektörü ürünleri ithalatı değer olarak ise, 7,7 milyar dolar seviyesinden 9,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Diğer sektörlerden ise yaklaşık 8-9 milyar dolar civarında ithalat gerçekleştirilmekte olup toplam ithalat içerisinde sözkonusu kalemin payı dönem içerisinde yüzde 2,7-3,5 aralığında dalgalanmaktadır. 2017 yılında 7,9 milyar dolar olarak gerçekleşen diğer kalemlerden yapılan ithalat 2018 yılında 8,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

7.2.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Eğilimler

Bu kısımda, Türkiye'nin dış ticareti; ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre ele alınacaktır. Bu kapsamda, Türkiye'nin 2013-2018 dönemine ilişkin ülke gruplarına göre ihracatı aşağıdaki tabloda (Tablo 7.6Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.) sunulmaktadır.

Tablo 7.6. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2013-2018)

Ülke grubu	Değer (milyon dolar)						Değişim (yüzde)	Pay Farkı (yüzde)	Miktar artışı
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/13	2018/13	2018/13
Toplam	151 803	157 610	143 839	142 530	156 993	168 023	10,7	0,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	63 038	68 514	63 998	68 343	73 906	84 021	33,3	8,5	20.983
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	2 413	2 270	1 907	1 822	1 995	2 186	-9,4	-0,3	-226
C-Diğer ülkeler	86 352	86 826	77 934	72 365	81 092	81 816	-5,3	-8,2	-4.535
Diğer Avrupa (AB Hariç)	14 214	15 184	14 141	9 736	9 805	11 707	-17,6	-2,4	-2.507
Kuzey Afrika	10 042	9 758	8 527	7 755	7 525	9 481	-5,6	-1,0	-561
Diğer Afrika	4 104	3 996	3 922	3 651	4 149	4 974	21,2	0,3	870
Kuzey Amerika	6 580	7 292	7 067	7 404	9 700	9 579	45,6	1,4	2.999
Orta Amerika ve Karayipler	1 004	938	849	846	1 171	1 474	46,7	0,2	469
Güney Amerika	2 127	1 852	1 310	1 095	1 295	1 772	-16,7	-0,3	-355
Yakın ve Orta Doğu	35 575	35 384	31 086	31 304	35 337	29 476	-17,1	-5,9	-6.099
Diğer Asya	12 017	11 591	10 307	9 684	11 271	12 354	2,8	-0,6	337
Avustralya ve Yeni Zelanda	538	600	619	736	648	806	49,7	0,1	268
Diğer Ülke ve Bölgeler	151	231	106	153	192	195	29,2	0,0	44
D-Seçilmiş ülke grupları									
OECD Ülkeleri	68 684	76 675	75 368	77 420	82 726	93 820	36,6	10,6	25.136
EFTA Ülkeleri	1 662	3 795	6 202	3 267	1 638	2 276	36,9	0,3	614
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	20 368	19 687	14 590	13 078	15 635	17 839	-12,4	-2,8	-2.529
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	11 898	11 717	9 567	9 603	8 105	7 145	-40,0	-3,6	-4.754
Bağımsız Devletler Topluluğu	16 924	15 616	10 569	7 750	9 102	9 718	-42,6	-5,4	-7.206
Türk Cumhuriyetleri	6 908	7 108	5 290	3 992	4 165	3 966	-42,6	-2,2	-2.942
İslam İşbirliği Teşkilatı	49 371	48 625	42 738	41 232	45 133	41 191	-16,6	-8,0	-8.179

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre en fazla ihracat Avrupa Birliği'ne yapılmaktadır. AB'ye yapılan ihracat, yapılan ihracat 2013-2018 dönemi boyunca sürekli artmıştır. AB bölgesi ülkelerinin de içinde olduğu OECD ülkelerine yapılan ihracatın payı da benzer şekilde artmıştır. Dönem içinde AB'ye yapılan ihracatın payı, 8,5 puan artarken OECD ülkelerine yapılan ihracat da 10,6 puan artmıştır. Ancak, oranın bu ölçüde yüksek olmasında 2013 yılında AB ülkelerindeki durgunluk sebebiyle bu bölgeye yapılan ihracatın önemli ölçüde düşmüş olması sebebiyle ortaya çıkan düşük baz etkisinin rolü bulunmaktadır. Bölgeye yapılan ihracat, 2013 yılında 63,1 milyar dolar seviyesinde iken 2017 yılında 73,9 milyar dolara, 2018 yılında ise 84 milyar dolara yükselmiştir. Böylece, bölgeye yapılan ihracat dönem içerisinde 21 milyar dolar artmıştır. AB bölgesinin toplam ihracat içindeki payı yüzde 41,5 seviyesinden yüzde 50 seviyesine yükselmiştir.

Öte yandan, 2009-2012 yılları arasında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı sürekli artarak 2012 yılında yüzde 27,8'e ve 42,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bu bölgeye yapılan ihracat 2013-2015 döneminde sürekli olarak azalmış, bölge ticaretinin payı yüzde 23,4 seviyesinden yüzde 17,5 seviyesine ve tutar olarak da 35,6 milyar dolar seviyesinden 6,1 milyar dolar düşüşle 29,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Yakın ve orta doğu bölgesinde yer alan ülkelerin de bulunduğu, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatına yapılan ihracat dönem içinde önemli ölçüde azalmıştır. Yakın ve orta doğu bölgesinde yer alan ülkelerdeki çatışma ortamı ve güvenlik problemi sözkonusu ülkelere olan ihracatı olumsuz etkilemektedir. **Bu noktada, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Türk Cumhuriyetlerinde Türkiye 2013 yılındaki ihracat pazarının yaklaşık yüzde 40'ını kaybetmiştir.**

Türkiye'nin 2013-2018 dönemine ilişkin ihracatın ana ticaret ortağı ülkelere göre dağılımı ve değişimi yukarıdaki tabloda (Tablo 7.7; Tablo 7.8) sunulmaktadır.

Tablo 7.7. Ülkelere Göre Yıllık İhracat

Sıra	Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Almanya	13 703	15 147	13 417	13 999	15 119	16 144
2	İngiltere	8 785	9 903	10 556	11 686	9 603	11 113
3	İtalya	6 718	7 141	6 887	7 581	8 473	9 566
4	Irak	11 949	10 888	8 550	7 637	9 055	8 351
5	ABD	5 640	6 342	6 396	6 623	8 654	8 306
6	İspanya	4 334	4 750	4 742	4 988	6 302	7 710
7	Fransa	6 377	6 464	5 845	6 022	6 584	7 289
8	Hollanda	3 538	3 459	3 155	3 589	3 864	4 778
9	Belçika	2 574	2 939	2 558	2 548	3 151	3 953
10	İsrail	2 650	2 951	2 698	2 956	3 407	3 900
11	Romanya	2 616	3 008	2 816	2 671	3 139	3 877
12	Rusya	6 964	5 943	3 588	1 733	2 734	3 402
13	Polonya	2 059	2 402	2 329	2 651	3 071	3 348
14	BAE	4 966	4 656	4 681	5 407	9 184	3 138
15	Mısır	3 200	3 298	3 125	2 733	2 361	3 056
16	Çin	3 601	2 861	2 415	2 328	2 936	2 915
17	Bulgaristan	1 971	2 040	1 676	2 383	2 803	2 671
18	S. Arabistan	3 191	3 047	3 473	3 172	2 735	2 636
19	İran	4 193	3 886	3 664	4 966	3 259	2 394
20	Yunanistan	1 437	1 537	1 401	1 427	1 663	2 089
	Diğerleri	51 336	54 949	49 867	45 428	48 894	57 387
	Toplam	151 803	157 610	143 839	142 530	156 993	168 023

Kaynak: TÜİK

Ülkelere göre Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı Almanya'nın toplam içindeki payı 2012'de yüzde 8,6 iken ilerleyen dönemde artarak yüzde 9,6'ya ulaşmıştır. Almanya'ya yapılan ihracat 2013 yılında 13,7 milyar dolar iken, 2014 yılında yüzde 10,5 oranında artarak 15,1 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise Almanya ya yapılan ihracat yüzde 11,4 oranında daralarak 13,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2016-2018 döneminde sözkonusu ülkeye yapılan ihracat tekrar artarak 2013-2018 döneminde 2,5 milyar dolar yükselmiş ve dönem sonunda 16,1 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Dönem içinde ABD, İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracat önemli ölçüde artarak 2013 yılına göre sözkonusu ülkelere yapılan ihracatta toplamda 8,9 milyar dolar artış kaydedilmiştir. Ayrıca, Rusya ile yakın dönemde yaşanan siyasi krize bağlı olarak daralan dış ticaret hacmi siyasi alandaki ilerlemelere rağmen kriz öncesi dönem seviyesine yükselememiştir. Bu noktada, Türkiye Rusya ihracat pazarının yüzde 50'sini kaybetmiştir. Bunun yanında, ihracat açısından bir diğer önemli ülke olan Irak'a yapılan ihracat 2009 yılında 5,1 milyar dolar iken yakın dönemde artış göstererek 2013 yılında 11,9 milyar dolara kadar çıkmıştır. Öte yandan emtia fiyatlarındaki gerileme ve güvenlik problemlerinden dolayı bu ülkeye yapılan ihracat 2017 yılında 9,1 milyar dolara, 2018 yılında ise 8,4 milyar dolara gerilemiştir. 2013-2018 döneminde Irak piyasasına yapılan ihracat 3,6 milyar dolar azalmış ve Türkiye sözkonusu pazara satışı yaklaşık üçte bir oranında azalmıştır.

Tablo 7.8. İhracatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi (yüzde)

Sıra	Ülke	Toplam İçindeki Pay (Yüzde)						Önceki Yıla Göre Değişim (Yüzde)				
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2014/13	2015/14	2016/15	2017/16	2018/17
1	Almanya	9,0	9,6	9,3	9,8	9,6	9,6	10,5	-11,4	4,3	8,0	6,8
2	İngiltere	5,8	6,3	7,3	8,2	6,1	6,6	12,7	6,6	10,7	-17,8	15,7
3	İtalya	4,4	4,5	4,8	5,3	5,4	5,7	6,3	-3,6	10,1	11,8	12,9
4	Irak	7,9	6,9	5,9	5,4	5,8	5,0	-8,9	-21,5	-10,7	18,6	-7,8
5	ABD	3,7	4,0	4,4	4,6	5,5	4,9	12,4	0,9	3,6	30,7	-4,0
6	İspanya	2,9	3,0	3,3	3,5	4,0	4,6	9,6	-0,2	5,2	26,3	22,3
7	Fransa	4,2	4,1	4,1	4,2	4,2	4,3	1,4	-9,6	3,0	9,3	10,7
8	Hollanda	2,3	2,2	2,2	2,5	2,5	2,8	-2,2	-8,8	13,8	7,7	23,6
9	Belçika	1,7	1,9	1,8	1,8	2,0	2,4	14,2	-13,0	-0,4	23,7	25,4
10	İsrail	1,7	1,9	1,9	2,1	2,2	2,3	11,4	-8,6	9,5	15,3	14,5
11	Romanya	1,7	1,9	2,0	1,9	2,0	2,3	15,0	-6,4	-5,1	17,5	23,5
12	Rusya	4,6	3,8	2,5	1,2	1,7	2,0	-14,7	-39,6	-51,7	57,8	24,4
13	Polonya	1,4	1,5	1,6	1,9	2,0	2,0	16,7	-3,0	13,8	15,9	9,0
14	BAE	3,3	3,0	3,3	3,8	5,9	1,9	-6,2	0,5	15,5	69,9	-65,8
15	Mısır	2,1	2,1	2,2	1,9	1,5	1,8	3,0	-5,2	-12,5	-13,6	29,4
16	Çin	2,4	1,8	1,7	1,6	1,9	1,7	-20,5	-15,6	-3,6	26,1	-0,7
17	Bulgaristan	1,3	1,3	1,2	1,7	1,8	1,6	3,5	-17,9	42,2	17,6	-4,7
18	S. Arabistan	2,1	1,9	2,4	2,2	1,7	1,6	-4,5	14,0	-8,7	-13,8	-3,6
19	İran	2,8	2,5	2,5	3,5	2,1	1,4	-7,3	-5,7	35,5	-34,4	-26,6
20	Yunanistan	0,9	1,0	1,0	1,0	1,1	1,2	6,9	-8,9	1,9	16,5	25,7
	Diğerleri	33,8	34,9	34,7	31,9	31,1	34,2	7,0	-9,2	-8,9	7,6	17,4
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	3,8	-8,7	-0,9	10,1	7,0

Kaynak: TÜİK.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, 2013-2018 döneminde Almanya en önemli ticaret ortağımız olmaya devam etmiştir. Önemli ticaret ortaklarımızdan İngiltere'ye yapılan ihracat 2009 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde yaklaşık 2 kat artmış ve İngiltere en çok ihracat yapılan ikinci ülke konumuna yükselmiştir. İlerleyen dönemde İngiltere'nin Brexit kararı sonrası dış ticaret ortaklığının seviyesi yapılacak dış ticaret anlaşmalarıyla şekillenecektir.

Öte yandan, Irak'a yapılan ihracatın toplam içindeki payı yüzde 7,9 oranından yüzde 5 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında dönem içerisinde -2017 hariç- sürekli bir şekilde azalmıştır. Ayrıca, 2013-2018 döneminde İran'a yapılan ihracat yüzde 42,9 oranında daralmış ve 1,8 milyar dolar gerileyerek 2,4 milyar dolar seviyesine düşmüştür.

Rusya'ya yapılan ihracat 2013-2018 döneminde yüzde 51,2 oranında ve 2018 yılında 2013'e kıyasla ihracat 3,6 milyar dolar tutarında daralmıştır. Rusya ile yakın dönemde yaşanan siyasi krize bağlı olarak daralan ihracat siyasi alandaki ilerlemelere rağmen kriz öncesi dönem seviyesine yükselememiştir.

Diğer taraftan, İran, İsviçre ve Birleşik Arap Emirliklerine yapılan ihracatta yıldan yıla çok ciddi sapmalar mevcuttur. Bu durum, sözkonusu ülkelerle yapılan büyük hacimli ticari işlemlerin süreklilik arz etmediğine ve istisnai özellikler gösterdiğine işaret etmektedir.

2013-2018 dönemine ilişkin olarak Türkiye'nin ülke gruplarına göre ithalatı aşağıdaki tabloda (Tablo 7.9) sunulmaktadır.

Türkiye'de, 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanmasıyla Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 5,5 oranında artarak 92,5 milyar dolara ulaşmıştır. İlerleyen dönemde 2016 yılına kadar AB bölgesi ülkelerden yapılan ithalat düzenli bir şekilde azalarak

77,5 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında yapılan ithalat kısmi bir artışla 85,2 milyar dolara yükselmiş, ardından yurtiçi talepteki daralmanın etkisiyle 80,8 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 7.9. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2013-2018)

Değer (milyon dolar)							Değişim (yüzde)	Pay Farkı (yüzde)	Miktar artışı
Ülke grubu	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/13	2018/13	2018/13
Toplam	251 661	242 177	207 234	198 618	233 800	223 039	-11,4	0,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	92 457	88 784	78 681	77 501	85 205	80 810	-12,6	-0,5	-11.648
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 268	1 261	1 227	1 435	1 564	1 327	4,7	0,1	59
C-Diğer ülkeler	157 936	152 133	127 326	119 682	147 030	140 902	-10,8	0,4	-17.034
Diğer Avrupa (AB Hariç)	41 319	36 367	28 112	21 907	31 381	29 391	-28,9	-3,2	-11.929
Kuzey Afrika	3 508	3 436	3 007	3 201	4 143	4 594	30,9	0,7	1.085
Diğer Afrika	2 523	2 502	2 092	2 155	3 034	2 454	-2,7	0,1	-69
Kuzey Amerika	13 953	13 835	12 071	11 931	14 119	14 358	2,9	0,9	405
Orta Amerika ve Karayipler	1 362	1 124	1 040	967	960	786	-42,3	-0,2	-576
Güney Amerika	3 666	3 935	3 661	4 092	5 930	7 770	112,0	2,0	4.104
Yakın ve Orta Doğu	22 214	20 480	13 575	13 761	19 786	17 858	-19,6	-0,8	-4.356
Diğer Asya	54 648	56 162	53 339	54 257	57 168	51 519	-5,7	1,4	-3.129
Avustralya ve Yeni Zelanda	1 318	638	609	655	2 236	1 108	-15,9	0,0	-210
Diğer Ülke ve Bölgeler	13 424	13 654	9 821	6 758	8 274	11 064	-17,6	-0,4	-2.360
D-Seçilmiş ülke grupları									
OECD Ülkeleri	124 207	116 518	101 502	100 923	116 368	107 172	-13,7	-1,3	-17.035
EFTA Ülkeleri	10 652	5 717	3 138	3 162	7 776	3 611	-66,1	-2,6	-7.041
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	41 271	40 927	31 525	24 183	30 605	32 810	-20,5	-1,7	-8.461
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	14 802	13 444	9 310	7 740	11 206	10 428	-29,5	-1,2	-4.374
Bağımsız Devletler Topluluğu	34 000	33 085	27 152	20 729	26 079	28 145	-17,2	-0,9	-5.855
Türk Cumhuriyetleri	3 600	2 997	2 688	2 605	3 185	2 953	-18,0	-0,1	-647
İslam İşbirliği Teşkilatı	32 074	29 107	22 407	23 178	31 957	28 416	-11,4	0,0	-3.659

Kaynak: TÜİK

2013 yılında 10,7 milyar dolar olarak gerçekleşen EFTA ülkelerinden yapılan ithalat, 2018 yılına kadar olan dönemde gerilemiş ve 2018 yılında 3,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinden yapılan ithalat ise yüzde 13,7 oranında ve 2018 yılında, 2013 yılına göre 17 milyar dolar tutarındaki azalmıştır.

Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalat 2012 yılında 22,2 milyar dolar seviyesinden 2015 yılında enerji başta olmak üzere emtia fiyatlarındaki gerileme, yurtiçi talepteki daralma gibi etkenlerle 13,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2018-2013 döneminde bölgeden yapılan ithalat yaklaşık olarak beşte bir oranında düşmüş ve 2018 yılında 17,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2013-2018 döneminde Güney Amerika'dan yapılan ithalat yaklaşık iki kat artarak 2013 yılında 3,7 milyar dolar seviyesinde olan sözkonusu ithalat tutarı yıldan yıla artarak 2018 yılında 7,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Türkiye'nin 2013-2018 dönemine ilişkin ülkelere göre yıllık ithalatı (Tablo 7.10) ve ithalatın ana ticaret ortağı ülkelere göre dağılımı ve değişimini gösteren tablo (Tablo 7.11) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.10. Ülkelere Göre Yıllık İthalat (milyon dolar)

Sıra	Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Rusya	25 064	25 289	20 402	15 162	19 514	21 990
2	Çin	24 686	24 918	24 873	25 441	23 371	20 719
3	Almanya	24 182	22 369	21 352	21 475	21 302	20 407
4	ABD	12 596	12 728	11 141	10 868	11 952	12 378
5	Gizli Ülke	13 362	13 618	9 746	6 715	8 202	11 003
6	İtalya	12 885	12 056	10 639	10 218	11 305	10 154
7	Hindistan	6 368	6 899	5 614	5 757	6 217	7 536
8	İngiltere	6 281	5 932	5 541	5 320	6 549	7 446
9	Fransa	8 080	8 123	7 598	7 365	8 071	7 413
10	İran	10 383	9 833	6 096	4 700	7 492	6 931
11	Güney Kore	6 088	7 548	7 057	6 384	6 609	6 343
12	İspanya	6 418	6 076	5 589	5 679	6 373	5 492
13	Japonya	3 453	3 200	3 140	3 944	4 281	4 124
14	BAE	5 384	3 253	2 009	3 701	5 547	3 781
15	Belçika	3 843	3 864	3 147	3 201	3 729	3 571
16	Hollanda	3 364	3 517	2 914	3 000	3 748	3 305
17	Brezilya	1 409	1 729	1 792	1 788	2 545	3 258
18	S. Arabistan	3 185	3 082	2 978	3 244	3 446	3 102
19	İsviçre	9 645	4 821	2 446	2 503	6 900	2 817
20	Çekya	2 627	2 420	2 218	2 562	2 828	2 650
	Diğerleri	62 357	60 902	50 942	49 590	63 821	58 620
	Toplam	251 661	242 177	207 234	198 618	233 800	223 039

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Rusya, Çin ve Almanya'dan 20 milyar dolar ve üzeri, ABD, Gizli ülke ve İtalya'dan ise 10 milyar dolar ve üzerinde ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. 2013-2018 döneminde ana ticaret ortaklarımızdan yapılan ithalatın belirli bir aralıkta dalgalandığı görülmektedir. Öte yandan, 2013 yılında İsviçre'den yapılan ithalat 9,6 milyar dolar iken 2018 yılında bunun 2,8 milyar dolar seviyesine düştüğü, Brezilya'dan yapılan ithalatın ise yaklaşık 2 kat artarak 3,5 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir.

En yüksek ithalatın gerçekleştirildiği Rusya'dan 2013 yılında 25,1 milyar dolar ithalat yapılırken bu tutarın Türkiye ve Rusya arasındaki siyasi kriz sebebiyle 15,2 milyar dolar seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. Bu tutar, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle 2017 yılında tekrar yükselişe geçerek 19,4 milyar dolar seviyesine 2018 yılında ise 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Çin'in ise 2009 yılında yüzde 9 olan payı, 2016 yılına kadar düzenli bir şekilde artarak 2016 yılında yüzde 12,8 seviyesine yükselmiştir. 2013-2018 döneminde Çin'den yapılan ithalat, 2013 yılında 24,7 milyar dolar iken 2017-2018 döneminde en fazla ithalat yapılan ülke konumuna yükselmiş iken, 2018 yılında yerini Rusya'ya bırakmıştır.

Burada dikkat çekici olan bir husus da Gizli Ülke başlığı ile ifade edilen ülkenin 2016 yılında 6,7 milyar dolar seviyesine gerilerken 2018 yılında 10 milyar dolar barajını geçmiş olmasıdır.

Tablo 7.11. İthalatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi

Sıra	Ülke	Toplam İçindeki Pay (Yüzde)						Önceki Yıla Göre Değişim (Yüzde)				
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2014/13	2015/14	2016/15	2017/16	2018/17
1	Rusya	10,0	10,4	9,8	7,6	8,3	9,9	0,9	-19,3	-25,7	28,7	12,7
2	Çin	9,8	10,3	12,0	12,8	10,0	9,3	0,9	-0,2	2,3	-8,1	-11,3
3	Almanya	9,6	9,2	10,3	10,8	9,1	9,1	-7,5	-4,5	0,6	-0,8	-4,2
4	ABD	5,0	5,3	5,4	5,5	5,1	5,5	1,0	-12,5	-2,5	10,0	3,6
5	Gizli Ülke	5,3	5,6	4,7	3,4	3,5	4,9	1,9	-28,4	-31,1	22,1	34,2
6	İtalya	5,1	5,0	5,1	5,1	4,8	4,6	-6,4	-11,8	-4,0	10,6	-10,2
7	Hindistan	2,5	2,8	2,7	2,9	2,7	3,4	8,3	-18,6	2,6	8,0	21,2
8	İngiltere	2,5	2,4	2,7	2,7	2,8	3,3	-5,6	-6,6	-4,0	23,1	13,7
9	Fransa	3,2	3,4	3,7	3,7	3,5	3,3	0,5	-6,5	-3,1	9,6	-8,2
10	İran	4,1	4,1	2,9	2,4	3,2	3,1	-5,3	-38,0	-22,9	59,4	-7,5
11	Güney Kore	2,4	3,1	3,4	3,2	2,8	2,8	24,0	-6,5	-9,5	3,5	-4,0
12	İspanya	2,6	2,5	2,7	2,9	2,7	2,5	-5,3	-8,0	1,6	12,2	-13,8
13	Japonya	1,4	1,3	1,5	2,0	1,8	1,8	-7,3	-1,9	25,6	8,6	-3,7
14	BAE	2,1	1,3	1,0	1,9	2,4	1,7	-39,6	-38,3	84,3	49,9	-31,8
15	Belçika	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	0,5	-18,6	1,7	16,5	-4,2
16	Hollanda	1,3	1,5	1,4	1,5	1,6	1,5	4,6	-17,1	3,0	24,9	-11,8
17	Brezilya	0,6	0,7	0,9	0,9	1,1	1,5	22,7	3,7	-0,2	42,3	28,0
18	S. Arabistan	1,3	1,3	1,4	1,6	1,5	1,4	-3,2	-3,4	9,0	6,2	-10,0
19	İsviçre	3,8	2,0	1,2	1,3	3,0	1,3	-50,0	-49,3	2,3	175,7	-59,2
20	Çekya	1,0	1,0	1,1	1,3	1,2	1,2	-7,9	-8,3	15,5	10,4	-6,3
	Diğerleri	24,8	25,1	24,6	25,0	27,3	26,3	-2,3	-16,4	-2,7	28,7	-8,1
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-3,8	-14,4	-4,2	17,7	-4,6

Kaynak: TÜİK

Son dönemde yapılan ithalat, paylar ve değişimler üzerinden değerlendirildiğinde ise Rusya'dan yapılan ithalatın toplam içerisindeki payı 2013 yılında yüzde 10 seviyesinde iken sırasıyla, 2015 yılında dörtte bir, 2016 yılında ise beşte bir oranında azalmıştır. Bu azalış, 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla 28,7 ve 12,7 oranında artışla telafi edilmiş ve tutar olarak 2013'ün 4 milyar dolar gerisinde 22 milyar dolar seviyesinde olsa da toplam içerisindeki payı bakımından 2013 seviyesine gelmiştir.

2013-2018 döneminde Çin'den yapılan ithalat 3,8 milyar dolar ve pay olarak 0,5 puan gerileyerek 24,7 milyar dolar seviyesinden 20,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Dönem boyunca Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalat ise, toplam ithalat içindeki payı bakımından ortalama yüzde 9,5-10 seviyesini korumuştur. 2013-2015 döneminde Almanya'dan yapılan ithalat, 24,2 milyar dolar seviyesinden 21,4 milyar dolar seviyesine gerilemesine rağmen toplam içerisindeki payı yüzde 9,6 dan yüzde 10,3 seviyesine yükselmiştir. İlerleyen dönemde de, 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla yılında 21,3 milyar dolar ve 20,4 milyar dolar seviyesine düşerken toplam içerisindeki payı aynı kalarak yüzde 9,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013-2018 döneminde İtalya'dan gerçekleştirilen ithalatta yaklaşık 2,7 milyar dolar tutarında önemli bir düşüş kaydedilmiş ve İtalya'nın toplam ithalat içindeki payı yaklaşık 0,5 puan gerileyerek yüzde 5,1 seviyesinden yüzde 4,6 seviyesine gerilemiş, tutar olarak da 12,9 milyar dolar seviyesinden 20,4 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

7.3 2018 Yılında Dış Ticaretteki Gelişmeler

TÜİK verilerine göre 2018 yılında, geçen yılın aynı dönemine göre, ihracat yüzde 8 oranında artarken, ithalat yüzde 4,6 oranında düşmüştür. Böylece, ihracat 2017 yılındaki 158 milyar dolar seviyesinden 2018 yılında 168 milyar dolara çıkmıştır. İthalat ise 2017 yılındaki 233,8 milyar dolar seviyesinden 2018 yılında 223 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde, 2018 yılında dış ticaret dengesi 76,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 75,3 seviyesine yükselmiştir. Türkiye'nin 2016-2018 dönemine ilişkin dış ticarete aylık gelişmeleri gösteren tablo (Tablo 7.12) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.12. Dış Ticarete Aylık Gelişmeler (2016-2018)

	(milyar dolar)									(yüzde)		
	İthalat			İhracat			Dış Ticaret Dengesi			İhracatın İthalatı Karşılama Oranı		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Oca	13,5	15,6	21,5	9,5	11,2	12,4	-3,9	-4,3	-9,1	71,0	72,1	57,8
Şub	15,6	15,8	18,9	12,4	12,1	13,1	-3,2	-3,7	-5,8	79,4	76,4	69,4
Mar	17,8	19,0	21,4	12,8	14,5	15,6	-5,0	-4,5	-5,9	71,8	76,1	72,6
Nis	16,2	17,8	20,6	12,0	12,9	13,8	-4,2	-4,9	-6,7	73,8	72,3	67,4
May	17,2	20,9	22,1	12,1	13,6	14,3	-5,1	-7,3	-7,8	70,4	64,9	64,6
Haz	19,5	19,2	18,4	12,9	13,1	12,9	-6,6	-6,0	-5,5	66,1	68,5	70,1
Tem	14,7	21,5	20,1	9,9	12,6	14,0	-4,8	-8,9	-6,0	67,0	58,7	70,0
Ağu	16,6	19,2	14,8	11,8	13,2	12,3	-4,8	-5,9	-2,5	71,2	69,1	83,3
Eyl	15,3	20,0	16,3	10,9	11,8	14,4	-4,4	-8,2	-1,9	71,3	59,1	88,2
Eki	17,0	21,2	16,2	12,8	13,9	15,7	-4,2	-7,3	-0,5	75,2	65,6	97,0
Kas	16,9	20,5	16,2	12,8	14,2	15,5	-4,1	-6,4	-0,7	75,5	69,1	95,9
Ara	18,4	23,1	16,6	12,8	13,8	13,9	-5,6	-9,2	-2,7	69,4	60,0	83,8
Toplam	198,6	233,8	223,0	142,5	157,0	168,0	-56,1	-76,8	-55,0	71,8	67,1	75,3

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere 2016 yılında ortalama yüzde 71,8 seviyesinde gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 yılında yüzde 67,2'ye ve 2018 yılında yüzde 75,3'e yükselmiştir. Yılın ilk ayında sözkonusu oran yüzde 57,8 seviyesinde gerçekleşirken Kasım ayında son 5 ayda ithalatta kaydedilen azalışa bağlı olarak yüzde 95,9 oranına çıkmıştır. Bu gelişmede, TL'deki değer kaybının etkisiyle 2017 yılında aylık 19,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ithalatın ortalama 18,6 milyar dolar seviyesine yükselmesi gerilemesi etkili olmuştur.

7.3.1 Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Türkiye'nin 2016-2018 dönemine ilişkin ticari malların kullanım amacına göre (BEC) ihracatını gösteren tablo (Tablo 7.13) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.13. Temel Alt Mal Gruplarına (BEC) Göre İhracat (2016-2018)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2016	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018
Genel Toplam	142.530	156.993	168.023	10,1	7,0	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	15.891	18.352	19.846	15,5	8,1	11,7	11,8
Hammadde (ara mallar)	66.890	73.063	79.328	9,2	8,6	46,5	47,2
Tüketim malları	58.877	64.878	68.066	10,2	4,9	41,3	40,5
Diğerleri	871	700	783	-19,7	11,9	0,4	0,5

Kaynak: TÜİK

2018 Ocak-Aralık döneminde geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip olan ara malları ihracatı, bir önceki yıla göre yüzde 8,6 oranında, tüketim malları ihracatı ise yüzde 4,9 oranında artmıştır. Yatırım mallarında ise 2017 yılında yüzde 15,5 olan artış oranı 2018 yılında yüzde 8,1 olarak kaydedilmiştir. Buna göre yatırım ve diğer malların ihracatının toplam ihracat içindeki payı yaklaşık aynı kalırken, hammadde ihracatının payı yüzde 0,7 oranında artmış, tüketim mallarının payı ise bir önceki yıla göre 0,8 puan gerileyerek yüzde 40,5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin ticari malların kullanım amacına göre (BEC) ithalatını gösteren tablo (Tablo 7.14) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.14. Temel Alt Mal Gruplarına (BEC) Göre İthalat (2016-2018)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2016	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018
Genel Toplam	198.618	233.800	223.039	17,7	-4,6	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	35.919	33.116	29.301	-7,8	-11,5	14,2	13,1
Hammadde (ara mallar)	134.315	171.462	170.044	27,7	-0,8	73,3	76,2
Tüketim malları	27.947	28.488	22.876	1,9	-19,7	12,2	10,3
Diğerleri	437	734	817	68,1	11,3	0,3	0,4

Kaynak: TÜİK

Dış ticarete konu olan malların kullanım amacına göre sınıflandırıldığı BEC Sınıflamasına Göre, 2017 yılında toplam ithalat yüzde 17,7 artarken 2018 yılında yüzde 4,6 oranında azalmıştır. İthalatta en yüksek paya sahip olan ara malları ithalatı, 1,4 milyar dolar tutarında ve 0,8 puan oranında gerileyerek 170 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları ithalatında bir önceki yıla göre ise yüzde 19,7, yatırım malları ithalatında ise aynı dönemde, yüzde 11,5 oranında bir azalış kaydedilmiştir. Böylece ara malları ithalatının toplam içindeki payı 2016 yılındaki yüzde 67,6 oranından 2017 yılında yüzde 73,3 oranına yükselmesine ilave olarak 2018 yılında yüzde 76,2 seviyesine çıkmıştır. Yatırım malları ithalatının toplam içindeki payı 14,2 oranından yüzde 13,1 seviyesine gerilemiştir.

7.3.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda 2018 yılında dış ticarete kaydedilen gelişmeler dış ticarete konu olan malların üretimin gerçekleştiren sektörler bağlamında ele alınacaktır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin üretim sektörlerine göre analizine imkân veren Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) göre Türkiye ihracatının genel görünümündeki gelişmeler (Tablo 7.15) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.15. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracatın Genel Görünümü

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2016	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018
Genel Toplam	142.530	156.993	168.023	10,1	7,0	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	5.397	5.287	5.558	-2,0	5,1	3,4	3,3
Balıkçılık	414	451	486	8,9	7,7	0,3	0,3
Madencilik ve taşocakçılığı	2.677	3.509	3.400	31,1	-3,1	2,2	2,0
İmalat sanayi	133.596	147.138	157.806	10,1	7,2	93,7	93,9
Diğer	446	608	774	36,3	27,4	0,4	0,5

Kaynak: TÜİK

ISIC sınıflaması çerçevesinde ihracatın dağılımına bakıldığında, toplam ihracat içinde yüzde 93,7'lik oranla en yüksek paya sahip olan imalat sanayi ihracatının, 2018 Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre yüzde 7,2 oranında artarak 2017 yılındaki 147,1 milyar dolar seviyesinden 2018 yılında 157,8 seviyesine çıktığı görülmektedir. 2018 yılında bir önceki yıla göre tarım ve ormancılık ihracatı yüzde 5,1 oranında artarken, madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracatı yüzde 3,1 oranında gerilemiştir.

Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin fasıllara göre en fazla ihracatın yapıldığı ürün gruplarındaki ihracatını gösteren tablo (Tablo 7.16) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.16. Fasıllara Göre En Fazla İhracat (2017-2018)

Sıra	Fasıllar	Değer (milyon dolar)		Değişim
		2017	2018	(%)
1	87 Motorlu kara taşıtları, traktörler vs.	23.941	26.760	11,8
2	84 Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar vs.	13.825	15.832	14,5
3	72 Demir ve çelik	8.230	11.576	40,6
4	85 Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme vs	8.090	8.726	7,9
5	61 Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8.840	9.054	2,4
6	73 Demir veya çelikten eşya	5.599	6.547	16,9
7	39 Plastikler ve mamulleri	5.474	6.045	10,4
8	62 Örtülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	5.948	6.269	5,4
9	27 Mineral yakıtlar, mineral yağlar vs.	4.327	4.418	2,1
10	8 Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.940	3.961	0,5
11	71 Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar vs.	10.879	7.171	-34,1
12	94 Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları vb.	2.760	3.132	13,4
13	76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	2.512	2.996	19,2
14	40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2.494	2.822	13,2
15	25 Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	2.572	2.617	1,7
16	57 Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	2.162	2.264	4,8
17	63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim vs.	2.017	2.053	1,8
18	19 Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.618	1.741	7,6
19	20 Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitki müstahzarları	1.880	1.908	1,5
20	28 İnorganik kimyasallar, kıymetli metal vb. organik-anorganik bileşikler	1.317	1.851	40,6
	Diğer fasıllar	38.566	40.279	4,4
	Toplam	156.993	168.023	7,0

Kaynak: TÜİK

2018 Ocak-Aralık döneminde fasıllara göre ihracat ele alındığında üretim sektörleri temelinde yapılan değerlendirmelere paralel olarak ilgili sektörlerin ürünleri bağlamında motorlu kara

taşıtları ihracatının 2,8 milyar dolar artarak 26,8 milyar dolar, demir çelik ürünleri ihracatının ise yüzde 40,6 oranında ve 3,3 milyar dolar tutarında bir artışla 11,6 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ihracatı 2018 yılında bir önceki yıla göre yüzde 14,5 oranında artarak 2 milyar dolar artış göstermiştir. Öte yandan ihracattaki genel artışa rağmen kıymetli taşlar ve altın ticaretinde yüzde 34,1 seviyesinde bir daralmayla yaklaşık 3,7 milyar dolar gerileme kaydedildiği görülmektedir.

Türkiye'nin 2016-2018 dönemine ilişkin üretim sektörlerine (ISIC) göre ithalatın genel görünümündeki gelişmeler aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.17. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalatın Genel Görünümü

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2016	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018
Genel Toplam	198.618	233.800	223.039	17,7	-4,6	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	7.041	8.987	9.284	27,6	3,3	3,8	4,2
Balıkçılık	56	58	51	3,6	-12,2	0,0	0,0
Madencilik ve taşocakçılığı	19.009	26.079	28.963	37,2	11,1	11,2	13,0
İmalat sanayi	167.243	190.748	175.976	14,1	-7,7	81,6	78,9
Diğer	5.269	7.928	8.765	50,5	10,6	3,4	3,9

Kaynak: TÜİK

2018 yılında ise ithalat yüzde 4,6 oranında ve 10,8 milyar dolar tutarında azalmıştır. 223 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam ithalat içinde imalat sanayii ürünlerinden yapılan ithalat, bir önceki yıla göre yüzde 7,7 oranında ve 14,8 milyar dolar tutarında azalmıştır. Ancak, emtia fiyatlarında görülen artışa bağlı olarak madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 11,1 oranında ve 2,9 milyar dolar tutarında artış kaydetmiştir. İthalattaki genel daralmaya karşılık tarım ve ormancılık sektörü ithalatı yüzde 3,3 oranında artmış ve sözkonusu sektörün toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 4,8 seviyesine yükselmiştir.

Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin fasıllara göre en fazla ihracatın yapıldığı ürün gruplarındaki ithalatını gösteren tablo (7.18) aşağıda sunulmaktadır.

2018 Ocak-Aralık döneminde fasıllara göre ithalat ele alındığında ithalatta bir önceki yıla göre 10,8 milyar dolar tutarındaki azalışın etki eden en önemli üç ürün grubunun, elektrikli makine ve cihazlar, kıymetli madenler ve ham petrol ve diğer enerji fasılları olduğu görülmektedir. Altının da dahil olduğu kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller vb. ürünlerde yüzde 28 oranında ve 4,9 milyar dolar tutarında bir azalma olmuştur. Elektrikli makine ve cihazlarda yüzde 21,7 oranında ve 4,6 milyar dolar tutarında bir azalma olmuştur. İthalattaki azalışa bir diğer önemli katkı da, yüzde 20,3 oranında ve 4,9 milyar dolar tutarında azalış kaydedilen motorlu kara taşıtlarının yer aldığı 87 No'lu fasıldan gelmiştir.

İthalattaki genel artışta rağmen, ithalat edilen ürün grupları toplamı içindeki yüksek payın da etkisiyle **mineral yakıt vs. olarak adlandırılan ve ham petrol ve enerji unsurlarının yer aldığı 27 numaralı fasılda gerçekleşen ithalat artışı oran olarak yüzde 15,6 ve tutar olarak 5,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiş ve toplam ithalattaki azalışın üçte birini ortadan kaldıran bir faktör olmuştur.**

Tablo 7.18. Fasillara Göre En Fazla İthalat (2017-2018, milyon dolar)

Sıra	Fasıllar	Değer (milyon dolar)		Değişim
		2017	2018	(%)
1	27 Mineral yakıtlar, mineral yağlar vs.	37.205	42.999	15,6
2	84 Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler	27.164	25.767	-5,1
3	85 Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, vb ürünleri	21.152	16.569	-21,7
4	72 Demir ve çelik	16.762	18.401	9,8
5	87 Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler	17.428	13.895	-20,3
6	39 Plastikler ve mamulleri	13.265	12.938	-2,5
7	71 Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller vb ürünler	17.444	12.557	-28,0
8	29 Organik kimyasal ürünler	5.388	5.973	10,9
9	90 Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi cihazlar,	4.999	4.684	-6,3
10	88 Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	2.676	2.583	-3,5
11	30 Eczacılık ürünleri	4.449	4.363	-1,9
12	76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	3.469	3.872	11,6
13	73 Demir veya çelikten eşya	2.957	2.825	-4,5
14	74 Bakır ve bakırdan eşya	3.327	3.344	0,5
15	40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2.951	2.803	-5,0
16	38 Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, dezenfektanlar vb.)	2.213	2.282	3,1
17	48 Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	2.812	2.750	-2,2
18	10 Hububat	1.693	2.025	19,6
19	54 Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri maddeler	2.287	2.160	-5,5
20	32 Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar ve diğer malzemeler	2.009	2.016	0,3
	Diğer fasıllar	42.150	38.230	-9,3
	Toplam	233.800	223.039	-4,6

Kaynak: TÜİK

7.3.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda, Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin dış ticareti; ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre ele alınacaktır. Türkiye'nin sözkonusu döneme ilişkin ülke gruplarına yapılan ihracatı gösteren tablo (7.19) aşağıda sunulmaktadır.

2018 yılında gerçekleşen ihracattaki gelişmeler, ülke grupları temelinde 2017 yılı ile karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, toplam ihracattaki artışa en önemli katkıyı AB ülkelerine yapılan 10,1 milyar dolar tutarındaki ilave ihracat yapmıştır. Kuzey Afrika'ya ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkelere yapılan ilave 2 milyar dolar ihracat diğer önemli ilerlemeler olmuştur. Öte yandan, Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatta 5,9 milyar dolar daralma gerçekleşmiştir.

Tablo 7.19. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2017-2018, milyon dolar) (*)

Değer (milyon dolar)			Değişim (yüzde)		Pay (yüzde)		
Ülke grubu	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018	Fark
Toplam	156 993	168 023	10,1	7,0	100,0	100,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	73 906	84 021	8,1	13,7	47,1	50,0	2,9
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 995	2 186	9,5	9,6	1,3	1,3	0,0
C-Diğer ülkeler	81 092	81 816	12,1	0,9	51,7	48,7	-3,0
Diğer Avrupa (AB Hariç)	9 805	11 707	0,7	19,4	6,2	7,0	0,7
Kuzey Afrika	7 525	9 481	-3,0	26,0	4,8	5,6	0,8
Diğer Afrika	4 149	4 974	13,6	19,9	2,6	3,0	0,3
Kuzey Amerika	9 700	9 579	31,0	-1,2	6,2	5,7	-0,5
Orta Amerika ve Karayip ler	1 171	1 474	38,4	25,9	0,7	0,9	0,1
Güney Amerika	1 295	1 772	18,3	36,8	0,8	1,1	0,2
Yakın ve Orta Doğu	35 337	29 476	12,9	-16,6	22,5	17,5	-5,0
Diğer Asya	11 271	12 354	16,4	9,6	7,2	7,4	0,2
Avustralya ve Yeni Zelanda	648	806	-12,0	24,5	0,4	0,5	0,1
Diğer Ülke ve Bölgeler	192	195	25,7	1,3	0,1	0,1	0,0
D-Seçilmiş ülke grupları	0	0					
OECD Ülkeleri	82 726	93 820	6,9	13,4	52,7	55,8	3,1
EFTA Ülkeleri	1 638	2 276	-49,8	38,9	1,0	1,4	0,3
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	15 635	17 839	19,5	14,1	10,0	10,6	0,7
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	8 105	7 145	-15,6	-11,8	5,2	4,3	-0,9
Bağımsız Devletler Topluluğu	9 102	9 718	17,5	6,8	5,8	5,8	0,0
Türk Cumhuriyetleri	4 165	3 966	4,3	-4,8	2,7	2,4	-0,3
İslam İşbirliği Teşkilatı	45 133	41 191	9,5	-8,7	28,7	24,5	-4,2

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

Yukarıda ülke gruplarına göre ihracattaki eğilimler ortaya konulduktan sonra bunun ülkeler bağlamında daha detaylı olarak ele alınmasında yarar görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'den 2017-2018 döneminde en fazla ihracat yapılan ülkeleri gösteren Tablo 7.20 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.20. En Fazla İhracat Yapılan Ülkeler (2017-2018)

		(milyon dolar)		Yıllık Değişim (Yüzde)	Pay (yüzde)		
Sıra	Ülke	2017	2018	2018/17	2017	2018	2018/17 Değişim
1	Almanya	15.119	16.144	6,8	9,6	9,6	0,0
2	İngiltere	9.603	11.113	15,7	6,1	6,6	0,5
3	İtalya	8.473	9.566	12,9	5,4	5,7	0,3
4	Irak	9.055	8.351	-7,8	5,8	5,0	-0,8
5	ABD	8.654	8.306	-4,0	5,5	4,9	-0,6
6	İspanya	6.302	7.710	22,3	4,0	4,6	0,6
7	Fransa	6.584	7.289	10,7	4,2	4,3	0,1
8	Hollanda	3.864	4.778	23,6	2,5	2,8	0,4
9	Belçika	3.151	3.953	25,4	2,0	2,4	0,3
10	İsrail	3.407	3.900	14,5	2,2	2,3	0,2
11	Romanya	3.139	3.877	23,5	2,0	2,3	0,3
12	Rusya	2.734	3.402	24,4	1,7	2,0	0,3
13	Polonya	3.071	3.348	9,0	2,0	2,0	0,0
14	BAE	9.184	3.138	-65,8	5,9	1,9	-4,0
15	Mısır	2.361	3.056	29,4	1,5	1,8	0,3
16	Çin	2.936	2.915	-0,7	1,9	1,7	-0,1
17	Bulgaristan	2.803	2.671	-4,7	1,8	1,6	-0,2
18	S. Arabistan	2.735	2.636	-3,6	1,7	1,6	-0,2
19	İran	3.259	2.394	-26,6	2,1	1,4	-0,7
20	Yunanistan	1.663	2.089	25,7	1,1	1,2	0,2
	Diğerleri	48.894	57.387	17,4	31,1	34,2	3,0
	Toplam	156.993	168.023	7,0	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2018 yılında gerçekleşen ihracattaki gelişmeler, en fazla ihracat yapılan ülkeler temelinde 2017 yılına kıyasla değerlendirildiğinde, toplam ihracattaki artışa en önemli katkıyı toplamda 5 milyar dolar ilave ihracatın gerçekleştirildiği İngiltere, İspanya, İtalya ve Almanya'ya yapılan ihracat yapmıştır. İspanya'ya yapılan ihracat 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 26,4 oranında artmıştı. 2018 yılında da bu ülkeye yapılan ihracat yüzde 22,3 oranında artmıştır. Öte yandan, 2013-2016 döneminde ortalama 4,5-5,5 milyar dolar tutarında ihracatın gerçekleştirildiği Birleşik Arap Emirliklerine 2017 yılında istisnai olarak 9,2 milyar dolar gerçekleştirilmişti. 2018 yılında ise sözkonusu ülkeye toplam ihracat, bir önceki yıla göre 6 milyar dolar azalarak 3,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Irak ve İran'a yapılan ihracat toplamda 2017 yılına göre 2018 yılında 1,5 milyar dolar tutarındaki azalmıştır. 2017 yılında ABD'ye yapılan ihracat yüzde 30,7 oranında ve 2 milyar dolar tutarında artarak ihracat artışına en önemli katkıyı yaparken, 2018 yılında tarifelerin artırılmasından kaynaklanan etki sınırlı kalmış ve yalnız yüzde 4 seviyesinde ve 300 milyon dolar tutarında bir azalma kaydedilmiştir. AB ülkeleri içerisinde ise Almanya ve İspanya'ya yapılan ihracat bu kapsamda ihracat artışına katkı yapan diğer önemli pazarlar olmuştur.

Türkiye'nin 2017-2018 dönemine ilişkin ülke gruplarına ve ülkelere göre ithalatını gösteren tablolar (Tablo 7.21 ve Tablo 7.22) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.21. Ülke Gruplarına Göre İthalat

Değer (milyon dolar)			Değişim (yüzde)		Pay (yüzde)		
Ülke grubu	2017	2018	2017/16	2018/17	2017	2018	Fark
Toplam	233 800	223 039	17,7	-4,6	100,0	100,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	85 205	80 810	9,9	-5,2	36,4	36,2	-0,2
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 564	1 327	9,0	-15,2	0,7	0,6	-0,1
C-Diğer ülkeler	147 030	140 902	22,9	-4,2	62,9	63,2	0,3
Diğer Avrupa (AB Hariç)	31 381	29 391	43,2	-6,3	13,4	13,2	-0,2
Kuzey Afrika	4 143	4 594	29,4	10,9	1,8	2,1	0,3
Diğer Afrika	3 034	2 454	40,8	-19,1	1,3	1,1	-0,2
Kuzey Amerika	14 119	14 358	18,3	1,7	6,0	6,4	0,4
Orta Amerika ve Karayipler	960	786	-0,7	-18,1	0,4	0,4	-0,1
Güney Amerika	5 930	7 770	44,9	31,0	2,5	3,5	0,9
Yakın ve Orta Doğu	19 786	17 858	43,8	-9,7	8,5	8,0	-0,5
Diğer Asya	57 168	51 519	5,4	-9,9	24,5	23,1	-1,4
Avustralya ve Yeni Zelanda	2 236	1 108	241,6	-50,4	1,0	0,5	-0,5
Diğer Ülke ve Bölgeler	8 274	11 064	22,4	33,7	3,5	5,0	1,4
D-Seçilmiş ülke grupları							
OECD Ülkeleri	116 368	107 172	15,3	-7,9	49,8	48,1	-1,7
EFTA Ülkeleri	7 776	3 611	145,9	-53,6	3,3	1,6	-1,7
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	30 605	32 810	26,6	7,2	13,1	14,7	1,6
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	11 206	10 428	44,8	-6,9	4,8	4,7	-0,1
Bağımsız Devletler Topluluğu	26 079	28 145	25,8	7,9	11,2	12,6	1,5
Türk Cumhuriyetleri	3 185	2 953	22,3	-7,3	1,4	1,3	0,0
İslam İşbirliği Teşkilatı	31 957	28 416	37,9	-11,1	13,7	12,7	-0,9

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalış yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında bir önceki yıla göre Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı yüzde 2,6 oranında azalmış ancak ithalat hacminde yüzde 9,9 oranında ve 7,7 milyar dolar tutarında bir artış gerçekleşmiştir. Ayrıca, Diğer Avrupa bölgesinden yapılan ithalat yüzde 43,2 oranında ve 9,5 milyar dolar tutarında artarak 31,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Yine, yakın ve orta doğu ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 43,8 oranında ve 6 milyar dolar tutarında artarak 19,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Avustralya ve bölgesinden yapılan ithalat yüzde 241,6 oranında artarak ithalatta 1,5 milyar dolar tutarında bir artışla ithalatın artmasına etki eden önemli bir kalem olmuştur. Bu kapsamda, Diğer Asya'dan yapılan ithalatın toplam içindeki payı oransal olarak azalmakla beraber yıllık bazda yüzde 5,4 oranında artmış ve bir önceki yıla göre 2,9 milyar dolar ithalat artışına yol açmıştır.

2018 yılında bir önceki yıla göre Avrupa Birliği'nden yapılan ithalat yüzde 5,2 oranında ve 4,4 milyar dolar tutarında azalmıştır. Ayrıca, Diğer Asya bölgesinden yapılan ithalat yüzde 9,9 oranında ve 5,7 milyar dolar tutarında azalarak 51,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinden yapılan ithalat da önemli ölçüde azalmış ve OECD ülkelerinden

yapılan ithalat 9,2 milyar dolar tutarında azalmıştır. İthalattaki genel azalış eğilimine rağmen Bağımsız Devletler Topluluğundan yapılan ithalat 2,1 milyar dolar, Güney Amerika'dan yapılan ithalat 1,8 milyar dolar tutarında bir artışla ithalatın azalışını sınırlandıran önemli bileşenler olmuştur.

Tablo 7.22. En Fazla İthalat Yapılan Ülkeler (*)

Sıra	Ülke	(milyon dolar)		Yıllık Değişim (Yüzde)	Pay (yüzde)		2018/17 Değişim
		2017	2018	2018/17	2017	2018	
1	Rusya	19.514	21.990	12,7	8,3	9,9	1,5
2	Çin	23.371	20.719	-11,3	10,0	9,3	-0,7
3	Almanya	21.302	20.407	-4,2	9,1	9,1	0,0
4	ABD	11.952	12.378	3,6	5,1	5,5	0,4
5	Gizli Ülke	8.202	11.003	34,2	3,5	4,9	1,4
6	İtalya	11.305	10.154	-10,2	4,8	4,6	-0,3
7	Hindistan	6.217	7.536	21,2	2,7	3,4	0,7
8	İngiltere	6.549	7.446	13,7	2,8	3,3	0,5
9	Fransa	8.071	7.413	-8,2	3,5	3,3	-0,1
10	İran	7.492	6.931	-7,5	3,2	3,1	-0,1
11	Güney Kore	6.609	6.343	-4,0	2,8	2,8	0,0
12	İspanya	6.373	5.492	-13,8	2,7	2,5	-0,3
13	Japonya	4.281	4.124	-3,7	1,8	1,8	0,0
14	BAE	5.547	3.781	-31,8	2,4	1,7	-0,7
15	Belçika	3.729	3.571	-4,2	1,6	1,6	0,0
16	Hollanda	3.748	3.305	-11,8	1,6	1,5	-0,1
17	Brezilya	2.545	3.258	28,0	1,1	1,5	0,4
18	S. Arabistan	3.446	3.102	-10,0	1,5	1,4	-0,1
19	İsviçre	6.900	2.817	-59,2	3,0	1,3	-1,7
20	Çekya	2.828	2.650	-6,3	1,2	1,2	0,0
	Diğerleri	63.821	58.620	-8,1	27,3	26,3	-1,0
	Toplam	233.800	223.039	-4,6	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalış yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2018 yılında Ocak-Aralık döneminde Rusya 22 milyar dolar tutar ve yüzde 10 seviyesinde toplam içindeki payıyla en fazla ithalat gerçekleşen ülke olmuştur. Böylece, 2017 yılında en fazla ithalat yapılan ülke konumundaki Çin'i geride bırakarak ilk sıraya yerleşmiştir. Bu yılda Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 12,7 oranında ve 2,5 milyar dolar tutarında artış göstermiştir. Rusya'yı, sırasıyla Çin ve Almanya yüzde 9,3 ve yüzde 9,1 oranlarıyla takip ederek 2018 yılında toplam ithalat içinde en yüksek paylara sahip ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerden yapılan ithalat toplam ithalatın yüzde 28,3'ünü oluşturmaktadır.

2018 yılında Çin'den yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 11,1 oranında azalmış ve 23,4 milyar dolar seviyesinden 20,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Almanya'dan yapılan ithalat ise aynı dönemde yüzde 4,2 oranında azalmış ve 21,3 milyar dolar seviyesinden 20,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2018 yılında Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre en fazla ithalat yapılan ülkelere göre ithalatın dağılımı ve gelişimi incelendiğinde düşük baza ve siyasi alandaki gerilimin yumuşamasına rağmen yapılan Rusya'dan ithalatın boyutu ve buradan yapılan ithalattaki artışa kıyasla bu ülkeye yapılan ihracatın oldukça mütevazı kaldığı görülmektedir.

2017 yılında, Rusya ve İsviçre'den yapılan 4,4 milyar dolar tutarındaki ithalat artışının ithalattaki artışa en fazla etkiyi yaptıkları görülmektedir. İngiltere'ye yapılan ihracatın kayda değer bir şekilde azaldığı bir dönemde bu ülkeden yapılan ithalat yüzde 23,1 oranında ve 1,2 milyar dolar tutarında artarak önemli bir etki yapmıştır. İran'dan yapılan ithalat yüzde 59,4 oranında ve 2,8 milyar dolar tutarında artmış ve bu ülkeden yapılan ithalattaki kayda değer bir miktar artışı Türkiye'nin ithalatını ve dış ticareti artıran bir unsur olmuştur.

2018 yılında ise, İsviçre'den yapılan ithalat 6,9 milyar dolar seviyesinden 2,8 milyar dolar seviyesine gerileyerek, 2017 yılına göre toplam ithalatta kaydedilen 10,8 milyar dolar tutarındaki azalışa 4,1 milyar dolar seviyesinde en önemli katkıyı yapmıştır. Bunun yanında, yukarıda ifade edildiği üzere Çin'den yapılan ithalatta kaydedilen 2,5 milyar dolara ek olarak Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya'dan yapılan ithalat 1,8 ve 1,2 milyar dolar seviyesinde gerilemiştir.

Diğer taraftan, 2018 yılında Türk lirasındaki yüksek değer kaybının ve yurtiçi talepteki daralmanın tabii bir sonucu olarak ithalattaki genel azalış eğilimine rağmen, 2017 yılındaki 8,2 milyar dolar seviyesindeki ithalata 2018 yılında bir önceki yıla göre ilave olarak yapılan 2,8 milyar dolar tutarındaki ithalat artışıyla 11 milyar dolar seviyesine yükselen Gizli Ülke'den yapılan ithalat, ithalattaki azalışı sınırlandıran en önemli faktör olmuştur.

8. İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK

8.1 İstihdam ve İşgücü Piyasaları

Devletlerin gelişmesi anlayışı, yalnızca ekonomik büyüklüklerdeki gelişmeleri değil, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, insani gelişmişlik, gelir dağılımı, insan onuruna yaraşır ücret, toplumsal adalet ve sürdürülebilir rekabet gibi konuları da içine alan geniş bir bakış açısına sahiptir. Dünyanın içinde bulunduğu bu dönemde; ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemin yeniden şekillendiği ve geleneksel birçok anlayışın şekil değiştirdiği bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Buna ek olarak, 2007'nin sonunda ortaya çıkan ve etkisini 2008 yılında daha şiddetli hissettiren ve dünyanın büyük kesimini hala etkisi altında bulduran küresel finansal kriz, uluslararası ekonomik sistemin yapısını önemli ölçüde etkilemiş, uluslararası kuruluşlarının etkinliği sorgulatmış, krize zayıf pozisyonda yakalanan bazı ülkelerin iflasları dahi konuşulmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda, dünya ekonomik sistemindeki değişim eğilimi, yalnızca pazar odaklı ve üretim temelli ekonomik anlayışların yeniden insana odaklanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de, dünya ekonomik ve sosyal sisteminin her geçen gün artan şekilde bir parçası olduğundan, yaşanan bu dönüşüm sürecinden etkilenmiştir.

Bu süreçte, dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma ve yapısal dönüşüm, özellikle de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarını etkilemektedir. Bu dönüşümün ülkeler üzerindeki etkisi, işgücü piyasasının yapısal özelliklerine ve devlet müdahalelerine göre değişiklik göstermektedir. Türkiye ekonomisi bu dönemde, ekonomik - mali krizler nedeniyle sürekli olmasa da yüksek oranlı bir büyüme temposu yakalamıştır. Makroekonomik istikrarın sağlandığı büyüme dönemlerinde hükümet tarafından işgücü piyasasına istihdamı arttırmaya yönelik müdahaleler yapılmıştır. Ancak iktisadi gelişmedeki sağlanan olumlu gelişmelere rağmen, istihdam beklenen ölçüde artırılamamıştır. Burada, ekonomik krizlerin etkileri ve işgücü piyasasının yapısal sorunları temel sorunlar olarak kendini göstermektedir. Bu sorunlar,

bir taraftan istihdam artışını engellerken, diğer taraftan işgücü verimliliğinin artırılması ve istihdam koşullarının iyileştirilmesini de olumsuz etkilemiştir.

Küresel kriz, başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bazı yükselen ekonomiler dışında hemen hemen tüm ülkelerde durgunluğa yol açmıştır. Daha sonra da başta ABD ve AB üyesi ülkeler olmak üzere bir işsizlik krizine dönüşmüştür. Küresel kriz sonrası dönemde başta özellikle AB ülkelerinde ciddi bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Geniş kitleler üzerinde hissedilen bu sorun aynı zamanda işgücünün pazarlık gücünde önemli bir aşınmaya yol açmıştır. Avro Bölgesi ekonomilerde krizden çıkış sürecinin gecikmesi ve yaşanan ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisinde, iç ve dış talep daralması yoluyla başta ihracatçı sektörler olmak üzere üretim seviyesinin gerilemesine yol açmıştır. Son dönemde kamunun piyasayı canlandırma politikalarına rağmen istihdam seviyesinde istenen iyileşme sağlanamamıştır.

Türkiye'nin iktisadi gelişmesini sağlayan dışa açık büyüme modeli, üretim yapısının niteliği, uzak doğu ülkelerinin rekabet gücü avantajı sebebiyle gittikçe artan oranda dışa bağımlı hale gelmiş ve ekonomi bir taraftan yüksek bir cari açık sorunuyla karşı karşıya kalırken öte yandan da istihdam üretmeyen bir büyüme ve ihracat durumuyla karşılaşmıştır. İşletmelerin sağladıkları üretim artışları istihdam artışı değil verimlilik artışından kaynaklanmıştır. Bu sebeple, ekonomik büyümede sağlanan iyileşmelerin istihdama etkisi beklentilerin altında kalmıştır. **Bu durum, Türkiye'de uygulanan ekonomik modelin, istihdam yaratmayan bir iktisadi büyümeye yol açtığı gerekçesiyle tartışılmaya devam etmektedir.** Bu doğrultuda, ekonomi politikaları üzerinde odaklanılması gereken cari açığın makul düzeylere indirilmesi sorununun yanında sosyal boyutu sebebiyle daha da önem taşıyan işsizliğin azaltılması ve işgücüne katılımın artırılmasıdır. Ancak, cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki bağımlılık ilişkisi cari açığın baskı altına alınması ile büyüme performansının azalmasına yol açacaktır. Bu politika hedefi ile ancak büyüme artışıyla mümkün olabilecek işsizliğin düşürülmesi ve işgücüne katılımın artırılması hedefi birbiriyle çelişmektedir. Bu çerçevede ekonomik büyümenin kontrollü şekilde sürdürülmesi, dış ticarete ihracatın payının artırılması ve dış ticaretin ithalat gereksinimini azaltacak şekilde yapılandırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki verilerin elde edildiği hanehalkı işgücü araştırması; Türkiye'de, Türkiye İstatistik Kurumu (2004 yılından önce Devlet İstatistik Enstitüsü) tarafından 1988 yılından bu yana düzenli olarak uygulanmaktadır. Hanehalkı işgücü araştırması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nce benimsenen temel tanım ve kavramlar kullanılarak 1988-1999 yılları arasında yılda iki kez, her yılın Nisan ve Ekim aylarının son haftaları itibarıyla yapılmıştır. 2000 yılında hanehalkı işgücü araştırmasının; uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu ve soru kâğıdı kapsamı gibi özelliklerinde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılında itibaren araştırma aylık olarak uygulanmakta olup, dönemsel (üç aylık) örnek büyüklüğü 23.000'e çıkarılmış ve her hane halkının toplam 18 aylık bir süreçte dört dönem boyunca takip edilmesi esasına dayalı yarı-panel sistemine geçilmiştir. 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nin (Eurostat) talep ettiği ve tüm değişkenlerin kapsandığı daha ayrıntılı bir soru kâğıdı uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarından, istatistiksel amaçlı bölge sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) için kent ve kırsal ayırımında; Düzey 2 (26 bölge) için ise, toplam bazda genel tahminler vermek üzere, anketin yıllık örnek hacmi yaklaşık 148 bin hane halkına çıkarılmıştır.

2005 yılında, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü anketi soru kâğıdı Eurostat'ın derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Ayrıca, hanehalkı işgücü araştırması sonuçları 2005 yılı başından itibaren üçer aylık dönemler esas alınarak her ay açıklanmıştır. Daha sonra ise, hanehalkı işgücü anketinde 2014 yılı Şubat dönemiyle birlikte Eurostat'a uyum çerçevesinde yeni düzenlemelere gidilerek elde edilen yeni işgücü göstergelerine ilişkin zaman serileri 2005 yılı Ocak ayına kadar revize edilmiştir.

Dolayısıyla, işsizlik oranlarının analizinde 2005 öncesi ve sonrasında metodolojik olarak farklılık söz konusudur.

Bu çerçevede, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü araştırması ile elde edilen istihdam, işsizlik ve işgücü hareketlerine ilişkin olarak bu konuda en son açıklanan 2018 Ekim ayı verileri ışığında bir önceki yılın aynı dönemi olan 2017 yılı Ekim ayı ile karşılaştırılmak suretiyle istihdam piyasasına ilişkin gelişmeler aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir.

Tablo 8.1. Yıllar İtibarıyla Yurt İçi İşgücü Piyasasına İlişkin Genel Göstergeler

	Yıllık										Ekim Dönemi	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017	2018
İşgücüne Katılma Oranı (%)	44,9	45,7	46,5	47,4	47,6	48,3	50,5	51,3	52,0	52,8	53,1	53,7
Sivil İşgücü (Bin Kişi)	22.899	23.710	24.594	25.594	26.141	27.046	28.786	29.678	30.535	31.643	31.932	32.658
Sivil İstihdam (Bin Kişi)	20.604	20.615	21.858	23.266	23.937	24.601	25.933	26.621	27.205	28.189	28.645	28.870
İşsiz (Bin Kişi)	2.295	3.095	2.737	2.328	2.204	2.445	2.853	3.057	3.330	3.454	3.287	3.788
İşsizlik Oranı (%)	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	10,9	10,3	11,6
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	12,3	16,0	13,7	11,3	10,3	10,9	12,0	12,4	13,0	13,0	12,3	13,6
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı (%)	18,6	22,9	19,9	16,8	15,8	17,1	17,9	18,5	19,6	20,8	19,3	22,3

Kaynak: TÜİK

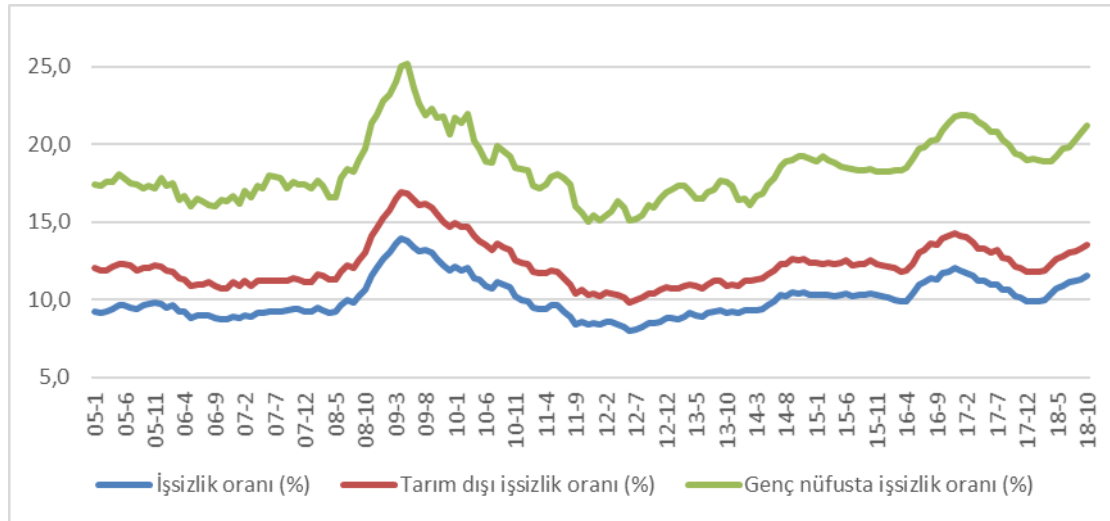
Türkiye istihdam ve işgücü piyasasındaki yapısal sorunlarla mücadele ederken, küresel kriz nedeniyle 2008-2009 döneminde ekonomide İkinci Dünya Savaşından bu yana yaşanan en büyük daralmayla karşılaşmıştır. Küresel krizin en belirgin etkisi işgücü piyasasında gözlenmiştir. Hızla düşen dünya ekonomisindeki talep, istihdamın da hızla azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda; 2008 yılı itibarıyla 2,3 milyon kişi olan işsiz sayısı 2009 yılında, krizin etkisiyle artarak işsiz sayısı 3,1 milyon kişiye yükselmiştir. 2009 yılı sonundan itibaren güçlü ekonomik toparlanma ile birlikte işsiz sayısı ardarda 2 yıl yaklaşık 400 bin kişi azalmış, 2012 yılındaki kısmi azalmanın etkisiyle 2,2 milyon kişi seviyesine gerilemiştir. Oransal olarak da 2009 yılında yüzde 13,1 seviyesine çıkan işsizlik oranı 2012 yılında yüzde 8,4 seviyesine kadar gerilemiştir. Böylece ekonomide kaydedilen toparlanma, işsizlik oranlarında gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu düşüş süreci 2013 yılından sonra tersine dönerek işsizlik oranı ve işsiz sayısı tekrar artmaya başlamıştır. 2013 yılında yüzde 9'a yükselen işsizlik oranı, 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla, yüzde 9,9 ve 10,3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise sözkonusu oran daha da artarak yüzde 10,9 seviyesine yükselmiş, 2017 yılında da bu seviyeyi korumuştur. 2018 yılı Ekim döneminde ise yüzde 10,3 olan 2017 yılı Ekim ayı seviyesinin 1,3 puan üzerinde yüzde 11,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki durumu ve bugünkü tablo birlikte analiz edildiğinde makroekonomik istikrarın istihdam yaratma açısından gerekli, fakat yeterli olmadığı, **2018 yılı Ekim ayı itibarıyla işsizlik oranının, kriz yılı olan 2009 dönemindeki işsizlik oranı seviyesine yaklaştığı görülmektedir.**

2000 sonrasında Türkiye'de yaratılan istihdam, çalışma çağındaki nüfus ve işgücü artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından daralan istihdam hacmi daha sonraki yıllarda artış eğilimi içine girmiştir. Bu çerçevede 2008 yılı itibarıyla 20,6 milyon kişi olan istihdam hacmi, işgücündeki artışa rağmen yaşanan ekonomik krizin etkisiyle, 2009 yılı başından itibaren istihdam hacminde belirgin bir daralma gözlenmiş, yılın son çeyreğindeki toparlanma sayesinde yıllık ortalama olarak bir önceki yılın aynı seviyesinde seyretmiştir. İstihdam hacmi, daha sonra kısmi bir toparlanma süreci içerisine girerek 2010 ve 2011 yıllarında istihdam edilenlerin sayısı bir önceki yıla göre sırasıyla 1,2 ve 1,4 milyon kişi, 2012 ve 2013 yıllarında ise yaklaşık 700 bin kişi artmıştır. 2014 yılında yaklaşık 1,3 milyon kişi artan istihdam 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, 700 ve 600 bin kişi artarak toplam istihdam 2016 yılında 27,2 milyon kişiye ulaşmıştır. 2017 yılında yaklaşık 1 milyon kişi artan istihdam

hacmi, 2018 yılı Ekim ayı itibariyle bir önceki yılın aynı dönemine göre yalnız 200 bin kişi artarak 28,9 milyon kişiye ulaşmıştır.

TÜİK işgücü verilerine göre, yıllık bazda, 2008 yılında işsizlik oranı yüzde 10 iken seviyesinde iken 2009 krizinde yüzde 13,1'e yükselmiştir. 2012 yılında son yıllardaki en düşük değeri olan yüzde 8,4 seviyesine geriledikten sonra tekrar artış eğilimine girerek 2016 yılında, bir önceki yıla kıyasla 0,6 puan artarak yüzde 10,9 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında, bir önceki yıla göre, toplam istihdam 984 bin kişi artmasına rağmen işgücüne katılma oranında bir önceki yıla göre 0,8 puan yükselmesi sebebiyle, 2017 yılında işsizlik oranı bir önceki yıl ortalaması olan yüzde 10,9'da sabit kalmıştır.

Tarım-dışı işsizlik oranı ise 2008 yılındaki yüzde 12,3 seviyesinden küresel krizin derinden hissedildiği 2009 yılında yüzde 16 seviyesine yükselmiştir. Tarım dışı işsizlik oranı, kriz sonrasında düzenli olarak azalarak 2011 yılında yüzde 11,3'e, 2012 yılında ise yüzde 10,3 seviyesine gerilemiş, sonrasında yeniden artış eğilimine girerek 2013 ve 2014 yıllarında yüzde 10,9 ve yüzde 12 seviyesine yükselmiştir. 2015 yılında yüzde 12,4 seviyesine yükselen sözkonusu oran 2016 yılında yüzde 13'e yükselmiş, 2017 yılında ise 824 bin kişi ilave istihdama rağmen bir önceki yıla aynı seviyede gerçekleşmiştir. 2018 Ekim dönemi ile 2017 yılının aynı dönemi karşılaştırıldığında ise 225 bin kişi ilave istihdam artışına karşılık tarım-dışı işsizlik oranının 1,4 puan artarak 13,6 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

Kaynak: TÜİK.

Şekil 8.1. Türkiye’de İşsizlik, Tarım-Dışı İşsizlik ve Genç İşsizliği

Öte yandan Türkiye’de istihdam piyasasında en önemli problemlerden biri yüksek genç işsizliği oranının yüksek olmasıdır. Genç nüfusta işsizlik oranı ise, 2008 yılında yüzde 18,6 seviyesinde iken kriz dönemi olan 2009 yılında yüzde 22,9 seviyesine yükselmişti. sözkonusu oran, ekonmideki toparlanmaya bağlı olarak kademeli bir şekilde gerilemiş ve 2012 yılında yüzde 15,8 seviyesine düşmüştür. daha sonra, tekrar artış eğilimine giren genç nüfusta işsizlik oranı 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla yüzde 19,6 ve yüzde 20,8 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı Ekim döneminde ise, bir önceki yılın aynı dönemine göre genç nüfusta işsizlik oranı 3 puan gibi yüksek bir oranda artarak yüzde 19,3 seviyesinden küresel krizin etkisinin en yoğun şekilde hissedildiği 2009 yılındaki yüzde 22,9 seviyesine oldukça yakın bir seviyeye, yüzde 22,3 seviyesine yükselmiştir.

Bu konudaki gelişmelerin görselleştirildiği yukarıdaki şekilden (Şekil 8.1) de görüldüğü üzere gençler arasında işsizlik oranı genel işsizlik oranının 2005-2017 döneminde 1,8 katı seviyesindedir. İki oran arasındaki ilişki, 2017 Şubat ayından itibaren artış trendine girmiş, 2018 Ocak ayında en yüksek seviyesi olan 1,93 katı seviyesine yükselmiştir. Daha sonra bu

eğilim tersine dönüş olmakla 2018 Ekim ayı itibariyle 1,84 kat seviyesindedir. **Bu durum, istihdam piyasasında gençlerin daha kolay iş bulmasını artıracak politika seçeneklerinin tartışılmasını ve uygulamaya konulmasını gerekli kılmaktadır.**

2018 yılında ise Ekim ayı itibariyle bir önceki yılın aynı dönemine göre sivil işgücü 726 bin kişi artmış, bunun ise 225 bin kişilik kısmı istihdam edilebilmiştir. Böylece, 2017 yılının aynı döneminde yüzde 10,3 olan işsizlik oranı, 2018 yılı Ekim ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,3 puan artarak yüzde 11,6 seviyesine yükselmiştir. Ülkemizde 2018 yılının üçüncü çeyreğinde gözlenen ekonomideki olumsuz gelişmelerin etkisiyle işsizlik oranları yıllık bazda artmıştır. Ekim bazlı olarak ise 2018 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla tarım dışı işsizlik oranı yüzde 12,3 seviyesinden 1,4 puan yükselerek yüzde 13,6 seviyesine yükselmiştir. Böylece, 2018 Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre tarım dışı istihdam 413 bin kişi artmıştır. **Bu durum, yaklaşık olarak, işgücüne katılan her üç kişiden yalnız birinin istihdam edilebildiğini, kalan iki kişinin ise işsizler arasına katıldığını göstermektedir.**

Aşağıda, Türkiye’de istihdam edilenlerin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı 2008-2017 dönemi için yıllık ve 2017-2018 Ekim dönemi için aylara göre ve verilmiştir.

Tablo 8.2. Yıllar İtibariyle İstihdamın Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler

	Yıllık										Ekim Dönemi	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017	2018
Sivil İstihdam (Bin Kişi)	20.604	20.615	21.858	23.266	23.937	24.601	25.933	26.621	27.205	28.189	28.645	28.870
Tarım	4.621	4.752	5.084	5.412	5.301	5.204	5.470	5.483	5.305	5.464	5.534	5.347
Tarım Dışı	15.983	15.863	16.774	17.854	18.636	19.397	20.463	21.137	21.900	22.724	23.111	23.524
<i>Sanayi</i>	<i>4.537</i>	<i>4.179</i>	<i>4.615</i>	<i>4.842</i>	<i>4.903</i>	<i>5.101</i>	<i>5.316</i>	<i>5.332</i>	<i>5.296</i>	<i>5.383</i>	<i>5.470</i>	<i>5.696</i>
<i>İnşaat</i>	<i>1.238</i>	<i>1.305</i>	<i>1.434</i>	<i>1.680</i>	<i>1.717</i>	<i>1.768</i>	<i>1.912</i>	<i>1.914</i>	<i>1.987</i>	<i>2.095</i>	<i>2.186</i>	<i>1.943</i>
<i>Hizmetler</i>	<i>10.208</i>	<i>10.380</i>	<i>10.725</i>	<i>11.332</i>	<i>12.016</i>	<i>12.528</i>	<i>13.235</i>	<i>13.891</i>	<i>14.617</i>	<i>15.246</i>	<i>15.455</i>	<i>15.885</i>
İstihdamın Sektörel Dağılımı (Pay %)												
Tarım	22,4	23,1	23,3	23,3	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,4	19,3	18,5
Tarım Dışı	77,6	76,9	76,7	76,7	77,9	78,8	78,9	79,4	80,5	80,6	80,7	81,5
<i>Sanayi</i>	<i>22,0</i>	<i>20,3</i>	<i>21,1</i>	<i>20,8</i>	<i>20,5</i>	<i>20,7</i>	<i>20,5</i>	<i>20,0</i>	<i>19,5</i>	<i>19,1</i>	<i>19,1</i>	<i>19,7</i>
<i>İnşaat</i>	<i>6,0</i>	<i>6,3</i>	<i>6,6</i>	<i>7,2</i>	<i>7,2</i>	<i>7,2</i>	<i>7,4</i>	<i>7,2</i>	<i>7,3</i>	<i>7,4</i>	<i>7,6</i>	<i>6,7</i>
<i>Hizmetler</i>	<i>49,5</i>	<i>50,4</i>	<i>49,1</i>	<i>48,7</i>	<i>50,2</i>	<i>50,9</i>	<i>51,0</i>	<i>52,2</i>	<i>53,7</i>	<i>54,1</i>	<i>54,0</i>	<i>55,0</i>

Kaynak: TÜİK

İlerleyen kısımda daha detaylı olarak incelenen sektörel ayırmada istihdama genel olarak bakıldığında en fazla istihdam oluşturan sektörün hizmetler sektörü olduğu ve ekonomi içinde en düşük paya sahip sektör olan tarımın istihdam içindeki payı gittikçe azaldığı göze çarpmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörü istihdamında ve bunların toplam istihdam içerisindeki paylarında önemli bir artış kaydedildiği görülmektedir. Hizmetler sektöründeki artışta, eğitim ile idari ve destek hizmet faaliyetleri etkili olmuştur. Bunun yanında, inşaat sektörü istihdamında özellikle, son dönemde ciddi bir daralma görülmektedir.

Bu süreçte istihdam artışının sınırlı kalmasının en önemli nedeni, artan verimlilik, yoğunlaşan dış rekabet, tarımsal sübvansiyonların azaltılması ve özelleştirmeler sonucu bazı endüstriyel tarım ürünlerinin üretiminde meydana gelen düşme, tarım kesiminde işgücüne katılım oranının giderek gerilemesiyle tarım sektöründe yaşanan istihdam azalışı ve köyden kente göç olgusuna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomideki yapısal dönüşüm sürecidir. 2010 yılında yüzde 23,3 olan tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı 2018 yılı Ekim ayı itibariyle yüzde 18,5’e gerilemiştir. 2018 yılı Ekim ayında tarım sektörü istihdamı bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık 190 bin kişi azalmıştır. Tarım dışı sektörlerde ise, özellikle 2003 yılı sonrasında önemli artışlar sağlanmış, 2010-2018 döneminde tarım dışı kesimde sağlanan ilave istihdam artışı 6

milyon kişiye ulaşmıştır. Tarım sektöründeki istihdam azalışı, kentsel alanda işgücüne katılma oranının yükselmesi ve tarım dışı sektörlerdeki istihdam artışı ile telafi olmaktadır.

Sektörler arasındaki çalışan başına düşen katma değer karşılaştırıldığında, ekonominin en verimli sektörün sanayi olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki kişi başına düşen katma değer tarım dışı sektörlerin neredeyse dörtte biri düzeyindedir. Türkiye’de 2000’lerden itibaren tarımsal desteklerin kompozisyonunun değişmesi ve işgücünün eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak tarım sektörünün istihdam içindeki payı yıllar içinde azalmıştır.

Sektörel istihdam, 2010-2017 dönemi bakımından değerlendirildiğinde, sivil işgücüne ilave olunan yaklaşık 7 milyon kişi içerisinde 6,3 milyonluk kısmının istihdam edilebildiği ilave istihdamın yaklaşık 6 milyonunun tarım-dışı sektörlerde istihdam olunduğunun dikkate alınmasında yarar bulunmaktadır. Bunun içerisinde de hizmetler sektörü 4,5 milyonluk kesimine ilave iş istihdamı oluşturmuştur. İlgili dönemde sanayi sektöründeki ilave istihdam yaklaşık 770 bin kişi olurken inşaat sektörünün ilave istihdama katkısı yaklaşık 660 bin kişi olmuştur.

2016 yılında bir önceki yıla tarım, sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilenlerin payında önemli bir farklılık göze çarpmazken, tarım sektörü istihdamında 178 bin kişi azalmıştır. Buna karşılık, tarımdaki azalmayı da telafi edecek şekilde 725 bin kişiye hizmetler sektöründe ilave istihdam sağlanmış ve 584 bin kişilik ilave istihdamın tamamı sözkonusu sektörden kaynaklanmıştır. sözkonusu dönemde toplam istihdam 29,6 milyondan 27,2 milyona düşmüştür. Diğer sektörlerde ise, tarım sektöründeki istihdam azalışının da yol açtığı yeni bir kompozisyon ortaya çıkmıştır. Bu noktada, uzun dönemden beri tarım kesimi istihdamı sanayi sektörü istihdamının üzerinde seyretmekteydi. 2016 yılı sonunda tarım sektörü istihdamındaki gerilemeye bağlı olarak sözkonusu sektörlerin istihdam ettiği kişi sayısı ve toplam istihdam içindeki paylar bakımından tarım ve sanayi sektörlerinin durumu eşitlenmiştir. Toplam istihdamın yüzde 80,5’ini oluşturan 21,9 milyon kişi tarım dışı sektörlerde istihdam edilmiştir.

2017 yılında ise, bir önceki yıla göre baz etkisinin de katkısıyla, tüm sektörlerde istihdam artışı sağlanmıştır. Tarım sektörü istihdamı, 159 bin kişi artarken, sanayi sektörü istihdamında 87 bin, inşaat sektörü istihdamında ise 108 bin kişilik bir artış olmuştur. Toplam 984 bin kişi seviyesindeki ilave istihdamın yaklaşık üçte ikisi seviyesinde, ilave 629 bin kişi hizmetler sektörü tarafından istihdam edilmiştir. sözkonusu dönemde toplam istihdam 27,2 milyondan 28,2 milyona yükselmiş ve hizmetler sektörünün payı 0,4 puan artarak yüzde 54,1 seviyesine yükselmiştir. Diğer sektörlerde ise, sanayi sektörünün büyüklüğüne karşılık ilave istihdama katkısının sınırlı kalması sebebiyle istihdam toplam içerisindeki payı yüzde 19,5 seviyesinden yüzde 19,1 seviyesine gerilemiştir. Toplam istihdamın yüzde 80,6’sını oluşturan 22,7 milyon kişi tarım dışı sektörlerde istihdam edilmiştir.

Aşağıdaki Tablodan (Tablo 8.3) da görüldüğü üzere 2016 yılında oranında ortalama yüzde 10,9 seviyesinde gerçekleşen işsizlik oranı, 2016 Aralık ayında yüzde 12 seviyesine yükseldikten sonra, 2017 yılı Ocak döneminde gerileme eğilimine girmiş ve bu durum 2018 Ocak ayına kadar devam etmiştir. 2017 Aralık-2018 Şubat döneminde yüzde 9,9 seviyesinde kalan işsizlik oranı tekrar artış eğilimine girmiş ve 2018 yılı Ekim ayında yüzde 11,5 seviyesine yükselmiştir. Tarım-dışı işsizlik ve genç işsizlik oranları da işsizlik oranındaki genel eğilime paralel bir seyir izlemiştir.

Mevsim etkilerinden arındırılmış temel işgücü göstergelerine ilişkin olarak 2005-2017 dönemi yıllık ve 2017 ve 2018 yılı aylık gelişmeleri gösteren Tablo 8.3 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 8.3. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2005-2018)

		İşgücü durumu (Mevsim etkilerinden arındırılmış)							
		İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	Genç nüfusta işsizlik oranı (%)
2005	Yıllık	20.003	18.101	1.901	42,6	40,6	9,5	12,1	17,5
2006	Yıllık	21.928	19.947	1.981	44,5	40,5	9,0	11,2	16,5
2007	Yıllık	22.279	20.239	2.040	44,4	40,3	9,2	11,2	17,3
2008	Yıllık	22.885	20.591	2.294	44,9	40,4	10,0	12,3	18,5
2009	Yıllık	23.740	20.647	3.093	45,8	39,9	13,0	15,9	22,9
2010	Yıllık	24.618	21.883	2.735	46,5	41,4	11,1	13,7	19,9
2011	Yıllık	25.559	23.227	2.332	47,3	43,0	9,1	11,3	17,0
2012	Yıllık	26.156	23.955	2.200	47,6	43,6	8,4	10,3	15,8
2013	Yıllık	27.099	24.650	2.449	48,4	44,0	9,0	10,9	17,1
2014	Yıllık	28.776	25.917	2.860	50,5	45,5	9,9	11,9	17,9
2015	Yıllık	29.691	26.637	3.054	51,3	46,0	10,3	12,3	18,6
2016	Yıllık	30.545	27.217	3.329	52,0	46,3	10,9	13,0	19,7
2017	Yıllık	31.644	28.192	3.451	52,8	47,1	10,9	13,0	20,7
2017	Ocak	31.208	27.504	3.704	52,5	46,2	11,9	14,1	21,9
	Şubat	31.357	27.676	3.681	52,6	46,5	11,7	14,0	21,9
	Mart	31.440	27.811	3.629	52,7	46,6	11,5	13,7	21,8
	Nisan	31.456	27.923	3.533	52,7	46,8	11,2	13,3	21,5
	Mayıs	31.522	28.001	3.521	52,7	46,8	11,2	13,3	21,2
	Haziran	31.563	28.106	3.457	52,7	47,0	11,0	13,0	20,8
	Temmuz	31.690	28.195	3.495	52,9	47,0	11,0	13,2	20,8
	Ağustos	31.738	28.361	3.377	52,9	47,3	10,6	12,7	20,3
	Eylül	31.871	28.507	3.364	53,1	47,5	10,6	12,6	20,0
	Ekim	31.873	28.621	3.253	53,0	47,6	10,2	12,1	19,4
	Kasım	31.976	28.747	3.229	53,1	47,7	10,1	12,0	19,3
	Aralık	32.029	28.856	3.173	53,1	47,9	9,9	11,8	19,0
2018	Ocak	32.040	28.861	3.178	53,1	47,8	9,9	11,8	19,1
	Şubat	32.062	28.883	3.179	53,1	47,8	9,9	11,8	19,0
	Mart	32.021	28.809	3.212	53,0	47,6	10,0	11,9	18,9
	Nisan	32.092	28.769	3.324	53,0	47,5	10,4	12,3	18,9
	Mayıs	32.084	28.662	3.422	53,0	47,3	10,7	12,6	19,2
	Haziran	32.255	28.735	3.520	53,2	47,4	10,9	12,8	19,7
	Temmuz	32.307	28.729	3.578	53,2	47,3	11,1	13,0	19,8
	Ağustos	32.515	28.878	3.636	53,5	47,5	11,2	13,1	20,3
	Eylül	32.483	28.799	3.684	53,4	47,4	11,3	13,3	20,7
	Ekim	32.604	28.863	3.742	53,6	47,4	11,5	13,5	21,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Ekim 2017.

Sektörler açısından 2017-2018 Ekim dönemine bakıldığında ise, istihdama en önemli katkısı yaklaşık 430 bin kişiye ilave istihdam sağlayan hizmet sektörünün verdiği görülmektedir. 2018 yılı Ekim döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 187 bin kişi azalmış, tarım-dışı sektörlerin istihdamı ise 413 bin kişi artmıştır. Sanayi ve hizmetler sektöründe 2017-2018 Ekim döneminde 656 bin kişiye ilave istihdam sağlanırken tarım sektörü istihdamında 187 bin kişi, inşaat sektörü istihdamında ise 243 bin kişi seviyesinde bir daralma meydana gelmiştir. Tarım ve inşaat sektörleri istihdamında, oransal olarak, bir önceki yılın aynı dönemine göre sırasıyla yüzde 3,4 ve yüzde 11,1 seviyesinde bir azalma kaydedilmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak Böylece, Ekim 2018 itibarıyla işsiz sayısı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 501 bin kişi artmıştır. Böylece, hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı 1,1 puan artarak yüzde 55'e, sanayi sektörünün payı ise 0,6 puan artarak yüzde 19,7 seviyesine yükselmiştir. Buna karşılık, tarım ve inşaat sektörlerinin payları, sırasıyla, 0,8 ve 0,9 puan azalarak yüzde 18,5 ve yüzde 6,7 seviyesine gerilemiştir.

2014 ve 2018 Ekim dönemine ilişkin Eğitim durumlarına göre işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranları aşağıdaki tabloda (Tablo 8.4) sunulmaktadır.

Tablo 8.4. İşgücünün Eğitim Durumuna Göre İstihdam Piyasasındaki Durumu

	2014	2015	2016	2017	2017 Ekim	2018 Ekim
İşgücüne katılım oranı (%)	50,5	51,3	52	52,8	53,1	53,7
Okur-yazar olmayanlar	19,1	18,6	17,8	18,8	19,1	19,3
Lise altı eğitilmişler	47,8	48,1	48,4	48,9	49,5	49,5
Lise	53,5	54,1	54,4	54,8	54,3	54,6
Mesleki veya teknik lise	65,0	65,4	65,9	66,1	65,2	66,4
Yüksek-öğretim	79,2	79,8	79,7	80,2	80,4	80,0
İstihdam oranı (%)						
Okur-yazar olmayanlar	17,9	17,6	16,8	17,7	18,1	18,2
Lise altı eğitilmişler	43,3	43,3	43,5	44,1	45,1	44,2
Lise	47,1	47,3	47,2	47,6	47,9	47,6
Mesleki veya teknik lise	58,1	58,7	58,2	58,2	57,4	57,9
Yüksek-öğretim	70,7	71,0	70,1	70,1	70,1	69,4
İşsizlik oranı (%)	9,9	10,3	10,9	10,9	10,3	11,6
Okur-yazar olmayanlar	6,3	5,3	5,7	5,8	5,0	5,7
Lise altı eğitilmişler	9,4	10,0	10,2	9,8	8,9	10,7
Lise	11,9	12,4	13,4	13,3	11,8	12,9
Mesleki veya teknik lise	10,6	10,2	11,6	11,9	11,9	12,7
Yüksek-öğretim	10,6	11,0	12,0	12,7	12,8	13,3

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tablo 8.4'ten de görüleceği üzere istihdamın eğitim durumuna göre işgücü incelendiğinde işgücüne katılma oranı eğitim seviyesi arttıkça yükselmiştir. Bununla beraber, 2018 Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre okur yazar olmayanlarda işgücüne katılımın arttığı, buna karşılık yüksek-öğretim mezunlarında işgücüne katılımın azaldığı görülmektedir.

2016 yılında işgücünün yüzde 54,6'sı, istihdamın yüzde 55,6'sı ve işsizlerin yüzde 46'sı lise altı eğitim seviyesindekilerden ve okuryazar olmayanlardan oluşmaktadır. Mevcut işgücünün niteliği ve verimliliğinin düşük olması, Türkiye'de işgücü arz ve talebi arasında uyumsuzluğa yol açmakta ve bir taraftan işgücü piyasasının verimliliğini azaltırken öte yandan da yapısal işsizliğe yol açmaktadır.

İstihdam oranı açısından bakıldığında ise, 2017 yılında 2016 yılına göre düz lise mezunları ve daha düşük eğitimlilerin istihdam oranlarının arttığı, mesleki ve teknik lise mezunları ile yüksek-öğretim mezunlarının istihdam oranlarının değişmediği görülmektedir. Öte yandan, 2018 yılı Ekim ayında, 2017 yılı Ekim ayına göre okur yazar olmayanlar ile mesleki ve teknik lise mezunlarının istihdam oranlarının arttığı lise altı eğitilmişler, lise mezunları ve yüksek-öğretim mezunlarının istihdam oranlarında kayda değer bir düşüş olduğu görülmektedir.

İşsizlik oranı bakımından ise, 2017 yılında bir önceki yıla göre lise altı eğitilmişler ile düz lise mezunlarında işsizlik oranı azalırken yüksek-öğretim mezunlarında en fazla (0,7 puan) olmak üzere diğer tüm eğitim seviyelerinde işsizliğin arttığı görülmektedir. Bu noktada, yüksek-öğretim mezunları arasındaki işsizliğin 2017 yılında yüzde 12,7 seviyesinde gerçekleştiği ve yüzde 13,3 olan düz lise mezunlarındaki işsizlik oranına oldukça yaklaştığı görülmektedir. 2018 Ekim dönemi itibarıyla, bir önceki yılın aynı dönemine göre, işsizlik oranları eğitim seviyelerine göre incelendiğinde yüksek-öğretim mezunları arasındaki işsizliğin 0,5 puan

artarak yüzde 13,3 seviyesine yükseldiği ve aynı dönemde, yüzde 12,7 oranında gerçekleşen lise mezunları arasındaki işsizliği aştığı görülmektedir.

8.2 Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri

Sosyal güvenlik kavramının içeriğinin günümüzde ülkelere göre farklılaşması sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyeleriyle daha bağlantılıdır. Bugün uluslararası düzenlemelerde yer alan sosyal güvenlik standartları, sanayileşme sürecini tamamlayan ve ekonomik bakımdan belirli bir olgunluğa erişmiş ülkelerin sosyal güvenlik uygulamalarının bir yansımasıdır. Bu açıdan, sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşümünü belirleyen uluslararası standartlara ülkelerin uyarlanması için gerekli yapısal uyum mekanizmaları kurumsal düzeyde sağlanması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşması belirli bir ekonomik büyüklüğe sahip olmayı ve kişisel tasarruf edilebilecek düzeyde bir gelirin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dünya geneline bakıldığında her bir ülkenin farklı sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip olması, bu ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin içeriğini etkilemektedir. Bu nedenlerle modern sosyal güvenlik sistemlerinin ilk uygulamalarının sanayileşme sürecini tamamlayarak ekonomik imkânlarını daha fazla genişleten Batılı ülkelerde olmuştur.

Dünya ekonomisinde 1980 sonrasındaki küreselleşme ve serbestleşme politikalarının iktisadi gelişmeye etkileri; teknolojide giderek hızlanan gelişmeler, kurumların bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonlarını yenilemeleri, bilgi toplumu ve insan kaynaklarının önemini artırmasıdır. Özellikle günümüzdeki küresel kriz ve bu nedenle artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu sosyal politikalara ek olarak, tekrar işgücüne katılmalarını destekleyecek işgücü piyasası politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, özellikle işgücü piyasasının temel ihtiyaçlarına yönelik politika ve uygulamalarda çalışma hayatı ile birlikte sosyal güvenlik sistemi de önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri, çalışanları ve onların bakmakla yükümlü oldukları yakınlarını; yaşlanma, sakatlanma, ölüm, iş kazası ve meslek hastalıkları, sağlık sorunları, analık ve işsizlik gibi nedenlerle ortaya çıkan geçici ya da sürekli kayıplarına karşı zorunlu olarak sigortalar ve böylece bireylerin asgari bir yaşam standardını tutturmalarını sağlamaktadır.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi zaman içerisinde önemli gelişmeler göstermiş olmakla birlikte, birçok sorun alanını da içinde barındırmıştır. Bu nedenle sosyal güvenli sisteminde yeni sorunlarla karşılaşılması ve bu sorunlara çözüm arayışları süreklilik kazanmıştır. Ayrıca zaman içerisinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar da sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü gerekli kılmıştır. Bu yüzde n de, gerek bu ihtiyaçların karşılanması gerekse uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve AB’ye katılım süreci Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü ve uluslararası standartlara uyumunu gerektirmiştir. Diğer taraftan, sosyal güvenlik alanında yapılan reformların temel önceliğinin mali dengenin sağlanması olmuştur. Bu kaygı da çalışanlara ve onların yakınlarına sağlanacak olan sosyal güvenlik hakkının hem niteliksel, hem de maddi anlamda yetersiz sosyal koruma sağlanmasına neden olmaktadır. Böylece, sosyal güvenlik kapsamında sağlanan haklarının niteliğinin yanında, sağlanan maddi yardımların da değerlendirmesini yapmak önem kazanmaktadır.

İşgücüne katılımın ve kayıtlı istihdam düzeyinin Türkiye’de düşük olması nedeniyle çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu sosyal sigorta sistemi dışında kalmakta, bu durum sosyal yardımlara olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasında yer alan ancak uzun süreli işsizler ile yüksek işsizlik riskiyle karşı karşıya olanlar da sosyal korumaya duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Türkiye’de kırsal alanda istihdam çoğunlukla katma değeri düşük olan tarım sektöründedir. sözkonusu durum kırsal alandaki yoksulluğun yüksek olmasındaki en önemli

etkendir. Bunun yanı sıra, tarımdan kopan nüfusun çok büyük bir bölümü, kentteki işlere göre niteliklerinin yetersiz kalması nedeniyle, işgücü piyasası dışına çıkmakta veya düşük ücretlerle güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Tarımın istihdam içindeki payı ile gelirden aldığı pay arasındaki dengesizlik ve tarımdan kopan nüfusun kentteki işgücü durumu, gerek kentte gerekse kırdaki sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca kayıt dışı çalışan kesimin yanı sıra, özellikle de asgari ücret ile çalışan ve hanede tek gelir kaynağının asgari ücret olduğu hanelerde yoksulluk riski yüksektir.

Bu doğrultuda, sosyal sigorta kapsamında özellikle asgari ücretle çalışan veya kayıt dışı çalışan yoksul kesimler sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca, sosyal yardımlar çoğunlukla sosyal sigorta kaydı olmayanlara yapılmaktadır. Bu durum da hem bireyleri kayıtlı çalışmaktan caydırabilmekte, hem de kayıtlı çalışan ancak muhtaç durumdaki kişilerin sosyal yardımlardan daha az yararlanabilmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak, işsizlik ödeneğinden de çok az kişinin yararlandığı görülmektedir. İşsizlik ödeneğine hak kazanma koşullarının katı olması ve ödenek miktarının düşük olması sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmakta ve işsizlik sigortasının işsizlere tek başına yeterli koruma sağlayamadığını göstermektedir. Bu çerçevede, çalışabilir yoksul vatandaşları üretken duruma getirecek, gelir elde etmelerini sağlayacak ve sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki kişileri işgücü piyasasına kazandıracak projeler ve politikalar ortaya koyulması gerekmektedir.

Türkiye’de hala sosyal yardım ve hizmetlerin ile çalışma ve sosyal güvenlikle olan bağlantısının geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi gereksinimi devam etmektedir. Ayrıca Türkiye’de sosyal yardım alanında faaliyet gösteren kurumlar arasındaki işbirliği eksikliği ve nesnel ölçütlerin olmayışı gerçek ihtiyaç sahiplerine etkin hizmet sunumunu ve kaynakların verimli kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Böylece sosyal ilişkilerin daha koordineli yürütülmesi için, sosyal sigorta sisteminde yaşanan sorunların giderilmesi, herkesi kapsayan bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması ve tüm nüfusun sağlık güvencesi altına alınması, beş farklı sosyal sigorta rejiminin birleştirilmesi ve sistemde etkin bir bilgi işlem altyapısı kurulması amacıyla yürütülen reform çalışmaları kapsamında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Reform kapsamında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu da 16 Haziran 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak, 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanunun bazı önemli hükümlerini 15 Aralık 2006 tarihli kararıyla iptal etmiştir. 5510 Sayılı Kanunun bazı maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine, gerekli yasal değişikliklerin yapılması için sürdürülen çalışmalar neticesinde hazırlanan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 8 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20 nci maddesi gereğince bankalar, sigorta ve reasürans şirketleri, ticaret odaları, sanayi odaları, borsalar veya bunların teşkil ettikleri birliklerin personelinin; malullük, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık, analık ve ölümlerinde yardım yapmak üzere kurdukları sandıklar da sosyal güvenlik sistemi içinde yer almaktadır. Bahse konu mevzuat gereği bunların da yeni sosyal güvenlik sistemi kapsamında tek çatı altında birleştirilmesi öngörülmüş olmakla beraber muhtelif kanunlarla devir tarihi uzatılmıştır. En son bu konuda Cumhurbaşkanlığına yetki verilmiş olmakla beraber devir işlemleri henüz gerçekleştirilmemiştir.

2000 yıllarda yapılan değişikliklerde birlikte, çalışma ve sosyal güvenlik hayatını düzenleyen yasaların başında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gelmektedir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu; işçilerin, işverenlerin ve kamu çalışanlarının sosyal güvenlik yasaları gereğince bildirim esaslarını ve

sigortalının statülerini açıklamaktadır. Adı geçen kanunda sigortalıların çalışma kapsamı, çalışma statüleri, müracaat şekilleri ve şartları ele alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununda; işçi, işveren ve devlet ilişkileri ele alınmaktadır. Taraflar arasında yapılacak olan sözleşme, çalışma süreleri, yine taraflar arasında meydana gelen uyuşmazlıklar ve bu ilişkilerden doğabilecek olan idari para cezaları bu kanunda ele alınmaktadır. 6631 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu; işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. Son olarak 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ise; işsizlik sigortası kapsamında bir işyerinde çalışırken; çalışma yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, kendi kusuru dışında işini kaybedenlerin kanunda belirtilen koşullara göre iş almaya hazır olduğunu bildirmek koşulu ile işsizlik sigortası hizmetlerinden yararlandırılması düzenlenmektedir.

Ayrıca işgücü piyasasının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve nitelikli istihdamın artırılması amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının koordinasyonunda ilgili tarafların katılımıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi 2013 yılında yayınlanmıştır. Diğer yandan Anayasa'da yapılan değişiklikle anayasal güvence altına alınan Ekonomik ve Sosyal Konseyin etkinliğinin artırılmasına çalışılmıştır.

Öte yandan, 4/8/2018 tarihli ve 30499 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 15 sayılı Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının birleştirilerek adı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı şeklinde değiştirilmiştir.

2016 yılında yürürlüğe giren 6715 sayılı Kanunla işgücü piyasasında esneklik sağlanması ve bu bağlamda, uzaktan çalışma, tele çalışma ve evden çalışma gibi esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik bazı adımlar atılmıştır. 2017 yılı sonunda çıkarılan 696 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kamu kurumlarına hizmet vermekte olan alt işveren işçilerine, ilgili kamu kurumlarında sürekli işçi olarak kadroya geçirilmesine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Ayrıca, 27/3/2018 tarihli ve 30373 sayılı 2. Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile geçmişe dönük yararlanılmayan istihdam teşviklerinden yararlanabilmesine ve ilave istihdam durumunda sosyal güvenlik primlerinin bir kısmının devlet tarafından ödenmesine ilişkin düzenleme yapılmıştır. **7143 sayılı Kanunla, 2018 yılı Mart ayı ve önceki aylara ilişkin prim, idari para cezası ve diğer borçlar için yapılandırma imkânı getirilmiştir. Ayrıca, aynı Kanunla Sosyal Güvenlik Kurumundan aylık alanlar için Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramında 1.000'er TL tutarında bayram ikramiyesi ödenmesi uygulaması başlamıştır.**

Nitelik düzeyi düşük ve işgücü piyasasına girişte zorluk yaşayan bireylerin niteliklerinin artırılmasını, iş yaratmayı, kamu istihdam hizmetlerini ve işgücünün eğitimini içeren aktif işgücü politikalarına ayrılan kaynaklar son yıllarda önemli ölçüde artırılmıştır. İŞKUR'un aktif işgücü programları kapsamında yaptığı harcamalar, 2016 yılında 5,5 milyar TL iken 2017 yılında 4,8 milyar TL seviyesine gerilemiştir. Reel olarak ise, 2017 yılında 2016 yılına göre yüzde 20 oranında azalmıştır. Ağustos 2018 itibariyle sözkonusu harcamalar 3,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

TÜİK işgücü anketlerine göre Türkiye'de kayıtdışı istihdama ilişkin göstergeler aşağıdaki tabloda (Tablo 8.5) sunulmaktadır.

Tablo 8.5. Kayıtdışı İstihdamdaki Durum (2016-2018)

	2016 (*)	2017 (*)	2018 (*)
İstihdam (Bin kişi)	27.268	28.645	28.870
<i>Kadın</i>	8.296	8.928	9.127
<i>Erkek</i>	18.972	19.716	19.743
Kayıt dışı (Bin kişi)	9.233	9.716	9.728
<i>Kadın</i>	3.668	3.934	3.792
<i>Erkek</i>	5.565	5.782	5.936
Kayıt dışı oranı (Yüzde)	33,9	33,9	33,7
<i>Kadın</i>	44,2	44,1	41,5
<i>Erkek</i>	29,3	29,3	30,1

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (*) Ekim ayı itibarıyla.

Tablo 8.5'ten da görüldüğü üzere çalışanların üçte biri kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir. 2017 yılında yaklaşık 500 bin kişi artan kayıtdışı istihdam 2018 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık olarak aynı seviyede kalmıştır. 2018 yılı Ekim ayında, bir önceki yıla göre istihdam 225 bin kişi artarken, kayıtdışı istihdam oranında 0,2 puan bir gerilemeye yol açmıştır. 2016 yılında 9,2 milyon kişi seviyesinde olan kayıtdışı istihdam 2017 ve 2018 yıllarında 9,7 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. Kayıt dışılık oranı 2016 ve 2017 yıllarında yüzde 33,9 seviyesinde iken 2018 yılında az bir gerilemeyle yüzde 33,7 seviyesine düşmüştür. Ancak, kayıt dışılık toplam rakamlarında görülen durağan yapının cinsiyet temelli bakıldığında sözkonusu rakamlarda önemli bir değişim olduğu görülmektedir. Buna göre, kadınlarda 2018 Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre istihdam 200 bin kişi (yüzde 2,2) artarken kayıt dışılıkta da 142 bin kişi (yüzde 3,6) azalma kaydedilmiştir. Böylece, kadınlarda kayıtdışı istihdam oranı yüzde 2,5 oranında gerileyerek sözkonusu dönemde yüzde 44,1 seviyesinden yüzde 41,5 seviyesine gerilemiştir. Buna karşılık, erkeklerde istihdam artışı yalnız 25 bin kişi iken, kayıtdışı istihdam 154 bin kişi (yüzde 2,7) artmış ve 5,7 milyon kişi seviyesinden 5,9 milyon kişi seviyesine yükselmiştir. Bununla beraber, kayıt dışılık oranı kadınlarda, erkeklere kıyasla 2016 ve 2017 yıllarında yaklaşık yüzde 50 fazla iken 2018 yılında bu durum kısmen kadınlar lehine değişerek yüzde 38 seviyesine gerilemiştir. Bu durum, her ne kadar kadınların kayıt dışılık oranında 2018 yılında bir gerileme kaydedilmiş olsa da, istihdam piyasasında daha fazla kayıtdışı çalıştırıldığını ve kadınların kayıt dışılık açısından erkeklere kıyasla daha kötü durumda olduklarını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 8.6), 2014-2018 döneminde istihdam edilenlerin işteki çalışma durumuna göre sayıları ve yüzde dağılımları verilmektedir.

Söz konusu tablo çerçevesinde, istihdam edilenlerin işteki çalışma durumu incelendiğinde iş hayatındakilerin yaklaşık üçte ikisini yevmiyeli veya ücretli çalışanların oluşturduğu, ücretsiz aile işçilerinin toplam içerisindeki payının yüzde 10-12 aralığında olduğu, işverenlerin yaklaşık yüzde 5 seviyesinde olduğu ve kendi hesabına çalışanların yüzde 16-18 arasında olduğu görülmektedir. 2014-2018 döneminde istihdam edilenler içerisinde ücretli veya yevmiyeli kesimin sayısında 2,7 milyon kişi artış olurken işveren konumunda olanların sayısında yaklaşık 100 bin, kendi hesabına çalışanların sayısında ise 300 bin kişi artış kaydedilmiştir. Ücretsiz aile işçisi sayısı ise 150 bin kişi azalmıştır. Dolayısıyla, sözkonusu dönemde ücretli veya yevmiyeli kesimin toplam içerisindeki payı yüzde 2,5 oranında artarken, kendi hesabına çalışanların payı yüzde 0,7, ücretsiz aile işçilerinin payında ise yüzde 1,8 oranında gerileme olmuştur. Bu durum, ücretli veya yevmiyeli olarak işe başlayan her dört kişiden birinin eskiden kendi hesabına

çalışırken ücretli olarak işe başladığını, kalan üç kişinin ise önemli ölçüde kırsal kesimde yaygın olan ücretsiz aile işçisi iken ücretli olarak işe başladığını göstermektedir. sözkonusu dönemde, işveren konumunda olanların payı ise değişmemiştir.

Tablo 8.6. İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2014-2018)

Yıllar	Aylar	Bin kişi					Yüzde (%)				
		Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2014	Yıllık	25.933	17.125	1.173	4.479	3.155	100,0	66,0	4,5	17,3	12,2
2015	Yıllık	26.621	17.827	1.175	4.468	3.150	100,0	67,0	4,4	16,8	11,8
2016	Yıllık	27.205	18.377	1.239	4.536	3.053	100,0	67,6	4,6	16,7	11,2
2017	Yıllık	28.189	18.960	1.279	4.815	3.134	100,0	67,3	4,5	17,1	11,1
2017	Ekim	28.645	19.482	1.274	4.769	3.119	100,0	68,0	4,4	16,6	10,9
	Kasım	28.515	19.469	1.271	4.854	2.921	100,0	68,3	4,5	17,0	10,2
	Aralık	28.288	19.304	1.249	4.937	2.798	100,0	68,2	4,4	17,5	9,9
2018	Ocak	28.029	19.116	1.225	5.017	2.671	100,0	68,2	4,4	17,9	9,5
	Şubat	28.166	19.113	1.259	5.036	2.758	100,0	67,9	4,5	17,9	9,8
	Mart	28.499	19.308	1.281	5.032	2.878	100,0	67,7	4,5	17,7	10,1
	Nisan	29.009	19.598	1.318	5.058	3.034	100,0	67,6	4,5	17,4	10,5
	Mayıs	29.138	19.739	1.280	4.966	3.152	100,0	67,7	4,4	17,0	10,8
	Haziran	29.314	19.824	1.289	4.954	3.246	100,0	67,6	4,4	16,9	11,1
	Temmuz	29.265	19.664	1.302	4.921	3.379	100,0	67,2	4,4	16,8	11,5
	Ağustos	29.318	19.827	1.294	4.882	3.315	100,0	67,6	4,4	16,7	11,3
	Eylül	29.063	19.718	1.283	4.842	3.220	100,0	67,8	4,4	16,7	11,1
	Ekim	28.870	19.778	1.304	4.786	3.002	100,0	68,5	4,5	16,6	10,4

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyeli olarak çalışanların sayısı, bir önceki yıla göre; 2015 yılında 700 bin kişi, 2016 yılında 550 bin kişi, 2017 yılında ise 580 bin kişinin ve işverenlerin sayısı artmıştır. 2017 yılında kendi hesabına çalışanların sayısında kaydedilen 280 bin kişilik artış hariç tutulursa işveren ve kendi hesabına çalışanların sayısındaki artış önemsiz sayılabilecek ölçüde kalmıştır. Ücretsiz aile işçilerinin sayısı ise bir önceki yıla göre, 2015 yılında yaklaşık olarak aynı kalırken, 2016 yılında 100 bin kişi azalmış, 2017 yılında 80 bin kişi artmıştır.

2018 Ekim ayı baz alınarak işgücü piyasasındaki gelişmeler işteki çalışma durumuna göre incelendiğinde 2018 yılı Ekim döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, toplam istihdam 225 bin kişi artarken bu artışa en önemli katkıyı 300 bin kişilik ücretli istihdamının yol açtığı görülmektedir. Ayrıca, sözkonusu dönemde, işveren ve kendi hesabına çalışanların sayısında önemli bir değişiklik olmazken ücretsiz aile işçilerinin sayısı Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık 120 bin kişi azalmıştır. Böylece, 2018 Ekim döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, ücretsiz aile işçilerinin toplam içerisindeki payı 0,5 puan azalarak yüzde 10,4 seviyesine gerilerken, ücretlilerin toplam içerisindeki payı ise yüzde 0,5 puan oranında artarak yüzde 68,5 seviyesine yükselmiştir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 8.7) 2009-2017 dönemi yıllık dönemleri ile 2018 yılı ilk 3 çeyreğindeki toplam sanayide çalışılan saate göre birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir. Burada 2015 yılı 100 kabul edilerek endeksleme yapılmıştır. Görüleceği üzere, 2008 yılından itibaren küresel kriz nedeniyle ekonomik faaliyet hacminde yaşanan daralma ve işsizlik oranındaki yükselme çalışan kesimin reel ücret düzeyinde belirgin bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, çalışan kesim için ancak 2015 yılında telafi edilmiştir.

Tablo 8.7. Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre)

Yıllar	Çalışılan Saat Endeksi	Üretim Endeksi	Saatlik İşgücü Verimi	Saatlik İşgücü Maliyet	Nominal Birim Ücret	TÜFE Endeksi	Reel Birim Ücret Endeksi		
							TL Cinsi	Dolar Cinsi	Euro Cinsi
							(9)	(10)	(11)
2009	69,9	61,3	87,6	55,1	63,0	63,1	99,9	110,0	88,0
2010	75,9	69,4	91,3	58,6	64,1	68,5	93,6	115,6	96,9
2011	83,5	80,1	95,8	63,0	65,7	72,9	90,1	106,7	85,2
2012	90,4	83,5	92,4	69,1	74,7	79,4	94,1	112,7	97,5
2013	94,7	89,0	93,9	77,1	82,1	85,3	96,1	116,9	98,0
2014	98,5	94,2	95,6	86,0	89,7	92,9	96,5	111,0	92,9
2015	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2016	98,9	103,4	104,5	121,1	115,8	107,8	107,4	104,2	104,5
2017	101,6	112,6	110,7	132,8	119,9	119,8	100,2	89,1	88,0
2018 1Ç	104,6	112,1	107,1	146,7	136,7	128,0	106,7	97,0	87,7
2Ç	101,6	114,9	113,1	156,2	137,9	134,1	102,7	85,4	79,6
3Ç	95,5	112,7	118,0	172,0	145,5	143,0	101,7	70,5	67,4

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı

(1) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri (2010=100)

(2) TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

(3) (2) / (1)

(4) TÜİK, Üç Aylık İşgücü Maliyeti Endeksi (2010=100)

(5) (4) / (3)

(6) TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksi (2010=100)

(9) (5) / (6)

(10) (5) / (TCMB Döviz Alış Dolar Kuru)

(11) (5) / (TCMB Döviz Alış Avro Kuru)

2016 yılında asgari ücret artışlarının doğal bir sonucu olarak 2016 yılı TÜFE bazlı reel birim ücret endeksi 2015 yılındaki 100 seviyesinden 107,4 endeks değerine ulaşmıştır. Ancak, gerçekleşen enflasyon oranının asgari ücret artışında temel alınan hedef enflasyon oranının üzerinde gerçekleşmesi ile 2017 yılında tekrar yaklaşık olarak 2015 yılı seviyesine gerilemiştir. 2018 yılının ilk çeyreğinde sözkonusu endeks 106,7 değerine yükselirken 3. Çeyrekte sözkonusu oran 101,7 seviyesine gerilemiştir.

Öte yandan reel birim ücret endeksi dolar ve Avro bazlı değerlendirildiğinde ise son dönemde Türk Lirasının Dolar ve Avro başta olmak üzere yabancı para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesi neticesinde 2017 ve 2018 yıllarında son dönemin en düşük seviyesine gerilemiş ve reel ücret 2015 yılına göre yaklaşık üçte bir oranında azalmıştır.

Öte yandan son dönemde ülkemizde artan işgücü verimliliği, özellikle mesleki ve teknik eğitimdeki sorunlar, hizmet içi eğitim ve yaşam boyu eğitim faaliyetlerinin yetersizliği, sermaye birikimi ve teknolojik yenilenme süreçlerindeki eksiklikler gibi nedenlerle, AB ülkelerine göre daha düşük seviyededir. **ILO verilerinde, çalışılan saat başına satın alma gücü paritesine göre GSYH olarak hesaplanan işgücü verimliliğinde Türkiye 2017 yılında 61 ülke arasında 39. sırada yer almaktadır.**

Tablo 8.8. Aylık Asgari Ücretteki Gelişmeler, Artış Oranları ve Çeşitli Göstergeler

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ASGARİ ÜCRETİN İŞVERENE MALİYET (TL)	905	992	1.110	1.215	1.351	1.516	2.018	2.177	2.486	3.134
İşverenden Yapılan Toplam Kesinti (TL)	160	176	196	215	248	278	371	400	457	576
SSK Primi (TL)	145	159	178	195	226	254	338	364	416	525
İşsizlik Sigortası Primi (TL)	15	16	18	20	22	25	33	36	41	51
BRÜT ASGARİ ÜCRET (TL)	745	817	914	1.000	1.103	1.238	1.647	1.778	2.030	2.558
İşçiden Yapılan Toplam Kesinti (TL)	157	172	193	212	234	263	346	373	426	538
SSK Primi (TL)	104	114	128	140	154	173	231	249	284	358
İşsizlik Sigortası Primi (TL)	7	8	9	10	11	12	17	18	20	26
Gelir Vergisi (TL)	40	44	50	54	60	68	87	93	107	134
Damga Vergisi (TL)	5	5	6	8	8	9	13	14	15	19
NET ASGARİ ÜCRET (TL)	588	644	721	788	869	975	1.301	1.404	1.603	2.021
ARTIŞ ORANLARI (Yüzde)										
İşverene Maliyet	9,6	9,7	11,8	9,5	11,2	12,2	33,1	7,9	14,2	26,1
Brüt Asgari Ücret	9,6	9,7	11,8	9,5	10,2	12,2	33,1	7,9	14,2	26,1
Net Asgari Ücret	9,5	9,6	11,8	9,4	10,2	12,2	33,5	7,9	14,2	26,1
Toplam Kesinti Artış Oranı	9,8	9,7	11,9	9,6	13,0	12,3	32,4	7,9	14,2	26,1
İşverenden Yapılan Kesinti Artış Oranı	9,6	9,7	11,8	9,5	15,4	12,2	33,1	7,9	14,2	26,1
İşçiden Yapılan Kesinti Artış Oranı	10,0	9,8	12,0	9,7	10,5	12,3	31,7	7,9	14,2	26,1
ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER										
Net Asgari Ücret / İşverene Maliyet	65,0	64,9	64,9	64,9	64,3	64,3	64,5	64,5	64,5	64,5
Net Asgari Ücret / Brüt Asgari Ücret	78,9	78,9	78,9	78,8	78,8	78,8	79,0	79,0	79,0	79,0
Brüt Asgari Ücret / İşverene Maliyet	82,3	82,3	82,3	82,3	81,6	81,6	81,6	81,6	81,6	81,6
Toplam Kesinti / İşverene Maliyet	35,0	35,1	35,1	35,1	35,7	35,7	35,5	35,5	35,5	35,5
Toplam Kesinti / Brüt Asgari Ücret	42,6	42,6	42,6	42,7	43,7	43,7	43,5	43,5	43,5	43,5
İşveren Kesintisi / Brüt Asgari Ücret	21,5	21,5	21,5	21,5	22,5	22,5	22,5	22,5	22,5	22,5
İşçi Kesintisi / Brüt Asgari Ücret	21,1	21,1	21,1	21,2	21,2	21,2	21,0	21,0	21,0	21,0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. SGK primi işveren payındaki 5 puanlık indirim dikkate alınmamıştır.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 8.8) 2010-2018 yılları arasında tespit edilen aylık asgari ücretler, brüt ve net asgari ücretlerdeki gelişmeler ve bunlara ilişkin artış oranları ile çeşitli göstergeler yer almaktadır.

2010 yılında 745 TL olan aylık brüt asgari ücret, 2018 yılında 2.030 TL, 2019 yılında ise 2.558 TL olmuştur. Asgari ücretin 2010 yılında 905 TL olan maliyeti 2017 yılında 2.177 TL, 2018 yılında 2.486 TL ve 2019 yılında ise 3.134 TL olmuştur: (Yukarıdaki tabloda yapılan hesaplamalarda, SGK istihdam teşvikleri dikkate alınmamıştır.)

Yukarıdaki tablo da ortaya konulan gelişmeler değerlendirme için genel bir baz teşkil etmekle beraber daha sağlıklı bir analiz için gerçek satın alma gücünde meydana gelen değişimlerin incelenmesine gerek olup işçinin net ele geçen ücretinde ve işverenin maliyetinde ortaya çıkan reel artış oranlarını, kamu işçi/memur ve asgari ücretli bazında gösteren tablo (Tablo 8.9) aşağıda sunulmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 2007-2018 arasında işgücü maliyetlerinde ve net ele geçen ücretlerdeki gelişmeler gösterilmektedir.

Tablo 8.9. İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2017)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İŞGÜCÜ MALİYETİ (1)									
Reel İşgücü Maliyeti Endeksi (1994=100)									
Kamu İşçisi	111,9	110,3	105,7	106,7	111,5	110,1	117,4	121,2	124,9
Memur	148,4	162,4	163,7	174,5	179,2	180,7	184,6	202,3	190,9
Asgari Ücret (3)	183,6	192,5	190	192,1	201,3	203	216,4	276,2	257,4
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
Kamu İşçisi	7,2	-1,5	-4,2	1	4,5	-1,3	6,6	3,3	3,1
Memur	5,8	-1,4	0,8	6,6	2,7	0,9	2,2	9,6	-5,6
Asgari Ücret (3)	1,6	1,0	-1,3	1,1	4,8	0,9	6,6	27,6	-6,8
NET ELE GEÇEN ÜCRETLER (2)									
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (1994=100)									
Kamu İşçisi	91,1	86,7	88,2	87	87,8	87,4	91,3	91,1	96,2
Memur	127,7	145,1	154,3	161,1	160,8	162,5	162,7	172,8	169,9
Asgari Ücret (3)	162,8	182,7	188,1	193,2	196,6	199	207,5	256,9	249,5
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
Kamu İşçisi	3,1	-2	1,8	-1,4	1	-0,5	4,4	-0,1	5,6
Memur	3,9	-1,4	6,3	4,5	-0,2	1,1	0,1	6,2	-1,7
Asgari Ücret (3)	-0,7	0,9	3	2,7	1,8	1,2	4,2	23,8	-2,9

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı

(1) Reel hesaplamalarda Yİ-ÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.

(2) Reel hesaplamalarda TÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.

(3) Yıllık ortalamalar esas alınmıştır.

Not: 2008 yılından itibaren net ele geçen ücretlere bekâr çalışan için asgari geçim indirimi dahildir.

Buna göre, 2016 yılında asgari ücretliler bakımından işverene maliyetin reel olarak bir önceki yıla göre yüzde 27,6 oranında arttığı görülmektedir. Buna karşılık 2017 yılında sözkonusu maliyetin reel olarak yüzde 6,8 azaldığı görülmektedir.

Öte yandan asgari ücretlilerin eline geçen ücretin bir önceki yıla göre reel olarak 2016 yılında yüzde 23,8 arttığı, buna karşılık 2017 yılında ele geçen reel ücretin yüzde 2,9 azaldığı görülmektedir. Bu duruma göre, gerçekleşen enflasyon oranının hedeflenen enflasyon oranının üzerine çıkmasının asgari ücretlileri olumsuz etkilediği görülmektedir.

Aşağıda sunulan Tablo 8.10'da sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus yer almaktadır. Aktif sigortalı sayısı 2015 yılında 19 milyon kişi iken, 2016 yılında 18,5 milyon kişi ve 2017 yılında 19,7 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir. Hizmet akdi ile çalışanların sigortalı sayıları ise 2015 yılında 13,7 milyon kişi iken 2016 yılında bu sayı 13,4 milyon kişiye gerilemiş, 2017 yılında ise 14,5 milyon kişiye yükselmiştir. Kamuda çalışan aktif sigortalı sayısı 2015-2017 döneminde yaklaşık 3 milyon kişi seviyesinde gerçekleşmiştir. Bağımsız çalışan aktif sigortalı sayısı ise 2 milyon kişi civarında seyretmekle beraber 2017 yılında 2,1 milyon kişiye yükselmiştir.

Tablo 8.10. Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2015 – 2017)

	2015	2016	2017
I. Kamu Çalışanlarının Sigortalı Sayıları	11.424	11.383	11.532
1. Aktif Sigortalılar ¹	3.033	2.983	2.987
2. Aylık Alanlar (dosya)	1.866	1.914	1.970
3. Bağımlılar	6.525	6.486	6.574
4. Aktif Sig./Pasif Sig. (1)/(2)	1,63	1,56	1,52
5. Bağımlılık Oranı (2+3)/(1)	2,77	2,82	2,86
II. Hizmet Akdi İle Çalışanların Sigortalı Sayıları	40.173	41.532	42.965
1. Aktif Sigortalılar ²	13.744	13.441	14.499
2. Diğer Sigortalılar ³	339	349	315
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	41	36	51
4. Çıracak	393	1.170	368
5. Stajyer ve Kursiyer	286	359	1.136
6. Aylık Alanlar (dosya)	6.441	6.738	7.023
7. Bağımlılar	18.930	19.438	19.572
8. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3+4+5)/(6)	2,30	2,28	2,33
9. Bağımlılık Oranı (6+7)/(1+2+3+4+5)	1,71	1,70	1,62
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	14.770	14.205	14.725
1. Aktif Sigortalılar ⁴	2.036	1.984	2.072
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	105	93	147
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	797	718	706
4. Aylık Alanlar (dosya)	2.501	2.402	2.425
5. Bağımlılar	9.331	9.009	9.376
6. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3)/(4)	1,17	1,16	1,21
7. Bağımlılık Oranı (4+5)/(1+2+3)	4,03	4,08	4,04
IV. Özel Sandıklar Toplamı	387	392	407
1. Aktif Sigortalılar	140	140	141
2. Aylık Alanlar	89	86	92
3. Bağımlılar	157	166	174
4. Aktif Sig./Pasif Sig. (1)/(2)	1,57	1,63	1,54
5. Bağımlılık Oranı (2+3)/(1)	1,76	1,80	1,88
V. Genel Toplam (kişi)	67.330	68.213	70.364
1. Aktif Sigortalılar	18.952	18.547	19.700
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	105	93	147
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	838	754	756
4. Diğer Sigortalılar	339	349	315
5. Çıracak	393	1.170	368
6. Stajyer ve Kursiyer	286	359	1.136
7. Aylık Alanlar (dosya)	10.898	11.140	11.510
8. Bağımlılar	34.943	35.099	35.696
9. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3+4+5+6)/(7)	1,92	1,91	1,95
10. Bağımlılık Oranı (7+8)/(1+2+3+4+5+6)	2,19	2,17	2,11
VI. Genel Nüfus Toplamı	78.741	79.815	80.811
VII. Sigortalı Nüfus Oranı (Yüzde)	85,5	85,5	87,1

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

(1) Zorunlu sigorta ve yurt dışı topluluk sigortasını kapsamaktadır.

(2) Muhtarlık ve zorunlu sigortayı kapsamaktadır.

Türkiye’de yüksek doğurganlık ve nüfus artış hızları 1980’lerden itibaren yavaşlamış ve doğurganlıktaki düşüş ivme kazanmıştır. Böylece nüfus giderek yıllık nüfus artış hızındaki azalmanın kalıcı hale geldiği bir aşamaya geçse de, hala genç ağırlıklıdır. Bu durum, sosyal güvenlik sisteminin gelir - gider dengeleri açısından çok arzu edilir bir durumdur. Çünkü normal olarak böyle çalışan bir sosyal güvenlik sisteminin, açık vermek bir yana, nüfus yaşlanmasının hızlanacağı dönemlerde kullanılabilecek bir fon birikimi sağlaması gerekmektedir. Buna karşın, Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan sosyal güvenlik sistemi açıkları 1990’lardan bu yana kronikleşmiş bir sorun haline gelmiştir. Diğer bir ifade ile sistemde prim ödeyen her iki çalışana karşı aylık alan bir pasif sigortalı vardır. Mevcut prim ve bağlama oranları altında, sistemin yarattığı açıklar sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Ancak prim oranlarını çok yükseltmenin veya bağlama oranlarını çok düşürmenin yapılabirliği sınırlıdır. O zaman da, sürdürülemez olan sosyal güvenlik açıklarını kapatmak için yapılacak tek şey aktif - pasif oranını yükseltmek olmaktadır. Çalışabilir nüfusun; yaklaşık yarısının işgücüne katılmaması, diğer yarısı içinde de kayıtdışı çalışmanın çok yaygın olması aktif sigortalı sayısının düşük kalmasına yol açmaktadır. Çözüm çalışabilir yaştaki nüfusun işgücüne katılım oranını artırmak ve artan katılıma paralel yeni iş olanakları yaratmaktır. Fakat sorunun ekonominin büyüme dinamikleri, yapısal karakteristikleri ile ilgili boyutları vardır. Kısacası, aktif - pasif oranının payını yükseltmek üzere kısa vadede alınabilecek önlemler çok sınırlıdır.

Sosyal sigorta sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerinden biri olan aktif/pasif oranı 2015 yılında 1,92 iken 2016 yılında 1,91 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise sözkonusu oran 1,95 olarak gerçekleşmiştir. Daha önce yukarıda ifade edildiği üzere, Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranı yaklaşık üçte bir seviyesindedir. Bu durum, sosyal sigorta sistemi gelirlerini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. İlave olarak primlerin kişilerin gerçek kazançları yerine asgari ücret üzerinden yatırılmasını ifade eden düşük beyan problemi de sistemin gelirlerinin olması gereken düzeyinin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır.

2017 yılında yüzde 8,5 olan 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfusa oranının 2023 yılında yüzde 10,2’ye, 2050’de yüzde 20,8’e yükselmesi ve nüfusun giderek yaşlanması beklenmektedir. 65 yaş üzerindeki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde ise 2017 yılında yüzde 12,6 olan bu oranın 2023 yılında yüzde 14,9’a, 2050’de ise 32,9’a yükseleceği tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra, doğurganlığın düşük seyretmesi ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması gibi çeşitli nedenlerle Türkiye’deki nüfus yapısında önemli bir değişim beklenmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif-pasif oranı üzerinde bir baskı ve beraberinde emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Bu çerçevede yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın sosyal sigorta giderleri üzerinde baskı oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan yaşlanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hanehalkı gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir.

Öte yandan, bireysel emeklilik sistemine otomatik katılımı uygulaması 2016 yılında başlatılmış ve çalışan kesimlerin kademeli olarak bu sisteme dâhil edilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, kamu çalışanlarının Nisan 2017’de, özel sektör çalışanların ise işyerinde çalışan kişi sayısına göre Ocak 2017 - Ocak 2019 döneminde farklı tarihlerde bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak katılımı öngörülmüştür.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 8.11) 20011-2017 yılları arasında sektörlere göre imzalanan toplu iş sözleşmeleri ve grev hakkı ve lokavt uygulamaları verilmektedir.

Tablo 8.11. Toplu İş Sözleşmeleri (2011 – 2017)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kapsadığı İşçi Sayısı	502.931	227.672	661.929	369.423	660.554	482.237	800.288
<i>Kamu</i>	196.972	100.019	228.116	105.577	240.278	60.552	235.720
<i>Özel</i>	307.044	127.653	433.813	263.846	420.276	421.685	564.568
Kapsadığı İşyeri Sayısı	16.178	6.665	17.357	12.468	18.563	9.731	23.051
<i>Kamu</i>	8.700	5.138	12.199	6.567	12.897	4.795	12.171
<i>Özel</i>	7.498	1.527	5.158	5.901	5.666	4.936	10.880
Toplu İş Sözleşmesi Sayısı	2.134	1.503	2.646	1.681	1.637	2.725	4.472
<i>Kamu</i>	1.319	1.167	1.808	1.167	881	788	833
<i>Özel</i>	822	336	838	514	756	1.937	3.639

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2011-2017 dönemi toplu iş sözleşmelerindeki (TİS) gelişmeler incelendiğinde, toplu sözleşme, kapsadığı işyeri ve işçi sayılarının bakımından dalgalı seyir izlediği görülmektedir. Buna karşılık, 2017 yılında 2011 yılına göre, toplam TİS sayısının yüzde 110, kapsamdaki işyeri sayısının yüzde 42, kapsadığı işçi sayısının ise yüzde 59 arttığı görülmektedir. Ancak, bu artışların temelde özel sektör kaynaklı olduğu görülmektedir. Kamu kesiminde özelleştirmeler başta olmak üzere değişik nedenlerle imzalanan TİS sayısı sözkonusu dönemde yaklaşık yüzde 37, kapsamdaki işyeri sayısı yüzde 40 düşerken, kapsadığı işçi sayısı ise yaklaşık yüzde 20 oranında artmıştır. Özel sektörde ise, yapılan TİS sayısı 2011-2017 döneminde yaklaşık 3,5 kat artmış, kapsadığı işyeri sayısı yüzde 45, kapsadığı işçi sayısı ise yüzde 84 oranında artmıştır. Ancak bu gelişmede, önemli ölçüde 2017 yılında kaydedilen artışlar belirleyici olmuştur. 2017-2011 yılları arasındaki farkın, TİS sözleşmeleri açısından dörtte üçü 2017 yılında yapılanlardan kaynaklanmıştır.

Tablo 8.12. Grev Hakkı ve Lokavt Uygulamaları (2011 – 2017)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GREV HAKKI							
Grev Sayısı	9	8	19	13	27	21	26
<i>Kamu</i>	0	0	2	1	3	2	2
<i>Özel</i>	9	8	17	12	24	19	24
İşyeri Sayısı	26	20	198	118	177	102	185
<i>Kamu</i>	0	0	59	56	75	57	106
<i>Özel</i>	26	20	139	62	102	45	79
İşyerilerindeki Toplam İşçi Sayısı	798	2.189	52.964	26.217	31.775	19.340	36.534
<i>Kamu</i>	0	0	14.109	13.848	14.577	14.179	14.722
<i>Özel</i>	798	2.189	38.855	12.369	17.198	5.161	21.812
Greve katılan işçi sayısı	557	768	16.632	6.603	7.940	2.518	3.733
<i>Kamu</i>	0	0	186	0	276	299	839
<i>Özel</i>	557	768	16.446	6.603	7.664	2.219	2.894
Kayıbolan İşgünü Sayısı	13.273	36.073	307.894	365.134	128.801	98.404	136.941
<i>Kamu</i>	0	0	9.300	0	3.208	1.794	5.034
<i>Özel</i>	13.273	36.073	298.594	365.134	125.593	96.610	131.907
LOKAVT							
Lokavt Sayısı	0	0	0	1	1	1	0
<i>Kamu</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>Özel</i>	0	0	0	1	1	1	0
İşyeri Sayısı	0	0	0	10	1	1	0
<i>Kamu</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>Özel</i>	0	0	0	10	1	1	0
İşyerilerindeki Toplam İşçi Sayısı	0	0	0	302	131	131	0
<i>Kamu</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>Özel</i>	0	0	0	302	131	131	0
Greve katılan işçi sayısı	0	0	0	205	42	42	0
<i>Kamu</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>Özel</i>	0	0	0	205	42	42	0
Kayıbolan İşgünü Sayısı	0	0	0	25.420	168	1.386	0
<i>Kamu</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>Özel</i>	0	0	0	25.420	168	1.386	0

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2011-2017 döneminde grev uygulamaları incelendiğinde, 2011 yılında 9 olan grev sayısı 2016 yılında 21, 2017 yılında ise 26 olarak gerçekleşmiştir. sözkonusu dönemde, kamu sektöründe 2011 ve 2012 yıllarında grev yapılmazken, 2016 ve 2017 yıllarında 2'şer defa grev yapılmıştır. Özel sektörde ise, 2011 ve 2012 yıllarında sırasıyla 9 ve 8 defa grev hakkı kullanılırken 2016 ve 2017 yıllarında yine sırasıyla 19 ve 24 defa grev hakkı kullanılmıştır. Grev ilan edilen işyerlerinde toplam işçi sayısı 2011 yılında 1000 kişinin altında iken, 2012 yılında yaklaşık 2 bin kişi olmuş, 2016 ve 2017 yıllarında ise 19 bin ve 36 bin kişi olmuştur. Öte yandan, grev ilan edilen işyerlerinde greve katılan işçi sayısı yıllara göre değişkenlik göstermekle beraber oransal olarak oldukça azalmıştır. Grev hakkının oldukça fazla kullanıldığı 2013 ve 2014 yıllarında greve katılan işçi sayısı oranı sırasıyla yüzde 31,4 ve 25,2 seviyesinde iken 2016 ve 2017 yıllarında bu oran sırasıyla yüzde 13 ve yüzde 10,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum, işçiler arasında hak arayışı yöntemi, sendikal hareketler ve kanuni hakların kullanımı açısından önemli bir farklılaşmanın sözkonusu olduğu görülmektedir.

2011-2017 dönemi lokavt uygulaması açısından değerlendirildiğinde ise, 2011, 2012 2013 ve 2017 yıllarında herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise birer defa lokavt uygulaması sözkonusu olmuştur.

Elde edilen bu veriler Türkiye'deki nüfus yapısının; doğurganlık oranlarının azalması ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması nedenleriyle önemli bir değişim yaşayacağını göstermektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif - pasif oranı üzerinde bir baskı ve beraberinde de emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan da, yaşlanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hane halkları gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir. Sonuç olarak, 2000 yıllarda yapılan reform girişimlerine ve dönüşümlere rağmen sosyal güvenlik sistemi, nüfusun tamamını kapsayan, adil, kaliteli ve mali açıdan sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmamıştır. Çalışanları tek bir sosyal sigorta çatısı altında toplayan, kayıt dışı istihdam ile mücadele konusunda etkin denetim-koordinasyon mekanizmasına sahip bir sistem hedefiyle yola çıkmıştır. Ancak günümüzde bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir sosyal güvenlik sisteminin kurulduğunu söylemek zordur.

9. SOSYAL YAPI

9.1 Nüfus

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin toplam nüfusu 14 milyonun altındaydı. Bugün ise toplam nüfus neredeyse 80 milyona gelmiş durumdadır. Buna karşılık, nüfusun sabitlenmesinin 2050 yılı civarında olması beklenmekte ve bu yıllarda nüfus 95 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu süreçte nüfus artışı, doğurganlık oranının düşmüş olmasına karşın, doğurganlık çağındaki nüfusun azalan bir hızla da olsa artması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan artık Türkiye, demografik geçiş sürecini aşağı yukarı tamamlamıştır. Bu geçiş süreci, yüksek doğurganlık - yüksek ölüm oranlarından düşük doğurganlık - düşük ölüm oranlarına geçişi içermektedir. Türkiye için hızlı nüfus artış oranları artık geride kalmıştır ve bu sürecin geriye dönüşü de gözükmemektedir. Bunun doğrudan sonucu ise, nüfusun yaş yapısındaki kaçınılmaz olan değişikliklerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'de ilki 1927 yılında ve sonuncusu da 2000 yılında olmak üzere on dört genel nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlar 1990'a kadar beş yılda bir, 1990'dan sonra ise on yılda bir yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak bir gün içerisinde yapılan bu sayımlarda kişiler sayım günü buldukları yere göre sayılmışlardır. 25 Nisan 2006 tarihli 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülke genelindeki tüm adres bilgilerinin

tutulacağı bir Ulusal Adres Veri Tabanı oluşturulması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile ülkede ikamet eden yabancıların ikamet adreslerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede elde edilen bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmesi, yabancılar için ise pasaport numaraları kullanılarak ayrı bir kütükte tutulması suretiyle oluşan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kurulması öngörülmüştür. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ADNKS'nin kurulması görevi TÜİK'e; sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Sistemin kurulması çalışmalarına 2006 yılında başlanılmış ve elde edilen nüfus bilgileri 2008 yılı başında tarihinde açıklanmıştır. ADNKS'nin kurulup, işler hale getirilmesiyle ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları suretiyle değil de ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayınlanmasına başlanmıştır.

Aşağıda Türkiye'ye ilişkin temel doğurganlık ve ölümlülük göstergeleri sunulmaktadır.

Tablo 9.1. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2005-2017)

	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Doğuştaki Hayatta Kalma Ümidi (Yıl)	74,4	76,4	78,0	78,0	78,0	78,0	78,0
Erkek	72,2	74,2	75,3	75,3	75,3	75,3	75,3
Kadın	76,6	78,7	80,7	80,7	80,7	80,7	80,7
Yıllık Doğal Nüfus Artış Hızı (Binde)	12,3	15,2	12,8	13,5	13,3	13,5	13,0
Toplam Doğurganlık Hızı (Çocuk Sayısı)	2,12	2,08	2,10	2,18	2,15	2,11	2,07
Kaba Doğum Hızı (Binde)	18,2	17,2	17,0	17,5	17,1	16,5	16,1
Kaba Ölüm Hızı (Binde)	5,9	5,0	4,9	5,1	5,2	5,3	5,3
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	18,4	12,0	10,8	11,1	10,2	9,9	9,2

Kaynak: TÜİK

TÜİK istatistiklerine göre 1980 yılında 19,9 olan ortanca yaş, 2000 yılında 24,8'e ve 2018 yılında 32'ye yükselmiştir. TÜİK hayat tablolarına göre, doğuştaki beklenen yaşam süresi, 2015-2017 döneminde Türkiye geneli için toplamda 78, erkeklerde 75,3 ve kadınlarda 80,7 yıldır. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşamakta olup, doğuştaki beklenen yaşam süresi farkı 5,5 yıldır. Doğuştaki beklenen yaşam süresi Tunceli'de 80,7, Muğla'da 80,3 ve Trabzon'da 80 sene iken, Kilis'te 76,1 senedir.

TÜİK doğum istatistiklerine göre, Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümün bir sonucu olarak doğurganlık hızı azalmaktadır. Ancak değişim, dalgalı bir seyir izlemektedir. 2006 yılında yüzde 2,12 çocuk olan toplam doğurganlık hızı 2011 yılında 2,05'e düşmüştür. 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla, yüzde 2,10 ve 2,11 seviyesine, 2014 ve 2015 yıllarında ise 2,18' ve 2,15 olarak gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında ise sırasıyla 2,11 ve 2,07 seviyesine gerilemiştir.- Bu noktada, toplam doğurganlık hızı, nüfusun kendini yenileme seviyesi olan yüzde 2,10 sınırı civarında dalgalanmakla beraber 2017 yılında bu seviyenin altına düşmüştür. Uzun süredir azalma eğiliminde olan toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmış, fakat 2012-2016 döneminde yaşanan kısmi artışın ardından 2017 yılında tekrar nüfusun kendini yenileme hızının altına düşmüştür. Kaba doğum hızı yüzde 17,3, doğum sayısı da 1,3 milyon kişidir. Öte yandan, doğum yapan annelerin yüzde 80'i 20-34 yaş aralığındaki kadınlardır. 15-24 yaş aralığındaki kadınlardaki doğum azalırken 25-34 yaş aralığındaki kadınlarda doğum artmaktadır. Bu durum eğitime katılım ve evlilik yaşındaki yükselmeye yakından ilgili bir sosyal dönüşüme işaret etmektedir.

TÜİK ölümlülük istatistiklerine göre ise, kaba ölüm hızı binde 5 civarında seyretmektedir. Bu noktada, Türkiye bebek ölüm hızı bakımından son dönemde önemli bir ilerleme kaydetmiştir.

2005 yılında binde 18,4 olan bebek ölüm hızı 2017 yılında binde 9,2 seviyesinde gerçekleşerek yarı yarıya azalmıştır.

Aşağıda 1935-2018 dönemi için yaş grubuna ve cinsiyete göre nüfus yapısını gösterir tablo (Tablo 9.2) sunulmaktadır.

Tablo 9.2. Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (1935-2018)

	1935	1950	1970	1990	2000	2010	2015	2017	2018	2018/17	2018
										Değişim (Binde)	Top. İç. Pay (Yüzde)
Erkek	7.937	10.527	18.007	28.607	34.347	37.043	39.511	40.535	41.140	14,9	50,2
0-14	3.491	4.194	7.634	10.155	10.453	9.691	9.695	9.769	9.847	7,9	12,0
15-64	4.131	6.047	9.661	17.335	22.132	25.021	26.973	27.733	28.123	14,1	34,3
65+	315	286	712	1.118	1.762	2.331	2.843	3.033	3.170	45,1	3,9
Kadın	8.221	10.420	17.598	27.866	33.457	36.680	39.230	40.275	40.864	14,6	49,8
0-14	3.171	3.825	7.244	9.591	9.767	9.187	9.191	9.264	9.338	7,9	11,4
15-64	4.665	6.164	9.492	16.931	21.570	24.496	26.387	27.149	27.510	13,3	33,5
65+	385	431	863	1.344	2.120	2.997	3.652	3.862	4.016	39,9	4,9
Toplam	16.158	20.947	35.605	56.473	67.804	73.723	78.741	80.811	82.004	14,8	100,0
0-14	6.663	8.018	14.878	19.745	20.220	18.879	18.886	19.033	19.184	7,9	23,4
15-64	8.796	12.211	19.153	34.266	43.702	49.517	53.360	54.882	55.633	13,7	67,8
65+	700	717	1.574	2.462	3.882	5.328	6.495	6.895	7.186	42,2	8,8

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

ADNKS'nin verilerine göre; Türkiye'nin toplam nüfusu artış eğilimindedir. 1927 yılında 13,5 milyon kişi olan toplam nüfus, 1990 yılında 56,5 milyon kişiye ulaşmıştır. 2010 yılında 67,8 olan toplam nüfus 2015 yılı sonunda ise toplam nüfus 78,7 milyona ulaşmıştır. 2016 yılında 79,8 milyon kişiye ulaşan **Türkiye nüfusu 2017 yılında 80,8 milyon, 2018 yılında Türkiye'nin nüfusu 1,2 milyon kişi artarak 82 milyon kişi olmuştur.**

ADNKS verilerine göre, yıllık nüfus artış hızı 2011 yılında binde 13,6 iken, 2012 yılında binde 12,1'e gerilemiştir. 2013 yılında ise yıllık nüfus artış hızı binde 13,8'e yükselmiş, 2014 yılında ise binde 13,4'e düşmüştür. 2015 ve 2016 yıllarında yaklaşık aynı seviyesinde yıllık bazda binde 13,5 ve 13,6 olarak gerçekleşen nüfus artış oranı 2017 yılında binde 12,5'e düşmüştür. 2018 yılında ise nüfus artış oranı binde 14,8 olarak gerçekleşmiştir.

Yaş grupları bağlamında Türkiye'deki nüfus değerlendirildiğinde ise, Türkiye'de çocuk yaş grubundaki (0-14) nüfus 2010 yılında 18,9 milyon kişi olmuş ve toplam nüfus içindeki payı yüzde 25,6 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılına kadar sözkonusu rakam yaklaşık olarak aynı seviyesinde gerçekleşirken toplam içindeki payı sürekli bir şekilde azalarak, 2015 yılında yüzde 24'e ve 2017 yılında ise yüzde 23,6'ya gerilemiştir. 2018 yılında 0-14 yaş grubundaki kişi sayısı 150 bin kişi artarak binde 7,9 oranında yükselmiştir. Böylece, sözkonusu yaş grubundaki kişi sayısı 19,2 milyon kişi olmuş ancak toplam içerisindeki payı azalarak 23,4 seviyesine gerilemiştir.

Diğer taraftan, 15-64 yaş grubunda bulunan (çalışma çağındaki) nüfus ise; 2010 yılında 49,5 milyon kişi iken toplam nüfus içindeki payı yüzde 67,2 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde, sözkonusu yaş grubundaki kişilerin sayısı 2017 yılına kadar devam eden bir artış eğilimi içerisinde olmuş ve 2017 yılı sonunda 54,9 milyon kişiye ulaşmıştır. 2018 yılında ise, bu sayı bir önceki yıla göre 750 bin kişi artarak 55,6 milyon kişi olmuştur. Öte yandan, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 2016 yılına kadar artma eğiliminde olmuş ve yüzde 68 seviyesine kadar yükselmiştir. 2017 yılında toplam içindeki pay bakımından bu eğilim tersine dönemde yüzde 67,9 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında da kısmi bir gerilemeyle bu oran 67,8 olarak gerçekleşmiştir.

Bu noktada, 65 yaş üzeri nüfusun sayısı ve toplam içindeki payı sürekli artma eğiliminde olmuş 2010 yılındaki yüzde 7,2 seviyesinden 2017 yılında yüzde 8,5'e yükselmiştir. 2010 yılında 5,3 milyon kişi olan 65+ nüfus 2017 yılında 6,9 milyon kişiye ulaşmıştır. 2018 yılı sonu itibariyle, yaşlı nüfus ise (65+ yaş) 290 bin kişi artmış ve sözkonusu yaş grubunda artış oranı binde 42,2 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, yaşlı nüfus 7,2 milyon kişiye ulaşmış ve toplam nüfus içindeki payı 1990 yılında yüzde 4,4 iken bu oran 2018 yılında yüzde 8,8'e ulaşmıştır.

Bu çerçevede, 2011-2017 döneminde yıllık büyüme artışı bakımından 0-14 yaş gurubundaki nüfus yıllık olarak ortalama binde 1,2 oranında büyürken, çalışma çağındaki nüfus binde 14,8 ve 65+ nüfus ise binde 37,6 büyümüştür. Bu durum yaşlanan nüfustaki artış hızının çalışma çağındaki nüfusun artışı hızının yaklaşık 2 katı olduğunu göstermektedir. Yaşlı nüfusun artmasıyla çalışma çağı nüfusunun bakmakla yükümlü olduğu nüfus gelecekte artacak ve üretken nüfusun payında azalış meydana gelecektir. Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranının artmasıyla birlikte bu kesimin sosyal hizmetlere olan ihtiyacı da artmaktadır. **Bu gelişmeye bağlı olarak, yaşlılara yönelik sosyal hizmet sunan kuruluş sayısı artarak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı huzurevlerinin sayısı 2015 yılında 132 iken 2018 yılında 146'ya çıkmıştır.**

Aşağıdaki tabloda (Tablo 9.3) yıllara ve cinsiyete göre il/ilçe merkezi, belde/ köylere ilişkin özet nüfus göstergeleri sunulmaktadır.

Tablo 9.3. Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu (1927-2018)

(Bin kişi)	1927	1950 ⁽¹⁾	1980	2000	2010 ⁽²⁾⁽³⁾	2015 ⁽²⁾⁽⁴⁾	2016 ⁽²⁾⁽⁴⁾	2017 ⁽²⁾⁽⁴⁾	2018 ⁽²⁾⁽⁴⁾
Belde ve köyler	10.342	15.703	25.092	23.798	17.501	6.218	6.143	6.049	6.337
Erkek	4.853	7.755	12.423	11.919	8.734	3.135	3.108	3.065	3.228
Kadın	5.489	7.948	12.669	11.879	8.766	3.083	3.035	2.984	3.110
İl ve ilçe merkezleri	3.306	5.244	19.645	44.006	56.222	72.523	73.672	74.761	75.666
Erkek	1.710	2.817	10.272	22.428	28.309	36.376	36.936	37.470	37.912
Kadın	1.595	2.427	9.373	21.579	27.914	36.147	36.736	37.291	37.754
Toplam	13.648	20.947	44.737	67.804	73.723	78.741	79.815	80.811	82.004
Erkek	6.564	10.573	22.695	34.347	37.043	39.511	40.044	40.535	41.140
Kadın	7.084	10.375	22.042	33.457	36.680	39.230	39.771	40.275	40.864
Toplam İçindeki Pay (Yüzde)									
Belde ve köyler	75,8	75,0	56,1	35,1	23,7	7,9	7,7	7,5	7,7
İl ve ilçe merkezleri	24,2	25,0	43,9	64,9	76,3	92,1	92,3	92,5	92,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Erkek	48,1	50,5	50,7	50,7	50,2	50,2	50,2	50,2	50,2
Kadın	51,9	49,5	49,3	49,3	49,8	49,8	49,8	49,8	49,8

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Belde ve belediyeler ile il ve ilçe merkezlerin nüfusları mevzuat ve idari kayıtlar çerçevesinde hesaplanmaktadır.

(1) 1945-1955 yılları nüfus sayımlarından tahmin edilmiştir.

(2) 2007 yılından itibaren üretilmeye başlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileridir.

(3) Önceki yıllara göre belde ve köy nüfusları ile il ve ilçe merkezleri nüfus verileri arasındaki farklılık 5747 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten kaynaklanmaktadır.

(4) Önceki yıllara göre belde ve köy nüfusları ile il ve ilçe merkezleri nüfus verileri arasındaki farklılık 6360 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de nüfus artış oranı düşüyor olsa da, daha küçük kentsel aile birimlerinin geleneksel geniş kırsal aile birimlerinin yerine geçiyor olması nedeniyle hane sayısı artmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, Cumhuriyetin kuruluşundan beri kent nüfusunun payı sürekli bir şekilde artmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı 2012 yılında ise yüzde 77,3 iken, 6360 s kanunla 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının da etkisiyle 2013 yılında yüzde 91,3’e, 2014 yılında yüzde 91,8’e ve 2015 yılında da yüzde 92,1’e yükselmiştir. 2016

yılında, il ve ilçe merkezlerinde toplam 73,6 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,1 milyon kişi ikamet etmektedir. Bu yükseliş 2016 yılında da devam ederek yüzde 92,3 seviyesine yükselmiştir. Bu eğilim 2017 yılında da devam etmiş ve sözkonusu oran yüzde 92,5 seviyesine yükselmiş, 2018 yılında ise kısmi bir gerilemeyle yüzde 92,3 olarak gerçekleşmiştir. İl ve ilçe merkezlerinde 2017 yılında toplam 74,8 milyon kişi ikamet ederken, bu rakam 2018 yılında 75,7 milyon kişi olmuştur. Belde ve köylerde ikamet eden kişi sayısı 2017 yılında 6 milyon kişi iken 2018 yılında sözkonusu sayı 6,3 milyon kişiye yükselmiştir.

2016 yılında İstanbul'un nüfusu 14,8 milyon, Ankara'nın nüfusu 5,3 milyon ve İzmir'in nüfusu ise 4,2 milyon kişi iken 2017 yılında sözkonusu illerin nüfusu sırasıyla 15 milyon, 5,4 milyon ve 4,3 milyon kişi olmuştur. 2018 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir'in nüfusunda kayda değer bir gelişme olmamış, sırasıyla 15,1, 5,5 ve 4,3 milyon kişi olmuştur. Bununla beraber, İstanbul ve Ankara'nın 2017 yılında nüfus artış hızı sırasıyla, binde 15,1 ve 18,3 iken 2018 yılında sözkonusu oranlar önemli ölçüde düşerek binde 2,6 ve binde 10,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, sözkonusu şehirlerde nüfus yüksek olmakla beraber nüfus artış hızında kayda değer bir azalmaya işaret etmektedir. Bu iki şehirde nüfus artışının devam etmesi beklenmektedir. İzmir'in nüfus artış hızı, 2017 ve 2018 yıllarında diğer iki büyük ilişkin kadar olmasa da azalarak binde 13,2 ve binde 9,2 seviyesinde olmuştur.

Bu noktada, 2016 yılında Bayburt ve Gümüşhane'de binde 137,8 ve binde 127,4 yıllık nüfus artışı sözkonusu olup bu durumun istatistiki olarak izahı zordur. Nitekim 2017 yılında Bayburt nüfusunda binde 114,3 ve Gümüşhane nüfusunda da binde 10,9 oranında gerileme olmuştur. Bu ölçüdeki yüksek oranlı dalgalanmaların da istatistiki olarak izahı bulunmamaktadır. 2018 yılında Bayburt nüfusu Türkiye ortalamasının az üzerinde büyümüş ve nüfus hareketleri makul bir seviyede gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan oranlar, bahse konu illerde nüfusa kayıtlarında istisnai bir uygulamanın sözkonusu olduğuna işaret etmektedir. 2018 yılında bazı illerde kırsal kesime ters göç olduğuna ilişkin bazı işaretler bulunmaktadır. Çankırı'da binde 150,6 oranında bir nüfus artışı sözkonusu olup bu artışın neredeyse tamamı kırsal kesimde olmuştur. Yine, Elazığ, Kastamonu, Rize ve Sivas kırsal kesimlerinde de benzeri bir eğilim söz konusudur. Bu illerde şehir dışından gelen bir kısım nüfusun kırsal kesimlere göç ettiği gibi bir durum söz konusudur. Bu gelişmenin dinamiklerinin dikkatle incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

2017 yılında oransal olarak en fazla (negatif binde 10 ve üzerinde) nüfus azalışının olduğu (Bayburt'a ilave olarak) illerin Ağrı, Artvin, Kastamonu, Ardahan ve Giresun olduğu görülmektedir. 2018 yılında Gümüşhane nüfusu binde 44,6 oranında azalmıştır. Ancak, toplam nüfusta bu azalma yaşanırken kırsal kesimdeki nüfus yaklaşık iki katına çıkmıştır.

2018 yılında Büyükşehirler içerisinde Antalya, Ankara ve Bursa'da binde 20'nin ve 50 bin kişinin üzerinde bir nüfus artışının sözkonusu olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 2018 yılında oransal olarak Çankırı (binde 150,6, Türkiye ortalamasının yaklaşık 10 katı), Artvin, Tunceli, Sinop ve Rize'de istisnai bir nüfus artışının (binde 50 ve üzeri, Türkiye ortalamasının üç katından daha fazla) olduğu görülmektedir. Aşağıda sunulan Tablo 9.4'te 2017 yılına göre 2018 yılında illerin nüfusundaki gelişmeler gösterilmektedir.

Tablo 9.4. İllerin Nüfusundaki Değişim (2017-2018)

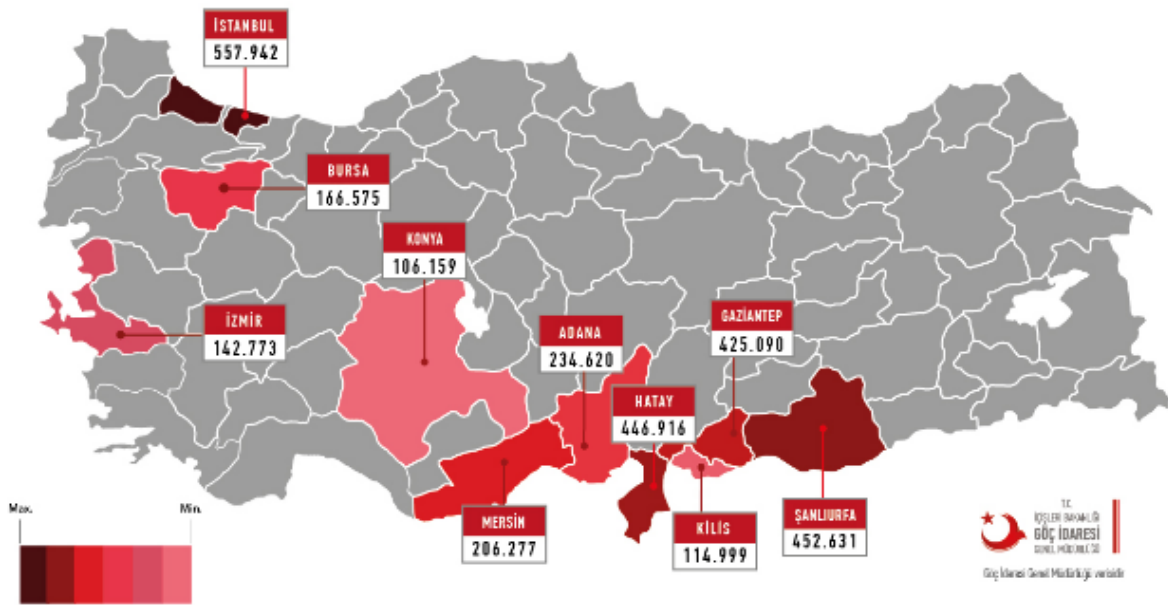
Bin kişi İl	Toplam		İl ve ilçe merkezleri		Belde ve köyler		Yıllık nüfus artış hızı (1) (%)		Toplam İ. Pay (Yüzde)
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017/16	2018/17	2018
Toplam	80.811	82.004	74.761	75.666	6.049	6.337	12,4	14,7	100,0
Adana	2.216	2.220	2.216	2.220	-	-	6,7	1,6	2,7
Adıyaman	615	625	414	422	201	203	7,5	15,2	0,8
Afyon	716	726	422	425	293	301	1,6	13,7	0,9
Ağrı	536	540	306	305	231	235	-11,1	6,3	0,7
Amasya	330	338	237	240	93	98	10,8	22,8	0,4
Ankara	5.445	5.504	5.445	5.504	-	-	18,3	10,8	6,7
Antalya	2.364	2.426	2.364	2.426	-	-	15,3	25,9	3,0
Artvin	166	174	105	103	62	71	-11,5	46,3	0,2
Aydın	1.081	1.098	1.081	1.098	-	-	11,7	15,5	1,3
Balıkesir	1.205	1.227	1.205	1.227	-	-	7,2	17,9	1,5
Bilecik	222	223	179	180	42	43	15,4	7,9	0,3
Bingöl	273	281	176	168	98	113	14,0	28,3	0,3
Bitlis	341	349	199	206	142	144	0,7	22,9	0,4
Bolu	303	312	218	220	85	92	10,9	28,1	0,4
Burdur	265	270	181	183	84	87	12,8	19,3	0,3
Bursa	2.937	2.995	2.937	2.995	-	-	12,1	19,5	3,7
Çanakkale	530	541	320	326	211	215	20,2	19,1	0,7
Çankırı	186	216	133	132	53	84	11,9		0,3
Çorum	528	536	393	392	136	144	1,1	15,1	0,7
Denizli	1.019	1.028	1.019	1.028	-	-	12,9	8,8	1,3
Diyarbakır	1.700	1.732	1.700	1.732	-	-	15,9	18,9	2,1
Edirne	407	412	298	300	109	111	12,7	11,4	0,5
Elazığ	584	596	453	429	131	167	8,4	20,3	0,7
Erzincan	232	236	130	173	101	63	24,0	19,3	0,3
Erzurum	760	768	760	768	-	-	-2,0	9,6	0,9
Eskişehir	861	871	861	871	-	-	18,5	12,2	1,1
Gaziantep	2.006	2.029	2.006	2.029	-	-	15,7	11,4	2,5
Giresun	437	454	291	278	147	176	-16,0	37,1	0,6
Gümüşhane	170	163	123	80	47	82	-10,9		0,2
Hakkari	276	286	150	168	126	119	29,2	38,1	0,3
Hatay	1.575	1.610	1.575	1.610	-	-	12,8	21,7	2,0
Isparta	434	441	316	322	118	119	15,1	17,3	0,5
Mersin	1.794	1.814	1.794	1.814	-	-	11,3	11,4	2,2
İstanbul	15.029	15.068	15.029	15.068	-	-	15,1	2,6	18,4
İzmir	4.280	4.321	4.280	4.321	-	-	13,2	9,5	5,3
Kars	288	289	136	137	152	152	-7,4	4,2	0,4
Kastamonu	372	383	234	233	139	151	-12,2	29,1	0,5
Kayseri	1.377	1.390	1.377	1.390	-	-	13,0	9,4	1,7
Kırklareli	356	361	254	257	102	104	12,3	13,4	0,4

Bin kişi İl	Toplam		İl ve ilçe merkezleri		Belde ve köyler		Yıllık nüfus artış hızı (1) (%)		Toplam İ. Pay (Yüzde)
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017/16	2018/17	2018
Kırşehir	235	242	184	186	50	56	19,6	30,8	0,3
Kocaeli	1.883	1.906	1.883	1.906	-	-	28,3	12,2	2,3
Konya	2.180	2.206	2.180	2.206	-	-	8,7	11,6	2,7
Kütahya	572	578	402	405	170	173	-2,4	9,9	0,7
Malatya	787	797	787	797	-	-	6,9	13,1	1,0
Manisa	1.413	1.430	1.413	1.430	-	-	11,5	11,7	1,7
K.Maraş	1.128	1.145	1.128	1.145	-	-	13,4	15,2	1,4
Mardin	810	829	810	829	-	-	16,8	23,8	1,0
Muğla	939	967	939	967	-	-	16,1	30,2	1,2
Muş	405	408	168	180	237	228	-4,8	8,5	0,5
Nevşehir	292	298	183	187	109	111	5,0	20,2	0,4
Niğde	353	365	199	210	153	155	3,6	33,4	0,4
Ordu	742	772	742	772	-	-	-11,0	39,1	0,9
Rize	331	349	222	206	109	143	0,0	51,7	0,4
Sakarya	990	1.011	990	1.011	-	-	13,5	20,5	1,2
Samsun	1.313	1.336	1.313	1.336	-	-	13,1	17,2	1,6
Siirt	324	332	209	218	115	113	6,2	22,2	0,4
Sinop	207	220	119	129	89	90	9,4	57,6	0,3
Sivas	621	647	464	471	157	176	0,1	39,9	0,8
Tekirdağ	1.005	1.030	1.005	1.030	-	-	32,9	24,0	1,3
Tokat	602	613	390	386	212	226	-1,0	17,4	0,7
Trabzon	786	808	786	808	-	-	8,9	27,1	1,0
Tunceli	82	88	54	56	28	32	3,7	66,8	0,1
Şanlıurfa	1.986	2.036	1.986	2.036	-	-	23,0	24,9	2,5
Uşak	365	368	259	274	106	94	17,2	6,9	0,4
Van	1.107	1.124	1.107	1.124	-	-	6,1	15,1	1,4
Yozgat	419	425	269	271	149	154	-5,7	15,0	0,5
Zonguldak	597	600	371	366	226	234	-1,1	4,7	0,7
Aksaray	402	412	279	286	123	127	14,3	24,0	0,5
Bayburt	80	82	50	45	31	37	-114,3	22,8	0,1
Karaman	247	252	183	187	64	65	4,3	21,0	0,3
Kırıkkale	279	287	246	245	33	41	2,7	27,8	0,3
Batman	585	599	463	478	122	121	13,9	23,4	0,7
Şırnak	503	524	312	329	191	195	39,4	40,8	0,6
Bartın	194	199	83	83	110	116	6,2	27,6	0,2
Ardahan	97	99	38	39	59	60	-12,7	18,5	0,1
Iğdır	195	197	110	111	85	86	10,3	13,7	0,2
Yalova	251	262	181	192	70	70	38,7	43,0	0,3
Karabük	244	248	186	189	58	59	8,7	14,5	0,3
Kilis	136	143	102	106	34	36	41,1	44,6	0,2
Osmaniye	528	534	405	408	123	126	10,6	12,6	0,7
Düzce	378	388	244	250	134	138	19,4	26,7	0,5

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Belde ve belediyeler ile il ve ilçe merkezlerin nüfusları mevzuat ve idari kayıtlar çerçevesinde hesaplanmaktadır.

Diğer taraftan, 2011 yılında Suriye’de başlayan ve giderek şiddeti artan iç karışıklık nedeniyle yaklaşık 11 milyon kişi evini terk etmiş, 5,5 milyonu aşkın Suriyeli de komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye resmi verilere göre 3,6 milyon (24/1/2019 itibariyle) Suriyeli sığınmacıya geçici koruma statüsü sağlamıştır. **2018 yılı başında geçici barınma merkezlerinde 228 bin kişi kalırken 2019 yılı başında bu sayı 143 bine düşmüştür.** Bu kapsamda, geçici barınma merkezleri dışında 3,5 milyon kişi yaşamaktadır. Koruma sağlanmış olan yabancıların eğitim, sağlık ve çalışma hayatına ilişkin hak ve yükümlülükleri Geçici Koruma Yönetmeliği ile düzenlenmektedir. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik 15/01/2016 tarihinde yayımlanmış olup bu statüdeki yabancılara yaşadıkları illerde çalışma iznine başvurmasına izin verilmiştir. Öte yandan, Suriyelilerin yoğun yaşadığı bölgelerde bunların kayıtlı işsizliğin yaygınlaşması bu bölgelerde yaşayan nüfusta işsizliğin ve sosyal dokuda kırılmalıkların artmasına yol açmaktadır.

AB ile göçmen akımına karşı birlikte hareket etme, sorumluluk paylaşma ve mali destek sağlama amacıyla 29/11/2015 tarihinde yapılan anlaşmayla 2016 ve 2017 dönemi için AB tarafından toplamda 3 milyar Avro destek sağlama taahhüdünde bulunulmuştur. Bu çerçevede, Ekim 2018 itibariyle sözleşmeye bağlanan 3 milyar Avronun 1,94 milyar Avrosu uygulayıcı kurumların hesaplarına aktarılmıştır, 2018-2019 dönemi için de 450 milyon Avro taahhüt altına alınmıştır.

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı. 24.1.2019 itibariyle

Şekil 9.1. Suriyeli Göçmen Nüfusun Türkiye İçindeki Dağılımı

Türkiye’de, genç nüfusun yarattığı demografiden faydalanılması, toplam doğurganlık hızındaki düşüşlerin önlenerek üretken ve dinamik nüfus yapısının korunması ihtiyacı kendini göstermektedir. Günümüzdeki Türkiye nüfus dinamikleri gerek nicel gerek nitel anlamda, demografik açıdan olgunlaşmış ve eğitilmiş işgücü piyasası dinamiklerinden çok farklıdır. Çünkü Türkiye’de, kırdan kente göç henüz tamamlanmamıştır, çalışanların eğitim düzeyi ve kadınların işgücüne katılım düzeyleri çok düşüktür ve tarımda hala çalışan nüfusun dörtte biri barınmaktadır. Türkiye, mevcut beşeri sermaye stokunu artırması gerektiği değerlendirilmektedir.

Ayrıca, ülke ekonomisini destekleyecek etkin bir göç yönetiminin oluşturulması çerçevesinde politikaların geliştirilmesine ve uygulamaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bu noktada, düzensiz göçle mücadele önem kazanmakta, Suriyeli ve Iraklı göçmenlerin topluma entegrasyonu yanında eğitim çağındaki çocukların örgün eğitim almalarının temin edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, politika tasarımı ve uygulamasının zayıflığı Türkiye'nin orta ve uzun dönem büyüme potansiyelini olumsuz etkileyeceği gibi toplumsal dokuda uyumsuzluklara ve kamu düzeninin bozulmasına yol açabilecek riskleri bünyesinde barındırmaktadır.

9.2 Sağlık

Türkiye'de 2000'li yıllarda devlet tarafından yürürlüğe koyulan sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde hizmet kalitesinde ve sağlık hizmetlerine erişimde önemli ilerlemeler ile ciddi iyileşmeler kaydedilmiştir. Bu kapsamda; aile hekimliği, anne ve çocuk sağlığı, hastane ve hasta yatak sayıları, sağlık personeli, koruyucu sağlık, kurumsal yapılanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları başta olmak üzere pek çok alanda reform niteliğinde gelişmeler sağlanmıştır. Temel sağlık göstergelerinde önemli iyileşmeler kaydedilmiş, bebek ölüm hızı ve anne ölüm oranı hızla düşürülmüş ve doğuştan beklenen yaşam süresi yükselmiştir. Buna karşın, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent - kırsal ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar ile sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin sorunlar önemini korumaktadır.

Tablo 9.5. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2010-2017)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Doğurganlık Hızı (%)	2,08	2,05	2,11	2,11	2,18	2,15	2,11	2,07
Kaba doğum hızı (%)	17,2	16,9	17,2	17,0	17,5	17,1	16,5	16,1
Doğum sayısı (bin kişi)	1.261	1.253	1.295	1.297	1.349	1.334	1.312	1.291
Annenin ortalama yaşı	27,7	27,8	28,0	28,2	28,4	28,5	28,6	28,7
Kaba ölüm hızı (%)	5,0	5,1	5,0	4,9	5,1	5,2	5,3	5,3
Ölüm sayısı (bin kişi)	366	376	377	373	391	405	423	426
Bebek ölüm hızı (%)	12,0	11,6	11,6	10,8	11,1	10,2	9,9	9,2
Bebek ölüm sayısı	15.164	14.567	14.974	14.027	14.951	13.666	13.006	11.849

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Temel doğurganlık ve ölümlülük göstergelerinin yer aldığı yukarıdaki tablo incelendiğinde bebek ölüm hızında bir gerilemeye, kaba doğum hızında bir azalmaya işaret etmektedir. Öte yandan anne ortalama yaşında bir artışın sözkonusu olduğu görülmektedir. Bebek ölüm oranı, yıllar itibarıyla ciddi düşüş göstererek 2013 yılında bin canlı doğumda 10,8'e gerilemiştir. 2014 yılında kısmi bir artışla yüzde 11,1'e yükselmiş, 2015'ten itibaren azalış eğilimi devam ederek 2015, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla, yüzde 10,2, yüzde 9,9 ve yüzde 9,2 seviyesine gerilemiştir. Kaba ölüm hızı ise artmaktadır.

Tablo 9.6. Sağlık Alanında Gelişmeler (2009-2017)

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Hastane sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam yatak sayısı	10.000 Kişiye Düşen Hasta Yatağı Sayısı	Hekim sayısı	100.000 Kişiye Düşen Hekim Sayısı	100.000 Kişiye Düşen Hemşire ve Ebe Sayısı
2009	15.205	1.389	13.816	188.638	26,0	118.641	164	213
2010	26.993	1.439	25.554	200.239	27,2	123.447	167	224
2011	27.997	1.453	26.544	194.504	26,0	126.029	169	237
2012	29.960	1.483	28.477	200.072	26,5	129.772	172	249
2013	30.116	1.517	28.599	202.031	26,4	133.775	174	252
2014	30.176	1.528	28.648	206.836	26,6	135.616	175	251
2015	30.449	1.533	28.916	209.648	26,6	141.259	179	261
2016	32.980	1.510	31.470	217.771	27,3	144.827	181	257
2017		1.518		225.863	27,9	149.997	186	272

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, TÜİK.

Sağlık altyapısında Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda özellikle hem yatak kapasitesi hem de mevcut hasta odalarının nitelikli odalara (içinde banyosu ve tuvaleti bulunan ikişer kişilik odalar) dönüştürülmesi açısından iyileşmeler görülmektedir. 2017 yılında yatak kapasitesinin yüzde 60’ı Sağlık Bakanlığına, yüzde 18’i üniversitelere, yüzde 21’i ise özel sektöre aittir.

Yukarıdaki tablodan (Tablo 9.6) da görüldüğü üzere, toplam yatak sayısı, hastane sayısı, sağlık kurumlarının sayısı, 10 bin kişiye düşen hasta yatağı sayısı, hekim sayısı ve 100 bin kişiye düşen hekim sayısında da bir artış olduğu görülmektedir. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 186 ve hemşire sayısı ise 272’dir. Sağlık personeli ülke ortalaması, AB ve Dünya Sağlık Örgütü ortalamasının gerisindedir. Özellikle yüz bin kişiye düşen hemşire sayısı bakımından, Türkiye gelişmiş 7 ülke ortalamasının yaklaşık beşte biri, OECD ortalaması bakımından yaklaşık dörtte bir seviyesindedir.

Tablo 9.7. Türkiye’de Sağlık Personelindeki Gelişmeler (2012-2017)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Uzman hekim	70.103	73.886	75.251	77.622	78.620	80.951
Pratisyen hekim	38.877	38.572	39.045	41.794	43.058	44.649
Asistan hekim	20.792	21.317	21.320	21.843	23.149	24.397
Toplam hekim	129.772	133.775	135.616	141.259	144.827	149.997
Diş hekimi	21.404	22.295	22.996	24.834	26.674	27.889
Eczacı	26.571	27.012	27.199	27.530	27.864	28.512
Hemşire	134.906	139.544	142.432	152.803	152.952	166.142
Ebe	53.466	53.427	52.838	53.086	52.456	53.741
Diğer Sağlık Personeli	122.663	131.652	138.878	145.943	144.609	155.417
Diğer Personel ve Hizmet Alımı	273.616	290.363	303.110	311.337	321.952	339.241
TOPLAM PERSONEL SAYISI	762.398	798.068	823.069	856.792	871.334	920.939

Kaynak: Sağlık Bakanlığı

Türkiye’de sağlık hizmeti sunan sağlık personeline ilişkin veriler Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmış olup bu husustaki gelişmeler yukarıdaki tabloda (Tablo 9.7) sunulmaktadır. sözkonusu verilere göre 2017 yılı itibariyle toplam sağlık personeli, 921 bin kişi olup, bunun yaklaşık 150 bini hekim, 28 bini diş hekimidir. Yaklaşık 220 bin ebe ve hemşirenin hizmet sunduğu Türk sağlık sisteminde hemşire sayısı 166 bin kişi olmuştur.

Hekim açığını azaltmak amacıyla 2013 yılında tıp fakültesi kontenjanı artırılarak 11.454'e yükseltilmiştir. Aynı dönemde hemşire kontenjanı da artırılarak 15.193'e çıkartılmıştır. Bu kapsamda, **2017 -2018 yılı Eğitim-Öğretim yılı itibariyle 97 Tıp Fakültesinde yaklaşık toplam 82 bin öğrenci eğitim görmekte ve 13 bin öğretim üyesi görev yapmaktadır.** Yine, 78 Diş Hekimliği Fakültesinde yaklaşık toplam 21 bin öğrenci eğitim görmekte ve bin 500 öğretim üyesi görev yapmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de 37 Eczacılık Fakültesinde yaklaşık toplam 12 bin öğrenci eğitim görmekte ve 700 öğretim üyesi görev yapmaktadır.

C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerine göre, Türkiye'de sağlık harcamaları GSYH'ye oran olarak, 2005 yılında yüzde 3,5 seviyesinde iken 2009 yılında yüzde 4,8 seviyesine yükselmiş, ardından zaman içerisinde düşerek yüzde 3,7 oranına gerilemiştir. OECD verilerine toplam sağlık harcamalarının yüzde 78'i zorunlu sağlık sisteminin bir unsuru olarak gerçekleştirilmekte iken kalan kısım kişilerin cepten yaptığı harcamalar da dahil olmak üzere ihtiyari harcamalardan oluşmaktadır. Gerek sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki seviyesi, gerekse ihtiyari harcamalar bakımından Türkiye, OECD ülkelerinin oldukça gerisinde kalmaktadır.

Bu süreçte toplam müracaat sayısının artışında, sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve sağlık hizmetine erişimin kolaylaştırılması etkili olmuştur. Ancak yatak kapasitesindeki ve dağılımındaki bu iyileşmelere rağmen, ülke genelindeki bölgesel dağılım sorunları devam etmektedir. Ayrıca üniversite hastanelerinin eğitim ve araştırma faaliyetleri ile sağlık hizmet sunumundaki rolleri net bir şekilde tanımlanarak hem hastanelerin mali sürdürülebilirliğini temin edecek hem de nitelikli tıp eğitimi ve araştırmaların yapılmasını sağlayacak yapısal reformların hayata geçirilmesine yönelik ihtiyaçlar devam etmektedir. Ancak, üniversite hastanelerinin son yıllarda finansal açıdan sıkıntılarının arttığı ve birçok üniversite tıp fakültesi döner sermaye işletmesinin zarar ettiği ve borçlarının giderek artan bir seyir izlediği görülmektedir.

Türkiye'deki sağlık sisteminde temel unsur; ülke vatandaşlarının yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata aktif bir şekilde katılımlarının sağlanmasıdır. Bu doğrultuda, veriye dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmet sunumu için sağlık alanında dönüşüm programı ortaya koyulmuştur. Böylelikle de, sağlık sisteminde dönüşüm programı kapsamında önemli reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca sağlık hizmet kalitesinde iyileştirmeler ve düzeltilmeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda sağlık hizmetinin niteliği ve erişilebilirliği giderek artarken, buna karşılık olarak sağlık maliyetleri de ciddi boyutlarda artmaktadır. Bu durum da, sağlık hizmetinin sürdürülebilirliği sorununa neden olmaktadır. Kısacası, sağlık hizmetinde nitelik ile maliyet arasındaki denge kurularak sürdürülebilir bir sağlık sistemi kurulması gerektiği değerlendirilmektedir.

9.3 Eğitim

Küreselleşmenin özellikle ekonomi ve kalkınmaya etkileri, bilim ve teknolojide giderek hızlanan gelişmeler, bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonların yenilemeleri gibi birbirini etkileyen ve kuvvetlendiren faktörler, bilginin dolayısıyla da eğitimin önemini her geçen gün artırmaktadır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan küresel kriz ve artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu politikalara ek olarak, tekrar ekonomiye katılmalarını sağlayacak eğitim politikaları oluşturulması ve uygulanması çabalarını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına yönelik olarak bilgi ve beceri düzeyini artırmayı amaçlayan eğitimler önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’de eğitim sisteminin temel sorun alanları; eğitime erişim ve eğitimin kalitesi olarak kendini göstermektedir. Bu çerçevede erişim sorunu kapsamında; okullaşma oranları, bölgeler, cinsiyetler arası fırsat eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır. Eğitimde kalite sorunu kapsamında ise, fiziki altyapı yetersizlikleri, müfredatın güncellenmesi, öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi ve eğitim materyallerinin müfredatla uyumu gibi hususlar öne çıkmaktadır. Okullaşma oranının istenilen düzeyde artmasını engelleyen başlıca faktörler; ilköğretime geç kayıtlar ile bitirmeden ayrılanlar ve başta kız çocukları olmak üzere kırsal kesimdeki çocukların eğitime erişimindeki sorunlardır. Ortaöğretimde ise, brüt okullaşma oranı artmakla birlikte bölgesel farklılıklar hala devam etmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranı yüzde 95 olmakla beraber, 2012 yılında zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması sonucunda ilköğretimden ortaöğretime geçişlerde ve dolayısıyla ortaöğretim okullaşma oranında artışın sürmesi beklenmektedir. Eğitime erişimdeki sorunların yanı sıra, eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar da önemini korumaktadır. Bu kapsamda öğrenme ortamlarının niteliğinin artırılması, öğretmen yetiştirme sisteminin yeniden yapılandırılması, öğrenme faaliyetlerinde etkinlik sağlanması, müfredatın teknolojiyle uyumlu hale getirilmesi, derslik başına düşen öğrenci sayısının azaltılması ve ikili eğitimden tam gün eğitime geçilmesi ihtiyacı sürmektedir.

Tablo 9.8. Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları (2015-2016 / 2017-2018)

	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Öğrenci Sayısı (Bin)			
Okul Öncesi Eğitim (1)	1.209	1.316	1.501
İlköğretim	10.572	10.490	10.695
İlkokul	5.361	4.970	5.105
Ortaokul	5.212	5.520	5.590
Ortaöğretim	5.807	5.849	5.689
Genel Ortaöğretim	3.048	3.136	3.075
Mes. ve Tek. Ortaöğretim	2.083	2.068	1.987
Din Öğretimi	677	645	628
Yükseköğretim (Örgün) (2)	3.108	3.259	3.887
Brüt Okullaşma Oranı (3) (Yüzde)			
Okul Öncesi Eğitim (1)	49,3	52,1	57,6
İlköğretim	102,9	100,7	99,7
İlkokul	99,2	96	96,9
Ortaokul	107,1	105,3	102,5
Ortaöğretim	109,8	107	108,4
Genel Ortaöğretim	52,5	53,6	54
Mes. ve Tek. Ortaöğretim	35,9	35,4	34,9
Din Öğretimi	11,7	11	11
Yükseköğretim (Örgün) (2, 4)	40,9	42,4	45,6

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK.

(1) 4-5 yaş çağ nüfusuna göre hesaplanmıştır. (2) Üniversiteler ve diğer eğitim kurumları dâhil, lisansüstü öğrenciler hariçtir. 18-21 yaş grubu için hesaplanmıştır. (3) ilkokulda 5 yaş, 6-9 yaş, ortaokulda 10-13 yaş, ortaöğretimde 14-17, yükseköğretimde 18-22 olarak kabul edilmiştir. (4) Üniversiteler ve diğer eğitim kurumları dâhil, lisansüstü öğrenciler hariçtir. Net okullaşma oranını vermektedir.

Okul öncesi eğitime katılım konusunda Türkiye’de 2005 yılında yüzde 13 seviyesinde olan 3-5 yaş aralığındaki çocukların eğitime katılımı Okul öncesi eğitimde 2017-2018 öğretim yılı

verilerine göre, okullaşma oranı (4-5 yaş grubu) brüt yüzde 57,6 olmuştur. 2016 yılı itibariyle sözkonusu oran için OECD ortalaması ise yüzde 86 seviyesinde gerçekleşmiştir OECD tarafından, bu alandaki gelişme olumlu karşılanmakla beraber okul öncesi eğitime ayrılan kamu kaynaklarının hala düşük seyrettiği vurgulanmaktadır. Son dönemdeki yüksek ilerlemeye rağmen mevcut oran OECD ülkelerinin oldukça gerisindedir. Ortaöğretimde ise brüt okullaşma oranı son on yılda yüzde 85'ten 2015-2016 öğretim yılında yüzde 109,8'e ulaşmış, 2017-2018 döneminde ise 108,4 olarak gerçekleşmiştir. Brüt okullaşma oranı ile net okullaşma oranı arasındaki fark, çağ nüfusu dışındaki öğrenci payının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Ortaöğretimde okullaşma oranları açısından bölgesel farklılıklar önemini korumaya devam etmektedir. Ortaöğretim zorunlu eğitim kapsamına alınmakla birlikte öğrencilere açık öğretime devam imkânı da tanınmıştır.

Türkiye'de geçici koruma altında bulunan Suriye vatandaşlarının eğitimlerine yönelik olarak Milli Eğitim Bakanı tarafından 2018 yılı Aralık ayında bir soru önergesine verilen cevaba göre, **Türkiye'de eğitim çağındaki (5-17 yaş) 1.047.536 Suriyeli sığınmacıdan, 651.842 okula erişiminin sağlandığı**, bunların 19 ildeki 223 geçici eğitim merkezinde eğitim gördüğü ve 2018 Ekim ayı itibariyle Suriyeli gönüllü eğitici sayısının 12.663 olduğu ifade edilmiştir. **Bu verilere göre, her yüz Suriyeli öğrencinin 37,8'i eğitim-öğretim sistemi dışında olduğu görülmektedir.** Büyük çoğunluğu itibariyle Türkiye'de kalıcı olacağı değerlendirilen Suriyeli okul çağındaki çocuk ve gençlerin eğitim dışı kalmasının, orta ve uzun vadede Türkiye'nin sosyal yapısı açısından büyük bir risk oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2015'te Türkiye puanlarını bir önceki araştırmaya göre fen alanında 38, matematik de 28 ve okuma da 47 puan düşürmüş ve OECD ülkeleri ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Türkiye'nin sıralaması her üç alanda da 70 ülke arasında 50 nci sıralardadır. PISA 2015'te her 30 puanın bir öğretim yılına denk geldiği dikkate alındığında, Türkiye'nin puanlarında yaşanan düşüş neticesinde, bir önceki araştırmaya göre, ortalama eğitim yılı kalitesi bakımından fen bilimleri ve matematik alanında 1 yıl, okuma alanında 1,5 yıl daha geriye gittiği görülmektedir. TIMSS'de olduğu gibi PISA'da da bölgeler arası eşitsizlik oldukça belirgindir. Örneğin matematik alanında en başarılı olan Batı Marmara ile en başarısız Ortadoğu Anadolu arasında 60 puandan fazla fark olup, PISA 2015 hesaplamasına göre iki öğretim yılı farka denk gelmektedir. Buna göre, Batı Marmara'da aynı sınıftaki bir öğrenci Ortadoğu Anadolu'daki aynı yaş ve dönemdeki bir öğrenciden bilgi birikimi bakımından iki sınıf ileridedir.

PISA 2015'te en başarılı liseler olan fen liseleri ile en başarısız liseler olan çok programlı Anadolu liseleri, mesleki ve teknik Anadolu liseleri ve imam hatip Anadolu liseleri arasındaki başarı farkı üç alanda 120-150 arasında değişmektedir. Bu ise en başarılı lise türleri ile en başarısız olanlar arasında 4-5 öğretim yılı başarı farkı olduğunu göstermektedir. Daha somut ifade ile eğer fen liselerinde öğrencilerin performansı 10. sınıf düzeyinde ise çok programlı Anadolu liselerinde ortaokul 5. sınıf, imam hatip öğrencilerinin performansı ise ortaokul 6. sınıf düzeyindedir. PISA'da görülen liseler arasındaki hiyerarşinin varlığı yükseköğretime geçiş sınavlarında da açık bir şekilde görülmektedir.

Sosyal bilimler lisesi, özel fen lisesi, özel liseler, öğretmen lisesi, fen lisesi, temel lise ve Anadolu lisesi gibi akademik okul türlerinin mezunları çoğunlukla lisans programlarına yerleşmekteken; mesleki ve teknik eğitim veren farklı lise türleri ise çoğunlukla önlisans programlarına ve çok azı ise lisans programlarına yerleşmiştir. Liseler arasındaki bu hiyerarşi farkı, ortaöğretim sistemi üzerindeki baskıyı daha da artırmaktadır.

2018'de üniversite giriş sınavına yaklaşık 2,4 milyon kişi başvurmuştur. Sınava başvuranların yaklaşık üçte birisi, daha önce bir üniversiteye yerleşmiş ve mezun olmuş kişilerden oluşmaktadır. Sınava başvuranların yaklaşık üçte biri bir programa yerleşebilmiştir.

Tablo 9.9. Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2013-2017)

	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Eğitim Kademeleri İtibarıyla Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı						
İlköğretim	30,0	29,0	27,0	25,0	24,0	24,0
Ortaöğretim	31,0	29,0	28,0	23,0	23,0	21,0
Eğitim Kademeleri İtibarıyla Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı						
İlköğretim	19,6	18,9	17,6	16,4	16,7	16,5
Ortaöğretim	16,0	15,0	14,0	13,0	13,0	12,0
Yüksek Öğretim (1)	23,9	20,0	21,5	22,6	25,0	24,0

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (1) Yükseköğretim oranları örgün öğretim için öğretim elemanı başına düşen öğrenci olarak hesaplanmıştır.

Son dönemde, okul ve yeni derslik sayısındaki artışın doğal bir sonucu olarak şube ve derslik başına düşen öğrenci sayılarında önemli bir azalma yaşanmıştır. İlköğretim ve ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 2012 yılında sırasıyla 30 ve 31 iken 2017 yılında bu oranlar sırasıyla 24 ve 21'e gerilemiştir. Derslik başına düşen ortalama öğrenci sayısı bakımından Türkiye'nin ilk ve ortaöğretimde OECD ortalamasına oldukça yakın bir seviyede olduğu görülmektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayıları ise, ilköğretim ve ortaöğretimde 2012 yılında sırasıyla 19,6 ve 16 iken 2017 yılında bu oranlar, sırasıyla, 16,5 ve 12'ye düşmüştür. Öte yandan, öğretmen başına ve derslik başına düşen öğrenci sayısı bölgelere ve illere göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Yükseköğretimde ise örgün öğretimde öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı önemli bir değişim göstermemiştir.

OECD tarafından 2018 yılında yayımlanan ve üye ülkelerdeki eğitim sistemlerinin yapısı, finansmanı ve performansı hakkında değerlendirmeler içeren Bir Bakışta Eğitim: OECD Göstergeleri çalışmasında, eğitim konusunda uluslararası karşılaştırmalar çerçevesinde Türkiye'de 25-34 yaş grubu içerisinde lise mezunu olmayanların toplam nüfusa oranının yüksekliği (eğitim seviyesinin düşük olması), öğretmenlerin tecrübesine göre daha yatay bir maaş yapısı sisteminin varlığı, okul öncesi eğitime katılım oranının düşüklüğüne vurgu yapılmaktadır. **Bu noktada, 25-34 yaş grubu içerisinde lise mezunu olmayanların toplam nüfusa oranı, OECD ülkelerinde ortalama yüzde 15 seviyesinde iken Türkiye'de bu oranın, OECD ortalamasının üç katı- yüzde 44 olduğu vurgulanmaktadır.** OECD ülkelerinde başlangıç seviyesindeki öğretmenler ile tecrübeli öğretmenler arasında ortalama yüzde 75-80 maaş farkı bulunurken Türkiye'de bu farkın yalnızca yüzde 27 seviyesinde olması öne çıkan bir diğer konudur.

Eğitimin temel amacı; düşünme, algılama ve sorun çözme yeteneği gelişmiş, özgüven ve sorumluluk duygusu ile yenilikçilik özelliklerine sahip, demokratik değerleri özümsemiş, farklı kültürleri yorumlayabilen, paylaşım ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, bilimsel gelişmelere açık, teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumu gereklerini haiz, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesidir. Ancak temel eğitimden yükseköğretime, açık ve uzaktan eğitimden örgün eğitime ve mesleki eğitimden hayat boyu eğitime Türkiye'deki eğitim sistemi bunun çok uzağındadır. Sürekli değişen eğitim sistemleri, geleceğine yönelik belirsizlikler ve eğitimdeki analitik düşünme yetisini kazandırmaktan çok ezberciliğe yol açan anlayış, eğitimin en temel sorun alanları olarak durmaktadır.

Yükseköğretimde; toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir sistemine ulaşılması hedeflenmelidir. Bugün itibarıyla bunun gerçekleştiğini söylemek çok zordur. **Hatta yükseköğretim nicelik olarak artış gösterse de, nitelik ve kalite olarak yeterince gelişmemektedir.** Oysaki Türkiye'nin geleceği, kişi başına düşen geliri yüksek, kültürlü ve aydın bireylerden oluşan bir toplum olup

olmayacağı, bu eğitim faaliyetlerinin başarısıyla çok yakından ilgili olacaktır. Halen çalışabilir yaştaki nüfusun artış hızı, son on yıllarda gerçekleşen istihdam artış hızından daha yüksektir. Böylece genel olarak istihdam yaratılması, özel olarak da gençlerin ve kadınların istihdamı, Türkiye'nin kalkınması çerçevesinde düşünüldüğünde eğitim öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu çerçevede yapılması gereken, tarımdan ayrılanlar için önce daha fazla eğitim ve ardından yaşam boyu öğrenme, yani meslek eğitimi politikalarıdır. Ayrıca işgücü piyasasına katıldıkları halde iş bulamayan kentli ve daha iyi eğitilmiş gençler için de, çağın koşullarına uygun beceri geliştirme eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir.

10. DEĞERLENDİRME

Bu raporda Türkiye ekonomisinin 2018 yılı performansı, Ocak 2019 sonu itibariyle açıklanan veriler dikkate alınarak ekonomik büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret, istihdam ve sosyal güvenlik ile sosyal yapı alt başlıkları altında yakın dönem tarihsel perspektifi de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Raporda ortaya konulan bulgular çerçevesinde küresel gelişmeler değerlendirildiğinde dünya ekonomisinin büyüme hızının arttığı ve küresel ticaret hacminde belirgin bir artış eğiliminin mevcut olduğu görülmektedir. IMF tahminlerine göre, 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla yüzde 3,6 ve yüzde 3,5 oranında büyüyen dünya ekonomisi, 2016 yılında yüzde 3,3 gibi görece daha düşük bir oranda gelişme sağladıktan sonra 2017 yılında bu oran yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir.

2018 yılında ise dünya ekonomisinin reel büyüme hızının 3,7 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. IMF tarafından 2019 yılına ilişkin, dünya büyüme oranı tahmini 2018 Ekim ayına göre, temelde Türkiye, Almanya ve İtalya'ya ilişkin olumsuz beklentilere bağlı olarak 0,2 puan düşürülerek yüzde 3,5 olarak güncellenmiştir. Bu gelişmede, 2018 yılında en önemli katkının ABD, Hindistan, Çin ekonomilerinden geleceği değerlendirilmektedir. Öte yandan, 2019 yılında ise Hindistan, Çin ve Brezilya ekonomilerinin büyümeyi destekleyici yönde katkı vereceği öngörülmesine rağmen AB ülkeleri ve ABD'de özellikle, ticaret savaşları kaynaklı olmak üzere 2019 yılındaki ekonomik faaliyetlerin 2018 yılı kadar parlak olmayacağı değerlendirilmektedir.

Öte yandan, 2018 yılı boyunca, Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözümü mekanizması altında ortaya çıkan uyuşmazlıkların sayısında bir yükseliş yaşanmış, Çin, AB ve ABD gibi dünyanın en büyük ekonomileri arasında gümrük tarifeleri üzerinden dış ticaret gerilimleri ortaya çıkmıştır. **ABD'nin ithalat vergilerini artırma yönündeki adımları karşı misillemelere yol açmıştır.** Bu sebeple, küresel ticaretin büyümesi ivme kaybetmiş olmakla beraber ülkeler tarafından uygulanan teşvik tedbirleri ve doğrudan sübvansiyonlar Çin ve ABD kaynaklı olumsuz etkilerin önemli bir kısmını telafi etmiştir. Dünyanın en büyük ekonomileri arasındaki dış ticaret eksenli gerginlikler ve getirilen ek tarifeler, küresel ticaretin gidişatında ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Bu gelişmelerin, yatırımda yavaşlama, tüketici fiyatlarında artış ve iş dünyasının güveninde düşüş gibi birçok kanalla Dünya ekonomisini olumsuz etkilemesi beklenmektedir. 2017 yılında gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerdeki artışa bağlı olarak küresel ticarete yüzde 5,3 oranında ve 2018 yılında ise küresel ticarete kayda değer bir toparlanma gözlemlenmiştir. 2018-2020 döneminde küresel ticaretin büyüme oranının yüzde 4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Baltık Kuru Yük Endeksindeki gelişmeler de bu gelişmeyi teyit etmektedir. 2017 yılında endeks değeri küresel ticaretteki canlanmaya bağlı olarak 1140 seviyesine yükselmiştir. 2018 yılında inişli çıkışlı bir seyir izlemekle beraber endeks 1000 değerinin altına pek düşmemiş, genellikle 1200-1400 aralığında seyretmiştir.

Küresel ticaretteki olumlu gidişata rağmen, NAFTA'nın yerine ABD, Meksika ve Kanada arasında UMSCA'nın imzalanması, ABD, Çin ve Avro bölgesi arasında ticari engellerin artırılması yoluyla ortaya çıkması beklenen ticaret savaşlarının Endeksin 2019 yılında daha düşük bir seviyeye gerilemesine yol açacağı değerlendirilmektedir.

Uluslararası emtia fiyatlarında 2014 yılı ikinci yarısındaki düşüşten sonra tekrar artış eğilimi mevcut olmakla beraber, 2015-2017 döneminde gıda fiyatları bölgeler arasında ticari engellerin artırılmasına yönelik endişelerle kısmen gerilemiş ve düşme eğilimine girmiştir. 2018-2019 döneminde Çin'in talebindeki azalma neticesinde küresel ekonomideki yavaşlama beklentilerine bağlı olarak emtia fiyatlarında genel olarak ılımlı bir azalış eğilimi öngörülmektedir. Petrol fiyatlarında ise 2017 yılı ikinci yarısından itibaren görülen fiyat artış eğilimi 2018 yılı son döneminde düşüş eğilimi içerisine girmiştir. Petrol fiyatlarının, OPEC'in petrol üretiminin sınırlandırılması ve küresel talepteki yavaşlama beklentileri doğrultusunda, 2019 yılında ılımlı bir seyir izlemesi beklenmektedir.

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin yanında ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki ekonomik toparlanmanın ve bu ülkelerdeki üretim ve talep artışının küresel ekonomideki büyümeye önemli bir katkısının olduğu görülmektedir.

ABD ekonomisinde vergi indirimiyle büyüme desteklenmiş olmakla beraber kamu açıkları hızla artmaktadır. 2017 yılında yüzde 2,2 oranında büyüyen ABD ekonomisinin, IMF tahminlerine göre, 2018 yılında reel olarak yüzde 2,9 oranında büyüyeceği beklenmektedir. Buna göre, 2019 yılında büyüme oranının yüzde 2,5 ve 2020 yılında ise yüzde 1,8 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. ABD, istihdam piyasasında mevcut durumda işsizlik oranı, 2017 yılında; 2000 yılından beri kaydedilen en düşük oran olan yüzde 4,4 oranına ve 2018 yılında ise yüzde 3,9 seviyesine gerilemiştir. Bu oranın, 2019 yılında yüzde 3,5 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. Son dönemde, ABD'de 2017 yılında yüzde 2,1 olarak gerçekleşen enflasyon oranı 2018 yılında yüzde 1,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Çekirdek tüketici enflasyonu FED'in uzun vadeli politika hedefi olan yüzde 2'ye yakın kalmasını sağlamak için FED tarafından sıkı para politikasına devam edileceği beklenmektedir. Buna bağlı olarak ABD doları diğer ülke para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Kamu harcamalarındaki genişlemeci eğilim ABD'de gerek ücretlerde gerekse tüketici fiyatlarındaki artış eğilimini devam ettirmektedir. Ortalama ücrette ise belirgin bir artış görülmektedir.

ABD'de yeni yönetim tarafından gümrük tarifelerinin artırılması politikası benimsenmiş, bu politikaya karşı AB ülkeleri ve Çin de misillemeye bulunmaktadır. Buna ilave olarak, daha önce belirtildiği gibi ABD, Kanada ve Meksika 24 yıllık NAFTA'nın yerine geçecek olan USMCA adında yeni bir çok taraflı bir serbest ticaret anlaşması üzerinde mutabık kalmışlar ve sözkonusu anlaşma 30 Kasım 2018'de imzalanmıştır. USMCA'nın başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinin anlaşmaya taraf olan ülkelerle olan ticaretini olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

ABD'de ortalama ücrette belirgin artış bir görülmekte, kamu harcamalarındaki genişlemeci eğilim gerek ücretlerde gerekse tüketici fiyatlarındaki artış eğilimini devam ettirmektedir. OECD'ye göre bu artış eğiliminin devam etmesi beklenmektedir. Enflasyonun uzun vadeli politika hedefine yakın kalmasını sağlamak için FED tarafından sıkı para politikasına devam edileceği beklenmektedir. Aralık 2017 toplantısında, enflasyon beklentileri doğrultusunda politika faizini 25 baz puan yükselterek kısa vadeli politika faiz oranını yüzde 1,50 seviyesine yükseltmiş olan FED, **2018 yılı içerisinde 4 defa faiz artırmış olup en son Aralık ayında yapılan artırımla ABD politika faiz oranı yüzde 2,50 seviyesine yükselmiştir.** FED'in 2019'un sonunda faiz oranlarını yüzde 3,5'e çıkarması ve ekonomideki gelişmeler doğrultusunda 2020'de de bu seviyede tutması beklenmektedir.

Avro Bölgesinde geçtiğimiz iki yıl içerisinde uygulanan varlık alım programının ve uzun süredir devam eden genişleyici para politikasının etkisiyle büyüme desteklenmekle birlikte 2016 yılında büyüme oranları beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Avro bölgesi, 2016 yılında yüzde 1,8 oranında, 2017 yılında ise, yüzde 2,4 seviyesinde büyümüştür. Bölge ülkelerinde büyüme oranının 2018 yılında yüzde 1,8, 2019 yılında yüzde 1,6 ve 2020 yılında yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. OECD'ye göre, Avro bölgesinin 2018 yılında yüzde 1,9 oranında büyümesi beklenmektedir. Romanya, Slovenya, Çekya ve Macaristan gibi orta ölçekli ekonomiler bölgenin büyüme oranlarını yukarı çekerken Almanya ve Fransa bölge ekonomisinin büyüme ortalamasıyla uyumlu bir performans sergilemişlerdir. İtalya'nın büyüme oranı ise bölge ortalamasının oldukça altında seyretmektedir.

Diğer yandan, 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 10,9 ve 10 olarak gerçekleşen Bölge ülkelerindeki işsizlik oranı 2017 yılında geçmiş yıllar ortalamalarının üzerinde olmakla beraber kısmen gerileyerek yüzde 9,1 seviyesine gelmiştir. Bu gelişmede, Almanya'daki işsizlik oranının yüzde 5,5 seviyesine gerilemesinin kayda değer bir katkısı olmuştur. Bölgedeki işsizlik oranı, Aralık 2018'de yüzde 7,9 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranının Almanya'da yüzde 3,3 ve Çekya'da ise yüzde 2,1 seviyesinde gerçekleşmesi Avro bölgesindeki işsizlik oranının gerilemesine kayda değer bir katkı sağlamıştır. **Enflasyon ise, Bölge ülkelerinde 2017 yılında yüzde 1,4 ve 2018 yılında yüzde 1,6 oranında gerçekleşerek yüzde 2 olarak belirlenen hedefin altında gerçekleşmiştir.**

Avro bölgesi ülkeleri için kriz sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri olan kamu borçları konusunda 2017 yılında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bölgenin son dönemdeki büyüme performansını olumsuz etkileyen kamu maliyesi görünümü büyümeye engel olmayacak bir yapıya kavuşmuş izlenimi vermektedir. Kamu mali disiplindeki artış kamu borçlarına ilişkin endişeleri önemli ölçüde gidirmiştir. Bu kapsamda, bölge ekonomilerine ilişkin beklentiler olumlu yönde olup özel sektör yatırımlarında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Öte yandan, İtalya'da kamu borçları konusu mevcut genişlemeci kamu politikaları nedeniyle hala sorun olmaya devam etmektedir.

Japonya'da ekonomi uzun süreden beri ilk defa pozitif bir görünüm sergilemektedir. Japonya'da uzun dönemli durağanlıktan sonra büyüme 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 1,4 ve yüzde 1 seviyesinden 2017 yılında yüzde 1,7 seviyesine yükselerek ekonomi kısmen toparlanmıştır. Ancak, 2018 yılında yaşanan doğal afetler ekonomideki büyüme oranını düşürmüş olup sözkonusu yılda yüzde 1,1 oranında büyüme beklenmektedir. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,8 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,9 seviyesine gerilemiş, 2018 ve 2019 yıllarında da bu oranı koruması beklenmektedir.

İngiltere'de büyümedeki zayıflama devam etmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Referandumda, İngiltere'nin AB'den ayrılması için verilen (Brexit) kararıdır. Bu kararın ekonomi çevrelerinde ve piyasalarda olumsuz yansımaları olmakla beraber İngiltere ve AB'deki genel ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. Öte yandan, Brexit konusunda daha önce, İngiltere'nin AB'den ayrılmasının ardından AB ile ticaretin nasıl sürdürüleceğine ilişkin anlaşmanın hükümet yerine parlamento tarafından onaylanması kararı almıştı. İngiltere Parlamentosu, geçiş sürecine ilişkin yapılan görüşmeler neticesinde taraflar arasında mutabık kalınan ve imzalanan anlaşmayı reddetmiştir. Bu durum, İngiltere'de mevcut hükümetin görevinin ve Brexit iradesinin devamı halinde, İngiltere'nin AB ile herhangi bir anlaşma olmaksızın AB'den ayrılmasını beraberinde getirecektir. Bu ise, iki taraf arasında ticari ilişkilerin nasıl düzenleneceği konusundaki belirsizlikleri daha da artıracak bir unsur olacaktır. İngiltere'de 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 2,3 ve 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında büyüme 1,7 seviyesine gerilemiş, 2018 ve 2019 yıllarında sözkonusu oranın yüzde 1,4 ve yüzde 1,5 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İngiltere'de işsizlik oranı 2015 ve 2016

yıllarındaki yüzde 5,4 ve 4,9 seviyesinden 2017 yılında yüzde 4,4 seviyesine gerilemiş, 2018 yılında bu oranın yüzde 4,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan, enflasyon 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 0,1 ve 1,2 seviyelerinden 2017 yılında yüzde 3 seviyesine yükselmiş, 2018 yılında ise yüzde 2 seviyesinde gerçekleşmiştir.

BRICS ülkelerinde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkelerdeki büyüme performansına bağlı olarak 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. **Çin ekonomisi 2017 yılında, yaklaşık 2016 yılındaki yüzde 6,7 oranı seviyesinde büyüyerek 2017 yılı büyüme hedefine uygun bir performans sergilemiştir.** Ülke ekonomisinde parasal sıkılaştırmaya gidilirken önceki yıllardan az olmakla beraber maliye politikası alanında genişlemesi politikalar izlenmektedir. Mahalli idarelerin borçlarının düzenlenmesi, bölgesel altyapı yatırımları ve gölge bankacılığın azaltılması ülke ekonomisinin önemli gündem başlıkları olmuştur. 2018 yılında ise, ABD ile gümrük tarifeleri üzerinden yaşanan gerilim, Çin'in 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin büyüme hızı beklentilerini yüzde 6,2 seviyesine düşürmüştür. Bu noktada, ABD-Çin arasındaki ticaret savaşlarının Çin'in büyümesini olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak, üretim ve talebe bağlı olarak ham petrol başta olmak üzere emtia fiyatlarında ılımlı bir yükselme eğilimi mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkelerdeki kısmi toparlanmaya bağlı olarak 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. Ham petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki bu eğilim Brezilya, Rusya ve Nijerya gibi hammadde ihracatçısı ülkelerdeki toparlanma beklentisi oluşturmaktadır. Ancak, özellikle, Çin kaynaklı talep düşüşü beklentisi emtia fiyatlarındaki zayıflamayı beraberinde getireceğinden sözkonusu ülkelere ilişkin büyüme tahminlerini de düşürmüştür. Diğer taraftan, Çin'in ve özellikle, Hindistan'ın güçlü büyüme performansı dünya ekonomisinin büyüme hızını yukarıya çeken bir unsur olmaya devam etmektedir. **Türkiye ise küresel büyüme açısından risk kaynağı olarak görülmektedir.**

Öte yandan, 2019-2020 dönemine ilişkin olarak, gelişmiş ekonomilerde işsizlik oranı düşme eğilimindedir. **Enflasyon oranı açısından Venezuela, Arjantin, İran ve Türkiye yüksek oranlar bakımından öne çıkan ülkelerdir.** Diğer taraftan ABD'ye ilişkin olarak 2018 ortasında olduğu enflasyon oranının gibi yüzde 2'nin üzerine çıkacağı beklenmektedir. Diğer gelişmiş ülkelerde ise, enflasyon oranına ilişkin yukarı yönlü bir olumsuzluk görünmemektedir. Büyüme performansı açısından, 2019-2020 döneminde, son dönemdeki eğilimlere benzer olarak Çin ve Hindistan ekonomilerinin küresel büyümeye en ciddi katkıyı vereceği, AB ve ABD ekonomilerindeki büyümenin ise 2018 yılından daha düşük bir seviyede yüzde 1,5-2 aralığında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları değerlendirildiğinde ise, sözkonusu gelişmelerin Türkiye'yi ihracat kanalıyla olumlu etkileyeceği, öte yandan, yüksek ithalata bağımlı Türkiye ekonomisi açısından üretim ve yatırım için zorunlu mallara ilişkin olarak ham petrol başta olmak üzere artan emtia fiyatlarının yılın son çeyreğinde görüldüğü üzere yurtiçi fiyatlar seviyesi ve cari açık üzerinde bir baskı oluşturacağı değerlendirilmektedir.

AB ülkelerindeki toparlanma, AB ülkelerine ihracata pozitif etki edecektir. Bu hususta, 2018 yılı ihracatı içerisinde İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracattaki artış bu konuda ipuçları vermiştir. Ancak, İtalya ekonomisinde ortaya çıkabilecek olumsuzluklar bu ülkeye yapılan ihracatı olumsuz etkileyecektir.

Öte yandan İngiltere'ye karşı dış ticaret dengesinde bir taraftan ihracat azalışı öbür taraftan ithalat artışı şeklinde ortaya çıkan dış ticaret dengesindeki bozulma kaygı vericidir. Ayrıca, İngiltere'nin anlaşmasız olarak AB'den çıkması durumunda sözkonusu ülkeye karşı ihracat imkânları zayıflayacaktır.

Demir-çelik başta olmak üzere ABD tarafından belirli ürünlere getirilen tarife artışı ABD'ye yapılacak ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu etkinin güçlenmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerinde istenen performansa ulaşılmasını engelleyecektir.

Diğer taraftan, ABD'de enflasyon oranının yükselmesi, FED'in beklendiği üzere 2019'da faiz artırımına yol açacak, bu ise Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmiş ülkelerin borçlanma maliyetlerini ve sermaye maliyetini artıracaktır. Bu durum, gerek cari açığın finansmanı ve gerekse kamu ve özel kesim borçlarının sürdürülebilirliği noktasında ciddi sıkıntılara yol açabilecektir. Bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçlarının büyüklüğü, kamu mali disiplinindeki bozulmalar, döviz kurundaki artışın bilançoların bozulmasına yol açması dikkate alındığında; dış borcun sürdürülebilirliğinin ve yönetiminin ekonomideki önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam edeceği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin GSYH'sindeki gelişmeler üretim hacmindeki gelişmeler bağlamında değerlendirildiğinde, 2016 yılında, GSYH hacim endeksine göre yüzde 3,2 oranında, **2017 yılında** ise yüzde 7,4 gibi oldukça yüksek seviyede bir büyüme kaydetmiştir. Türkiye ekonomisi, 2017 yılının ilk üç çeyreğinde ise yüksek oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, 2011 yılından bu yana kaydedilen en yüksek üç aylık büyüme oranı olan yüzde 11,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğinde kaydedilen yüzde 7,3 büyüme sayesinde, 2017 yılı genelinde GSYH'deki reel büyüme yüzde 7,4 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü (inşaat dahil) 2017 yılında yüzde 7,8 oranında büyüyerek yıllık büyümeye önemli bir katkı yapmıştır. Bu noktada, özellikle, 3. Çeyrekte; inşaat sektörünün ve turizm sektörünün sırasıyla, yüzde 18,8 ve yüzde 21,1 oranındaki büyüme hızları yıllık büyümeye önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, ekonomi içerisinde önemli bir ağırlığı olan sanayi sektörü son iki çeyrekte sırasıyla yüzde 15,4 ve yüzde 9,3 seviyesinde oranında büyümüştür. Sanayi kesiminin büyüme oranı yılın genelinde yüzde 9,1 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, tarım sektörü yılın genelinde yüzde 4,9 oranında büyümüştür. Artan mevduat ve kredi hacmine bağlı olarak finansal hizmetler sektörü ilk iki çeyrekte yüzde 9'un üzerinde büyümüştür. 2017 yılında kaydedilen yüksek seviyedeki büyümede, Hazine'den sağlanan kaynakla Kredi Garanti Fonu imkânlarının 30 kat genişletilmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Harcama tarafında ise, sabit sermaye yatırımlarında yüzde 7,8, özel tüketim harcamalarında yüzde 6,1 kamu tüketiminde ise yüzde 5 oranında artış kaydedilmiştir. Mal ve hizmet ihracatı yüzde 11 artarken ithalat yüzde 10,3 oranında artış göstermiştir.

2017 yılında ekonomideki canlanma, AB başta olmak üzere büyük ekonomilerin toparlanma eğiliminde olması Türkiye'nin büyümesine pozitif katkı yapmıştır. Öte yandan artan döviz kuru ve enflasyondaki artışların yanında özellikle, son çeyrekte artan faiz oranları ülkedeki yatırım ortamını olumsuz etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Döviz kurundaki artış sebebiyle 2017 yılında ekonomi yüzde 7,4 oranında büyümesine rağmen cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 2,6 oranında gerileyerek 10 bin 602 dolar olmuştur. Bu çerçevede, 2017 yılı GSYH'si cari fiyatlarla 3,1 katrilyon TL ve 851,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2018 yılında ise, ilk üç çeyrekte Türkiye azalan oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 7,2 ve yüzde 5,3 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylece, GSYH hacim endeksine göre yıllık büyüme yüzde 4,5 seviyesine gerilemiştir. İhracatta yüzde 6,4 ve kamu tüketimindeki yüzde 6,3 oranındaki büyümeye karşılık yurtiçi talepteki daralmaya bağlı olarak bir önceki yılın aynı dönemine göre yılın üçüncü çeyreğinde özel tüketimde yüzde 1,1 gibi düşük seviyede bir artış ve sabit sermaye yatırımında yüzde 3,8 gerileme söz konusu olmuştur. Enflasyonda artışa yol açmakla beraber, Türk Lirası'nın belli başlı para birimlerine karşı değer kaybetmesi, ihracat sektörlerinin uluslararası rekabet gücünü pozitif etkilemiş ve ithalatta ise gerilemeye sebep olmuştur. Böylece, net ihracat, büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Birinci

çeyrekteki zayıf performansa rağmen 3. Çeyrekte kaydedilen yüzde 13,6 seviyesindeki artış sayesinde ilk üç çeyrekte ihracat yüzde 6,4 büyürken ithalat, 3. Çeyrekte yüzde 16,7 oranında daralma göstermiş ve 9 aylık dönemde yüzde 1,2 oranında gerileyerek net ihracatın katkısını artırmıştır. Devletin nihai tüketim harcamaları da ilk 3 çeyrekte yüzde 6,3 oranında artarak büyümeye güçlü bir etki yapmıştır.

2018 yılında GSYH'deki gelişmeler, **üretim** yönünden değerlendirildiğinde 2018 yılının ilk çeyreğinde ekonomi yüzde 7,2 oranında büyüyerek 2017 yılının son çeyreğindeki gelişme ivmesini devam ettirmiştir. Bu gelişmeye en önemli katkılar imalat sanayii ve turizm sektörlerinden gelmiştir. Öte yandan, 2. Çeyrekte reel büyüme hızı (zincirlenmiş hacim endeksindeki değişim) tarım, inşaat ve bazı hizmet sektörlerinde görülen yavaşlamaya bağlı olarak bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5,3 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründeki yüzde 2,8 seviyesindeki daralma, büyümedeki yavaşlamaya etki eden önemli bir unsur olmuştur. 2018 yılının 3. Çeyreğinde ise inşaat sektöründe kaydedilen 5,3 oranındaki daralma ve sanayi kesimindeki durağan durum, imalat sanayii haricindeki sektörlerde kaydedilen daralma yılın 3. Çeyreğinde ekonomideki toplam GSYH büyümesini, vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışa rağmen yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmesine yol açmıştır.

GSYH'deki gelişmeler **sektörel üretim** açısından gelişmeler değerlendirildiğinde ise; Türkiye'de alıcı fiyatlarıyla toplam GSYH'nin yaklaşık üçte ikisi hizmetler (inşaat dahil), dörtte biri sanayi ve kalanı da –yüzde 6-7 civarında- tarım sektörü tarafından üretilmektedir. Zaman içerisinde tarım sektörünün payı azalırken sanayi kesiminin payı artmakta, hizmetler kesiminin payı ise istikrarlı bir seyir izleyerek mevcut seviyesini muhafaza etmektedir. 2018 yılında GSYH'deki gelişmeler, üretim yönünden değerlendirildiğinde 2018 yılının ilk çeyreğinde ekonomi yüzde 7,2 oranında büyüyerek 2017 yılının son çeyreğindeki gelişme ivmesini devam ettirmiştir. Bu gelişmeye en önemli katkılar imalat sanayii ve turizm sektörlerinden gelmiştir. Öte yandan, 2. Çeyrekte reel büyüme hızı (zincirlenmiş hacim endeksindeki değişim) tarım, inşaat ve bazı hizmet sektörlerinde görülen yavaşlamaya bağlı olarak bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5,3 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründeki yüzde 2,8 seviyesindeki daralma, büyümedeki yavaşlamaya etki eden önemli bir unsur olmuştur. 2018 yılının 3. Çeyreğinde ise inşaat sektöründe kaydedilen 5,3 oranındaki daralma ve sanayi kesimindeki durağan durum, imalat sanayii haricindeki sektörlerde kaydedilen daralma sebebiyle, yılın 3. Çeyreğinde ekonomideki toplam GSYH büyümesi, vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışa rağmen yüzde 1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tarım sektörü 2017 yılında yüzde 4,9 oranında büyüme göstermiştir. Öte yandan, tarım sektörü 2018 yılının birinci çeyreğinde yüzde 5,6 oranında büyürken, ikinci çeyrekte yüzde 2,8 oranında daralmıştır. 2018 yılının 3. çeyreğinde sektörün büyüme oranı yüzde 1 seviyesinde kalmıştır. Türkiye'de toplam tarım alanında bir gerileme mevcuttur. 2005-2017 döneminde toplam tarım alanı yüzde 7,8 oranında ve alan olarak 3,2 milyon hektar azalmıştır. 2017 yılında fındık, ayçiçeği, pamuk, zeytin, turunçgiller, mercimek, tütün ve şeker pancarında kayda değer bir üretim artışı yaşanırken, mısır ve çayda üretim azalışı meydana gelmiştir. 2018 yılında ise temel tarım ürünleri üretimi içindeki en büyük artış, yüzde 34 ile nohut üretiminde gerçekleşmiştir. 2018 yılında yüzde 10'un üzerinde üretim artışı sağlayan ürünler elma, çay ve şeker pancarıdır. Öte yandan, 2018 yılında fındık, zeytin ve mercimekte yaklaşık beşte bir oranında üretim düşüşü gözlemlenmektedir. Tarım sektöründeki gelişmeler ekonomik büyümeyi sınırlayan ve fiyat istikrarını bozan bir nitelik arz etmektedir. Artan girdi maliyetleri sebebiyle gıda fiyatları TÜFE üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün zayıf bir performans sergilediği ve daha da zayıflamaya devam ettiği, enflasyon oranı üzerinde de baskı oluşturduğu değerlendirilmektedir. 2018 yılında yüzde 20,3 seviyesinde gerçekleşen enflasyon oranını yükselten en önemli bileşenlerden biri yıllık yüzde 30,8 oranında yükselen taze meyve sebze ürünleri olmuştur. Bu çerçevede, tarım

desteklerinin tarımsal üretime yapısal çözümler getirecek şekilde miktarının artırılması ve yeniden tasarlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sanayi kesimi, ürettiği katma değer yanında oluşturduğu istihdam bakımından da ekonomi içerisinde ciddi ağırlığı olan bir sektördür. Sektörün istihdam ettiği kişi sayısı 2018 yılı Ekim ayında 5,7 milyon kişiye ulaşmıştır. Özellikle, hizmetler sektöründe gerçekleştirilen istihdam sayısındaki kayda değer artış sebebiyle sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı kısmen gerilemekle beraber Ekim 2018 itibariyle yüzde 19,7 gibi oldukça önemli bir seviyededir. Dolayısıyla, ekonomide istihdam edilen her beş kişiden birini sanayi sektörü istihdam etmektedir.

Sanayi kesiminde genel bir büyüme eğilimi söz konusudur. Ancak, 2018 yılının son döneminde endekste kısmi bir gerileme olduğu görülmektedir. 2018 yılında da bir önceki yıla göre yüzde 1,6 oranında üretim artışı kaydedilmiştir. 2018 yılında ise sermaye malı imalatının bir önceki yıla göre yalnız yüzde 0,2 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında yüzde 8,9 seviyesinde artış kaydedilen sektör üretimi, 2018 yılında bir önceki yıla göre yüzde 7,5 oranında artmıştır.

Sanayi sektöründeki üretim; sanayi üretim endeksine temel alınarak, üretilen malların kullanım amacına göre değerlendirildiğinde, 2017 yılında aramalı imalatında yüzde 8,9 oranında artış kaydedilmiş, 2018 yılında ise bir önceki yıla göre üretim artışı yüzde 0,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Sermaye malı imalatı 2017 yılında yüzde 12,8 oranında artış göstermiş ancak 2018 yılında artış oranı 0,2 seviyesinde kalmıştır. 2017 yılında ise dayanıklı ve dayanıksız tüketim ürünlerin üretiminde sırasıyla yüzde 8 ve yüzde 7 oranında artış kaydedilmiştir. 2018 yılı gerçekleştirmelerine göre ise bir önceki yıla göre dayanıklı malların üretimi yüzde 0,1 oranında düşerken dayanıksız tüketim malları imalatında yüzde 4,4 oranında artış kaydedilmiştir.

Sanayi sektörü kapsamında değerlendirilen **madencilik sektörü** 2017 yılında yüzde 10,7 oranındaki yüksek büyüme hızıyla ekonominin genelindeki büyümeye pozitif yönde katkı vermiştir. Sanayi üretim endeksine göre 2017 yılında yüzde 8,9 artış kaydedilen sektör üretimi, 2018 yılında bir önceki yıla göre yüzde 7,5 oranında artmıştır. Temelde ham petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünleri kaynaklı olmak üzere madencilik sektörü ciddi ölçüde dış ticaret açığı veren bir sektördür. 2013 yılından itibaren sektörün verdiği dış ticaret açığı emtia fiyatlarındaki gerilemenin de katkısıyla önemli ölçüde azalmıştır. Buna göre, 2012 yılında 39,1 milyar dolar olan sektörün dış ticaret açığı, 2016 yılında 16,3 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında ise kısmi bir yükselme ile sözkonusu açık 22,6 milyar dolar ve 2018 yılında da 25,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

İmalat sanayiindeki gelişmeler değerlendirildiğinde ise, imalat sanayii 2017 yılında yüzde 9,1 seviyesinde büyürken, 2018 ilk üç çeyreğinde ise sırasıyla yüzde 8,7, yüzde 4,2 ve yüzde 0,3 oranında azalan oranlı bir büyüme patikası takip etmiştir. Sanayi üretim endeksi verilerine göre imalat sanayii üretiminde 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla, yüzde 3,4, yüzde 9 oranlarında artış kaydedilmiştir. 2018 yılında ise sektörde, yüzde 1,3 oranında üretim artışı sözkonusu olmuştur. Sanayi üretim endeksine göre, 2018 yılında ortalama olarak en yüksek oranlı artış diğer ulaşım araçları imalatında kaydedilmiş olup sözkonusu sektörün üretimi yüzde 20,1 oranında artmıştır. Kok kömürü ve rafine edilen petrol ürünleri imalatı üretimi ve ağaç ürünleri imalatı üretimi ise sırasıyla, yüzde 10,4 ve yüzde 9 oranında düşmüştür.

Kapasite kullanımı bakımından, 2018 yılında imalat sanayii alt kollarında önceki iki yılda görülen olumlu gidiş tersine dönmüş, kapasite kullanım oranı toplamda ortalama olarak yüzde 2,1 oranında gerilemiştir. Bu durum, başta kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı (yüzde -6,2), ve makine ve ekipman imalatı (yüzde -5,8) olmak üzere kapasite kullanım oranları istatistikleri açıklanan 25 alt sektörün 15'inde kaydedilen bir önceki yıla göre kapasite düşüşü yaşanmasının bir sonucu olmuştur. Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı

sektörünün kapasite kullanım oranında kayda değer bir artış olmuştur. Bu dönemde, giyim eşyalarının imalatı, mobilya hariç ağaç ve mantar ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri, motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler imalatı ve ana metal sanayii sektörlerinde kapasite kullanım oranı yüzde 80 ve üzerinde olmuştur.

2012-2018 döneminde, toplam ihracatta yüzde 10,2 oranında ve 15,6 milyar dolar tutarında bir artış olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak İmalat sanayii ihracatında yüzde 10,2 oranında ve 14,6 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilmiş ve sektörün ihracat içindeki payı sebebiyle toplam ihracattaki artışın en önemli kaynağı olmuştur. 2017-2018 döneminde ise toplam ihracatta yüzde 7 oranında ve 11 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilirken, imalat sanayii ihracatında da yüzde 7,2 oranında ve 10,7 milyar dolar tutarında bir artış olduğu görülmektedir. Bu noktada, imalat sanayii dış ticaret kanalıyla büyümenin önemli bir kalemi olmuştur.

İmalat sanayii alt sektörlerinin performansı **2012-2018 dönemi dış ticaret dengesindeki değişim** bakımından değerlendirildiğinde üç sektör öne çıkmaktadır. Bu noktada, en yüksek performansı sergileyen motorlu kara taşıtı ve römorklar sektörünün dış ticaret dengesi 2012 yılında negatif 600 milyon dolar iken 2018 yılında sektörün dış ticaret dengesi 10,6 milyon dolar fazla vererek sektörün dış ticaret dengesi 11,1 milyar dolar iyileşmiştir. Benzer şekilde, başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat sektörünün dış ticaret dengesi 4,9 milyar dolar gerileyerek sektörün dış ticaret açığı 8,8 milyar dolar seviyesinden 3,9 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Öte yandan, ana metal sanayiinin dış ticaret dengesi ise 2012 yılında 2,6 milyar dolar fazla verirken 2018 yılında 12,5 milyar dolar açık vermiş ve sektörün dış ticaret dengesi 15,1 milyar dolar kötüleşmiştir.

İmalat sanayii ihracatında, 2018 yılında 2017 yılına göre kaydedilen miktar artışına etki eden en önemli üç sektörün 2,6 milyar dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar, 2,3 milyar dolar ile başka yerde sınıflandırılmayan makine ve teçhizat ve 1,5 milyar dolar ile kimyasal madde ve ürünler sektörlerinin olduğu görülmektedir.

Enerji sektörü kapsamında elektrik ve gaz üretim ve dağıtım ile su temini ve atık yönetimi faaliyetleri yer almakla beraber, esas olarak enerji sektörü denildiğinde elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım alt sektörü aklı gelmektedir. Sektörün GSYH'si 2016 ve 2017 yılında zincirlenmiş hacim endeksine göre sırasıyla yüzde 11,1 ve yüzde 10,5 oranında büyümüştür. Bununla beraber, sektörün toplam GSYH içindeki payı dönem içerisinde yüzde 1,3 civarında gerçekleşmiştir. Sanayi üretim endeksine göre, 2017 yılında yüzde 7 oranında artış kaydeden sektör üretimi 2018 yılında yüzde 2,4 oranında artmıştır. Elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların ağırlığı önemli ölçüde artmaktadır.

Türkiye'de **hizmetler** sektörünün 2016 yılı itibariyle toplam GSYH içerisindeki payı yüzde 62,3, 2017 yılında ise 61,3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında toplam GSYH içerisindeki payı yüzde 8,6 seviyesinde olan inşaat sektörü hariç tutulduğunda ise Hizmetler sektörünün toplam ekonomi içerisindeki ağırlığının 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla yüzde 53,8 ve yüzde 53,4 seviyesinde olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörü, 2017 yılında yüzde 7,8 oranında büyümüştür. 2018 yılında ise, ilk üç çeyrekte sırasıyla, yüzde 7,3, yüzde 6,4 ve yüzde 2,7 oranında büyüme kaydetmiştir. 2017 yılında 28,2 milyon kişi seviyesindeki toplam istihdamın yüzde 54,1'ine tekabül eden 15,2 milyon kişi hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. 2018 Ekim itibariyle hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı yüzde 55 oranına ve 15,9 milyon kişi seviyesine ulaşmıştır.

Hizmetler sektörü, içerisinde **turizm** sektörünün döviz girdisi sağlaması ve bağlantı etkileriyle birçok sektörün üretimine katkı sağlaması sebebiyle özel bir önemi bulunmaktadır. 2016 yılında, temelde Rusya ile yaşanan kriz sebebiyle yüzde 6,5 daralan sektör, turizm gelirlerinde yüzde 29,7 azalış sebebiyle sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle, 2017 yılında konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü yüzde 14 oranında

büyümüştür. Turizm gelirlerinde, sözkonusu yıldaki 18,9 oranındaki artışla önemli ölçüde toparlanan sektörün büyüme eğilimi 2018 yılında da devam etmiştir. 2018 yılında ise, Rusya krizi öncesi dönem ortalamalarının üstüne geçilerek gelen toplam ziyaretçi sayısı yüzde 18,1 oranında artarak 45 milyon kişi olmuştur. Anılan yılda, yabancı ziyaretçi sayısında yüzde 21,4 oranında artış yaşanmış ve gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 7 milyon kişi artarak 39 milyon kişi olmuştur. 2018 yılında turizm gelirlerinin bir önceki yıla göre yüzde 21,4 oranında artarak 29,5 milyar dolar seviyesine yükseldiği tahmin edilmektedir.

İstihdam piyasasındaki gelişmelere bakıldığında, 2018 Ekim dönemi ile 2017 yılının aynı dönemi karşılaştırıldığında sivil işgücü 726 bin kişi artmış, bunun ise 225 bin kişilik kısmı istihdam edilebilmiştir. Buna karşılık, tarım-dışı işsizlik oranının 1,4 puan artarak 13,6 seviyesine yükseldiği görülmektedir. 2018 yılı Ekim döneminde, genel işsizlik oranı ise 2017 yılı Ekim ayı seviyesinin 1,3 puan üzerinde yüzde 11,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki durumu ve bugünkü tablo birlikte analiz edildiğinde makroekonomik istikrarın istihdam yaratma açısından gerekli, fakat yeterli olmadığı, **2018 yılı Ekim ayı itibarıyla işsizlik oranının, kriz yılı olan 2009 dönemindeki işsizlik oranı seviyesine yaklaştığı görülmektedir.** Böylece, 2018 Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre tarım dışı istihdam 413 bin kişi artmıştır. Bu durum, **yaklaşık olarak, işgücüne katılan her üç kişiden yalnız birinin istihdam edilebildiğini, kalan iki kişinin ise işsizler arasına katıldığını göstermektedir.**

Dış ticaretteki gelişmeler değerlendirildiğinde, 2017 yılında döviz kurundaki yükselişle beraber; ihracat bir önceki yıla göre yüzde 10,1 oranında artarak 157 milyar dolar, ithalat ise artan büyüme hızı ve emtia fiyatlarına bağlı olarak yüzde 17,7 oranında bir artışla 233.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret dengesi yaklaşık üçte bir oranında kötüleşerek 76.7 milyar dolar açık vermiştir. 2018 yılında ise, özellikle, TL'deki hızlı değer düşüşü nedeniyle ihracatçı sektörlerin rekabet gücünün artması ve ithalatın pahalılaşmasının yanında, yurtiçi talepteki daralma sebebiyle ithalat yüzde 4,6 oranında erek 223 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat ise aynı dönemde, yüzde 7 artarak 168 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Böylece, dış ticaret dengesi yüzde 28,4 oranında düşerek 55 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2018 yılında Türkiye'nin yaptığı her altı liralık ithalatın bir liralık kısmını enerji ürünleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, net enerji ithalatı 38,6 milyar dolar olmuştur. Toplam ithalatın dörtte üçünü ara malları oluşturmaktadır. İhracatın ise yarıya yakınına aramalı, yüzde 40'ını ise tüketim malları oluşturmaktadır. İhracatın yüzde 93,9'u imalat sanayii tarafından üretilmektedir. İthalatın ise yaklaşık beşte dördü imalat sanayii ürünleridir.

2018 yılında Rusya, 22 milyar dolar tutar ve yüzde 10 seviyesinde toplam içindeki payıyla en fazla ithalat yapılan ülke olmuştur. Böylece, 2017 yılında en fazla ithalat yapılan ülke konumundaki Çin'i geride bırakarak ilk sıraya yerleşmiştir. Bu yılda Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 12,7 oranında ve 2,5 milyar dolar tutarında artış göstermiştir. Rusya'yı, sırasıyla Çin ve Almanya yüzde 9,3 ve yüzde 9,1 oranlarıyla takip ederek 2018 yılında toplam ithalat içinde en yüksek paylara sahip ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerden yapılan ithalat toplam ithalatın yüzde 28,3'ünün oluşturmaktadır. 2018 yılında Çin'den yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 11,1 oranında azalmış ve 23,4 milyar dolar seviyesinden 20,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Almanya'dan yapılan ithalat ise aynı dönemde yüzde 4,2 oranında azalmış ve 21,3 milyar dolar seviyesinden 20,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2018 yılında Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre en fazla ithalat yapılan ülkelere göre ithalatın dağılımı ve gelişimi incelendiğinde düşük baza ve siyasi alandaki gerilimin yumuşamasına rağmen yapılan Rusya'dan ithalatın boyutu ve buradan yapılan ithalattaki artışa kıyasla bu ülkeye yapılan ihracatın oldukça mütevazı kaldığı görülmektedir. Rusya'ya 2017 yılında 2,7 milyar dolar ihracat yapılırken buradan yapılan ithalat 19,5 milyar dolar olmuştur.

2018 yılında ise 3,4 milyar dolar ihracat yapılırken ithalat 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. **Dolayısıyla, Rusya'ya karşı dış ticaret açığı 2017 yılında 16,8 milyar dolar, 2018 yılında ise 18,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.**

2018 yılında ise, İsviçre, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya'dan yapılan ithalat kayda değer bir şekilde gerilemiştir. İspanya ve İngiltere'ye yapılan ihracat önemli ölçüde artmıştır. Aynı dönemde, İran ve Irak'a yapılan ihracat önemli ölçüde daralmış, Rusya ve veri gizliliği sebebiyle ismi açıklanmayan bir ülkeden yapılan ithalat önemli ölçüde artmıştır.

Türkiye'de **cari işlemler dengesindeki** gelişmeler değerlendirildiğinde, son dönemde, özellikle, Türk Lirasındaki değer kaybı ve yurtiçi talepteki zayıflamaya koşut olarak ithalatta kısmi gerileme ve ihracatta güçlü bir artışın katkısıyla cari açık daralma eğilimindedir. 2017 yılında 47,3 milyar dolar olarak gerçekleşen cari açık 2018 yılında 27,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı için hükümetin cari açık hedefi 40 milyar dolar seviyesindeydi. Öte yandan, ABD'de FED'in faiz artırımı ve ulusal ve bölgesel riskler nedeniyle Türkiye açısından dış finansman imkânlarının daraldığı görülmektedir. Cari açığın finansmanı açısından önemli olan gelen doğrudan yatırımlarda bir önceki yıla göre önemli bir değişim olmazken 2017 yılına göre kısmen arttığı, bu kapsamda yapılan yatırımların üretken yatırımlara değil gayrimenkul alımı niteliğindeki verimsiz alanlara yönlendirildiği görülmektedir. Türkiye'nin yurtdışındaki yatırımlarının da arttığı gözlemlenmektedir. Portföy yatırımları ve diğer yatırımlar açısından 2018 yılında net sermaye çıkışı olduğu, ayrıca, devlet ve bankaların net kredi ödeyicisi konumunda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, son aylardaki artışa rağmen resmi rezervlerde görülen 10,4 milyar dolar seviyesindeki azalış dikkati çekmektedir. 2018 yılında, net hata ve noksan kaleminden kaydedilen 21,2 milyar dolar sermaye girişi, rezerv azalışıyla beraber cari açığın ve sermaye çıkışının en önemli finansman kaynağı olmuştur. 2018 yılı için hükümetin cari açık hedefi 26 milyar dolar seviyesindedir.

Mali sisteme ilişkin 2018 yılında öne çıkan önemli bir gelişme; 2018 yılı başından itibaren uluslararası finansal raporlama standartlarındaki gelişmelerin paralelinde hazırlanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde bankacılık kesiminde Finansal Araçlara İlişkin TFRS 9'un muhasebe sistemi uygulamasına geçilmesi olmuştur. BDDK tarafından çıkarılan yönetmelikle; bankacılık kesimince TFRS 9'un uygulamaya başlanmasından kaynaklanan ilave karşılıkların çekirdek sermayeye yansıtılmamasına ve bundan kaynaklanan etkinin 5 yıla yayılmasına imkân veren bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıca, Eylül 2018'de yapılan düzenlemeyle KGF teminatlı kredilerin takibi öncesinde bankalara yeniden yapılandırma şartı getirilmiştir. Dolayısıyla, 2017 ve 2018 yıllarında KGF teminatlı olarak sağlanan kredilerin tahsilinde problem yaşanması durumunda bankacılık kesiminin KGF teminatlı alacaklarını tahsil etmek için ön şart niteliğinde olan yeniden yapılandırma aşamasını tamamlamaları gerekmektedir. Bu ise, bankaların alacaklarını tahsilde zorunlu gecikmeye yol açmaktadır. Şirketler kesimi ile bankacılık kesimi arasındaki bu hassas dengeye etki eden sözkonusu değişiklikler ve ekonomideki gelişmeler, bankacılık kesiminin karşı karşıya bulunduğu riskler konusunda uluslararası yatırımcıları ve kreditorleri endişelendirmektedir.

Ağustos 2018'de uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarınca yapılan kredi notu indirimleri Türkiye'nin borçlanma maliyetlerini, yurtdışından sermaye akışını olumsuz etkilemiştir. 2018 yılında Türkiye ekonomisi ve bankacılık kesiminin kredilerinin kalitesi ve bunların tahsil edilebilirliğine yönelik endişeler, enflasyon ve döviz kurundaki artışlar Türkiye'ye sermaye akışını durdurmuştur. 2018 yılında ise, FED faiz artırımı kaynaklı küresel çapta borçlanma maliyetlerindeki artış ve gelişmekte olan ülkelerden sermaye çıkışı da Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında, TCMB'nin elindeki temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranını geç artırmış olması ve genellikle sürece geç müdahale etmesi enflasyon oranının yüzde 20 eşiğini geçmesine yol açmıştır. FED'in Haziranda faiz artırımı, yüksek sermaye çıkışı ve ABD ile yaşanan siyasi gerginlik döviz kurunda bir önceki yıla göre

yüzde 32 oranında artış yaşanmıştır. Artan piyasa faiz oranlarına cevap olarak TCMB politika faiz oranını Eylül ayında önce yüzde 24'e ardından da yüzde 25,5'e yükseltmiştir.

Türkiye'de yüksek cari açık ve yüksek hanehalkı borçluluğu ve mali olmayan şirketler kesiminin yüksek borçluluk seviyesi önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. Cari açığın finansmanında doğrudan yatırımların azalması, gelen doğrudan yatırımların önemli bir kısmının da verimli yatırımlar yerine gayrimenkul yatırımlarına yönelmesi cari açığın finansmanı konusunda ülke ekonomisinin kırılganlığını artırmaktadır. İnşaat sektöründeki daralma, döviz cinsi borçların bilançoları kötüleştirilmesi, yüksek borçlanma maliyetleriyle birleşerek şirketler kesiminde ödeme zincirlerinde zayıflamaya yol açmıştır.

Döviz kurundaki gelişmeler incelendiğinde, 2016-2018 döneminde ABD doları karşısında, diğer gelişmekte olan ülke para birimleri istikrarlı bir seyir izlerken, Ocak 2016'ya göre TL'nin Ağustos ayında yüzde 147,1 değer kaybı seviyesine kadar yükseldiği ve yılsonunda toparlanarak sözkonusu değer kaybının yüzde 81,4 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. 2018 yılında yıllık ortalama döviz kuru bir önceki yıla göre yüzde 31,9 oranında artmıştır.

Fiyatlarla ilgili olarak, **TÜFE** konusunun; Türkiye'nin 1980'li yıllarda başlayan ve 20 yılı aşkın süre devam eden enflasyon sorununun tekrar yapısal hale gelmesi noktasında dikkatle ele alınması gerekmektedir. Dönem sonu TÜFE oranı 2017 yılında yükselerek yıllık 11,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018-2020 Orta Vadeli Programda TÜFE yüzde 7 olarak hedeflenmekle beraber, 2018 yılı başında, ekonomik aktörlerin yüzde 9,6 seviyesindeki beklentilerine rağmen yılsonu enflasyon oranı hedefi yüzde 7,9 olarak belirlenmişti. TURMOB 2017 yılı Ekonomik Raporumuzda Türkiye'nin son dönemde karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birinin enflasyon oranlarının tekrar iki haneye çıkması ve bunun orta vadede döviz kuru ve beklentiler üzerinden yapısal hale gelmesi riski olduğu ve resmi açıklamalardaki iyimserliğin aksine uluslararası konjonktür ve yurtiçi genişlemeci politikalara bağlı olarak 2018 yılında TÜFE enflasyonunun yüzde 10'un altına inmesinin zor olduğu değerlendirildiği yapılmıştı. Nitekim yıl içerisinde yıllık dönem sonu enflasyon oranı esas alındığında, 2018 yılı Eylül ayında yüzde 25,2 seviyesine yükselmiş, yılsonu enflasyon oranı ise 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık en fazla fiyat artışı ev eşyası, çeşitli mal ve hizmetler, gıda ve alkolsüz içecekler, konut, eğlence ve kültür ana harcama gruplarında yaşanmıştır. Gıda ürünleri içerisinde ise, taze meyve ve sebze fiyatlarında yüzde 30,7, diğer temel mallarda ise yüzde 37,6 oranında bir artış sözkonusu olmuştur. Gıda fiyatlarındaki artış enflasyon oranı üzerinde yukarı yönlü baskı yapmaktadır. Döviz kuru artışı ve petrol fiyatlarındaki artış eğilimi ÜFE kanalıyla TÜFE üzerinde baskı oluşturmaya devam etmiştir. Ancak, akaryakıt fiyatlarındaki artışa bir çözüm olarak ÖTV miktarlarında indirime gidilmiştir. Bu politika tedbiri, her ne kadar kamu finansmanı açısından bütçe gelirlerine olumsuz etki yapsa da TÜFE'deki artışın sınırlı kalmasına katkıda bulunmuştur.

Tablo 10.1. Temel Ekonomik Göstergeler (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018 (1)	2019 (2)
Büyüme					
GSYH, Reel Büyüme (Yüzde)	6,1	3,2	7,4	3,8	2,3
GSYH (milyar TL, Cari Fiyatlarla)	2.339	2.609	3.107	3.741	4.450
GSYH (milyar dolar)	862	863	851	763	795
İstihdam					
İşgücüne Katılma Oranı (Yüzde)	51,3	52,0	52,8	53,2	53,7
İstihdam Düzeyi (milyon kişi)	26,6	27,2	28,2	28,7	29,1
İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi)	10,3	10,9	10,9	11,3	12,1
Dış Ticaret					
İhracat (FOB) (milyar dolar)	143,8	142,5	157,0	168,0	182,0
İthalat (CIF) (milyar dolar)	207,2	198,6	233,8	223,0	244,0
Dış Ticaret Dengesi (milyar dolar)	-63,4	-56,1	-76,8	-55,0	-62,0
Cari İşlemler Dengesi (milyar dolar)	-32,1	-33,1	-47,4	-27,6	-26,0
Cari İşlemler Dengesi / GSYH (Yüzde)	-3,7	-3,8	-5,6	-3,6	-3,3
TCMB Döviz Rezervleri (Dönem Sonu, Milyar \$)	95,7	92,1	84,1	72,0	
Kamu Maliyesi					
Genel Devlet Borçlanma Gereği / GSYH (Yüzde)	0,1	1,4	1,8	2,4	1,5
Prog. Tanımlı Genel Devlet Dengesi / GSYH (Yüzde)	0,5	-1,0	-1,1	-1,8	-0,2
AB Tanımlı Genel Devlet Borç Stoku/GSYH (Yüzde)	27,5	28,1	28,5	31,1	28,5
Fiyatlar					
GSYH Deflatörü (Yüzde)	7,8	8,1	10,8	16,0	16,3
TÜFE (Yıl Sonu, Yüzde)	8,8	8,5	11,9	20,3	15,9
Yİ-ÜFE (Yılsonu, Yüzde)	5,7	9,9	15,5	33,6	16,70
Döviz Kuru (TL/USD)	2,7	3,0	3,6	4,8	5,60
TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti	8,8	8,3	12,8	24,1	

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TÜİK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı. (1) Gerçekleşme Tahmini. Dış Ticaret bloğu ile Fiyatlar bloğundaki –GSYH deflatörü hariç- veriler yılsonu gerçekleşme verileridir. Cari İşlemler Dengesi/GSYH oranı hesabında Yıllık Programdaki GSYH gerçekleşme tahmini kullanılmıştır. 2) Program

Yurtiçi üretici fiyat endeksi ise 2018 yılsonunda bir önceki yıla göre yüzde 33,6 oranında artış kaydetmiştir. ÜFE’de bir önceki yıla göre en yüksek artışlar, yüzde 75,2 ile elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme; ham petrol ve doğalgaz fiyatlarında yüzde 55,5; kâğıt ve kâğıt ürünlerinde fiyat artışı yüzde 49,3, kimyasal ürünlerde ise yüzde 44,6 oranında fiyat artışları yaşanmıştır. Dolayısıyla, yurtiçi üretici fiyatlarındaki yüksek artışın temel belirleyicisi yüzde 57,1 oranında artış kaydeden enerji ürünleri olmuştur.

Tablo 10.1’de **Türkiye’ye ilişkin temel ekonomik göstergeler** sunulmaktadır. Hükümetin yıllık program hedeflerine göre 2018 yılında büyümenin yüzde 3,8 oranında gerçekleşeceği, tahmin edilmektedir. Hükümet tarafından 2019 yılı reel büyüme hızının yüzde 2,3 olması programlanmıştır. İşsizlik oranının ise 2018 yılında yüzde 11,3 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılında ise işsizlik oranı yüzde 12,1 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Hükümetin 2018 yılı programında işsizlik oranı için 2018 yılı hedefi yüzde 10,5 olarak belirlenmişti. Cari işlemler dengesinin 2017 yılında 39,2 milyar dolar seviyesinde ve 2018 için 40 milyar dolar açık vermesi beklenmekteydi. Cari işlemler açığı 2017 yılında 47,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı dönem sonu TÜFE oranı yüzde 20,3, Yurtiçi ÜFE oranı ise yüzde 33,6 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına ilişkin hükümetin yılsonu TÜFE tahmini yüzde 15,9’dur. TCMB Ocak Enflasyon Raporuna göre yılsonu TÜFE yüzde 14,6, 2019 yılsonu gıda enflasyonu ise yüzde 13 olarak tahmin edilmektedir. 2019 yılı içerisinde FED tarafından faiz artırımı uygulanacak olması, üretici fiyatlarındaki yüksek artış, petrol fiyatlarındaki artış eğilimi, son dönemde döviz kurundaki değer kaybı enflasyonist baskılara

yol açacaktır. sözkonusu etkenlere ilave olarak, TCMB'nin enflasyonla mücadele yerine büyüme esas alan yaklaşımı 2019 yılında da TÜFE enflasyonunda mevcut yüksek seviyenin devam edeceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Tablo 10.2. Resmi Tahminlerle OECD Tahminlerinin Karşılaştırılması (2016-2019)

	SBB	OECD	SBB	OECD	SBB	OECD	SBB	OECD
	2016	2016	2017	2017	2018	2018	2019	2019
Yüzde değişim, (2009=100 hacim Değişimi)								
	Gerçekleşme				Gerçekleşme Tahmini		Projeksiyon	
GSYH (Piyasa fiyatlarıyla)	3,2	3,2	7,4	7,4	3,8	3,3	2,3	-0,4
Özel Tüketim	3,8	3,7	6,6	6,0	3,8	3,6	2,1	-4,1
Kamu Tüketimi	10,5	9,8	1,5	4,7	3,5	8,0	1,1	2,0
Brüt sabit sermaye oluşumu	2,2	2,2	7,8	7,8	1,8	1,0	-3,2	-5,6
Malların ve hizmetlerin ihracatı	-1,3	-1,4	0,1	0,1	1,4	2,6	1,5	3,5
Malların ve hizmetlerin ithalatı	-1,9	-1,9	11,9	11,9	5,6	8,3	5,1	10,3
Net ihracatı	3,7	3,8	10,3	10,2	-0,6	-1,8	-1,7	-2,3
<i>Hatırlatma Kalemi</i>								
GSYH deflatörü (%)	8,1	8,1	10,8	10,9	16,0	16,1	16,3	14,2
Tüketici fiyat endeksi (Yılsonu, %)	8,5	7,8	11,9	11,1	20,8	16,8	15,9	19,5
İşsizlik oranı(İşgücüne Oran, %)	10,9	10,9	10,9	10,9	11,3	10,8	12,1	12,7
Cari işlemler dengesi (GSYH'ya Oran, %)	-3,8	-3,8	-5,6	-5,6	-4,7	-5,3	-3,3	-2,9

Kaynak: C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019 Yılı Programı. OECD Economic Outlook November 2018, Erişim Tarihi: 27.1.2019. (*) C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yıllık Programda yer alan ve Bütçe hesaplamalarında esas alınan resmi rakamlardır. OECD sütunları ise OECD'nin Türkiye ekonomisine ilişkin gerçekleşme ve tahmin verileridir.

Tablo 10.2'de, **Hükümet tarafından ortaya konulan hedefler ile OECD'nin Türkiye ekonomisine ilişkin tahminleri kıyaslanmaktadır.** 2018 yılına ilişkin tahminler bakımından, C.B. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan Yıllık Programda yer alan resmi tahminlere göre OECD büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon tahmininin daha düşük, kamu tüketimi ve cari açık tahminlerinin ise daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin mevcut resmi tahminlerinin 2018 yılına ilişkin gerçekleşme tahminleri bakımından OECD'den pek farklılaşmadığı, ancak büyüme konusunda belirgin bir şekilde OECD'den 0,5 puan yukarıda olduğunu göstermektedir. **2019 yılında ise, ihracat ve cari işlemler açığı tahmini haricindeki kalemlerde OECD tahminleri belirgin bir şekilde kötümserdir.** Bu tahminler, IMF tahminlerine benzer şekilde, OECD'nin 2019 yılında Türkiye ekonomisinde aşırı ölçüde olmasa da bir daralma beklediğini göstermektedir.

Kamu mali disiplini, son yirmi yılda ekonomik yönetimin ana dayanağı olmuştur. Mali disiplini sürdürmek için hükümet, kamu gelirlerini artırmak ve harcamadan tasarruf etmek için gerekli önlemleri almış ve AB tanımlı genel devlet borç stoku 2001'de yüzde 76,1 seviyesinden 2016'da yüzde 30'un altına düşürülmüş, 2017 yılında ise yüzde 28,5 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılsonunda ise sözkonusu oranın yüzde 31,1 olması beklenmekte, 2019 yılında ise yüzde 28,5 oranında gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Kamu borç stokunun GSYH'ye oranının düşük olması, hükümetin gerektiğinde manevra yapmasına ve gerektiğinde gerekli tedbirleri almasına yardımcı olmuştur. Bu amaçla, yatırım gündemini hızlandırmak ve ekonominin büyüme performansını desteklemek için hükümet yeni harcama programları başlatmış ve KÖİ

projelerinin hacmini artırmıştır. 2016 yılında yaşanan olumsuzluklar ve sonrasındaki süreçte, kamu maliyesi, ekonominin hızlı bir şekilde toparlanması için aktif bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle, **KGF** imkânlarının genişletilmesiyle 2017 yılında ekonomiye sağlanan 208 milyar TL tutarındaki kredi sağlanmış, 2018 yılında da benzer şekilde yüksek miktarda kredi hacminin oluşmasına katkı sağlanmıştır. Genişletici maliye politikalarının, ekonomik yavaşlama döneminde yerel ekonomik faaliyete destek sağlamak için bir dereceye kadar yararlı bir araç olduğu değerlendirilmektedir. Bununla beraber ekonominin genişleme dönemlerinde kamu maliyesinin konjonktür tersi bir yaklaşımla ekonominin dengeye gelmesi doğrultusunda kamu mali disiplinin artırılması ekonomik aktörler için güvenilir bir iş ortamının oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda kamu maliyesinin temkinli bir duruş sergilemesi; potansiyel risklerin realize olması durumunda, bunlara karşı toplumun ve ekonominin mukavemetinin artırılması ve bunlara güçlü ve hızlı bir cevap verilebilmesi için gerekli mali alanın oluşturulması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de 2009 küresel mali krizin ülke ekonomisine etkilerinin azaltılması ve ekonomide hızlı bir toparlanmanın sağlanması için kullanılan harcama artırım ve vergi indirimleri şeklindeki mali araçlar çoğunlukla bir defalık etki oluşturan kamu müdahaleleri iken genel devlet dengesinde kalıcı bozulmalara yol açmamıştır. Öte yandan, mevcut mali genişleme, uzun vadeli harcama taahhütleriyle sonuçlanmakta ve koşullu yükümlülükleri de içermektedir. Bu konudaki mevzuat ve uygulamaya ilişkin yetkiler de oldukça parçalı bir görünüme sahiptir. Bu kapsamda, **TVF'nin kurulması ve KGF aracılığıyla** verilen destekler arttıkça, mali risklerin giderek artan kısmı Hazine'nin gözetim ve denetiminin dışında kalmaya başlamıştır. Bu noktada, gerek TVF ve gerekse KGF aracılığıyla gerçekleştirilen mali operasyonlar konusundaki karar alma sürecinin ne ölçüde rasyonel işlediği bilinmemekte ve bu mekanizmalar neticesinde ortaya çıkan mali işlem ve sonuçlar hakkında sistematik bir raporlamanın sözkonusu olmadığı görülmektedir. Bu durum, orta vadede kamu mali risklerinin yönetilebilir olmaktan çıkmasına ve yalnız kamu maliyesini değil tüm ekonomiyi derinden etkileyecek büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açabilecektir.

Kamu maliyesinde, 2017 yılında **kamu kesimi** faiz dışı fazlası 0,2 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise negatif yüzde 0,5 seviyesinde gerçekleşmesi öngörülmektedir. Kamu kesimi genel dengesi GSYH'ye oran olarak 2017 yılında yüzde 1,8 olmuş, 2018 yılında ise yüzde 2,7 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılı için ise sözkonusu oranın yüzde 1,5 olması hedeflenmiştir. 2017 yılında **gayri safi sabit sermaye yatırımı** yüzde 4,1 oranında gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise kamu gayri safi sabit sermaye yatırımının GSYH'ye oran olarak yüzde 4,4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2019 yılına ilişkin olarak programlanan kamu yatırımı miktarının GSYH'ye oranı, **kamu tasarruflarını** artırma hedefi doğrultusunda yüzde 2,8 seviyesindedir. Kamu gelirlerindeki artış ve sıkı maliye politikaları sonucunda kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı 2006 yılında yüzde 4'e kadar yükselmiştir. 2006 yılından sonra kamu tasarrufları azalma trendine girerek 2009 yılında negatife dönmüştür. 2011 yılından itibaren ise özellikle vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak tekrar artmaya başlayan kamu tasarrufu, 2014 yılında yüzde 2,7, 2015 yılında ise 3,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında bu oran yüzde 2,7'ye, 2017 yılında ise yüzde 2,4 seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında sözkonusu oranın kayda değer bir düşüşle yüzde 1,2 seviyesine gerilemesi beklenmektedir. 2019 yılı için sözkonusu kalemin daha da azalarak yüzde 0,7 oranına gerilemesi programlanmıştır.

2017 yılında **merkezi yönetim bütçe** giderleri 677,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 621 milyar TL, bütçe gelirleri ise 630,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 47,4 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 9 milyar TL olmuştur. Bu eğilim, 2018 yılında da devam etmiş, yükselen enflasyon oranının da etkisiyle merkezi yönetim bütçe giderleri 830,4 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 756,5 milyar TL, bütçe gelirleri ise 757,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 72,6 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 1,3 milyar TL olmuştur.

2019 yılında program tanımlı **genel devlet** dengesinin yüzde 1,5 oranında açık vermesi beklenmekte olup bu durum, kamu mali disiplininde belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. **Bu bağlamda, orta vadede genel devlet açığının GSYH'ye oran olarak yüzde 2 civarında olacağı öngörülmektedir.** Genel devlet açığının yüksek olması sonucunda, bu dönemde genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının yüzde 30'un biraz üzerine çıkması beklenmektedir. Cari işlemler açığına ek olarak genel devlet açığının GSYH'ye oranının yüksek olması, ekonominin dış finansmanı açısından önemli bir risk oluşturacağı değerlendirilmektedir. 2017 yılında ikiz açık olarak tanımlanan cari işlemler açığı ile genel devlet açığının devam etmekte olması Türkiye ekonomisinin kırılgan noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Döviz kurlarında, 2015 yılından itibaren kaydedilen artış 2017 yılında da devam etmiş olup; gerek merkezi yönetimin dış borç stokunu gerekse özel kesim dış borç stokunu olumsuz etkilemiştir. Döviz kurlarında meydana gelen artış 2018 yılına ilişkin birçok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Kasım 2017-Nisan 2018 döneminde ortalama yüzde 13 civarında dalgalanan **borçlanma maliyeti**, Mayıs 2018'de yüzde 16,3'e yükselmiştir. Ardından Haziran ayında yüzde 18'in üzerine çıkan sözkonusu oran, Eylül ayında yüzde 25,3 seviyesini gördükten sonra kısmen gerilemiş olmakla beraber Aralık ayında yüzde 18,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. **OECD tarafından yayımlanan bir çalışmada OECD ülkeleri arasında Türkiye'nin borçlanma maliyetleri en fazla kötüleşen ülke konumunda olduğu ortaya konulmuştur.** Bu durum, yalnız kamunun borçlanma maliyetlerini artırmamakta, aynı zamanda, ülkedeki tüm ekonomik aktörlerin sermaye ve finansman maliyetlerini artırmakta, yüksek borçluluğu olan ve mali yapısı kırılgan şirketlerin borçlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

Öte yandan, 2018 yılında yabancıların elindeki kamu borç senetleri miktarı 22,4 milyar TL ve yüzde 20,2 oranında azalmış, toplam içerisindeki payı da 5,3 puan azalarak yüzde 14 seviyesine gerilemiştir. Kamu bankaları elindeki borç senetleri 2018 yılında bir önceki yıla göre 39,5 milyar TL ve yüzde 38,8 oranında artmış ve toplam içerisindeki payı da 6,5 puan artarak yüzde 22,3 seviyesine yükselmiştir. Böylece, yabancıların tahvil talebindeki azalmanın yaklaşık iki katı kamu bankaları tarafından telafi edilmiştir. Bu noktada, cari işlemler dengesinde yabancı sermaye girişindeki azalma ve sermaye çıkışı kamunun borçlanmasını olumsuz etkilemekte ve kamu borç senetlerini elinde bulunduranlar içerisinde kamu bankalarının ağırlığı artmaktadır.

Daralan yurtiçi talep sebebiyle bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini oluşturan dolaylı vergilerin tahsilinde sıkıntılar yaşanmaktadır. 2018 yılında hükümetin talebi güçlendirmek fiyat artışını kontrol etmek amacıyla vergilerde indirim gitmesi, bu süreci daha da zorlaştırmıştır. **2018 yılında ise ekonomik faaliyetlerdeki daralmayı önlemek için uygulamaya konulan vergi indirimleri sebebiyle vergilerdeki genel eğilimden önemli ölçüde farklılaşma sözkonusu olmuş, KDV ve ÖTV tahsilatı azalırken kurumlar vergisi tahsilatı, oran artışına bağlı olarak artmıştır.** Ayrıca, döviz kurundaki yüksek artış ithalatta alınan KDV'de yüksek bir tahsilat gerçekleşmiştir. Ancak bu durumun vergi yapısındaki genel eğilimleri değiştirecek bir nitelik taşımadığı, geçici mahiyette olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan, 2018 yılında bütçe gelirleri içerisinde geçmiş vergi af kanunlarından, imar affından ve bedelli askerlikten elde edilen bir defalık gelirlerden tahsilat yaklaşık GSYH'nin yüzde 1,5'ini aşmış ve bu gelirler bütçenin finansmanında öne çıkmıştır. Bu noktada, 2018 sözkonusu vergi dışı gelirler sayesinde azalan bütçe açığı ve finansman ihtiyacının, sözkonusu kaynağın sürdürülebilir olmaması ve vergi gelirlerinde ekonomideki durgunluğun paralelinde görülen performans düşüklüğü nedeniyle belirli bir süre daha artarak devam edeceği beklenmektedir. Bu durum, 2019 yılında azalan düzenli kamu gelirleri, kamu harcamalarında ödenek üstü harcama alışkanlığı, kamunun dış borcunun döviz kurundaki artış sebebiyle ağırlığının artması, uluslararası piyasalardan borçlanma maliyetlerinin artması ve zayıflayan sermaye girişi birlikte değerlendirildiğinde kamu finansmanı ve ülkedeki yatırım ortamı açısından önemli bir risk

alanı oluşturmakta ve önümüzdeki dönemde kamu finansmanı alanında sıkıntılı bir sürece işaret etmektedir.

2019 yılı programı, kısmi bir mali konsolidasyonun ipuçlarını vermekle beraber 2019'da yapılması planlanan seçimler tamamlanmadan bütçe açığının azaltılmasının zor olacağı değerlendirilmektedir. IMF tarafından açıklanan son küresel ekonomik görünüm raporuna ilişkin yapılan açıklamada; Türkiye, küresel ekonomiye ilişkin 2019 yılı büyüme beklentilerini aşağıya çeken bir ülke olarak öne çıkarılmaktadır. Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olarak enflasyonist baskının artması, döviz cinsi kredilerle finanse edilen kamu özel işbirliği projelerine ilişkin hazine borç üstlenimi uygulamaları ve KGF uygulamasıyla verilen yüksek tutardaki kredi kefaletleri sebebiyle sözkonusu kredilerin kamu tarafından üstlenilmesi riskinin realize olması, inşaat ve enerji şirketleri başta olmak üzere şirketler kesiminde yüksek döviz borçluluğu, artan stoklar ve ödeme zincirlerindeki olası kopukluklar sebebiyle büyük iflasların ortaya çıkmasının Türkiye ekonomisi ve kamu maliyesi için potansiyel risk alanları olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda, KGF, TVF ve borç üstlenimi şeklinde kredi riskleri ve KÖİ'lere ilişkin garantilere bağlı koşullu yükümlülüklerin, dikkatle izlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Başta sağlık ve ulaştırma sektörlerinde olmak üzere yakın dönemde artan KÖİ yatırımlarının işletmeye alınmasıyla bunlara sağlanan koşullu yükümlülükler kamu maliyesi için önemli bir risk alanıdır. 2018 yılı bütçesinde 6,2 milyar TL harcama öngörülen bu kapsamdaki giderlerin şeffaf bir şekilde bütçeye ve kamu hesaplarına entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, 2018 gerçekleştirmeleri ve 2019 beklentileri konusunda kamuoyuna yeterli bilgi verilmemiş, bütçe ve mali tablolarında bu kapsamdaki ödemeler izlenebilir şekilde sunulmamıştır. Bu konuda, özellikle, mali risklerin raporlanması ve kamuoyunun ve TBMM'nin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Yüksek döviz borçlanması ile gerçekleştirilen kamu özel işbirliği yatırımlarının kredi dönüşlerinin ilgili firmalar tarafından gerçekleştirilememesi halinde, bunlara sağlanan hazine garantisi ve borç üstlenimi yükümlülüklerinden kaynaklanan risklerin realize olmasının kamu maliyesi üzerine ciddi bir yük oluşturacağı, dolayısıyla bu kapsamdaki yatırımcı kuruluşların mali yapılarının yakından izlenmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu noktada, KGF imkânlarının genişletilerek işletmelerin finansmana erişim imkânlarının kolaylaştırılması suretiyle kısa vadede elde edilen ilave büyümenin orta vadede ortaya çıkabilecek risklerin iyi yönetilememesi halinde ekonomiyi toplamda negatif etkileme riski taşıdığı, bankalar tarafından dışsallaştırılan batık riskinin ilerleyen dönemde kamu maliyesine ciddi bir yük getirebileceği ve buna ilişkin piyasa gözetim mekanizmalarının iyi işletilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bunun yanında, KGF'nin bankacılık kesiminin alacaklarının tahsili noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynamasının mali sistemin mevcut sıkıntılarının hafifletilmesine katkı sağlayacağı, alacakların tahsilinin zorlaştırılmasının ise mali sistemdeki sıkıntıları derinleştireceği düşünülmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler kısmında belirtildiği üzere, FED'in faiz artırımları neticesinde genel olarak ülkelerin borçlanma maliyetleri artmaktadır. Ancak, borçlanma maliyetlerindeki artışlar; kamu maliyesi durumu ve kredi dereceleri gibi birçok etkenin bileşimiyle şekillenen ülkelerin kendine özgü şartları sebebiyle ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu kapsamda, örneğin, politik risk algısının artması ve kötüleşen kredi derecesine bağlı olarak OECD ülkeleri arasında Türkiye, borçlanma maliyetleri en fazla kötüleşen ülke konumundadır. Bu durum, yalnız kamunun borçlanma maliyetlerini artırmamakta, aynı zamanda, ülkedeki tüm ekonomik aktörlerin sermaye ve finansman maliyetlerini artırmakta, yüksek borçluluğu olan ve mali yapısı kırılgan şirketlerin borçlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

Varlık fonu, başka ülkelerde tasarrufları değerlendirip gelecek neslin refahını artırmak için tasarlanan bir kurumsal yapılanma iken, Türkiye de gelecek neslin üzerine borç yükü

oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu noktada, TVF'nin, henüz kurumsal yapılanması ve stratejisi tam olarak netleşmemiş olsa da, getirilen mevzuat değişiklikleri ve basında yer alan haberlerden kalkınma/stratejik yönelimli bir amaçla yeni bir bütçe dışı fon niteliğinde kurulduğu ve borçlanmayla toplanan kamu parasıyla risk alınarak kamu girişimciliği yapma şeklinde bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Kuruluşu itibariyle hesap verebilirlik mekanizmasının sağlam oluşturulmadığı, kamu parasının kullanımının denetimine ilişkin bir mekanizmanın olmadığı ve tablo denetimiyle sınırlı bir denetim sürecinin öngörüldüğü görülmektedir. Bu noktada, asil-vekil probleminde işaret eden modern kamu maliyesi literatürünün temel vurgularının dikkate alınarak kamu başarısızlığını önleyecek ve hesap verebilirliği artıracak bir tasarıma ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir.

2018 yılında **özelleştirme** konusunda zayıf bir performans sergilenmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisine yabancı yatırımcının güveninin azaldığını göstermesi bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir. 2019 yılında bu konuda daha olumlu bir performansın sözkonusu olacağı değerlendirilmektedir.

Yapısal düzlemde, **Suriyelilerin topluma entegrasyonu** konusu Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biridir. **Bu noktada, ortaya çıkan veriler, eğitimde olması gereken okul çağındaki Suriyeli çocuk ve gençlerin yüzde 40'ının eğitim dışında olduğunu göstermektedir.** Bu kesimin Türk toplumuna entegrasyonunda yaşanan problemler toplumsal barış açısından önemli bir risk faktörüdür. Ayrıca, Türkiye'de mevcut işsizler ordusuna niteliksiz yığınların katılması Türkiye'de en alt gelir gruplarına ayrılacak kamu kaynaklarında bir azalmaya yol açmakta ve dolayısıyla, bunların durumunu daha da kötüleştirecek bir tehdit oluşturmaktadır. Çoğunluğu itibariyle Türkiye'de kalıcı olacak bu kişilerin ciddi sosyal problemlere yol açma potansiyeli taşıdıkları dikkate alınarak, bunların eğitime kazandırılmasıyla özel olarak ilgilenilmesi ve bu hususa ilişkin gerekli politika ve programların tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye istihdam ve işgücü piyasasında; toplumun tüm kesimlerine iş fırsatlarının sunulduğu ve işgücünün niteliğinin yükseltilep etkin kullanıldığı bir sistemin oluşturulduğunu söylemek zordur. Bir ekonomide gelişmenin temel belirleyicileri sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışıdır. Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde de, büyümenin temel kaynağı sermaye birikimi olmuş, işgücü artışının büyüme oranına katkısı ise çok düşük seviyede kalmıştır. Türkiye'nin geç nüfus yapısının fazla olmasına rağmen, bu fırsatı büyüme oranına yeterince yansıtamamıştır Türkiye ekonomisinin beşeri sermayenin geliştirilmesi ve sağlanan gelişmelerin verimlilik artışına dönüştürülmesi açısından yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, eğitim alanında son dönemde fiziki imkânlara ilişkin görülen ilerlemeye rağmen PISA sonuçlarına göre nitelik noktasında ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Öğrenci yeterlilikleri açısından gerek ulusal olarak Türkiye'nin diğer ülkelerin çok gerisinde kalması gerekse ülke içerisinde eğitim kalitesi açısından bölgeler ve okul türleri itibariyle öğrenciler arasında 4-5 yıla varan farklılıkların ortaya çıkması eğitimde fırsat eşitliği açısından mevcut farklılıkların daha da derinleştiğini göstermektedir. Bu durum, **eğitimde niteliğin artırılması ve eğitimde fırsat eşitsizliklerinin azaltılması** konusunda kamu tarafından ciddi adımların atılmasını gerekli kılmaktadır.

Gelir dağılımının önceki yıllara göre iyileştigi gösteren TÜİK verileri olumlu değerlendirilmekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin olumsuzluğu, iktisadi politikaların farklı açılardan da sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu noktada, özellikle, gelir dağılımı bölümünde detaylı olarak ortaya konulduğu üzere, Türkiye'de kamu müdahaleleri gelir dağılımının düzeltilmesinde belirgin bir şekilde etkisiz olup OECD ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça zayıf kalmaktadır. Vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir dağılımı arasında OECD ülkelerinde kamu müdahaleleri sayesinde oluşan düzeltici fark Türkiye'ye göre ortalama 5 kat fazladır. Bu durum, Türkiye'de kapsayıcı büyümenin sağlanması ve gelirin

yeniden dağıtımı konusunun öncelik hale getirilmesine ve bu konuda maliye politikası ile gelirler politikası arasında uyumu gözeten ciddi bir vizyona ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisine ilişkin temel ekonomik göstergeler özetle değerlendirildiğinde büyüme oranında yavaşlama söz konusudur. Bu durumun, 2019 yılında da devam edeceği toparlanmanın ancak, güçlü bir sermaye girişi ve bankacılık ve şirketler kesimindeki borç ve alacakların tahsil edilebilirliğinin artırılmasıyla, karşı tarafa güvenin artmasıyla ve ödeme zincirlerinin kesintisiz ve güçlü bir şekilde tekrar işlemeye başlamasıyla mümkün olacağı değerlendirilmektedir. Enflasyon oranı ise yüksek seviyede ve iki hanede kalıcı gözükmektedir. Büyümenin daralmasıyla zaten yüksek seviyede olan işsizliğin daha da artacağı düşünülmektedir. Bu noktada, işsizliğin özellikle de, genç işsizliğinin yüksek olması üzerinde durulması gereken önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. **Bu noktada, kayıt dışılık kadınlarda erkeklerin 1,5 katı olması örneğinde olduğu gibi kadınların iş ve istihdam piyasasında durumunun iyileştirilmesi ve bu anlamda cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik yapısal tedbirlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.**

Öte yandan, **cari açık** büyüme dönemlerinde daha da artan önemli bir sorundur. Artan ihracata karşılık emtia fiyatlarındaki artış ve ithalata bağımlılık oranının yüksekliği 2019 yılında da bu hususun dikkatle izlenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçluluğunun yönetimi yükselen döviz kuruyla daha da önem taşıyan bir husus olmuştur. Bu bağlamda, cari açığın finansmanında portföy yatırımlarının ağırlığı söz konusudur. Türkiye'nin yurtdışındaki yatırımlarının arttığı gözlemlenmektedir. Portföy yatırımları açısından net sermaye 2018 yılında kümülatif olarak net sermaye çıkışı olduğu, ayrıca, devlet ve bankaların net kredi ödeyicisi konumunda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, 2018 yılında son iki aydaki artışa rağmen yılında resmi rezervlerde 10,4 milyar dolar seviyesindeki azalış ve net hata noksan kaleminde 21,2 milyar dolar tutarında sermaye girişi dikkati çekmektedir. Net hata noksan kalemi 27,6 milyar dolarlık cari açık ve 3,9 milyar dolar seviyesindeki sermaye çıkışının tamamını finanse edecek büyüklüktedir. Doğrudan yatırımların önemli bir kısmını gayrimenkul yatırımları şeklindeki verimsiz yatırımların oluşturması, FED'in faiz artırımı sürecine gireceği 2019 yılında Türkiye ekonomisinin mevcut kırılma eğilimini artıracak bir nitelik taşımaktadır. Döviz kurundaki artış, dış ticarete rekabet avantajı oluşturmakta, bir taraftan ihracatı ve üretimi desteklerken, zorunlu olmayan mallara yönelik iç talebi daraltmaktadır. Öte yandan, döviz kurları, zorunlu nitelikteki enerji ürünleri başta olmak üzere aramalı ve sermaye mallarına ilişkin ithalatın faturasını artırmakta ve enflasyon oranını olumsuz etkileyerek tüketici fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır.

Tüm bu rakamlar ve beklentiler ışığında Türkiye'nin 2018 yılı ekonomik performansının zayıfladığı ve 2018 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren olumsuz bir görünüm sergilediği ve 2019 yılında küresel ekonomide öngörülen durgunluğun ve gümrük tarifelerindeki muhtemel artışların Türkiye ekonomisini dış ticaret, FED'in faiz artırımının ise finansman ve fiyatlar kanalıyla negatif olarak etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Diğer ülke paraları karşısında Türk lirasının değer kaybının kısa vadede enflasyon üzerinde bir baskıya yol açtığı, fakat ekonomideki zayıflamanın bu olumsuzluğu derinleştirebileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, 2019 yılında büyüme açısından durağan, fiyat istikrarı açısından olumsuz gelişmelerin öne çıkacağı beklenmekte, ülke ekonomisinin yönelimini para politikası ve maliye politikasındaki tercihlerin temelden etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Özellikle, mali sektördeki şeffaflığın artırılmasının ve ekonomideki alacakların tahsili mekanizmasının hızlandırılmasının ve ödeme zincirlerinin güçlendirilmesinin yabancı yatırımcıların ve ekonomik aktörlerin ekonomiye yeniden güveninin sağlanması bakımından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.